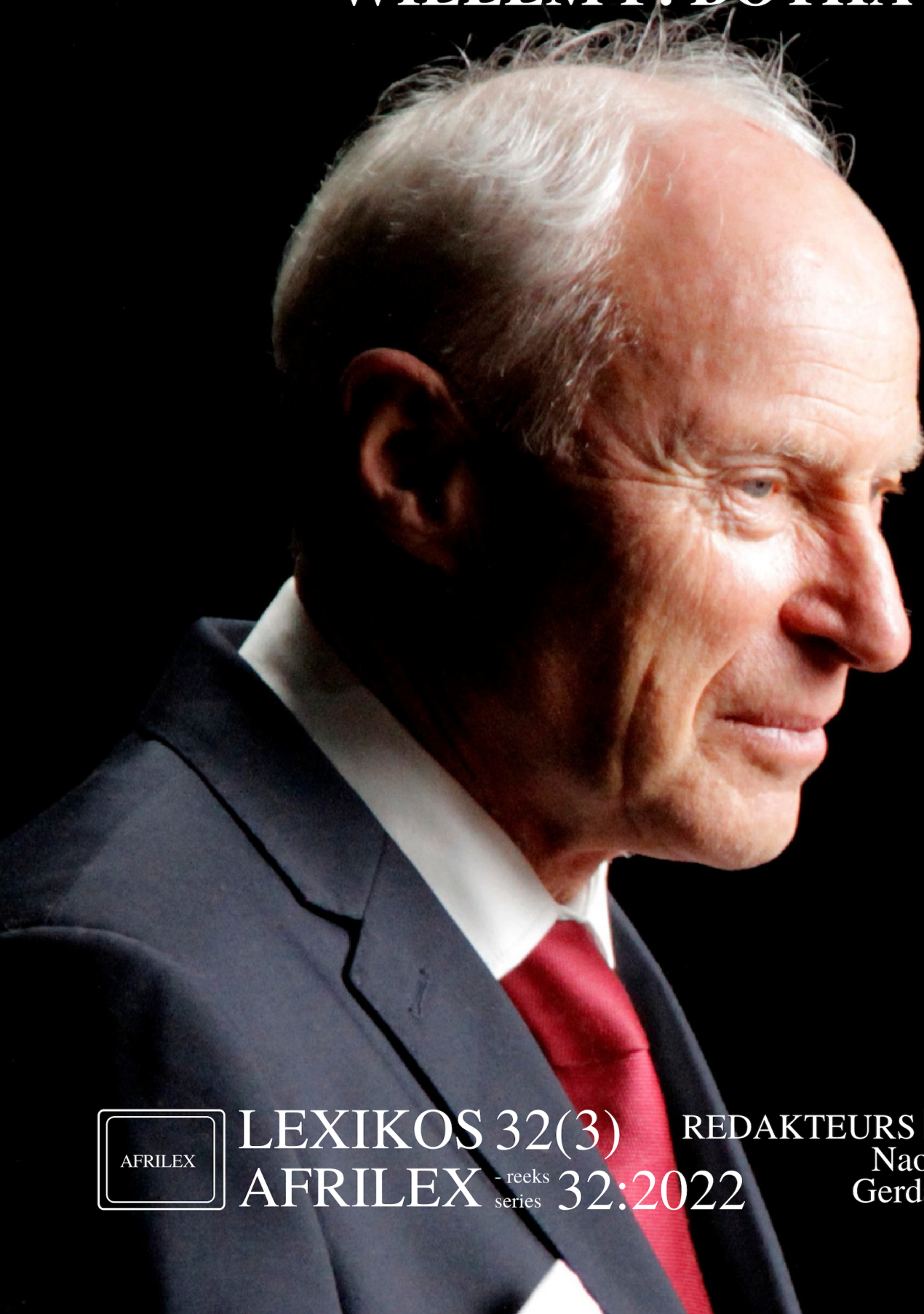

'n Man met 'n plan

HULDEBLYK AAN / TRIBUTE TO

WILLEM F. BOTHA

LEXIKOS 32(3)

AFRILEX - reeks series 32:2022

REDAKTEURS | EDITORS

Naomi Bruwer
Gerda Odendaal

<http://lexikos.journals.ac.za>; <https://doi.org/10.5788/32-3-1739> (Volle uitgawe / Full volume)

<http://lexikos.journals.ac.za>; <https://doi.org/10.5788/32-3-1739> (Volle uitgawe / Full volume)

Lexikos 32(3)

<http://lexikos.journals.ac.za>; <https://doi.org/10.5788/32-3-1739> (Volle uitgawe / Full volume)

Lexikos 32(3)

'n Man met 'n plan Huldeblyk aan / Tribute to Willem F. Botha

Redakteurs

Editors

Naomi Bruwer

Gerda Odendaal

African Association for Lexicography

AFRILEX-REEKS 32B:2022

AFRILEX SERIES 32B:2022

BURO VAN DIE WAT

STELLENBOSCH

<http://lexikos.journals.ac.za>; <https://doi.org/10.5788/32-3-1739> (Volle uitgawe / Full volume)

Uitgewer Publisher

BURO VAN DIE WAT
Posbus 245
7599 STELLENBOSCH

Kopiereg © 2022 deur die uitgewer
Alle regte streng voorbehou
Eerste uitgawe 2022

Tipografie en uitleg deur Tanja Harteveld en Hermien van der Westhuizen
Bandontwerp deur SUN MeDIA
Foto deur Naomi Bruwer
Geset in 10 op 12 pt Palatino

Lexikos 32(3) AFRILEX-REEKS 32B:2022
Lexikos 32(3) AFRILEX SERIES 32B:2022

Gedruk en gebind deur SUN MeDIA Stellenbosch
Office 5, The Woodmill, Vredenburg Road, Stellenbosch

ISBN 978-1-990998-50-8
ISSN 2224-0039

Hierdie werk is gelisensieer ingevolge 'n Creative Commons License CC BY 4.0-lisensie.

Licensed under Creative Commons License CC BY 4.0.

Menings wat in artikels en resensies uitgespreek word, is nie noodwendig dié van AFRILEX of die Buro van die WAT nie.

Opinions expressed in the articles and reviews are not necessarily those of AFRILEX or of the Bureau of the WAT.

Lexikos is elektronies beskikbaar by <http://lexikos.journals.ac.za/>

Lexikos is available online at <http://lexikos.journals.ac.za/>

Lexikos is elektronies beskikbaar by Sabinet, AJOL, Ebsco en Proquest

Lexikos is available online from Sabinet, AJOL, Ebsco and Proquest

Indekse Indexes

Asian Digital Library; Arts and Humanities Citation Index®, Current Contents®/Arts & Humanities, Current Contents®/Social and Behavioral Sciences; ERIH Plus; EuroPub Index; Index Copernicus Journals Master List; Journal Citation Reports/Social Sciences Edition, Social Sciences Citation Index®, and Social Scisearch®; Linguistic Bibliography Online; Linguistics Abstracts Online; Linguistics and Language Behavior Abstracts; MLA Inter-national Bibliography; R.R.K. Hartmann's Bibliography of Lexicography; SciELO SA; Scopus

Span van Roterende Redakteurs / Team of Rotating Editors

Mr. André H. du Plessis (RSA)
Dr. H.S. Ndinga-Koumba-Binza (RSA en Gaboen/RSA and Gabon)
Prof. Dion Nkomo (RSA en Zimbabwe/RSA and Zimbabwe)
Prof. Elsabé Taljard (RSA)

Adviesraad / Advisory Board

Prof. A. Adamska-Salaciak (Pole/Poland)
Prof. H. Béjoint (Frankryk/France)
Prof. H. Chimhundu (Zimbabwe)
Prof. F. Dolezal (VSA/USA)
Prof. R.H. Gouws (RSA)
Prof. R.R.K. Hartmann (Groot-Brittanje/Great Britain)
Prof. W. Martin (België en Nederland/Belgium and The Netherlands)
Prof. I.A. Mel'čuk (Kanada/Canada)
Prof. A.M.F.J. Moerdijk (Nederland/The Netherlands)
Dr. J. Tent (Australië/Australia)
Prof. J. Van Keymeulen (België/Belgium)
Prof. P.G.J. van Sterkenburg (Nederland/The Netherlands)
Prof. L.S. Vikør (Noorweë/Norway)

Redaksiekomitee / Editorial Committee

Dr. M.M. Bagwasi (Botswana)
Prof. H.L. Beyer (Namibië/Namibia)
Prof. W.A.M. Carstens (RSA)
Prof. E. Chabata (Zimbabwe)
Prof. C.J. Conradie (RSA)
Prof. A.E. Feinauer (RSA)
Prof. R. Finlayson (RSA)
Dr. S. Hadebe (Zimbabwe)
Prof. I.M. Kosch (RSA)
Dr. P.A. Louw (RSA)
Mnr. K.J. Mashamaite (RSA)
Prof. P.A. Mavoungou (Gaboen/Gabon)
Dr. V.M. Mojela (RSA)
Mnr. M.C. Mphahlele (RSA)
Prof. T.J. Otlogetswe (Botswana)
Prof. A.N. Otto (RSA)
Prof. D.J. Prinsloo (RSA)
Prof. P.H. Swanepoel (RSA)

Inhoud / Contents

Voorwoord <i>Hester Klopper</i>	ix
Van die Redakteurs From the Editors <i>Naomi Bruwer en/and Gerda Odendaal</i>	xi xiii
Huldeblyke / Tributes	
Dr. Willem Botha: Planmaker en steunpilaar <i>Johan Holtzhausen</i>	xv
Willem Botha: Woordeboekmaker en méns <i>Wannie Carstens</i>	xvii
Tribute to Dr Willem Botha <i>Tim van Niekerk</i>	xx
About Dr Willem Botha <i>Sponono Mahlangu</i>	xxiii
<i>Etimologiewoordeboek van Afrikaans (EWA) en Willem Botha</i> <i>Piet van Sterkenburg</i>	xxiv
Tribute to Dr Willem Botha <i>Paul Achille Mavoungou</i>	xxviii
Willem, die dicken omme waecte <i>Ernst Kotzé</i>	xxix
Redaksionele doelstellings Editorial Objectives	xxxi xxxii
Artikels / Articles	
The South African National Lexicography Units — Two Decades Later <i>Mariëtta Alberts</i>	1

Aspekte van vernuwing in die Afrikaanse leksikografie: Standaard- en pedagogiese woordeboeke as barometer <i>Herman L. Beyer en Phillip A. Louw</i>	25
Innoverende toegangsroetes in selfoonwoordeboeke <i>André H. du Plessis</i>	49
C. Louis Leipoldt se bydrae tot die materiaalversameling van J.J. Smith se Afrikaanse standaardwoordeboek <i>J.C.M.D. du Plessis</i>	78
Ruimtelike en temporele leksikografiese deiktiese verankering <i>Rufus H. Gouws</i>	95
How School Dictionaries Treat Human Reproductive Organs, and Recommendations for South African Primary School Dictionaries <i>Lorna Hiles Morris</i>	123
Laat ons boeke vat. Illustrasie van die nut van 'n leesprogram in 'n era van korpusleksikografie met aanbevelings vir die <i>Woordeboek van die Afrikaanse Taal</i> <i>Jana Luther</i>	144
How Great is thy Dictionary? Cross-referencing as a Lexicographic Device in <i>The Greater Dictionary of (isi)Xhosa</i> <i>Dion Nkomo, Bulelwa Nosilela and Wanga Gambushe</i>	166
Wat beteken <i>B(b)oer</i> in 2022? <i>Marné Pienaar</i>	191
Visuele elemente in vertalende woordeboeke gerig op die grondslag- fase teen die agtergrond van geletterdheidsontwikkeling <i>Michele F. van der Merwe</i>	215
Voorskrifte aan Skrywers	249
Instructions to Authors	250

leksikograaf

o wederstrewige en esotere woord:
hoe moet ek tog swoeg en sweet en redigeer
voordat ek jou in my woordeboek kan lemmatiseer.
as ek maar tog 'n digter was,
sou ek jou saam met ander laat pas
en met ritme, metrum, jambe en trogee
in perfekte versvoet weer wou gee.
helaas moet ek jou nou
serebraal en volgens norm
en met metataal heel eksplisiet
in streng leksikale vorm giet!

slangnes, palimpses
perkoleer, kanteleer
rooinek, almansgek
kanteldraai, loodswaai:
ai, watter vreugde
is dit om woorde te dissekteer,
te aksepteer
en soms te aborteer
en hoe lekker om jou taalkundige strawasie
klaar te maak met 'n mate van akklamasie!

rymdwang/dwangrymelaar

as ek my pen opneem en wil begin "dig",
het ek nog altyd voor rymdwang geswig:
daarvoor verwyf ek natuurlik steeds
vermaarde professore, grys en preuts,
wat jou leer gepaarde en omarmende rym
dien in die gedig as die lym
wat versvoet, jambe en trogee
die nodige blesit samehang moet gee!

Vir Willem: Dankie vir die pad wat ons oor die jare kon saamloop!

Dr. Frikkie Lombard

Eindredakteur: Buro van die WAT

Voorwoord

Om genoeg of die regte woorde te vind om voldoende erkenning te gee aan 'n man wat in die sweet van sy aansyn en uit liefde vir die saak sy ganse loopbaan aan taal en woorde gewy het, is 'n haas onbegonne taak. Tog hoop ons hierdie huldigingsbundel, wat saamgestel is om erkenning te verleen aan dr. Willem Botha se bydrae tot Afrikaans, sowel as die Afrikaanse leksikografie, tydens sy loopbaan by die Woordeboek van die Afrikaanse Taal (die WAT), is 'n klein maar waardevolle begin. Die bundel verskyn as 'n spesiale uitgawe van *Lexikos*, die WAT se geakkrediteerde joernaal.

Die WAT is 'n omvattende, verklarende woordeboek wat die enigste volledige dokumentering van Afrikaans verteenwoordig — waaronder die vaslegging van Afrikaans as akademiese taal. Die amptelike werksaamhede aan die Woordeboek, onder meer met die samewerking van die destydse Nasionale Pers en die Universiteit Stellenbosch (US), het in 1926 in Keeromstraat, Kaapstad begin. In 1929 het die US die verantwoordelikheid vir die WAT van Nasionale Pers oorgeneem en in 1930 het die Woordeboek se kantoor na Stellenbosch verskuif, waar dit deesdae in Banghoekweg geleë is.

'n Mens kan egter nie na die WAT en die sukses van die Woordeboek verwys sonder klem op dr. Botha se monumentale bydrae nie. Dr. Botha, wat onder meer die grade B.A.-Hons. (Latyn), B.A.-Hons. (Afrikaans en Nederlands), M.A. (Afrikaans en Nederlands) en D.Litt. (Afrikaans en Nederlands) aan die US verwerf het, het in 1988 as mederedakteur by die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal aangesluit. Hy is in 2004 as hoofredakteur en uitvoerende direkteur aangestel.

Dr. Botha se geesdrif, fokus op vernuwing, harde werk, veerkragtigheid, toewyding, vaardighede en omvattende kennis, het die Woordeboek sonder twyfel op 'n standvastige en moderne trajek geplaas. Danksy inisiatiewe van sy kant af, is die Woordeboek byvoorbeeld nou in staat om sowat 85% van sy eie finansiering te genereer met 'n staatsubsidie van slegs 15%. Dit getuig van uitstekende verhoudings met weldoeners, belanghebbendes en donateurs.

'n Woordeboek van dié aard kan ook net 'n ware impak hê as die gebruikers van die taal aan boord en betrokke is. Dit was waarlik dr. Botha se hartsaak om die WAT aan 'n wyer publiek bekend te stel, so inklusief moontlik te wees, en mense opgewonde oor hulle taal te maak. Daar is talle suksesvolle voorbeelde, waaronder die gewilde Borg 'n woord-projek, die Treffendste Afrikaanse Handelsnaam-kompetisie, die Woord van die Week (onder meer op RSG en die WAT se Facebook-blad), 'n nuutskeppingskompetisie, woordspeletjies, en bydraes tot radio- en TV-programme.

Voorwoord

My dank en waardering aan alle personeel en mederedakteurs by die WAT vir die samestelling, versorging en publikasie van hierdie bundel, sowel as alle medewerkers, vriende en kollegas vir hulle inleidende artikels, persoonlike indrukke en akademiese bydraes. Baie dankie vir julle betrokkenheid en ondersteuning van hierdie projek.

Mag almal wat lief is vir Afrikaans in al sy vorme en wat wil sien hoe die taal regtig geleef en gepraat word — met 'n begrip van die verlede en 'n blik op die toekoms — inspirasie put uit dié bundel. Dit is ons voorreg om só erkenning te gee aan dr. Botha en die omvangryke verskil wat hy by die WAT en ook in die lewe van Afrikaans gemaak het.

Prof. H.C. Klopper
Voorsitter van die Raad van Direkteure van die WAT
Viserektor: Strategie, Globale en Korporatiewe Sake aan die US

Van die Redakteurs

Vir iemand soos dr. Willem Botha wat self as redakteur van 'n huldigingsbundel erkenning gegee het aan sy voorganger by die Buro van die WAT, was 'n huldigingsbundel vir ons die aangewese manier om aan hom erkenning te gee vir die uitsonderlike bydrae wat hy as Hoofredakteur en Uitvoerende Direkteur van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal tot Afrikaans en die Afrikaanse leksikografie gelewer het.

Dr. Botha het hom oor die afgelope 19 jaar bewys as iemand wat die daad by die woord voeg. Onder sy leiding en planmatige bestuur het die Buro van die WAT te midde van 'n toenemende vermindering van staatsbefondsing gegroei tot 'n finansiële gesonde maatskappy. Dit het hy onder andere vermag deur intensiewe fondswerwing en die implementering van innoverende projekte soos Borg 'n Woord, asook vennootskappe soos die Sluk jou woorde-wynreeks. Sy weeklikse praatjies op die radiostasie RSG het van hom 'n bekende stem in menige Afrikaanse huishouding gemaak. Danksy wye media-blootstelling en projekte soos die WAT se jaarlikse Nuutskeppingskompetisie in samewerking met RSG en die ATKV, asook die Treffendste Afrikaanse Handelsnaam-kompetisie, het die WAT deur dr. Botha se toewyding 'n huishoudelike naam geword.

Benewens die ses dele van die WAT (Deel XII tot XVII, wat die letters P tot T bevat) wat onder sy hoofredakteurskap voltooi is, het daar verskeie satelliet-publikasies onder sy aansporing en leiding verskyn. Dit sluit in *Sinonieme en verwante woorde* (2006) in samewerking met Pharos, *EWA Supplement* (2006), 'n supplement tot die *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* in samewerking met Nederlandse medewerkers en weldoeners, en *Basic Afrikaans: The Top 1000 Words and Phrases* (2011) in samewerking met die Vriende van Afrikaans.

Die leidende rol wat dr. Botha in die loop van jare as hoof van die Nasionale Leksikografiese Eenheid vir Afrikaans by PanSAT gespeel het, kan nie oorskat word nie. Die WAT het die voortou geneem in die praktiese Suid-Afrikaanse leksikografiese landskap deurdat ander leksikografiese eenhede opleiding by die WAT ontvang het. Die WAT se status as 'n eenheid vir leksikografiese uitnemendheid is ook in die breër Afrika gevestig met studente van Gaboen, Malawi, Tanzanië, Zimbabwe en Namibië wat die Buro vir opleiding besoek het.

Dr. Botha het oor die jare heen ook die ontwikkelinge in die elektroniese en aanlyn sfeer en die moontlikhede wat dit bied, omarm. Só is daar in 2012 begin om die WAT se waardevolle kaartjiewersameling van sowat 3,5 miljoen indekskaartjies te digitiseer ten einde dit vir die nageslag te bewaar. In 2014 neem die WAT die gesofistikeerde TswaneLex-woordeboekskryfprogram in

Van die Redakteurs

---

gebruik, en die *Elektroniese EWA* en *Aanlyn WAT* is sedert 2015 beskikbaar gemaak op VivA (Virtuele Instituut vir Afrikaans) se Woordeboekportaal. Tydens sy termyn het die WAT ook 'n moderne nuwe webblad gekry en die sosialemediawêreld betree.

Op 'n ouderdom waarop die meeste mense al sou begin afskaal, het dr. Botha kans gesien vir nóg 'n uitdaging: die voltooiing van die WAT binne tien jaar. So het die Tienjaarplan in 2017 onder sy leiding 'n aanvang geneem. Dié plan, asook die strategiese doelwitte wat daaruit voortspruit, is só ontwerp dat dit nie net die voltooiing van die WAT binne tien jaar 'n werklikheid sal maak nie, maar ook die voortbestaan van die Buro ná voltooiing van die woordeboek verseker. Dr. Botha laat hierdie plan, wat reeds in sy vyfde jaar is, goed op koers na vir sy opvolger, ten spyte van uitdagings wat die Covid-19-pandemie oor sy pad gebring het.

In 2017 ontvang dr. Botha 'n spesiale toekenning vir Lewenslange Prestasie in Taalontwikkeling van die Wes-Kaapse Minister van Kultuursake en Sport.

En so sal ons dr. Botha onthou: as 'n man met 'n plan. Iemand wat nie net voorgepraat het nie, maar voorgevat het.

Ons opregte dank gaan aan die bydraers tot die bundel, sowel as mes. Tanja Harteveld en Hermien van der Westhuizen vir hulle hulp met die samestelling en uitleg. Ons bedank ook graag die volgende persone wat as keurders van die akademiese bydraes opgetree het: me. Dané Claassen, me. Charlène de Kock, mnr. André du Plessis, dr. Johan du Plessis, mnr. Fred Pheiffer, en me. Esmaré van der Merwe, Buro van die WAT (Stellenbosch), prof. Nerina Bosman, Universiteit van Pretoria, prof. Theo Bothma, Universiteit van Pretoria, dr. Carla Ellis, Universiteit van die Vrystaat (Bloemfontein), dr. Hanelle Fourie Blair, Oxford Languages (Engeland), prof. Langa Khumalo, South African Centre for Digital Language Resources (Potchefstroom), prof. Inge Kosch, Universiteit van Suid-Afrika (Pretoria), dr. Phillip Louw, Oxford University Press Southern Africa (Kaapstad), prof. Danie Prinsloo, Universiteit van Pretoria, me. Corlietha Swart, Universiteit van die Vrystaat (Bloemfontein), mnr. Marius Swart, Universiteit Stellenbosch, dr. Michele van der Merwe, Universiteit Stellenbosch, prof. Angelique van Niekerk, Universiteit van die Vrystaat (Bloemfontein), mnr. Tim van Niekerk, Dictionary Unit for South African English (Grahamstad).

Me. Naomi Bruwer
Dr. Gerda Odendaal
Buro van die WAT
Stellenbosch

From the Editors

As Dr. Willem Botha was himself an editor of a festschrift through which he gave recognition to his predecessor at the Bureau of the WAT, we thought a festschrift a fitting way to give recognition to Dr. Botha for his exceptional contribution as Editor-in-Chief and Managing Director of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*, to Afrikaans, and Afrikaans lexicography.

Over the past 19 years, Dr. Botha has proven himself as someone who puts his words into action. Under his leadership and methodical management, the Bureau of the WAT grew to be a financially sound company amidst continually decreasing state funding. He achieved this, amongst other things, through intensive fundraising and the implementation of innovative projects like Borg 'n Woord (Sponsor a Word), as well as partnerships such as the Sluk Jou Woorde (Swallow Your Words) wine range. His weekly talks on the radio station RSG made him a well-known voice in many an Afrikaans household. Thanks to widespread media exposure and projects such as the yearly Nuut-skeppingskompetisie (Neologism Competition) of the WAT in partnership with RSG and the ATKV, as well as the Treffendste Afrikaanse Handelsnaam-kompetisie (Most Striking Afrikaans Brand Name Competition), the WAT has become a household name due to Dr. Botha's commitment.

In addition to the six parts of the WAT (part XII to XVII, which covers the letter P to T) that was completed under Dr. Botha as Editor-in-Chief, several satellite publications also appeared under his encouragement and guidance. These include *Sinonieme en verwante woorde* (2006) in collaboration with Pharos, *EWA Supplement* (2006), a supplement to the *Etimologiewoordeboek van Afrikaans*, in collaboration with Dutch co-workers and benefactors, and *Basic Afrikaans: The Top 1000 Words and Phrases* (2011) in partnership with the Vriende van Afrikaans.

The leading role that Dr. Botha played over the years as the head of the Afrikaans National Lexicography Unit at PanSALB cannot be overestimated. The WAT took the lead in the practical lexicography landscape in South Africa by training the staff of several other lexicography units. The status of the WAT as a unit of lexicographic excellence is also well-established in the rest of Africa with students from Gabon, Malawi, Tanzania, Zimbabwe, and Namibia that visited the Bureau for training.

Over the years Dr. Botha also embraced the developments in and possibilities of the electronic and online spheres. As such, the WAT started digitising its valuable word slip collection of approximately 3,5 million index cards in 2012 to conserve it for posterity. The WAT also started using the sophisticated TswaneLex dictionary writing software in 2014, and the *Elektroniese EWA* and

From the Editors

Aanlyn WAT are available on the dictionary portal of VivA (Virtuele Instituut vir Afrikaans) since 2015. During Dr. Botha's term, the WAT also got a modern new website and entered the world of social media.

At an age when most people would have started to put on the brakes, Dr. Botha was up for another challenge: the completion of the WAT within ten years. This is how the Tienjaarplan (Ten Year Plan) was started under his leadership in 2017. The plan and the strategic goals that flow from it are designed in such a way that it will not only realise the completion of the WAT within ten years but will also ensure the continued existence of the Bureau after completion. Dr. Botha leaves this plan, which is already in its fifth year, on track for his successor despite the challenges posed by the Covid 19 pandemic.

In 2017 Dr. Botha received a special award for Lifelong Achievement in Language Development from the Western Cape Minister of Cultural Affairs and Sport.

And this is how we will remember Dr. Botha: as a man with a plan. Someone who did not just talk the talk, but walked the walk.

Our sincere thanks to all the contributors to this volume, as well as Mss. Tanja Harteveld and Hermien van der Westhuizen for their help with composition and layout. We would also like to thank the following individuals that served as reviewers for the academic contributions: Ms. Dané Claassen, Ms. Charléne de Kock, Mr. André du Plessis, Dr. Johan du Plessis, Mr. Fred Pheiffer, and Ms. Esmaré van der Merwe, Bureau of the WAT (Stellenbosch), Prof. Nerina Bosman, University of Pretoria, Prof. Theo Bothma, University of Pretoria, Dr. Carla Ellis, University of the Free State (Bloemfontein), Dr. Hanelle Fourie Blair, Oxford Languages (England), Prof. Langa Khumalo, South African Centre for Digital Language Resources (Potchefstroom), Prof. Inge Kosch, University of South Africa (Pretoria), Dr. Phillip Louw, Oxford University Press Southern Africa (Cape Town), Prof. Danie Prinsloo, University of Pretoria, Ms. Corlietha Swart, University of the Free State (Bloemfontein), Mr. Marius Swart, Stellenbosch University, Dr. Michele van der Merwe, Stellenbosch University, Prof. Angélique van Niekerk, University of the Free State (Bloemfontein), Mr. Tim van Niekerk, Dictionary Unit for South African English (Grahamstown).

Ms. Naomi Bruwer
Dr. Gerda Odendaal
Bureau of the WAT
Stellenbosch

Dr. Willem Botha: Planmaker en steunpilaar

Mnr. Johan Holtzhausen, *Voorsitter van die WAT Trust*

Daar word gesê dat alle goeie dinge tot 'n einde kom. Dr. Botha laat egter 'n nalatenskap en woordeboekspan wat verseker dat die momentum wat daar tans is, behoue sal bly tot 2029 en verder. Ons opregte dank aan Willem Botha vir die rol wat hy oor bykans 25 jaar gespeel het, eers as mederedakteur en toe as hoofredakteur van die WAT.

Willem het my beïndruk met sy passie vir Afrikaans en vir sy boekmaker-span. Hy het projekte met entoesiasme aangepak en was altyd besorg oor sy span se wel en weë.

Sedert 2010, toe ek aangestel is as 'n trustee van die WAT Trust en in 2016 as voorsitter, was Willem 'n steunpilaar. Op sy unieke manier het hy dinge laat gebeur en die WAT Trust bygestaan met hulle taak. Die opdroog van fondse van PanSAT se kant het die WAT Trust genoodsaak om na ander bronne van inkomste of skenkings te kyk om die groot taak te voltooi. Willem het sy moue opgerol wanneer dit verlang is en nie geskroom om potensiële skenkers te kontak of met nuwe inisiatiewe na vore te kom nie. Dit was onregverdig om Willem te betrek by 'n area (fondsinsameling) waarvan hy as redakteur min kennis gehad het. Hy het egter die uitdaging saam die WAT Trustees aanvaar en hom goed van sy taak gekwyt.

Behalwe vir sy werk as boekmaker in die verlede, het Willem in my opinie sy staal gewys toe daar aan die einde van 2017 deur die WAT Trust voorgestel is dat daar 'n meer konkrete plan en tydlyn vir die voltooiing van die woordeboek opgestel moet word en dat die WAT Trust "op risiko" sal gaan deur fondse tot hulle beskikking vir 'n versnelling van die taak aan te wend. Die WAT Trust het besef dat donateurs nie geneë sal wees om onbepaald te wag vir die afhandeling van die woordeboek nie. Daar was verskeie doemprofete wat beweer het dat die voorgestelde tienjaarplan om die woordeboek te voltooi nie haalbaar is nie, dat daar nie genoeg leksikograwe is om te help nie (personeel by die Buro was wesenlik afgeskaal oor die jare as gevolg van beperkte fondse), en dat Willem nie só 'n projek of proses as redakteur kon dryf nie.

Prof. Arnold Schoonwinkel, Helgard Raubenheimer en ekself het die tienjaarplan by ons grootste donateurs in 2018 voorgelê (nadat die WAT Trust en Buro dit goedgekeur het) en ons is baie dankbaar dat hulle (Het Jan Marais Nasionale Fonds, Trust vir Afrikaanse Onderwys, Hiemstra Trust, Sanlam, en ander) dit aanvaar het en hulle bydraes verhoog het, al het hulle die plan as ambisieus beskou.

Dit is meer as vier jaar later (met Covid tussenin) en ek wil Willem en sy span gelukwens dat ons nie net op koers is om die voltooiing van die woordeboek teen 2029 te haal nie, maar dat ons voor ons tydlyne is. Willem is 'n unieke persoon met 'n unieke persoonlikheid. Hy is egter 'n planmaker, boekmaker en staatmaker. Sy nalatenskap sal onthou word!

Ons opregte dank aan Willem!

Willem Botha: Woordeboekmaker en méns

Prof. Wannie Carstens, *buitengewone professor in Afrikaanse taalkunde*
(Noordwes-Universiteit) en *direksielid van die Buro van die WAT*

Baie mense ken Willem Botha as die "stem van die WAT". Want al sedert 2011 praat hy Vrydagoggende oor woorde se betekenis en herkoms op RSG se Monitor-program en sedert 2004 antwoord hy een Sondag per maand taalkonferensie saam met 'n kollega (vir meer as twintig jaar saam met dr. Frikkie Lombard en sedert 2021 saam met me. Alet Cloete) op RSG se taalprogram Taaltinge¹. Met 'n rustige stem vertel hy oor die uniekhede van Afrikaans se woorde, verklaar hy taalprobleme en bemark hy ook entoesiasies die WAT. Sy weeklikse oproep om 'n woord te borg, is al lank 'n gegewe op RSG.

"Wie is Willem Botha?" het mense wat weet ek ken hom, my al gevra. My antwoord was nog altyd dat Willem eerstens 'n taalmens is; iemand wat 'n loopbaan van bykans 44 jaar aan Afrikaans afgestaan het — eers as onderwyser en vanaf 1988 as woordeboekmaker by die WAT. Dit is die openbare gesig van Willem: iemand wat 'n loopbaan in diens van Afrikaans was en hom ook daarin uitgeleef het.

Vir baie mense maak hierdie openbare profiel Willem in wese die gesig van die WAT. Wat hy uiteraard nie is nie en ook nie wil wees nie omdat hy weet dat hy bloot die leier van 'n entoesiastiese en hoogs kundige span woordeboekmakers is — 'n span waarop hy baie trots is — wat hy moet lei om Afrikaans se grootste en omvattendste woordeboekprojek deur te voer. Maar dat Willem sedert hy in 2004 die hoofredakteur en uitvoerende direkteur van die Buro van die WAT geword het, deur sy aktiwiteite en die maak van kreatiewe planne gehelp het om die nasionale en ook internasionale profiel van die WAT beduidend te lig, kan daar nie oor getwyfel word nie. Onder Willem se leiding is daar reeds vyf dele (Dele XII–XVI) van die WAT gepubliseer en is Deel XVII in die afrondproses. Dus ses dele in sy 18 jaar in sy pos as hoofredakteur.

Maar onder Willem se leiding het ook die tegnologie wat die werk van die WAT moontlik maak, sterk toegeneem en 'n groot impak gehad op die tempo waarteen die WAT sy voltooiingsdatum probeer haal het. Willem praat graag van die "nuwe-generasie-WAT-dele" wat as gevolg hiervan gerealiseer het. As gevolg hiervan is dele van die WAT vinniger voltooi as in die verlede. Daar is selfs onder sy leiding in 2018 'n tienjaarplan ontwikkel wat noukeurig nagevolg word om die werk te kan voltooi — met 2029 as einddatum. Dit word goed gemonitor en bestuur. Sy opvolger sal daarom baie baat by die prosesse wat reeds hiermee aan die gang gesit is.

"Maar watter soort *mens* is Willem?" is gewoonlik die opvolgvraag. Want die mense het gehoor hy lag so lekker.

Dit is nie so maklik om dit te antwoord nie, want hoe vat 'n mens iemand so "interessant" saam. Willem is iemand wat graag sosiaal verkeer en sy uitbundige lag in 'n geselskap is so dikwels 'n teken dat die sosialisering goed verloop. Hy is bekend daarvoor dat hy altyd tyd het vir 'n grappie (veral oor taal), maar aan die ander kant was hy ook 'n toegewyde bestuurder tot met sy aftrede. Maar Willem is ook 'n private mens wat graag tyd saam met sy vrou en dogter deurbring, wat van 'n potjie tennis hou, met entoesiasme die kunste ondersteun en dan ook dikwels tyd in die natuur deurbring. Woordeboekmaak is werk wat spanning meebring (gekenmerk deur 'n konstante tekort aan finansies, die bestuur van 'n diverse groep werkers, die haal van spertye, die beskikbaarheid van materiaal) en 'n uitlaatklep is daarom nodig vir balans. Maar Willem is ook vir baie 'n lojale vriend, iemand op wie jy kan staatmaak wanneer daar krisisse is.

Ek ken Willem al sedert die middel 1970's toe ons beide met nagraadse studie in Afrikaans aan die Universiteit van Stellenbosch² besig was. Ons het mekaar in 1976 in die Departement Afrikaans en Nederlands raakgeloop. Ek het toe pas my HOD agter die rug gehad en het met my MA in Afrikaanse taalkunde begin. Willem het begin met sy honneurs in Afrikaans en Nederlands wat hy ook probeer kombineer het met 'n honneurs in Latyn. Waagmoedig! Ons het heelwat kontak gehad, en gou agtergekom dat Afrikaans vir ons beide 'n passie is. Ons het ook mettertyd beide ons D.Litt.'s verwerf: ek in 1985 en hy in 2003.

Ons het al twee loopbaanpaaie aangepak wat ons in verskillende rigtings laat trek het. Maar ons loopbane het een gemene deler gehad: ons entoesiasme vir ons taal Afrikaans. Beide van ons het uiteindelik 'n loopbaan aan Afrikaans gewy; weliswaar op verskillende vlakke. Ek het akademikus geword en Willem het mettertyd by die Buro van die WAT aangesluit, waar hy sy passie kon uitleef en woordeboeke kon help maak. Ek het in 1977 'n tydelike junior lektor in Afrikaanse taalkunde aan US geword, in 1980 oorgeskuif na die Universiteit van Kaapstad en daarna (1991) na die destydse PU vir CHO (sedert 2004 die Noordwes-Universiteit) op Potchefstroom waar ek ná 45 jaar my loopbaan in 2017 as professor in Afrikaanse taalkunde afgesluit het. Willem het in 1979 begin onderwys gee in die Paarl en in 1988 as mederedakteur by die Buro van die WAT aangesluit. En nou het sy loopbaan van 44 jaar ook tot 'n einde gekom — aan die einde van 2022 — en wel op die pos wat vir leksikograwe gesog is: as hoofredakteur en uitvoerende direkteur van die WAT.

Oor die jare sedert 1976 het ons 'n stewige vriendskap opgebou; een wat ek kosbaar ag. En dit is ook een wat ons oor die jare lewendig gehou het deur gereelde kontak en ook deur saam te werk aan projekte waar Afrikaans ter sprake was.

So is ek (danksy Willem) teen 2008 aangestel as lid van die direksie van

die Buro van die WAT. Hier het ons gedeelde belangstelling in Afrikaans byeengekom: hy as medewerker aan die grootste Afrikaanse woordeboek en ek as akademikus wat oor Afrikaans gepubliseer het en in bestuursposte beland het waar ek kon werk vir die uitbou van Afrikaans se funksies. Vir beide van ons speel die WAT 'n groot rol in die uitbou van Afrikaans en in ons onderskeie rolle het ons elkeen ons beste gedoen om die dokumentering van Afrikaans volhoubaar te maak. So het 'n mooi netwerk gevestig geraak.

In tye toe die WAT se finansies begin druk het as gevolg van onder meer onstabiliteit in die PanSAT-strukture, het Willem se entrepreneuriese uitkyk gehelp om die WAT as 'n kernkomponent van die breë Afrikaanse landskap te posisioneer. In hierdie proses is daarin geslaag om die WAT op 'n stewiger finansiële grondslag te plaas, deur fondswerwing in die Afrikaanse gemeenskap, maar ook deur die bekende Borg 'n woord-veldtog waardeur heelwat belangrike fondse vir Afrikaans ingewin is. Tydens die jaarlikse US Woordfeeste was Willem en sy entoesiastiese medewerkers 'n bekende gesig op die feesterrein — sodoende het die WAT se sigbaarheid vir die publiek toegeneem. By internasionale feeste vir Afrikaans in Amsterdam en Den Haag was Willem met die WAT's getrou op sy pos. Vandag bestaan daar ook die WAT Trust wat 'n groot rol speel om die WAT se volhoubaarheid (ook finansiël) te verseker. Willem laat inderdaad die Buro van die WAT op 'n beter finansiële plek agter as toe hy in 2004 as hoofredakteur aangestel is.

Om Willem in enkele woorde saam te vat, is daarom nie so maklik nie. Willem het baie kante: toegewyde woordeboekman, liefhebber van Afrikaans, entrepreneur vir Afrikaans, bestuurder van die WAT in 'n moeilike politieke konteks, eggenoot van Tersia, pa van 'n dogter Giselle, iemand wat tyd maak vir 'n taalgrappie, maar ook 'n lojale vriend en geesgenoot. So het hy gereeld die fasiliteite van die Buro van die WAT beskikbaar gestel as daar saamgedink moes word vir en oor Afrikaans. Danksy die gebruik van die Buro van die WAT se fasiliteite het byvoorbeeld die ontstaansproses van die inklusiewe Afrikaanse Taalraad (ATR) makliker (en goedkoper!) verloop, en dit was selfs die plek waar die onderskeie departemente waar Afrikaans as vak aan universiteite gedoseer word, in 2022 vir die eerste keer in meer as 30 jaar byeengekom het. So is akademiese belangstelling in Afrikaans versoen met die praktiese werk vir Afrikaans — die dokumenteer van Afrikaans se omvattende woorde-skat. 'n Mooi kombinasie van teorie en praktyk.

Willem, dankie vir jou gedeë en toegewyde werk vir Afrikaans! Mag die nuwe fase in jou lewe vir jou en jou mense groot vreugde bring en mag die drome wat jy nog koester (soos dat jy 'n barista wil word ...) waar word.

Eindnotas

1. Voorheen "Die tale wat ons praat".
2. Deesdae Universiteit Stellenbosch.

Tribute to Dr Willem Botha

Mr Tim van Niekerk, *Director: Dictionary Unit for
South African English (DSAE)*

I was first introduced to Dr Willem Botha over two decades ago as a shy young lexicographer at my first AFRILEX (African Association for Lexicography) conference. When he heard my surname, he immediately began to address me in Afrikaans. I was flustered. All I could say was, "Jammer, maar ek is 'n Engelse Van Niekerk." This was a feeble excuse, since my mother's family is Afrikaans and I could understand the language reasonably well, though we spoke English at home. Willem spared me any further embarrassment by laughing and switching immediately to English.

I recall this meeting as the first of many illustrations of his instinctive impulse to engage by trying to identify the other person's point of view. It sometimes surprises and charms the person concerned because it is so spontaneous. In my encounters with him through the last two decades, I noticed that he did this with all people from all walks of life and all language backgrounds, whether they be long-standing colleagues or passing strangers. I have seen how, in the space of a 200-metre walk, he elicited the story of a seasoned lexicographer's youth as a sportsman and a lifelong teetotaler, just by asking one or two questions. For the first time I understood why that colleague, who was a senior and otherwise quite formal figure, often wore a tracksuit top over his smart, collared shirt. In the South African context with its multiplicity of languages and cultures, Willem is greeted with fondness and enthusiasm — and as a leader — by peers from all National Lexicography Units (NLUs). This is no small achievement. Some leadership styles are detached and impersonal. Some linguists come across as nerds or geeks. In his representation of Afrikaans, and his curiosity about the language of everyday interactions in South Africa, Willem is none of these things. His interest in words seems to reflect a spontaneous interest in people: who they are, what they do and how they live. He therefore caught my attention as a young lexicographer: this mercurial, impish man with his trademark 1960s polo-neck jersey, who was always one step ahead, always observing or commenting on some detail that I had not noticed myself. More importantly, he seemed able to bridge the gap between personal and professional interaction. He could be, at the same time, an individual engaging openly and directly with other individuals, and the Executive Director and Editor-in-Chief of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT). Ask yourself how common that is. In my experience, it is not. Why was this so interest-

ing to me? Because I was raised to respect experience and expertise, but not authority conferred by titles. My father's advice when I went to university was: "Don't believe what your professors tell you until you believe it yourself."

My real interaction with Dr Botha began much later, in 2018. I had been appointed as director of the Dictionary Unit for South African English (DSAE) and this made me one of his peers. We met in this capacity at a gathering of NLU Editors-in-Chief in Durban, KwaZulu-Natal. I approached these proceedings with great earnestness and emphasis on timekeeping. Time is precious and travel budgets are low. On the first day of the meeting I found myself waiting in the hotel foyer with no other colleagues in sight, due to logistical delays that everyone was aware of except me. My previous trip had been to Germany, where time is scheduled at one-minute intervals. Willem could barely conceal his mirth when he found me in the foyer all dressed up with nowhere to go, in a very foul mood. "Don't be on time," he said, "it will only frustrate you." I was determined to reject this advice. But he was no less serious in his reasons for being at the meeting. The venue was the Durban branch of the Bible Society of South Africa, and we finally arrived. As we entered the premises, we passed a row of Bible Society staff members sitting in the courtyard having their morning tea. I thought these people would have no idea who we were and I was in a hurry to get started with our meeting, so I did not pay any attention to them. Before I knew it, however, Willem was introducing himself to every person holding their cup of tea: "Willem Botha ... Willem Botha ... Willem Botha." We had not yet entered our seminar room before he was beside me again: "What can I say? I'm Afrikaans". I thought: this man has energy. It took him a long time to get me to smile that day, but in the end I was laughing with him.

Willem is a walker, and on the same Durban trip we found ourselves standing outside of another venue with no transport arranged. He suggested we return to our hotel on foot. That became my first real chance to get to know him better. I knew from previous conference conversations that he had been a schoolteacher (to this day he has an elephant's memory for the pupils who slept in his classes). But on that walk, crossing robots and busy, pedestrian-unfriendly roads I heard him explain how, as a young man, he had not been a confident conference presenter. This caught my attention because, as a younger person, nothing had intimidated me more than the prospect of my own first conference presentation. Willem told me how nervous he had been for his first European conference paper, but it had clearly been a success. Why do I remember this? Because about three months previously I had seen Willem give a keynote speech at AFRILEX in 2018, where he outlined a 10-year plan for the completion of the 100-year WAT project. At the time I marvelled at his skill and confidence as a presenter. I have rarely seen someone so animated, engaged and confident of his material, pacing back and forth under a gigantic screen. The topic of the presentation was also very exciting: the planned completion of a

massive monolingual dictionary project that started 50 years before I was born, not in England or Europe, but in the country that is my home. Language is the fabric of identity and culture. Philosophers have argued that we are trapped by language, its concepts and formulations. Lexicographers are more pragmatic, however, and I prefer to see language as I think most people do: as the best available medium for relating to each other and being ourselves. Willem's keynote speech brought two things home to me. The first was that I was witnessing the near-culmination of a project to describe an entire language. The second was that I was seeing a man who had evolved to meet what seemed his life's great moment, someone matched to this task.

Pride in one's mother tongue is not easy to sustain in South Africa without some degree of ambivalence. We have a complex and, at times, dire history enacted through previous language policies, with repercussions through the generations. Yet I have experienced Dr Botha as someone who creates bridges. The WAT is well-known for being the NLU that, more than any other, has consistently offered lexicographical training courses through a period of decades, maintained the most prestigious peer-reviewed lexicography journal in Africa (*Lexikos*), and welcomed opportunities to host visiting lexicographers and share expertise. When I have visited Stellenbosch I have felt that, socially speaking it is, like most of the country, a multilingual environment; but at the same time it is the documentary and archival home of Afrikaans in the form of the WAT. I could not help envying this feeling of a language having a home. Visiting Stellenbosch in the last few years, Willem has walked me through the town and pointed out buildings, their past and current functions, and related stories about the people they are or were named after. Each time he has given me the impression of a man in his milieu: conscious of and engaged in its history. And with unflinching generosity, wit and good humour.

My most recent walk with Willem was in Stellenbosch at the 2022 AFRI-LEX conference. He walked me to the edge of the town where we sat under a tree behind the Danie Craven Stadium and ate our packed conference lunches. On the way, some schoolchildren ran past us wearing jerseys with numbers on their backs. He instantly noticed — as I didn't — that they were out of numerical order. Willem is the nemesis of the proverbial shy teenager. In Afrikaans, he called after the stragglers as they ran, telling them to get into proper sequence. Most of them kept their heads down and remained straight-faced, but I noticed one of them suppressing a smile. Teenagers will hate you for this kind of treatment: they do not want to be noticed. But it was another example of a man who is free and comfortable in his environment and who wants to bring others out of themselves, just as he evolved from being the young man that he was into the person he became. The medieval knights in Thomas Malory's *Le Morte d'Arthur* have a saying: Take whatever adventure God may send you. I think Dr Willem Botha has followed this imperative, with courage, good humour and openness, and that is my tribute to him.

About Dr Willem Botha

Dr Sponono Mahlangu, *Director: isiNdebele Dictionary Unit*

Dr Willem Botha served in the LexiEditors' Forum. He was also the chairperson of the Forum. He was very instrumental in assisting especially the indigenous languages' National Lexicography Units. He always shared information. Since the inception of the Units, Dr Botha assisted a lot in organizing the Lexicographic training workshops for the Units at the Bureau of the WAT. He is one of the founding members of the LexiEditors' Forum. He was once the chairperson of the LexiEditors' Forum. He has been very instrumental in drafting the constitution of the Forum. The aim thereof was to create a platform for the executive directors to share knowledge and information in the spirit of cooperative lexicography. He shared his insight with the executive directors on how the Afrikaans unit succeeded in getting donations and sponsors for the Bureau of the WAT. He also explained various methods that they use, for example selling words etc. He also helped the Units in coming up with a common Memorandum of Incorporation (MOI). As we know that kindness is one of the greatest gifts you can bestow upon another, Dr Botha has been a living testimony to this. His kindness will always be remembered by the unit heads. As they always say, people rarely succeed unless they have fun in what they are doing. He is a jocular person who like cracking jokes just to break the ice because even in hard times there is a possibility to have fun.

The National Lexicography Units will miss such a resourceful individual, someone who is always willing to offer assistance with a smile. Dr Botha's invaluable assistance to the National Lexicography Units will be assisting them even during heavy lexicographic storms after he has long gone. Some of us have worked with Dr Botha for more than 25 years, and we don't remember even a single day when he was angry, and could not communicate with a smile. The WAT will lose an individual with mountains of experience in lexicography but we hope that he will gladly avail himself for assistance not only to WAT, but to the family of National Lexicography Units as well.

Etimologiewoordeboek van Afrikaans (EWA) en Willem Botha

Prof. Piet van Sterkenburg, *emeritus hoogleraar Lexicologie,
Universiteit Leiden en oud-directeur Instituut voor Nederlandse Lexicologie*

In de marges van het internationale congres in 1994 over de 'sensitiewe woorde-schat' in het *Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)* dat plaats vond in Sommerfield in Zuid Afrika, spraken de toenmalige rector magnificus van de Universiteit van Stellenbosch, professor Andreas van Wyk en ik, over de veranderingen in betekenis en gebruik van de Nederlandse erfwoorden buiten het centrum van het oorspronkelijke taalgebied. Samen smeedden wij daarop het plan om een etymologisch woordenboek van het Afrikaans voor een breed publiek te laten samenstellen in Stellenbosch met Nederlands kapitaal. Niet omdat het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) getroffen werd door een acute aanval van liefdadigheid, maar omdat dat instituut het historische *Woordenboek der Nederlandsche Taal* digitaal toegankelijk had gemaakt en allerlei extra informatie aan de trefwoorden wilde gaan toevoegen. Bij die extra informatie moet men denken aan dialectkaarten, afbeeldingen van paraferalia uit de katholieke traditie, van muziekinstrumenten, maar ook van informatie over de ontwikkeling van de Nederlandse woordenschat in Zuid-Afrika, Suriname en de Nederlandse Antillen. Het werven van financiële middelen voor een etymologisch woordenboek van het Afrikaans was voor het INL dus in belangrijke mate eigenbelang.

Dat geld kam er en dr. Dirk van Schalkwyk, toenmalig hoofdredacteur van het *WAT*, kreeg de leiding over het project. Het INL stelde prof. dr. Fons Moerdijk in de gelegenheid om in Stellenbosch de ontwikkeling van het concept en de opleiding van de beoogde redacteurs (G.J. van Wyk, A.E. Cloete, H.C. Liebenberg, H.J. Lubbe en A. Prinsloo) voor zijn rekening te nemen.

De eerste druk van het *Etimologiewoordeboek van Afrikaans (EWA)* verscheen in 2003 met meer dan acht duizend lemma's. Op zich een zeer respectabel aantal, maar desondanks bleef een belangrijk deel van de woordenschat die eveneens een beschrijving verdiende buiten beschouwing. En dat was dr. Willem Botha, die Dirk van Schalkwyk als hoofdredacteur opvolgde een doorn in het oog. Als kampioen fondsenwerving kostte het hem weinig tijd om de Nederlandse geldschietters opnieuw te bewegen te investeren in een supplement. En natuurlijk kreeg hij de leiding van dit nieuwe project.

Maar Willem Botha wilde eigenlijk iets anders dan een supplement dat op

onderscheiden plaatsen een aanvulling is op de eerste druk ook in de microstructuur met als gevolg dat de gebruiker telkens genoodzaakt is om van het supplement naar de eerste druk en omgekeerd van de eerste druk naar het supplement te gaan. Willem wilde een geïntegreerde databank voor de etymologie waaruit hij een groot samenhangend etymologisch woordenboek kon afleiden en kon laten drukken. Toen dat om velerlei redenen nog niet mogelijk bleek en ook bijstellingen in het concept niet haalbaar waren, voerde hij na een gesprek met lexicoloog prof. Rufus Gouws het vertrouwde concept van 2003 loyaal uit en dus verscheen in 2007 *Etimologiewoordeboek van Afrikaans Supplement* met 2 300 nieuwe lemma's die niet in de eerste druk staan. De heldere behandeling van de *etymologia proxima* en *remota* (Van Wyk 2007: v-vii) en de uitstalling van het benoemingsmotief van de woorden, dat wil zeggen de beschrijving van het waarom een woord genoemd is zoals het genoemd wordt, waren vanaf de eerste druk fraaie kenmerken die ook in het *Supplement* behouden bleven (Moerdijk 2004: 137-157).

En ook in het *Supplement* staat weer niet ieder woord dat een verklaring verdient. Willem Botha en ik waren het er beiden over eens dat de emotionele woordenschat internationaal lang uitgesloten bleef van een wetenschappelijke beschrijving in de naslagwerken van de standaardtaal. En Willem wilde daar in *EWA* systematisch verandering in aanbrengen. Over dat onderwerp discussieerden we niet alleen tijdens het congres van 1994, maar ook verschillende keren erna. We waren het er beiden over eens dat je taal niet kunt definiëren zonder te verwijzen naar de menselijke emotie en motivatie. Taal vertegenwoordigt in een ademloze climax ook de kennis van zijn sprekers over de pragmatiek, beleefdheid, het figuurlijk en vulgair taalgebruik, over scheldwoorden, seksueel taalgebruik, humor, verbale vergissingen en woede. Emotaal is uniek omdat zij een emotionele intensiteit geeft aan taal wat andere woorden ondanks hun schittering van klanken niet kunnen. De unieke functie van emowoorden is dat zij vaak op adembenemende wijze informatie bieden over gevoelens en emotionele stemmingen van de spreker. De taalkunde en de lexicoloog in het bijzonder moeten zich laten uitdagen de rol die emowoorden spelen te verklaren en beschrijven; zeker in wetenschappelijke woordenboeken. We moeten af van de gedachte dat er lelijke en vieze woorden zijn. Er zijn alleen concepten in onze hoofden die we als vies, lelijk, vulgair enzovoorts beschouwen en daardoor worden woorden die we gebruiken om naar die concepten te verwijzen ook beschouwd als vies en vunzig (Van Sterkenburg 2011: 19).

Gelukkig heeft *EWA* al diverse trefwoorden uit de emotionele woordenschat de toegang niet ontzegd omdat de projectleiders de moed hadden om te beschrijven wat in de taalgemeenschap leeft. Als voorbeeld noem ik *takhaar*, *lunsriem* en *korrelkop*. Begrijpelijkerwijze is dat niet uitpuittend gedaan gezien de gebruikersgroep waarop *EWA* zich richt. Maar als ooit het grote wetenschappelijk lexicologisch model gerealiseerd wordt dat Willem Botha voor ogen stond toen hij de leiding over *EWA* kreeg, wordt van een wetenschappelijk product verwacht dat het uitpuittend de beschrijving ter hand neemt van alles wat in de

taalgemeenschap leeft. Ook van het taboe en dat is veel, heel veel, zoals blijkt als je een vragenlijst over vloeken, schelden, verwensen bij een breed publiek uitzet.

Een kleine bloemlezing van Afrikaanse emotiewoorden die ik optekende tijdens mijn vele bezoeken aan Kaapstad en Stellenbosch en die ik nog niet terugvind in *EWA* bied ik daarom aan aan mijn goede vriend en collega Willem. Het zijn woorden die gelukkig wel al allemaal in het *Groot Woordenboek Afrikaans en Nederlands* (ANNA, Martin 2011) en in *WAT* (behoudens de letters die nog bewerkt moeten worden) zijn opgenomen, maar zij verdienen ook een etymologische beschrijving in het etymologieboek van de toekomst. En het zou mooi zijn als in dat product ook de klankkleur, ritme en intonatie van die emowoorden hoorbaar zou worden gemaakt.

bangbroek 'bangerik, een lafbek, schijtlaars'. Uit Nederlandse *bang* en *broek*. Dat laatste heeft als verkleinwoord de betekenis 'klein en onervaren jongetje, kereltje, manneke'.

blikskottel 'schelm, dondersteen'. Het wordt in het Afrikaans meestal gebruikt in combinatie met *jou*. Samengesteld uit het Nederlandse *blik* 'van blik gemaakt' en *schotel*. Iemand een *blikken schotel* noemen is dan een scheldwoord voor iemand die snel opvliegt en daarna weer bekoelt. In het Afrikaans heeft het een wat vriendelijker betekenis gekregen.

bobbejaan 'stommeling, dwaas'. *Bobbejaan* is een verbastering van *baviaan* en dus zo genoemd naar het gedrag van die aap.

buffel 'botterik, lomperik'. Zo genoemd naar het gedrag van de buffel.

jakkals 'gluiperd'. Zo genoemd naar het valse en sluwe gedrag van de jakhals.

kaalgat 'armoedzaaier, schooier'. Samenstelling van het Nederlandse *kaal* 'zonder haar' en *gat* 'aars'. Dit *aars* ontwikkelt zich in de samenstelling tot een pars pro toto en krijgt de betekenis 'iemand' en *kaal* die van 'berooft van wat men bezit'.

kapokhaantjie 'klein, parmantig oudje' of 'eigenwijs, vechtlustig, klein persoon'. Zo genoemd naar het gedrag van de kapokhoender 'krielkip'.

klits 'ondeugd, deugniet'. Mild scheldwoord voor een kind. Het wordt meestal voorafgegaan door *klein*. In het historische Nederlands betekende 'klits' oorspronkelijk 'teef'. In sommige hedendaagse Nederlandse dialecten betekent het 'loszinnige, ontuchtige of manzieke f vrouw' of 'vieze, slordige vrouw'. Het Afrikaans kent hier een eigen betekenisontwikkeling.

manteldraaier 'draaikont, iemand die van standpunt verandert naarmate hem dat beter uitkomt'. Uit *mantel* en *draaien*. Zo genoemd omdat je een mantel ook kunt verwisselen al naar gelang de mode of het seizoen.

misgewas 'mislukking, mispunt'. Samenstelling van *mis* 'niet in orde, verkeerd' en *gewas* 'datgene wat gegroeid is'. Overdrachtelijk gebruik leidt tot een scheldwoord.

windlawai 'blaaskaak, druktemaker, opschepper, windbuil'. Gezegd van iemand die zoveel lawaii maak as de wind, maar verder niets te betekenen heeft.

Op het gebied van de scheldwoorden verschillen Afrikaans en Nederlands niet zoveel. Het kostte mij moeite om bovenstaand boeket samen te stellen. Woorden als *scharminkel*, *schobbejak*, *schurk*, *ezel* en vele andere komen in beide talen voor.

Vershillen doen die talen wel op het gebied van de verwensingen. Ziekteverwensing als *krijg de pest*, *krijg de kanker* of *krijg de hiv* heb ik in Zuid-Afrika niet gehoord. Wel veel verwensingen met *duivel*. Dat heeft het Afrikaans gemeen met de Vlamingen die de milde verwensing *loop naar de duivel* veel meer gebruiken, dan de Nederlanders die een grote voorkeur hebben voor ziekteverwensingen.

Het Afrikaans is uniek in de keuze van het taboedomein in de volgende verwensingen: *loop na*, *in jou maai*; *jou kaaiings gaan braai* en *vlieg in jou maai*. Het is bij deze routineformules natuurlijk de vraag of ze in een etymologisch woordenboek moeten worden opgenomen. De eerste verbinding is dat wel in *EWA*, de twee andere niet. Maar iedere lexicograaf weet dat je over opnamecriteria maar moeilijk uitgepraat raakt en dezelfde beroepsgroep weet dat dit zelfs afhankelijk is van de leeftijd van de leden van een redactie. Net zoals dat het geval is bij het bepalen van de registers.

Genoeg gepalaverd. Pensionado's blijven bondgenoten en trouw aan de inventarisatie en beschrijving van de complete woordenschat van hun taal en niet alleen aan de welgevoeglijke. Dat is ook hun leidraad bij de samenstelling van etymologische woordenboeken. Willem en ik zijn in dat opzicht bewust of onbewust volgelingen van Wittgenstein die schrijft: "Taal is alles en alles is taal" (Dros 2021: 82).

Dankbetuigingen

Met dank aan Ilse Feinauer die mij vele jaren geleden verschillende emoworden aanreikte en dank ook aan Rufus Gouws die een eerdere versie van deze tekst kritisch wilde lezen.

Literatuuropgave

Dros, I. 2021. *Taal is alles wat het geval is*. Amsterdam: Prometheus Nieuw Licht.

Martin, W. (Hoofred.). 2011. *Groot Woordenboek Afrikaans en Nederlands*. Houten/Antwerpen: Het Spectrum B.V.

Moerdijk, F. 2004. Karakterisering van het *Etimologiewoordeboek van Afrikaans (EWA)*. *Lexikos* 14: 137-157.

Van Sterkenburg, P. 2011. Emoties, karaktereigenschappen en kalmeringsmiddelen voor nerveuze en agressieve neigingen. De Tier, V., T. van de Wijngaard en R. Keulen (Red.). 2011. *Het Dialectenboek 11: Sprekend van aard. Bijnamen en karaktereigenschappen in streektalen*: 13-30. Groesbeek/Gent: Stichting Nederlands Dialecten/Variaties vzw.

Van Wyk, G.J. (Red.). 2003. *Etimologiewoordeboek van Afrikaans*. Stellenbosch: Buro van die WAT.

Van Wyk, G.J. (Red.). 2007. *Etimologiewoordeboek van Afrikaans. Supplement*. Stellenbosch: Buro van die WAT.

Tribute to Dr Willem Botha

Prof. Paul Achille Mavoungou, *Omar Bongo University,
Libreville, Gabon*

It is a pleasure to pay tribute here to Dr Willem Botha firstly for his remarkable contribution as a key member of the entire team of the Bureau of the WAT. The in-service training courses developed since 1995 at Stellenbosch for students and other persons interested in gaining insight into and practical experience of the planning compilation of a dictionary as well as the management of a dictionary unit were of immense help in implanting lexicography in Gabon, my country, and spreading the gospel of lexicography in Africa and outside Africa. As a very gifted and talented lecturer and through his numerous articles published in lexicographic journals and papers read at workshops and conferences he has played an active role in the development of lexicographic debate in Africa and beyond. Secondly I want to pay tribute to Dr Willem Botha for his human values. I want to thank him for his excellent humour, his jovial laugh and his outspokenness. And finally I want to recognize his valuable contribution as Editor-in-Chief of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*, not as a member of the staff of the Bureau of the WAT, but as a friend of die Bureau, a place where I have learnt and practiced Afrikaans as a student coming from Gabon; a land with French as its official language. The Bureau of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*, a place where I returned after graduating at Stellenbosch University in the Department of Afrikaans and Dutch as a Doctor in Lexicography and also a place I have always felt welcome. It has always been with joy and great trust that I have visited the WAT on each of my trips to Stellenbosch, and I will continue to do so.

Willem, die dicken omme waecte

Prof. Ernst Kotzé, *emeritus professor*
(*Nelson Mandela Metropolitaanse Universiteit*)
en navorsingsgenoot en nagraadse
dosent (Noordwes-Universiteit)

Willem, die Madoc maecte,
Daer hi dicken omme waecte,
Hem vernoyde so haerde
Dat die avonture van Reynaerde
In dietsche onghemaket bleven ...¹

So begin die proloog by Van den vos Reynaerde — die enigste outeurskapsaan-
duiding van die 13de-eeuse Vlaamse digter wat glo ook die maker was van die
verhaal van Madok, 'n Walliese prins wat volgens oorlewering reeds drie eeue
voor Columbus 'n kolonie in Noord-Amerika gevestig het.

Maar terug in Suid-Afrika, en Stellenbosch, het onse Willem oor die jare
ook "dicken omme waecte" om die voortgesette verhaal van Afrikaans leksiko-
grafies te boekstaaf. Hy het op 'n kritieke tydstip die leisels oorgeneem by "die
man wat beur" (Dirk van Schalkwyk), toe die lotgevalle van die WAT aan veel
onsekerheid onderworpe was, en voortgebeur. Met die wegval van staatsteun
het hy, met die ondersteuning van 'n toegewyde en kundige redaksie, die Afri-
kaanse gebruikerspubliek gemobiliseer om finansieel en op talle ander wyses
betrokke te raak by die voortsetting van hierdie enorme, deurwinterde projek.
Willem het beide die sigbaarheid en die waarde van die WAT vir die groot
gemeenskap taalgebruikers verhoog deur dienslewering in die media, deur
welwillendheid by bekendes en gewilde kunstenaars te bewerkstellig, en deur
die beskikbaarstelling van leksikografiese kundigheid ook aan sprekers en
woordeboekmakers van ander tale en ander lande.

Ook as navorser op die gebied van die leksikografie het hy sy insigte deur
middel van publikasies met kollegas, lesers van vaktydskrifte soos *Lexikos* en
bydraes tot metaleksikografiese bloemlesings gedeel.

Met sy aftrede sal die leksikografie in Suid-Afrika, en veral die Afrikaanse
woordeboekbedryf, 'n belangrike dryfkrag armer wees. Die momentum wat
opgebou is deur die oorgang na elektroniese formate, waarby hy aktief betrokke
was, sal egter verseker dat die diens wat die WAT aan die Afrikaanse taal-
gemeenskap lewer, ononderbroke voortgaan.

Sy ervaring, insig en kundigheid dien dan ook as inspirasie vir sy opvolger

en personeel, wat deur sy voorbeeld ongetwyfeld sal voortbeur om hierdie vlagskip op koers te hou.

Eindnota

1. Vrylik vertaal:

Willem, wat die boek "Madok" gemaak het, waaroor hy dikwels snags wakker gelê het, kon dit nie verdra dat die verhale van Reynaert in Diets (Nederlands) ongeskrewe gebly het nie.

Redaksionele doelstellings

Lexikos is 'n tydskrif vir die leksikografiese vakspecialis en word in die AFRILEX-reeks uitgegee. "AFRILEX" is 'n akroniem vir "leksikografie in en vir Afrika". Van die sesde uitgawe af dien *Lexikos* as die amptelike mondstuk van die *African Association for Lexicography* (AFRILEX), onder meer omdat die Buro van die WAT juis die uitgesproke doel met die uitgee van die AFRILEX-reeks gehad het om die stigting van so 'n leksikografiese vereniging vir Afrika te bevorder.

Die strewe van die AFRILEX-reeks is:

- (1) om 'n kommunikasiekanaal vir die nasionale en internasionale leksikografiese gesprek te skep, en in die besonder die leksikografie in Afrika met sy ryk taleverskeidenheid te dien;
- (2) om die gesprek tussen leksikograwe onderling en tussen leksikograwe en taalkundiges te stimuleer;
- (3) om kontak met plaaslike en buitelandse leksikografiese projekte te bewerkstellig en te bevorder;
- (4) om die interdisiplinêre aard van die leksikografie, wat ook terreine soos die taalkunde, algemene taalwetenskap, leksikologie, rekenaarwetenskap, bestuurskunde, e.d. betrek, onder die algemene aandag te bring;
- (5) om beter samewerking op alle terreine van die leksikografie moontlik te maak en te koördineer, en
- (6) om die doelstellings van die *African Association for Lexicography* (AFRILEX) te bevorder.

Hierdie strewe van die AFRILEX-reeks sal deur die volgende gedien word:

- (1) Bydraes tot die leksikografiese gesprek word in die vaktydskrif *Lexikos* in die AFRILEX-reeks gepubliseer.
- (2) Monografiese en ander studies op hierdie terrein verskyn as afsonderlike publikasies in die AFRILEX-reeks.
- (3) Slegs bydraes wat streng vakgerig is en wat oor die suiwer leksikografie of die raakvlak tussen die leksikografie en ander verwante terreine handel, sal vir opname in die AFRILEX-reeks kwalifiseer.
- (4) Die wetenskaplike standaard van die bydraes sal gewaarborg word deur hulle aan 'n komitee van vakspecialiste van hoë akademiese aansien voor te lê vir anonieme keuring.

Lexikos sal jaarliks verskyn, terwyl verdienstelike monografiese studies sporadies en onder hulle eie titels in die AFRILEX-reeks uitgegee sal word.

Editorial Objectives

Lexikos is a journal for the lexicographic specialist and is published in the AFRILEX Series. "AFRILEX" is an acronym for "lexicography in and for Africa". From the sixth issue, *Lexikos* serves as the official mouthpiece of the *African Association for Lexicography* (AFRILEX), amongst other reasons because the Bureau of the WAT had the express aim of promoting the establishment of such a lexicographic association for Africa with the publication of the AFRILEX Series.

The objectives of the AFRILEX Series are:

- (1) to create a vehicle for national and international discussion of lexicography, and in particular to serve lexicography in Africa with its rich variety of languages;
- (2) to stimulate discourse between lexicographers as well as between lexicographers and linguists;
- (3) to establish and promote contact with local and foreign lexicographic projects;
- (4) to focus general attention on the interdisciplinary nature of lexicography, which also involves fields such as linguistics, general linguistics, lexicology, computer science, management, etc.;
- (5) to further and coordinate cooperation in all fields of lexicography; and
- (6) to promote the aims of the *African Association for Lexicography* (AFRILEX).

These objectives of the AFRILEX Series will be served by the following:

- (1) Contributions to the lexicographic discussion will be published in the specialist journal *Lexikos* in the AFRILEX Series.
- (2) Monographic and other studies in this field will appear as separate publications in the AFRILEX Series.
- (3) Only subject-related contributions will qualify for publication in the AFRILEX Series. They can deal with pure lexicography or with the intersection between lexicography and other related fields.
- (4) Contributions are judged anonymously by a panel of highly-rated experts to guarantee their academic standard.

Lexikos will be published annually, but meritorious monographic studies will appear as separate publications in the AFRILEX Series.

The South African National Lexicography Units — Two Decades Later

Mariëtta Alberts, *Former Director: Terminology Development and
Standardisation, Pan-South African Language Board (PanSALB)*
(albertsmarietta@gmail.com)

Language is one of the most vital factors of self-realization for a people. Lexicography is a major linguistic cornerstone, and should not be neglected.

(James Duplessis Emejulu 2003: 195)

Abstract: The lexicography practice in South Africa has distinctive features and to a great extent relates to the political dispensation current at a given period. During the previous political dispensation only two dictionary units existed in South Africa that were state funded, namely the Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT) and the Dictionary for South African English (DSAE). These dictionary units, therefore have a long dictionary history. Some of the African languages, such as Xhosa, Zulu, Tswana and Northern Sotho also had dictionary units at the time but they were situated at and funded by tertiary institutions. The current national government requires dictionaries in all official languages for proper communication in languages the citizens understand best, i.e. their respective mother tongues. The Pan-South African Language Board (PanSALB), established in 1996, was a direct consequence of the country's new multilingual dispensation. This dispensation required equal rights for all the official languages and the legislation governing PanSALB was therefore amended to allow for equal justice to all dictionary projects for the official South African languages. This led to the establishment of national lexicography units for each of the official South African languages. A strategic planning process conducted at the Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal not only influenced the lexicography practice at the Bureau, but also had a huge impact on the newly established national lexicography units (NLUs). Both the articles published in *Lexikos*, that originated in 1991, and the activities of the African Association for Lexicography (AFRILEX), established in 1995, have a huge influence on the activities of the NLUs. Although the NLUs are already 21 years old and should officially be of age, the question remains whether they really gained their independence. This article focusses on the heritage of the Bureau of the WAT as National Lexicography Unit for Afrikaans and the example that it has set to the other NLUs.

Keywords: ACADEMIC JOURNAL, ASSOCIATION, COMMUNICATION, DICTIONARY, FEASIBILITY STUDY, HUMAN LANGUAGE TECHNOLOGIES, LANGUAGE FOR SPECIAL PURPOSES, LEGISLATION, LEXICOGRAPHY, MANAGEMENT, NATIONAL LEXICOGRAPHY UNITS, STRATEGIC PLANNING, TERMINOGRAPHY, TERMINOLOGY

Opsomming: Die Suid-Afrikaanse nasionale leksikografiese eenhede — twee dekades later.

Die leksikografiepraktyk in Suid-Afrika beskik oor kenmerkende eenskappe wat grootliks verband hou met die politieke bedeling van 'n bepaalde tyd. Gedurende die vorige politieke bestel het slegs twee woordeboekkantore bestaan wat deur die staat gefinansier is, naamlik die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT) en die Dictionary for South African English (DSAE). Hierdie woordeboekkantore het dus 'n lang woordeboekgeskiedenis. Sommige van die Afrikatale, byvoorbeeld Xhosa, Zulu, Tswana en Noord-Sotho, het ook gedurende daardie tyd woordeboekkantore gehad, maar hulle was by tersiêre instansies gesetel en is ook deur hulle gefinansier. Die huidige regering vereis woordeboeke in al die amptelike tale om behoorlike kommunikasie te bewerkstellig in die tale wat die beste deur die burgers verstaan word, naamlik hul onderskeie moedertale. Die Pan-Suid-Afrikaanse Taalraad (PanSAT), wat in 1996 tot stand gekom het, was die direkte uitvloeisel van die land se nuwe meertalige beleid. Ten einde gelyke beregtiging vir alle woordeboekprojekte in al die amptelike Suid-Afrikaanse tale teweeg te bring, is die PanSAT-wetgewing gewysig. Dit het tot gevolg gehad dat nasionale leksikografiese eenhede vir elk van die amptelike Suid-Afrikaanse tale gestig is. 'n Strategiese beplanningsproses wat by die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal gedoen is, het nie net 'n invloed gehad op die leksikografiepraktyk by die Buro nie, maar dit het ook 'n groot impak gehad op die nuut gestigte nasionale leksikografiese eenhede (NLE's). Sowel *Lexikos*, wat in 1991 tot stand gekom het en die artikels wat daarin gepubliseer word, asook die bedrywighede van die African Association for Lexicography (AFRILEX), wat in 1995 gestig is, het 'n groot invloed op die werksaamhede van die NLE's. Hoewel die NLE's een-en-twintig jaar gelede gestig is en dus amptelik mondig behoort te wees, ontstaan die vraag of hulle werklik hul onafhanklikheid verkry het. Hierdie artikel fokus op die erflating van die Buro van die WAT as Nasionale Leksikografiese Eenheid vir Afrikaans en sy voorbeeld vir die ander NLE's.

Sleutelwoorde: VAKTYDSKRIF, VAKVERENIGING, KOMMUNIKASIE, WOORDEBOEK, LEWENSVAATBAARHEIDSTUDIE, MENSLIKETAALTEGNOLOGIE, VAKTAAL, WETGEWING, LEKSIKOGRAFIE, BESTUUR, NASIONALE LEKSIKOGRAFIESE EENHEDE, STRATEGIESE BEPLANNING, TERMINOGRAFIE, TERMINOLOGIE

1. Introduction

The year 1991 was a Rubicon year for South African lexicography and several irrevocable decisions were made during the year that had an influence on the future of the South African lexicography practice. During 1991 the Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT) (Dictionary of the Afrikaans Language) decided to restructure (Bureau of the WAT 1989; Bureau of the WAT 1991). One of the results of the restructuring process was the first publication of a professional journal *Lexikos* in the AFRILEX Series from 1991. At the time the Bureau of the WAT also initiated the idea for the establishment of an Institute for Southern African Lexicography. The external feasibility study of 1992–1993 conducted by an independent researcher indicated that stakeholders did not want another bureaucratic institution and rather suggested the establishment of a clearing house or association to realize the need for collaboration,

cooperation, coordination and communication in the field of lexicography (Alberts 1993). Further research on this subject by another independent team indicated the explicit need for an association and in 1995 the African Association for Lexicography (AFRILEX) was established. Coincidentally, in 1995 the Department of Arts, Culture, Science and Technology (DACST), as custodian of the two government-funded dictionary units at the time decided to repeal the WAT Act and to draft legislation to establish 11 national lexicography units — one for each of the official languages. After in-depth discussions it was, however, decided to incorporate the functions of the NLU Bill (DACST 1996) as articles into the appended PanSALB Act of 1999. Consequently, the 11 National Lexicography Units (NLUs) were established and they receive government funding via PanSALB (established in 1996). The editors-in-chief, boards of directors and staff of the NLUs received training in various aspects concerning dictionary making — from existing dictionary units as well as from members of AFRILEX (cf. Alberts 2011: 23-52). Currently the NLUs are members of AFRILEX and they all participate in the Association's activities.

In this article the focus is placed on the development and progress of the National Lexicography Units since their establishment in 2000. The enormous contribution of the Bureau of the WAT towards the South African lexicography practice receives major attention. Dr Dirk van Schalkwyk, as member of the PanSALB Board and editor-in-chief of the Bureau of the WAT, played a decisive role in the establishment of lexicography units for all the other languages in the country. Soon the Bureau also assisted in facilitating strategic planning and training sessions at other dictionary projects in Africa and abroad. The aim of this contribution is therefore to recognize the extraordinary contribution of the Bureau of the WAT in South African, African and international lexicography. Under the leadership of the previous and current editors-in-chief, Drs Dirk van Schalkwyk and Willem Botha respectively, the Bureau of the WAT was transformed into an example of efficient planning and management strategies and the WAT was developed into a modern dictionary compiled according to relevant metalexicographical principles. Having achieved this, the Bureau shifted its focus to national and international lexicography. Lexicography training courses were initiated at the Bureau which have been attended by lexicographers and lexicography students from inter alia South Africa, Namibia, Angola, Gabon, Tanzania, Zambia and the Netherlands. The establishment of the international lexicographic journal *Lexikos* was one of the most important consequences of the Bureau's transformation.

2. The Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)

The Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT), established in 1926 by Prof. J.J. Smit, is one of the oldest dictionary units in South Africa and celebrated its 95th year of existence in 2021. Fortunately, the lexicographic experiences gained over nine decades by this office could be shared with

related offices in South Africa, Africa and abroad. Lexicographers and scholars in lexicography could learn from the successes, problems experienced and the mistakes made by this dictionary institution. One such problem relates to the slow progress made by the Bureau — the letter K, for instance, took 30 years to complete (cf. Botha 2003a; 2003b: 49). The editors of the dictionary realized that such slow progress could mean that the dictionary would not be completed in the foreseeable future. In May 1989 the Board of Control of the WAT made drastic suggestions of which the most important were the need for a strategic planning at the Bureau and the computerisation of the lexicographic activities at the Bureau (cf. Bureau of the WAT 1989; Botha 2003b: 49).

In 1989 Mr D.C. Hauptfleisch, the then editor-in-chief of the Bureau of the WAT, requested Dr D.J. van Schalkwyk, at the time senior co-editor at the Bureau, to facilitate a process of strategic planning in order to speed-up the lexicographical process. Dr Van Schalkwyk had an in-depth knowledge of modern planning strategies due to his experience in planning during his previous career as vice-principal of the University of Namibia (Gouws 2003: 77). In the light of cooperative lexicography, it was also necessary to ensure the optimal participation of linguists in the compilation of the comprehensive Afrikaans dictionary to ensure the user-friendliness of the end-product (cf. Botha 2003b: 49). Previously there seemed to be a huge gap in participation between editors and linguists (De Vries 1989).

The aim of the strategic planning at the Bureau was mainly to accelerate the work relating to the compilation of the dictionary (Van Schalkwyk 1998: 141). During the strategic planning process a mission was formulated, strategic performance areas were determined, a historical review was compiled, a situational description was made regarding the internal and external environment (i.e. the strong and weak points of the internal environment were determined, and relevant threats and opportunities in the external environment were identified), scenarios were investigated regarding the future and what these developments could mean for the Bureau and the dictionary compilation process. The information gathered during the strategic planning process was used to formulate long-, medium- and short-term objectives (cf. Bureau of the WAT 1989; Botha 2003b: 50).

By the end of November 1989, the strategic planning process was completed and the plan of action developed during the time was implemented in order to streamline all the activities associated with the lexicographic process. The action plans for the various performance areas incorporated aspects such as data collection and the editorial manipulation thereof, marketing, language services, research, personnel issues, support services, finances, management and planning, and layout, print, binding and publishing issues (cf. Botha 2003b: 50).

The Institute for Research into Language and Arts (IRLA) at the Human Sciences Research Council (HSRC) assisted with the initial computerisation process at the Bureau and the Lexi program was introduced at the Bureau of the WAT (Alberts and Nieuwoudt 1992).

Specific production norms, with an integrated performance management system, were developed to continuously measure and monitor the performance of the various sections within the Bureau. This ensured the full participation of each member of staff as well as a united effort to meet the set requirements, objectives and goals on fixed target dates (cf. Van Schalkwyk 1998: 145-146).

The Bureau of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) started publishing an academic journal *Lexikos* since 1991 as one of the consequences of the strategic planning exercise. One of the most important aims with the publication of *Lexikos* in the AFRILEX series has always been to create a communication channel for national and international discussions on lexicographical issues, and in particular to serve lexicography in Africa, with its rich linguistic diversity (<https://www.wat.co.za>).

As a result of an external study, conducted in 1992/1993 by the author, on behalf of the Bureau of the WAT on the feasibility of an Institute for Southern African Lexicography (Alberts 1993) and related follow-up research by her and Prof. Danie Prinsloo, of the Department of African Languages, University of Pretoria, the African Association for Lexicography (AFRILEX) was established in 1995. Lexicographic communication in Africa and abroad gained momentum with the establishment of AFRILEX and when *Lexikos* also officially became its mouthpiece. Officially *Lexikos* 6 in the AFRILEX Series was the first volume in the joint venture between *Lexikos* and AFRILEX.

Dr Dirk van Schalkwyk, editor-in-chief of the Bureau of the WAT, created a precedent in the South African lexicography practice by creating acceleration measures through a proper strategic planning process which later also impacted on the to be established national lexicography units. The modern character of the WAT publications since the implementation of the various strategies mentioned earlier resulted in a user-friendly dictionary, with timeous input from linguists, lexicographers, specialists and laypeople alike. The publications of the Bureau of the WAT reflect the content of a standardised Afrikaans language, but they also portray other varieties of Afrikaans such as Namakwaland and Kaaps and therefore serve the entire Afrikaans community. The publications, both hard copies and online versions, are relevant for average dictionary use and are useful tools for the teaching of Afrikaans at primary, secondary and tertiary levels of education.

For the past two decades the Bureau of the WAT functions as the national lexicography unit for Afrikaans. It not only receives a monthly grant from the state via PanSALB but it also generates its own funds to ensure the sustainability of the unit. Although the compilation of the comprehensive monolingual dictionary is its main concern, various satellite dictionary products were already generated from the existing database and corpus, such as *Woordkeusegids: 'n Kern-tesourus van Afrikaans* (a thesaurus for Afrikaans containing core vocabulary), *Afrikaanse idioome en ander vaste uitdrukkings* (Afrikaans idioms and other fixed expressions), the *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (EWA) (etymological dictionary of Afrikaans), and the *Elektroniese WAT* (electronic WAT) (cf. <https://www.wat.co.za>).

woordeboek.co.za), available as CD-ROM version or on the internet. The WAT is also available online on the VivA platform (Virtuele Instituut vir Afrikaans [Virtual Institute for Afrikaans], cf. <http://viva-afrikaans.org>; Alberts 2019: 39, 41-42). The book, *Basic Afrikaans. The Top 1 000 Words and Phrases* (2011, 2019), compiled by the WAT and the Vriende van Afrikaans, an affiliation of the Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging (ATKV), in collaboration with and published by Pharos Publishing House, assists with the process of learning the Afrikaans language.

Through funds-generating initiatives under the proficient leadership of the current editor-in-chief, Dr Willem Botha, activities relating to the lexicography process such as *Borg 'n Woord* (Sponsor a Word)/*Koop 'n Woord* (Buy a Word), *Woordpret* (Fun with Words), and the *Nuutskeppingskompetisie* (competition for the creation of neologisms) in collaboration with the radio station Radio Sonder Grense (RSG) and the Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging (ATKV), as well as the *Handelsnaamkompetisie* (competition for trade or brand names in Afrikaans), ensure general visibility and user participation. Although the Bureau actively seeks public awareness and participation it maintains a strict social media policy.

The Bureau of the WAT recognizes and serves the international lexicography practice through its liaison with related offices in Africa, Europe and the United States of America. As part of its international lexicographic participation, the Bureau annually honours the birth of the father of dictionaries in America, Merriam Webster, on 16 October 1758.

3. PanSALB and the national lexicography units

3.1 Background

The language policy of a country determines the status accorded to different indigenous languages and a direct relationship exists between language planning, language policy, language practice (i.e. lexicography, terminography, translation and interpreting) and language development and management (Alberts 2017: 155). Section 6(2) of the Constitution of the Republic of South Africa, 1996, recognizes the historically diminished use and status of the indigenous languages of South Africa and compels the state to take practical measures to design mechanisms to elevate the status and advance the use of these languages (DSRAC 2005: 3). The Constitution further requires all official languages to enjoy parity of esteem and that they be treated equitably. The South African language policy accommodates linguistic diversity (Alberts 2017: 150) which accommodates the various mother tongues used in South Africa to ensure that all citizens have access to information in the languages they understand best. The Language Planning Task Group (LANGTAG) was appointed in 1995 as a language-planning exercise to investigate the language dispensation in South Africa (DACST 1995). The National Language Policy Framework of

March 2003 gives effect to the constitutional rights regarding language usage and development (DAC 2002). All these actions compel the state to take practical steps to design mechanisms to elevate the status and advance the use of the South African official languages, and to ensure that government communicates with its citizens in their respective mother tongues/first languages. The development of comprehensive dictionaries in all official South African languages is a step towards these languages enjoying parity of esteem and equitable treatment. It also provides for the national government to regulate and monitor the use of official languages by legislative and other means (DAC 2011: 7; *Government Gazette* 2012: 2, 4; Alberts 2017: 159).

In view of the constitutional provisions for multilingualism and the development of all the official languages, it was necessary to make equitable provision for the operating of national dictionaries for these languages. Such a dispensation required legislation along the lines of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal Act* 1973 (Act No. 50 of 1973, with its Amendment Acts, No. 9 of 1986 and No. 22 of 1991).

3.2 The establishment of the Pan-South African Language Board

An issue relating to the lexicography environment in South Africa concerns the establishment of the Pan-South African Language Board (PanSALB) in 1996. PanSALB was established to give effect to the letter and spirit of section 6 of the Constitution. It is a constitutional body instituted in terms of the PanSALB Act 59 of 1995 (as amended in 1999) and it functions as an independent statutory body. Its primary objectives are to promote multilingualism and to develop the previously marginalized official South African languages, including South African Sign Language (SASL), and the Khoe and San languages. PanSALB's mandate is therefore to concentrate on the promotion of equity between the South African languages and to maximize the multilingual communicative capacity of citizens in terms of the Constitution's democratic principles. Another objective is to minimize language barriers and this involves all the languages used in South Africa (Ferreira 2002: 204).

PanSALB created advisory structures to assist it in achieving its mandate, namely to promote multilingualism, develop languages and protect language rights. These structures comprise:

- Nine provincial language committees (PLCs) — to advise PanSALB on language-related activities in the provinces, i.e. language policy formulation and implementation, and to promote and develop the different languages within the provincial boundaries;
- Fourteen national language bodies (NLBs) (one for each of the official languages; one for the heritage languages [which was, however, never established], one for Khoe and San and one for South African Sign Language [SASL]) — to advise PanSALB on aspects of spelling and orthography, language and terminology development, dictionary needs (general

and technical/special purpose), literature and media, research and education;

- Eleven national lexicography units — to compile comprehensive monolingual and other types of dictionaries (i.e. bilingual translation, etymological, learners' and technical for each of the official languages) (Alberts 2003: 133; 2011: 23-52; 2017: 158).

3.3 Establishment of NLUs

The NLUs were established at a time when it was critically important to promote the formulation of a policy to meet the general need for a properly funded and managed lexicographical practice for the national monolingual general dictionary projects of South Africa. By establishing and funding national monolingual dictionaries, the Department of Arts, Culture, Science and Technology (DACST) could develop an umbrella lexicography policy for all official languages (Alberts 1996; 1997).

At the time the major existing dictionary projects in South Africa had different time schedules, venues and aims and it was difficult to align the projects and lexicographical activities. In order to create a better alignment of the government-funded part of the national dictionary projects, national lexicography (dictionary) units had to be established for all official languages. Such national lexicography units would both within themselves and in the broader national perspective comply with the national goals set out in the national language policy regarding multilingualism (cf. DACST 1996: 16).

In 1995 the Department of Arts, Culture, Science and Technology (DACST), that funded the dictionary projects of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) and the *Dictionary for South African English* (DSAE), decided to draft legislation to establish national lexicography units for all the official languages. The Department (DACST) recommended that the existing *Woordeboek van die Afrikaanse Taal Act* (Act 50 of 1973, with its Amendment Acts, 9 of 1986 and 22 of 1991) be repealed and replaced by a new Act (cf. the *National Lexicography Units Bill*, DACST 1996) to govern national lexicography units for the official languages. It was drafted as umbrella legislation to incorporate the existing WAT and DSAE dictionary units as well as the planned national lexicography units for the official African languages (cf. Alberts 1996). The aim of the Bill was "to provide for the establishment and management of national lexicography units; to make equitable provision for national general dictionaries for each of the official languages of South Africa and for matters incidental thereto" (DACST 1996: 2; 1997).

The linguistic heritage of the country could be preserved and further developed with these units since general lexicography describes the vocabulary of a given language by documenting it. The Bill was supposed to bring about change and transformation since it made provision for the documentation and development of all these languages (cf. Alberts 1996; 2011: 23-52). DACST

aimed to preserve South Africa's linguistic diversity in all its forms, regardless of political, demographic or linguistic status (DACST 1995: 16). DACST also planned to finance these dictionary units as it was already doing with regard to Afrikaans and English and the national terminology office. The national lexicography units would receive recurrent financing from the state and they were planned to function directly under the auspices of DACST.

The drafting of the Bill was done in close cooperation with the Pan-South African Language Board. In the light of PanSALB's strong, constitutionally mandated role in language promotion and development, it was deemed appropriate to withdraw the National Lexicography Units Bill (DACST 1996) and to assign the proposed functions to PanSALB. It was envisaged that PanSALB would have a strong language promotion and development function and that the national lexicography units should rather be established in terms of the revised PanSALB Act and not under a separate Act as was contemplated by DACST. The PanSALB Act was therefore redrafted to incorporate the establishment of national lexicography units. The National Lexicography Units Bill (DACST 1996) was repealed and its various sections were incorporated as articles into the PanSALB Act 59 of 1995 (as amended in 1999).

The PanSALB amendment Act of 1999 made provision for the establishment of eleven national lexicography units (NLUs). The amended PanSALB Act stipulated that every national lexicography unit should be established at a tertiary institution in the geolinguistic area where the most first-language speakers of the relevant language reside, that they should have to function according to business plans and that they would receive funding accordingly (cf. National Lexicography Units Bill, DACST 1996; PanSALB 2000: 26-27; Alberts 1996; 1997; 2011: 27-37).

The NLUs were established as Section 21 Companies (PanSALB 2000: 26). Although the NLUs receive funding from PanSALB, they are autonomous (Alberts 2011: 30, 34-35). They are managed by editors-in-chief and function under the auspices and supervision of boards of directors. The Bureau of the WAT and the DSAE became the NLUs for Afrikaans and English, respectively, and remained where they were seated, in Stellenbosch and Grahamstown respectively. Nine African language NLUs were established and they are mainly hosted at tertiary institutions in the geolinguistic area where their majority native language speakers live (cf. Table 1).

Since 2000 eleven national lexicography units (NLUs) were established and they were also registered as non-profit Section 21 Companies in terms of the Companies Act 71 of 2008. The NLUs are:

- The Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal (<https://www.wat.co.za>) is the NLU for Afrikaans and its main aim is to compile a comprehensive Afrikaans dictionary which reflects the standard variety of the language as well as other varieties such as Namakwalands, Griekwa-Afrikaans and Kaaps. The Bureau is situated in Stellenbosch and it publishes its own dictionaries and satellite dictionaries from the electronic

database. The dictionaries and other products are available as hard copies as well as online (cf. <https://www.woordeboek.co.za>). The Bureau annually publishes an academic journal *Lexikos* in the AFRILEX Series in cooperation with the African Association for Lexicography (AFRILEX).

- The office of the Dictionary of South African English on Historical Principles (DSAE) (<https://www.ru.ac.za>) is situated at Rhodes University in Grahamstown and serves as the NLU for English. The dictionary on historical principles contains typical South African English and reflects the vernacular spoken in South Africa by incorporating borrowings from Afrikaans and all the other indigenous languages. This dictionary changed the local perception of South African English and includes both formal and colloquial words, and terminology which are indispensable to a proper understanding of fields as diverse as politics, the arts, fauna and flora, ritual and religion, the law, geography and agriculture, commerce and industry, history, anthropology, and sociology. South African English is considered an important variety and the DSAE fills this gap in the lexicography of English as a world language. The dictionary is recognized and used as an authoritative source. The products of the DSAE are published by Oxford University Press South Africa (cf. Silva 1996; oxford@oup.co.za).
- Most of the NLUs for the African languages are situated at tertiary institutions within the geolinguistic area of the first-language speakers (cf. Table 1). They are ideally placed to consult with the linguistic communities of the specific areas and with linguists, academics and subject specialists at the tertiary institutions. The NLUs for the African languages were established in 2000-2001 and have already compiled several dictionaries (cf. <https://sanlu.africa>). These dictionaries are published by the publishing house Jonathan Ball (<https://www.jonathanball.co.za>).

Language	National Lexicography Unit	Place	Province	Editor-in-Chief	Previous Editors-in-Chief
Afrikaans	Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)	Stellenbosch University, Stellenbosch	Western Cape	Dr Willem Botha wfb@sun.ac.za	Dr Dirk van Schalkwyk Mr D.C. Hauptfleisch Dr F.J. Snijman Dr P.C. Schoonees Prof. J.J. Smith
English	Dictionary Unit for South African English (DSAE)	Rhodes University, Grahamstown	Eastern Cape	Mr Tim Van Niekerk t.vanniekerk@ru.ac.za	Ms Jill Wolvaardt Ms Kathy Kavanagh Ms Penny Silva Prof. William Branford Ridley Beeton and Helen Dörner Rev. Charles Pettman
IsiNdebele	IsiHlathululi-mezwi SesiNdebele	University of Pretoria, Pretoria	Gauteng	Dr Sponono Mahlangu sponono.mahlangu@up.ac.za	Mr PB Skosana (acting)

IsiXhosa	isiXhosa NLU	University of Fort Hare, Alice	Eastern Cape	Ms Lorna Adonis (acting) jadonis@ufh.ac.za	Mr Zola Wabada Mr S.L. Tshabe Prof. B.M. Mini Prof. H.W. Pahl A. Kropf and R. Godfrey
IsiZulu	Isikhungo Sesichazamazwi SesiZulu (ISS)	Xtraspace Properties (Pty.) Ltd., Durban	KwaZulu-Natal	Dr Mpume Mbatha mmbatha@telkomsa.net	Prof. A.C. Nkabinde Prof. E.F. Kotzé and Mr Patrick Wela C.M. Doke, D.M. Malcolm and J.M.A. Sikana A.M. Dekker and J.H. Ries C.M. Doke and B.W. Vilakazi P.W. Wanger R.C.A. Samuelson A.T. Bryant J.W. Colenso J.L. Döhne
SiSwati	Silulu SesiSwati NLU	Private Accommodation, Nelspruit Previously: Pretoria Technikon, Nelspruit Campus, Nelspruit	Mpumalanga	Mr Nkosinathi Lusenga (acting) lusenga@siswatintlu.com	Mr Boyane Malinga Mr J.J. Ncongwane Dr Joyce Dlamini (acting) Dr P.M. Lubisi and Ms M.K. Simelane Rycroft
Setswana	Setswana NLU	North-West University, Mahikeng	North West	Ms Boitumelo Sebolao (acting) bdsebolao@gmail.com	Mr Godfrey Mareme D.M. Mothoagae J.M. Ntsime J.W. Snyman M. Kgasa Z.I. Matumo Rev. John Brown
Sesotho	Sesiu sa Sesotho Lexicography Unit	University of the Free State, Bloemfontein	Free State	Mr Tello Theletsane theletsanett@ufs.ac.za	Mr Motsamai Motsapi F.Z.A. Matsela K.B. Hartshorne J.A. du Plessis, J.G. Gildenhuys and J.J. Moila A. Casalis L. Hamel P.A. Paroz H. Dieterlen Adolphe Maphule
Sesotho sa Leboa	Sesotho sa Leboa Dictionary Unit	University of Limpopo, Polokwane	Limpopo	Mr Motlokwe Mphahlele Motlokwe.mphahlele@ul.ac.za	Dr Maropeng Victor Mojela Mr K.J. Mashamaite Prof. P.S. Groenewald
Tshivenda	Tshivenda NLU	University of Venda for Science and Technology, Thohoyandou	Limpopo	Ms Mulalo Takalani takalani@univen.ac.za Ms Avhahudzani Mantsha mantsha@univen.ac.za (acting on rotating basis)	Mr S. Tshikota Prof. TW Muloiwa M.E.R. Mativha et al. N.J. van Warmelo and W.M.D Phophi L.T. Marole

Xitsonga	Ngula ya Xitsonga NLU	University of Venda for Science and Technology, Thohoyandou	Limpopo	Dr Hlengiwe Mashele hlengiwemashele@ gmail.com	Mr M.J. Mongwe (acting) Prof. N.C.P. Golele Prof. D.I. Mathumba (acting) S.J. Malungana and D.I. Mathumba E.J.M. Baumbach and D.I. Mathumba K.B. Hartshorne Rev. R. Cuenod Rev. C.H.W. Chatelain
----------	--------------------------	--	---------	---	--

Table 1: National lexicography units

Every NLU is governed by two constitutive documents, namely:

- A Memorandum of Association (MoA) — the founding document of a company and to which the founder members are signatories; and
- Articles of Association (AoA) — the document which determines the manner in which a company is supposed to function (cf. PanSALB 2000: 27).

4. The NLUs — the past two decades

An overview of the existence of national dictionary offices in South Africa during the bilingual dispensation stressed the need for national dictionary offices in all the official languages of the country to adhere to the constitutional multilingual prescripts of the new dispensation since 1994. This, in 2000, had led to the establishment of eleven official national lexicography units to document, standardise and preserve the linguistic heritage.

4.1 Cooperative lexicography

The idea of cooperative lexicography already manifested itself in 1991 with the restructuring of the Bureau of the WAT and its consequential suggestion for the establishment of an Institute for Southern African Lexicography. The results of the restructuring and the report on the envisaged Institute for Southern African Lexicography contained information that, at that stage, was indispensable for the further planning of the lexicographical practice in South Africa (cf. §2).

PanSALB had/has a policy of actively promoting the notion of "cooperative lexicography" (cf. PanSALB 2001: 24). The Board established systems of cooperation among all existing NLUs and other lexicographers nationally and obtained particulars of relevant stakeholders (PanSALB 2000: 30; 2001: 24-25). The experience in practical lexicographical work gained by the WAT and DSAE was/is shared with the other nine African language NLUs (cf. PanSALB 2001/2002: 9).

There was a need for a coordinating body to encourage coordination and collaboration amongst NLUs as well as a forum to share similar problems and solutions. The incumbents of editors-in-chief positions created such a committee, the LexiEditors' Forum and they all serve *ex officio* in the Forum. The PanSALB Board approved the establishment of the LexiEditors' Forum and encouraged the NLUs to cooperate with each other in matters related to lexicography development (cf. PanSALB 2005/2006: 26).

The LexiEditors' Forum is a discussion and consultation group and enables editors-in-chief to share their experiences and information about lexicography and the operation and progress of their particular NLU and to seek solutions to the challenges they all face in their work. The aim of this Forum is therefore to create better working relationships amongst the NLUs and to discuss issues of mutual interest (cf. PanSALB 2004/2005: 38; 2005/2006: 26; 2008; 2010). Dr Sponono Mahlangu is the current chairperson of the LexiEditors' Forum.

Lexicography is the practice of compiling various kinds of general dictionaries, such as monolingual, bilingual, multilingual or even learners' dictionaries. The main aim of the NLUs is to compile comprehensive monolingual explanatory general dictionaries to preserve and document the respective official languages. Since PanSALB considered lexicography and terminology "to be important building blocks in the development of languages and the promotion of multilingualism" (PanSALB 2000: 26), the NLUs may, according to needs, also compile other types of dictionaries (i.e. bilingual translation, etymological, learners', school and technical dictionaries/term lists) (Alberts 2003: 133; 2011: 23-52; 2017: 158; Wolvaardt 2008).

The comprehensive monolingual dictionaries, bridging dictionaries (i.e. bilingual or multilingual dictionaries) and learners' dictionaries could assist in the preservation and development of the official languages. Multilingualism is sometimes seen as a burden but the NLUs could serve as hubs to enhance mother-tongue instruction at all levels of education. The NLUs were specifically placed in the geolinguistic areas where the most mother-tongue users reside — this was to ensure user participation and collaboration with institutions of learning at all levels of education. The NLUs were furthermore specifically accommodated at or near tertiary institutions — the reason being that the linguists and subject specialists at these institutions could assist the lexicographers. The subject specialists could assist with term creation. The NLUs should furthermore work in close collaboration with the Terminology Coordination Section (TCS), National Language Service (NLS), Department of Sport, Arts and Culture (DSAC) when creating terms or naming new concepts.

The lexicographic products compiled by the lexicographers at the NLUs are used across a wide spectrum of target users, *inter alia* by learners, students, educators, academics, the economic sector, scientists, language practitioners, etc. It is therefore essential for lexicographers and other parties interested in the field of lexicography to cooperate as extensively as possible. Such cooperation may take place at various levels, including within and between national dictionary

units, with members of the speech community, with language departments at tertiary institutions, with language bodies (i.e. National Language Bodies, Provincial Language Committees), government and semi-governmental institutions, with associations for lexicography and terminology (i.e. AFRILEX, Prolingua, ISO TC/37, SABS TC 37), with the private sector, with language practitioners such as translators, interpreters, terminologists and with the media. Employees of the NLUs are members of AFRILEX and participate regularly in its activities. The NLUs have a specific slot during AFRILEX Conferences to share their experiences.

Ideally cooperative lexicography should lead to joint projects with universities, publishing houses and dictionary units in South Africa, Africa (i.e. Namibia, Gambia, Gabon, Tanzania) and abroad, i.e. the Netherlands, Belgium and the USA.

4.2 Training

The establishment of PanSALB and the NLUs coincided with the establishment of AFRILEX and the editors-in-chief, the lexicographers and members of the boards of directors suddenly had a forum to join and to participate in lexicographical activities. The workshops, seminars, annual conferences and training sessions presented by AFRILEX provided wonderful opportunities to liaise and learn more about their profession.

It was clear that the lexicographic process in South Africa moved into a higher gear with a series of activities aimed at the establishment of national lexicography units for the official South African languages. But many hurdles in respect of training, computer programs, users' needs and bureaucracy had to be overcome (Prinsloo 2000: xiv).

Various training sessions were introduced that facilitated the training of the editors-in-chief, boards of directors and staff of the NLUs in the principles and practice of lexicography, metalexicography, the use of computer hardware and software, the planning of projects and the management of NLUs, negotiation skills and marketing. Some of these training sessions were held at the Bureau of the WAT in Stellenbosch. The insights gained from the strategic planning process at the Bureau of the WAT (cf. § 2) were used to assist the NLUs.

The British Council assisted with training by bringing three experienced British lexicographers and trainers under the leadership of Ms Sue Atkins to run the practical SALEX '97 and AFRILEX-SALEX '98 lexicography training courses under the auspices of the DSAE and AFRILEX in Grahamstown with the main goal of enabling the staff of the newly established NLUs for African languages in the principles and practice of lexicography.

Prof. Rufus Gouws of Stellenbosch University was contracted by PanSALB in 2000 to facilitate, review and revise the then current and proposed projects at existing units, to assist newly established units in deciding what type of

dictionary to compile first and to assist with the formulation of a dictionary conceptualisation plan and an instruction book. This resulted in an action plan for the secondary lexicographic process within the NLUs (cf. PanSALB 2001: 24).

Between 27 and 29 November 2000 staff members of existing NLUs were given the opportunity to attend a training course entitled "An introduction to theoretical lexicography and its practical applications". The course was repeated at the end of March 2001 for suitable candidates identified by the boards of directors of the newly established NLUs. Prof. Rufus Gouws was contracted by PanSALB to facilitate these training courses (cf. PanSALB 2001: 23).

PanSALB also facilitated lexicography planning by providing NLUs with information and training on issues such as data collection norms for dictionaries, norms for the inclusion and establishment of micro- and macrostructures for each dictionary project, and developing an editorial style guide for each dictionary to be compiled (cf. Alberts 2011: 37-40).

Further training was presented at the venues of the different NLUs by Prof. Daan Prinsloo of the Department of African Languages, University of Pretoria and Dr Mariëtta Alberts, at the time Manager of the NLUs at PanSALB.

It is of vital importance that attention should continuously be given to the further training of lexicographers, terminologists and students to enhance knowledge and skills in the principles and practice of general and technical dictionary compilation. Government should give financial assistance for lexicography and terminology awareness campaigns and the training of the practitioners in these fields. Although the training of lexicographers should receive continued attention, it is not clear from PanSALB's annual reports (cf. PanSALB 2008; 2010) whether training at the NLUs is an ongoing activity. Properly trained lexicographers will be able to contribute to the Human Language Technologies (HLT) virtual network (cf. § 4.4).

4.3 Computerisation

The Bureau of the WAT started the computerisation of its lexicographic data by using the Lexi program which was developed especially for the WAT by the HSRC, and DSAE was using X-Write software. Needs assessment studies with regard to computer hardware and software were undertaken by PanSALB in 2000 at the other nine NLUs (cf. PanSALB 2001: 24; 2001/2002: 11).

PanSALB established a relationship with a Swedish company on computational linguistics called Lexilogik AB. Their flagship program, Onoma, replaced the Lexi program at the Bureau of the WAT. PanSALB and Lexilogik AB concluded a contract at the end of March 2001 with regard to the computerisation of the other national lexicography units. After a detailed project plan was drafted during a visit to South Africa by Lexilogik AB at the end of March 2001, the Onoma program had been installed at the Sesotho sa Leboa Dictionary Unit and isiNdebele NLU (cf. PanSALB 2001: 24).

PanSALB also contracted Prof. Danie Prinsloo to assist the NLUs with the

process of computerising collected data into a corpus (cf. PanSALB 2001/2002: 11). The process entailed primary practical corpus building and dictionary compilation by using software. The training was done at the NLUs. The training continued during the 2003/2004 financial year (cf. PanSALB 2003/2004: 6-7; 2004/2005: 32; Alberts 2011: 39-40).

The TshwaneLex dictionary-production software, which was developed in South Africa by Mr David Joffe and Prof. Maurice de Schryver, was demonstrated to PanSALB and in the financial year 2004/2005 the Board approved the obtaining of TshwaneLex licenses for the eleven NLUs during the financial year 2005/2006 (cf. PanSALB 2004/2005: 32; 2005/2006: 26). The staff of the NLUs received training in the use of TshwaneLex after the installation of the program at the units.

4.4 Human Language Technologies

The South African Government has approved the development of a national Human Language Technologies (HLT) virtual network. Human Language Technologies include text-based language processing, speech recognition and processing, as well as research into language practice (e.g. lexicography and terminology), culture and technology.

The Department of Science and Technology (DST) and the European Union (EU) jointly on 5 October 2016 announced the establishment of a national centre for digital research, called the South African Centre for Digital Language Resources (SADiLaR). The aim of SADiLaR is to form a national cooperative network with North-West University (NWU) as centre — using a hub and spoke model. SADiLaR is housed at NWU but it functions as a separate entity and is financed by the Department of Science and Innovation (DSI) (Alberts 2017: 386-399).

Several nodes form part of the spokes of the hub. To qualify as node, the institution needs to adhere to certain prescripts. The nodes conduct different projects, based on their experience, expertise and fields of knowledge — there is for instance a digitizing node at the University of Pretoria (UP) and some projects on corpus development, other institutions focus on speech recognition (e.g. the Council for Scientific and Industrial Research [CSIR] focuses on speech corpora built on government speeches), and the Centre for Text Technology (CTexT) of NWU concentrates on language technology, while Stellenbosch University has recently established the Child Speech Node. There is currently no lexicography or terminology-related project at SADiLaR (Calteaux 2021).

SADiLaR funds *ad hoc* projects and a participating institution could apply for funding without being a node. It could also disseminate language resources through SADiLaR without officially participating in SADiLaR activities. The NLUs should ideally collaborate with SADiLaR.

The hub (NWU) manages a research catalogue and a resource index. Information on language resources that could be downloaded under a specific

license could be found in the research catalogue. The resource index on the SADIaR webpage contains information on interesting available language resources that cannot be disseminated by SADIaR.

Any institution or body (i.e. NLU) who might be interested in presenting its data to SADIaR have to ensure that copyright issues are taken care of. The institution should present a data management plan to SADIaR when it requests SADIaR to fund and/or manage its project. This data management plan contains all the relevant project information and SADIaR would be in a position to determine whether and how it would be managed/funded.

The institution who would like to collaborate with SADIaR chooses the type of license for the dissemination of its data (open source or payable) and the data is as such available to any other institution or person for utilization. SADIaR aims to reuse data as much as possible and to discourage duplication and a proliferation of data and projects.

Data is supplied to SADIaR in the form of a complete corpus, and it would then determine whether the data adheres to the prescripts. Information on how to present data to SADIaR is available on its webpage www.sadilar.org. SADIaR presents information on new projects on the research index as soon as possible. The research index is basically an online database.

Copyright remains with the collaborating institution, and SADIaR acts only as the disseminating agent. The value added by SADIaR to any collaborating project is the availability of a disseminating platform, its expertise in the correct/international acceptable minimum standards and how to make the data universally accessible. If language-related data and information on language resources are available at a central hub, it makes it easier to find, access and utilize. The information is available to everyone and everywhere — national and international. Some of the data is open source, but various resources are also available under different licenses, cf. <https://www.sadilar.org/index.php/en/>.

SADIaR assists with skills development and conducts workshops, etc. Unfortunately, there is still a great deal of ignorance relating to HLT and people are reluctant to share data — they basically do not understand the value of shared information — a commodity especially valuable regarding language research and development in a multilingual country where several languages need to be developed. Several individuals maintain an individualistic perspective towards data sharing — they do not realize that shared information is to the benefit of all collaborators. This is especially true in a multilingual country with limited financial resources, and trained and skilled individuals for the many language-related tasks at hand.

SADIaR is a strategic platform for any NLU to deposit its lexicographical data for national and international dissemination. SADIaR houses various types of language-related data and language resources, it manages access to data and protects the interests of all collaborating bodies. Any lexicographical contribution would therefore be an asset to the development of the country's languages on a more formal, organized and structured basis. Multilingual

lexicographical data needs to be shared in order to be utilized.

All lexicographical and terminographical endeavours could in future be part of the HLT virtual network. Multilingual words and terms would then be available on the HLT virtual network to end-users such as linguists, academics, subject specialists, students, language practitioners and the general public.

Should the lexicographical data of the NLUs be made available in electronic format on an intranet and the internet, the national SADiLaR HLT virtual network would benefit in the following ways (cf. Alberts 2017: 324–325; 329–400):

- The data will be available in electronic format, for example on the web pages of tertiary institutions, and could, after verification and authentication by experts (e.g. NLBs), become part of the virtual network of the HLT program.
- The HLT initiative is government funded and funds will be made available for training and reskilling of language practitioners, i.e. lexicographers and terminographers.
- As part of the HLT virtual network these multilingual lexicographical data will be available to a range of end-users, either free of charge or payable.
- The official South African languages will be in a better position to develop into functional languages, and they will also become available and recognized internationally.
- All lexicographical and terminographical projects will be part of the HLT virtual network.
- It is noted that Dutch-speaking countries such as the Netherlands and Belgium, and the Flemish-speaking part of Belgium are interested in Afrikaans. Afrikaans would therefore also be made available internationally to Dutch/Flemish-speaking communities (Alberts 2014).

4.5 Dictionaries and education

In October 2010 the Department of Higher Education and Training held a Roundtable discussion on the position and developmental status of the African languages. According to the Language Policy in Higher Education, the use of South African languages in instruction and learning in higher education will require development of dictionaries and other teaching and learning materials. The existence of various general dictionaries compiled by the NLUs of PanSALB; the various multilingual terminology lists compiled by the terminologists of the Terminology Coordination Section (TCS) of the National Language Service (NLS), Department of Sport, Arts and Culture (DSAC); and other teaching and learning materials that have been produced were acknowledged. The questions, however, raised by the delegates were whether these dictionaries and materials were enough to meet the requirements of the target groups and whether more should be done to meet the requirements of constitutional

multilingualism and target users. It was agreed that the state should start with systematic and widespread translation into African languages, supported by lexicography work and terminology development. It was further agreed that more funding should be made available to dictionary compilation efforts, albeit general or technical dictionaries (Alberts, Botha and Kapp 2010; Nosilela 2010).

It should be noted that there is an escalating consciousness in Africa and worldwide on the positive impact of multilingualism, especially on the role of African languages in advancing multilingualism in education. This is reflected in the language policies that acknowledge the need for the acquisition of and teaching in these languages at all levels of education (cf. Bamgbose 1991: 109-111; Alberts 2017: 149-172). It is a given that mother-tongue instruction is to the benefit of learners at all levels of education — foreign concepts are conceptualized best through one's mother tongue/first language.

According to Maseko (2012: 10) various arguments (i.e. pedagogic, economic, socio-cultural, linguistic and political) are valid for advancing the use of multilingualism in education. There is currently widespread agreement that the problem of sustainable development is more likely to be solved if indigenous knowledge systems and languages are valued and brought into play (Emejulu 2003: 195). The comprehensive monolingual and other dictionaries compiled by the NLUs could help solve developmental problems at all levels of education.

4.6 Lexicographic products of the NLUs

The compilation of a comprehensive monolingual dictionary is a long, complex and demanding process. The data collected during this process could and should also be utilized for other dictionary projects, such as the variety of dictionaries compiled by the Bureau of the WAT (cf. § 2). Cooperative lexicography between the various NLUs could also mean compiling multilingual or bilingual dictionaries. The latter should be the more practical choice and probably the better choice for the compilation of learners' or school dictionaries. The education system would benefit from bilingual dictionaries to assist learners with decoding and encoding activities.

Although the compilation of a bilingual dictionary presents the added difficulty of working with two languages, collaboration, cooperation and shared responsibility can ease the burden. Cooperation between colleagues of different NLUs should enhance working relationships, build capacity and create a strong national resource for the future since the final dictionary/dictionaries would likely be better products as the result of ongoing discussion and refinement (cf. Kavanagh 2003: 240).

Although it seems as if PanSALB interprets its mandate as the monitoring of languages through the NLBs and PLCs rather than the preservation and development of languages, its NLUs continue to develop mono- and bilingual general dictionaries in the eleven official languages. PanSALB indicated that it

would like to extend the lexicography activity to the Khoi, Nama and San languages and the South African Sign Language (SASL). The consequence would be the establishment of two additional national language units with the possibility for potentially more on-demand NLUs (https://static.pmg.org.za/PanSALB_Annual_Performance_Plan_for_2020-2021_Compressed.pdf).

A comprehensive catalogue on the various dictionary products compiled by the NLUs can be found at <https://sanlu.africa>. There are user-friendly Foundation Phase CAPS picture dictionaries beautifully designed and illustrated to meet the requirements of CAPS Foundation Phase for Grades 1–3. There are also monolingual mother-tongue and bilingual dictionary publications for Intermediate phase Grades 4–6, Senior Phase Grades 7–9, Further Education and Training (FET) schools Grades 11–12 and for tertiary education. PanSALB also published a N/uu audio visual dictionary. These dictionaries would assure that every child/student has access to lexicographical information in their first languages. The NLB for SASL compiled various sign language videos on neologisms to assist the deaf/hearing-impaired community. The dictionaries/videos were developed on behalf of the Government of South Africa in response to the country's constitutional mandate that all languages must be treated equally and may no longer be disadvantaged.

4.7 Financing

The current situation is that the government of the day is characterized by multilingualism and therefore the NLUs receive annual government support. The NLUs work with limited funds and limited staff. The current government allocation (2020–2021) to each of the NLUs is R2 308 454-00 which cover business and salaries. The annual allocation and proceeds of dictionary sales are clearly not enough to sustain the lexicographical activities of these dictionary offices. The managements of the NLUs therefore need to create innovative plans and practices to generate more income.

According to the information gained from the PanSALB annual reports, it is evident that PanSALB is only financing the NLUs, and that the NLUs do not receive the kind of assistance they really need, such as continuous training, promotion, development and the monitoring of their managerial and structural issues.

The valuable work done by the NLUs should be more visible. According to Mongwe (2006: 36) the work of the South African NLUs would be of a high standard should the following points be taken into account:

- cooperation with AFRILEX
- continued in-house training
- cooperation with PanSALB structures such as the National Language Bodies (NLBs) and the Provincial Language Committees (PLCs)
- cooperation with stakeholders

- involvement of academics and professional bodies
- cooperation with teachers' organisations
- having a sound relationship with the publishing companies
- cooperation with schools
- consultation with researchers
- using the media such as SABC TV and radio stations, and the national, regional and local newspapers
- conducting community awareness campaigns
- annual general meetings with the geolinguistic community where progress reports could be given to the community served by the NLU.

The NLUs came of age in 2021 and one should suspect them to be independent and self-sufficient. They do, however, still rely to a great extent on the financial support provided by government. The NLUs are essentially the only structures suitable for undertaking the major lexicography endeavours they do, but they need to be subsidized and supported substantially if multilingualism is to be taken seriously. In 2011 it was suggested that consideration should be given to moving all lexicographical, terminographical and translation/interpreting activities to the NLUs in order to properly provide language services to the citizens of South Africa. It was furthermore suggested to remove the NLUs from PanSALB and to establish an independent (virtual) South African Institute for Lexicography and the other language-related practices to manage the decentralized NLUs in their respective geolinguistic areas at or near tertiary institutions (cf. Alberts 2011: 50-51). Such a national institute might function under the auspices of the Department of Higher Education or preferably under SADIaR (cf. § 4.4), and could promote government and citizens' awareness of the value of multilingual language services for communication purposes.

5. Conclusion

An overview of the past thirty years indicated that the Bureau of the WAT played a significant role in the current lexicography practice in South Africa. Experiences gained from the restructuring at the Bureau of the WAT, the creation of *Lexikos* and the establishment of AFRILEX, PanSALB and the NLUs paved the way for the past 21 years' cooperative lexicography in South Africa, Africa and internationally. Cooperation is a two-way, give-and-take process and everyone involved should be prepared to contribute and learn. The needs of potential users should be taken into account and the contributions by lay-people, linguists, academics, subject specialists, terminologists, translators, journalists, teachers and students should always be considered when compiling the much-needed dictionaries in our official South African languages. Such collaboration would create a sense of ownership in the dictionaries compiled by the respective NLUs.

Bibliography

- Alberts, M.** 1993. *Feasibility Study: Institute for Southern African Lexicography/ Lewensvatbaarheidstudie: Instituut vir Suider-Afrikaanse Leksikografie*. Stellenbosch: Bureau of the WAT.
- Alberts, M.** 1996. *Background Information on the Drafting of the National Lexicography Units Bill*. Unpublished document. Pretoria: DACST.
- Alberts, M.** 1997. *Reallocation of Funds to be Used for Lexicography Training and Lexicography Awareness Campaign*. Pretoria: DACST.
- Alberts, M.** 2003. *Appointment of Editors-in-Chief*. Unpublished paper read at the PanSALB workshop held at the Sinodale Building, Visagie Street on 3 March 2003 in Pretoria.
- Alberts, M.** 2011. National Lexicography Units: Past, Present, Future. *Lexikos* 21: 23-52.
- Alberts, M.** 2014. Terminology Development at Tertiary Institutions: A South African Perspective. *Lexikos* 24: 1-26.
- Alberts, M.** 2017. *Terminology and Terminography Principles and Practice: A South African Perspective*. Milnerton: McGillivray Linnegar Associates.
- Alberts, M.** 2019. *Terminologie en terminografie*. 'n Handleiding. Pretoria: SAAWK.
- Alberts, M., W.F. Botha and P.H. Kapp.** 2010. *Historical Experiences in Developing Afrikaans as a Language*. Paper presented at the Roundtable on African Languages, organized by the Department of Higher Education and Training, held on 22 October 2010, Unisa, Sunnyside Campus, Pretoria.
- Alberts, M. and B. Nieuwoudt.** 1992. *Die LEXI-program: 'n Gerekenariseerde woordeboekprogram*. Verslag LEXI-12. Pretoria: HSRC.
- Bamgbose, A.** 1991. *Language and the Nation: The Language Question in Sub-Saharan Africa*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Botha, W. (Ed.)**. 2003. 'n Man wat beur. Huldigingsbundel vir Dirk van Schalkwyk. Stellenbosch: Bureau of the WAT.
- Botha, W.** 2003a. Van die redakteur/From the Editor. Botha, W. (Ed.). 2003: x-xii.
- Botha, W.** 2003b. Die renaissance van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Botha, W. (Ed.). 2003: 49-70.
- Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal.** 1989. *Verslag oor die strategiese beplanning vir die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Unpublished report. Stellenbosch: Bureau of the WAT.
- Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal.** 1991. *Report of the Board of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal for the period 1 April 1990 to 31 March 1991*. Stellenbosch: Bureau of the WAT.
- Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal and Vriende van Afrikaans.** 2011/2019. *Basic Afrikaans. The Top 1 000 Words and Phrases*. Cape Town: Pharos Dictionaries.
- Calteaux, K.** 2021. Information on SADIaR. Private email. CSIR, Pretoria, 22 February 2021.
- Department of Arts and Culture (DAC).** 2002. *National Language Policy Framework, Final Draft*. Pretoria: Department of Arts and Culture (DAC).
- Department of Arts and Culture (DAC).** 2011. *Presentation to the Portfolio Committee: Arts and Culture on the South African Languages Bill 2011, 16 November 2011*. Pretoria: Department of Arts and Culture.
- Department of Arts, Culture, Science and Technology (DACST).** 1995. *Towards a National Plan for South Africa. A Report of the Language Plan Task Group*. (LANGTAG Report) Pretoria: Department of Arts, Culture, Science and Technology.

- Department of Arts, Culture, Science and Technology (DACST).** 1996. *National Lexicography Units Bill*. (As introduced) [B 103–96]. *Wetsontwerp op Nasionale Leksikografie-eenhede*. (Soos ingedien) [W 103–96]. Pretoria: Minister of Arts, Culture, Science and Technology, Department of Arts, Culture, Science and Technology (DACST).
- Department of Arts, Culture, Science and Technology (DACST).** 1997. *PanSALB and the Tabling of the National Lexicography Units Bill*. Unpublished document (5/3/2/7/2/3). Pretoria: Department of Arts, Culture, Science and Technology (DACST).
- Department of Sport, Recreation, Arts and Culture (DSRAC).** 2005. *Language Policy Framework of the Gauteng Provincial Government*. Johannesburg: Gauteng Provinsiale Regering.
- De Vries, M.J.** 1989. *Jaarverslag van die Beheerraad van die WAT*. 1 April 1988–31 Maart 1989.
- Emejulu, J.D.** 2003. Challenges and Promises of a Comprehensive Lexicography in the Developing World: The Case of Gabon. Botha, W. (Ed.). 2003: 195-212.
- Ferreira, D.M.** 2002. *Terminologiebestuur in Suid-Afrika met spesifieke verwysing na die posisie van histories ingekorte tale*. Unpublished Ph.D. Thesis. Bloemfontein: University of the Free State.
- Gouws, R.H.** 2003. Oor patriotte en ander leksikografiese vernuers. Botha, W. (Ed.). 2003: 71-85.
- Government Gazette.** 2012. Use of Official Languages Act 12 of 2012. *Government Gazette* 568(35742), 2 October 2012. Cape Town: Government Printer.
- Kavanagh, Kathryn.** 2003. Co-operative Lexicography — Developing Bilingual Dictionaries. Botha, W. (Ed.). 2003: 231-241.
- Maseko, P.** 2012. *Advancing the Use of African Languages in SA Higher Education. Strategies, Challenges and Opportunities*. Paper read at the Closed Workshop on Verification of Scientific Terminology and International Translation Day, 28 September 2012, CPUT, Bellville Main Campus.
- Mongwe, M.J.** 2006. *The Role of the South African National Lexicography Units in the Planning and Compilation of Multifunctional Bilingual Dictionaries*. Unpublished M.Phil. Thesis. Stellenbosch: Stellenbosch University.
- Nosilela, B.** 2010. *Current State of African Languages in Institutions of Higher Learning*. Paper presented at the Roundtable on African Languages, organized by the Department of Higher Education and Training, held on 22 October 2010, Unisa, Sunnyside Campus, Pretoria.
- PanSALB.** 2000. *Annual Report*. Pretoria: Pan South African Language Board (PanSALB).
- PanSALB.** 2001. *Annual Report*. Pretoria: Pan South African Language Board (PanSALB).
- PanSALB.** 2002. *Annual Report 2001/2002*. Pretoria: Pan South African Language Board (PanSALB).
- PanSALB.** 2004. *Annual Report 2003/2004*. Pretoria: Pan South African Language Board (PanSALB).
- PanSALB.** 2005. *Annual Report 2004/2005*. Pretoria: Pan South African Language Board (PanSALB).
- PanSALB.** 2006. *Annual Report 2005/2006*. Pretoria: Pan South African Language Board (PanSALB).
- PanSALB.** 2008. *Annual Report 2007/2008*. Pretoria: Pan South African Language Board (PanSALB).
- PanSALB.** 2010. *Annual Report 2009/2010*. Pretoria: Pan South African Language Board (PanSALB).
- Prinsloo, D.J.** 2000. A Few Words from AFRILEX. *Lexikos* 10: xiv.
- Silva, P. (Ed.)** 1996. *A Dictionary of South African English on Historical Principles*. Cape Town/Oxford/New York: Oxford University Press
- Van der Berg, D.Z. (Ed.)** 1998. *Oorbrugging. 'n Huldigingsbundel vir Wilfred Jonckheere*. Howick: Brevitas.
- Van Schalkwyk, D.J.** 1998. Die transformasie van die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal gedurende die afgelope dekade. Van der Berg, D.Z. (Ed.). 1998: 141-152.
- WAT.** 1926–. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Stellenbosch: Bureau of the WAT.

<http://lexikos.journals.ac.za>; <https://doi.org/10.5788/32-3-1739> (Volle uitgawe / Full volume)
<http://lexikos.journals.ac.za>; <https://doi.org/10.5788/32-3-1729> (Article)

24 Mariëtta Alberts

Wolvaardt, J. 2008. *Summary of NLU Products and Ongoing Projects* (Updated July 2008). Unpublished document. LexiEditors' Forum.

Legislation

Companies Act 71 of 2008.

Constitution of the Republic of South Africa Act 108 of 1996. (Now Constitution, 1996.)

Pan-South African Language Board Act 59 of 1995, Amendment Act 10 of 1999.

Use of Official Languages Act 12 of 2012.

Woordeboek van die Afrikaanse Taal Act 50 of 1973, Amendment Act 9 of 1986, Amendment Act 22 of 1991.

Internet References

<https://www.jonathanball.co.za>

<https://www.ru.ac.za>

<https://www.sadilar.org/index.php/en/>

<https://sanlu.africa>

https://static.pmg.org.za/PanSALB_Annual_Performance_Plan_for_2020-2021_Compressed.pdf

<http://viva-afrikaans.org>

<https://www.wat.co.za>

<https://www.woordeboek.co.za>

Aspekte van vernuwing in die Afrikaanse leksikografie: Standaard- en pedagogiese woordeboeke as barometer

Herman L. Beyer, *Skool vir Geesteswetenskappe, die Gemeenskap en Ontwikkeling, Universiteit van Namibië, Windhoek, Namibië, en Departement Afrikaans en Nederlands, Uniuersiteit Stellenbosch, Stellenbosch, Suid-Afrika (hbeyer@unam.na)*

en

Phillip A. Louw, *Oxford University Press Southern Africa, Kaapstad, Suid-Afrika (phillip.louw@oup.com)*

Opsomming: Die doel van hierdie bydrae is om 'n oorsig te bied op die areas van grootste vernuwing in die Afrikaanse leksikografie oor die afgelope twee dekades, met spesifieke verwysing na standaard- en pedagogiese woordeboeke, aangesien dit die tipologiese klasse is waarin die meeste vooruitgang te bespeur is. Daar sal egter ook na ander woordeboeksoorte en kontekste verwys word waar dit relevant is vir die bespreking. Eerstens sal kortliks na die huidige stand van sake in die Afrikaanse leksikografie gekyk word, in terme van bestaande leksikografiese produkte. Tweedens word enkele opmerkings aangebied oor die professionalisering van die Afrikaanse leksikografie — 'n onderwerp wat nog nie eintlik aandag in metaleksikografiese ondersoek geniet het nie. Die rol van die Buro van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* en die kommersiële woordeboekuitgewers word ook uitgelig. Daarna word kommentaar gelewer op sekondêre en spesifieke leksikografiese prosesse, met verwysing na korpusleksikografie en lemmaseleksie, makrostrukturele vernuwing, en mikrostrukturele vernuwing. Die bespreking van mikrostrukturele vernuwing sluit in geïntegreerde mikrostrukture in vertalende woordeboeke, leksikografiese definisies in verklarende woordeboeke, koteksinskrywings, en aspekte van grammatikale data. Die stand van sake van en 'n toekomsblik op die Afrikaanse e-leksikografie word ook aangeraak. Laastens sal enkele opmerkings oor spesiale woordeboeke gemaak word.

Sleutelwoorde: E-LEKSIKOGRAFIE, KOMMERSIËLE LEKSIKOGRAFIE, KORPUSLEKSIKOGRAFIE, LEKSIKOGRAFIESE DEFINISIE, MAKROSTRUKTUUR, MIKROSTRUKTUUR, PEDAGOGIESE LEKSIKOGRAFIE, SKOOLWOORDEBOEK, VERKLARENDE WOORDEBOEK, VERTALENDE WOORDEBOEK

Abstract: Innovative Aspects of Afrikaans Lexicography: Standard and Pedagogical Dictionaries as Barometer. The aim of this contribution is to offer an overview of the areas of most significant innovation in the Afrikaans lexicography over the past two decades, with specific reference to standard and pedagogical dictionaries, since they represent the typological categories in which most development is visible. However, reference will also be made to other

dictionary types and contexts where relevant. Firstly, the current state of affairs with regard to the Afrikaans lexicography will be outlined in terms of existing lexicographic products. Secondly, some comments will be offered on the professionalisation of Afrikaans lexicography — a topic which has not really been dealt with in metalexicographical research. The roles of the Bureau of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* and commercial dictionary publishers will also be highlighted. Thereafter, secondary and specific lexicographic processes will be discussed, with reference to corpus lexicography and lemma selection, macrostructural innovation, and microstructural innovation. The discussion of the latter will include integrated microstructures in bilingual dictionaries, lexicographic definitions in monolingual dictionaries, cotext entries, and aspects of grammatical data. The state of affairs and future of the Afrikaans e-lexicography will also be addressed. Finally, some comments on special dictionaries will be offered.

Keywords: COMMERCIAL LEXICOGRAPHY, CORPUS LEXICOGRAPHY, E-LEXICOGRAPHY, EXPLANATORY DICTIONARY, LEXICOGRAPHIC DEFINITION, MACROSTRUCTURE, MICROSTRUCTURE, PEDAGOGICAL LEXICOGRAPHY, SCHOOL DICTIONARY, TRANSLATION DICTIONARY

1. Inleiding

Willem F. Botha se termyn as Hoofredakteur en Uitvoerende Direkteur by die Buro van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) het tydens 'n kritieke periode in die geskiedenis van die omvattendste leksikografieprojek vir Afrikaans aangebreek. Danksy sy transformerende leierskap staan die projek tans op 'n sterker basis as ooit. Botha het die enorme finansiële uitdagings wat elke Suid-Afrikaanse nasionale leksikografie-eenheid in die gesig staar trompoppeloop en suksesvol 'n innoverende befondsingsplan geïmplementeer wat nuwe hoop gebring het vir die spoedige voltooiing van die WAT — asook dit wat daarna sal moet gebeur (vgl. Meyer en Botha 2018). Afgesien van sy verantwoordelikheid om die volhoubaarheid van die WAT-projek te verseker, was Botha, met die ondersteuning van die eindredakteur, senior mederedakteurs en mederedakteurs by die Buro, uiteraard ook dié beampte wat uiteindelik aanspreeklik is vir die gehalte van die leksikografiese werk aan die WAT.

'n Akademiese studie van die Botha-era by die Buro van die WAT moet oorgelaat word aan die leksikografiese historiologie. Hiérdie bydrae wil hulde bring aan Botha se veelsydigheid as ongetwyfeld een van dié mees ervare en kundige Afrikaanse leksikograwe. Dit neem 'n hibriediese karakter aan wat enigsins strook met die uiteenlopende aard van die veeleisende taak waarvan Botha hom volgens alle aanduiding met onderskeiding gekwyt het. Aan die een kant word bepaalde aspekte onder bespreking wetenskaplik benader. Aan die ander kant word 'n oorsig op ontwikkelinge met betrekking tot Afrikaanse woordeboeke gegee uit die perspektief van die kommersiële leksikografie en die woordeboekemark. Sodanige oorsig word baseer op waarnemings en ondervinding in die veld wat nie noodwendig geboekstaaf is nie, aangesien kommersiële woordeboekuitgewers oor die algemeen nie gretig is om publikasieplanne

en -evaluerings asook produksie-, verspreidings- en verkoopsyfers te publiseer nie. Daarom sou aspekte van die kommentaar hierin moontlik kon voorkom as ongestaafe stellings. Hiervoor kan slegs die kennis en ondervinding van die outeurs, en die diensbepalings en -voorwaardes van hulle werkgewers, as verweer aangebied word. Tog word gehoop dat hierdie kommentaar wel sinvol tot die metaleksikografiese gesprek kan bydra.

Die doel van hierdie bydrae is om 'n oorsig te bied op die areas van grootste vernuwing in die Afrikaanse leksikografie oor die afgelope twee dekades, met spesifieke verwysing na standaard- en pedagogiese woordeboeke, aangesien dít die tipologiese klasse is waarin die meeste vooruitgang te bespeur is. Daar sal egter ook na ander woordeboeksoorte en kontekste verwys word waar dit relevant is vir die bespreking. Gevolglik val die fokus nie op die WAT as sodanig nie. Die bespreking word egter aangebied in die gees van Botha se vernuwende invloed op die werk aan die WAT.

Eerstens sal kortliks na die huidige stand van sake in die Afrikaanse leksikografie gekyk word, in terme van bestaande leksikografiese produkte. Tweedens word enkele opmerkings aangebied oor die professionalisering van die Afrikaanse leksikografie — 'n onderwerp wat nog nie eintlik aandag in metaleksikografiese ondersoek geniet het nie. Daarna word kommentaar gelewer op korpusleksikografie as een van die onlangse vernuwings in die Afrikaanse skoolwoordeboekleksikografie. Vierdens sal vernuwing met betrekking tot sekondêre en spesifieke leksikografiese prosesse aan die bod kom, waarna die stand van sake van en 'n toekomsblik op Afrikaanse e-leksikografie aangebied word. Laastens sal enkele opmerkings oor spesiale woordeboeke gemaak word.

2. Bestekopname

Carstens (2018: 413-429) bied 'n insiggewende opname van die versameling Afrikaanse woordeboeke, min of meer aan die hand van Gouws (1989: 60-72) se woordeboektipologie. Hiervolgens is die volgende leksikografiese naslaanbronne in Afrikaans beskikbaar:

- Die sinchroniese, omvattende WAT as vlagskipprojek van die Afrikaanse leksikografie;
- Drie eentalige handwoordeboeke, waarvan die negende uitgawe van die *Verklarende Afrikaanse woordeboek* (Labuschagne en Eksteen 2010 — voortaan VAW9) en die sesde uitgawe van die *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (Luther, Pfeiffer en Gouws 2015 — voortaan HAT6) in druk is;
- Minstens 50 vakwoordeboeke, 44 vakwoordelyste en 60 beperkte woordeboeke, sommige tweetalig, sommige slegs (nog) aanlyn beskikbaar. Onder die beperkte woordeboeke ressorteer drie aanleerderswoordeboeke.
- 'n Betreklik groot versameling (15) tweetalige woordeboeke wat Afrikaans met Engels, Duits, Japannees, Nederlands, Xhosa of Zoeloe paar, waarvan die standaard *Pharos Afrikaans-Engels/Engels-Afrikaans Woordeboek* (Du Ples-

sis 2005 — voortaan PAED) en 'n makrostruktureel gereduseerde weergawe daarvan, naamlik *Kernwoordeboek/Concise Dictionary Afrikaans–Engels/English–Afrikaans* (Pheiffer 2007), die bekendste eksponente is, soos te verwagte in 'n land waar Engels die de facto lingua franca is. Die jongste toevoeging tot hierdie kategorie is *Pharos Groot Woordeboek Afrikaans en Nederlands* (Martin 2011 — voortaan ANNA) en Kotzé (2016) se *Afrikaans–Japannese Woordeboek*, elk met beperkte opslae; eersgenoemde is ook aanlyn beskikbaar.

- Ses veeltalige vertalende woordeboeke, waarvan die mees onlangse eksponent Bennett en Tsoeu (2010) se *Multilingual Illustrated Dictionary* met sewe Suid-Afrikaanse tale is.

Uit hierdie opname blyk dit dat Afrikaans op die oog af oor 'n uitgebreide en selfs indrukwekkende woordeboektipologie beskik, veral in vergelyking met die ander Suid-Afrikaanse en Namibiese tale.¹ Wat egter opvallend is van Carstens (2018) se opname, asook van bestekopnames van die ryk geskiedenis van die Afrikaanse leksikografie (vgl. Gouws en Ponelis (1992) en Gouws (2013)), is dat die fokus byna uitsluitlik op woordeboeke vir volwassenes val. Hoewel Carstens (2018) se opname aanleerderswoordeboeke (vir volwassenes) insluit, word geen melding van skoolwoordeboeke gemaak nie, ten spyte daarvan dat Gouws (1989: 71) se woordeboektipologie daarvoor voorsiening maak (hoewel skoolwoordeboeke saam met aanleerderswoordeboeke tot *verklarende* pedagogiese woordeboeke beperk word). Indien produksievolumes en verkope van Afrikaanse woordeboeke in ag geneem word, is dit egter ongetwyfeld skoolwoordeboeke wat die mark domineer. Selfs die monumentale handwoordeboeke, wat aanvanklik met 'n volwasse teikengebruiker in gedagte saamgestel is, word merendeels vir gebruik in hoërskoolklaskamers aangekoop. (Dit geld ook vir Engelse woordeboeke in Suid-Afrika en Namibië.) Trouens, die dominansie van skoolwoordeboeke is sodanig dat hulle verkope as kruissubsidie vir alle ander leksikografiese werk by Suid-Afrikaanse kommersiële woordeboekuitgewers dien. Dus, in terme van die aantal potensiële gebruikers wat besondere leksikografiese naslaanwerke raadpleeg, bewys blote verkoopsyfers dat skoolwoordeboeke bo die res van die Afrikaanse woordeboektipologie uittoering, met standaardwoordeboeke (wat ook in hoërskoolklaskamers gebruik word) in die tweede plek. 'n Gebruikersgerigte leksikografie kan hierdie stand van sake nie ignoreer nie. Daarom is dit nie verrassend nie dat baie van die onlangse leksikografiese vernuwing juis in skoolwoordeboeke asook standaardwoordeboeke neerslag gevind het — vernuwing wat reeds meer as twee dekades gelede deur Ponelis (1996) bepleit is.

3. Die professionalisering van die Afrikaanse leksikografie²

Volgens Callaghan (2014) vind professionalisering plaas wanneer 'n beroep die volgende kenmerke verwerf: (i) 'n etiese kode, (ii) 'n stel gevestigde opleidingspraktyke, (iii) 'n vasgestelde stel gespesialiseerde vaardighede, (iv) 'n profes-

sionele liggaam, en (v) 'n proses van selfregulering. Daarbenewens moet die betrokke beroep in die breër samelewing as 'n professie *erken* word: Die status van die professie as sodanig is dus afhanklik van 'n kultuurtoestand waarin sy praktyke as die moeite werd en as sosiaal aanvaarbaar gereken word.

Die totstandkoming van die Buro van die WAT in 1926 kan beskou word as die legging van die hoeksteen vir die professionalisering van die Afrikaanse leksikografie. Op hierdie hoeksteen is van vroeg af aansienlike bouwerk verrig in terme van kenmerk (iii) deur die personeel van die Buro en van die Departement Afrikaans en Nederlands aan die Universiteit Stellenbosch (vgl. o.m. Odendaal 2016a, 2016b). Die vestiging van 'n program vir leksikografie in die negentigerjare aan dié departement onder leiding van prof. Rufus Gouws het verder voorsien in die groot behoefte aan formele opleiding en navorsing in die leksikografie in Suid-Afrika (Gouws 1996: 107; 2001), wat tot die vervulling en versterking van kenmerk (ii) en (iii) bydra. In die periode 1986-2012 alleen is nie minder nie as 29 magister- en 22 doktorsale studies in die leksikografie uit hierdie program afgelewer (vgl. Botha, Mavoungou en Nkomo 2013: 295-299). Hierbenewens het die Buro van die WAT substansiële bydraes gelever met opleidingsprogramme in die praktiese leksikografie en die verskaffing van dienste om die ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse leksikografie te bevorder (vgl. Van Schalkwyk 1996). 'n Besondere mylpaal is die stigting van die leksikografievaktydskrif *Lexikos* in 1991 deur die Buro van die WAT. Lede van die Buro (onder wie Botha) dra ook wetenskaplike artikels tot hierdie publikasie by, saam met ander Afrikaanse metaleksikograwe. In 1995 word die African Association for Lexicography (Afrilex) gestig, wat as 'n volgende mylpaal in die professionalisering van die leksikografie beskou kan word (kenmerk (iv)). Gestimuleer deur die relatief groot aantal referate oor skoolwoordeboeke by Afrilex se jaarlikse internasionale kongresse, word op 3 September 2013 in Stellenbosch 'n spesialebelangeroep gestig wat fokus op navorsing oor skoolwoordeboeke, naamlik SchoolLex. By die stigtingsvergadering was agt (meta)leksikograwe sowel as verteenwoordigers van die uitgewerye Oxford University Press Southern Africa (OUPSA), Pearson en Pharos teenwoordig (Beyer 2014). Wat leksikografiese etiek (kenmerk (i)) betref, dien veral wetgewing rondom kopiereg en intellektuele eiendom as norm (vgl. bv. Alberts en Jooste 1998). In die metaleksikografie geld die norme van etiese navorsing in die sosiale wetenskappe. Indien tentatief aanvaar kan word dat kenmerk (v) meer pertinent op wetlik gereguleerde professies in byvoorbeeld die regsweese en gesondheidsdienste betrekking het, is die voorlopige gevolgtrekking dat die Afrikaanse leksikografie in 'n beduidende mate geprofessionaliseer is, danksy bogenoemde bydraes. Tog is daar een kenmerk wat Callaghan (2014) nie aanroer nie, waarskynlik omdat dit as vanselfsprekend aanvaar word en deur die ander kenmerke en die sosiale dimensie daarvan veronderstel word. Dit is naamlik dié kenmerk dat die betrokke professie die *voltydse* beroep van 'n beduidende aantal kundiges is.

Vir lank was die betreklik klein komplement leksikografiese personeel verbonde aan die Buro van die WAT die enigste professionele Afrikaanse leksi-

kograwe. Hierdie getal het egter gegroei met die vestiging van vakterminologiesdienste en taalburowe by verskeie staatsdepartemente en universiteite,³ wat aanleiding gegee het tot die publikasie van die indrukwekkende versameling vakwoordeboeke en -woordelyste wat Carstens (2018) hier bo rapporteer. In sy opgawe van die leksikografiese behoeftes van Afrikaans, meld Ponelis (1996: 30-31) egter dat Afrikaanse standaardwoordeboeke en skoolwoordeboeke op deelytde basis deur akademië bewerk word wat nie oor die tyd en hulpbronne beskik om deeglike empiriese leksikografie te beoefen nie. Ponelis (1996: 31) meld ook dat skoolwoordeboeke gebaseer is op "the obsolete lexicographic examples of their more extensive counterparts" (m.a.w. standaardwoordeboeke). Die vraag kan dus tereg gestel word in welke mate die Afrikaanse standaard- en skoolwoordeboekleksikografie ten tye van Ponelis se verslag geprofessionaliseer was. Hierop sal toekomstige navorsing 'n antwoord kan bied.

Drie jaar voor Ponelis (1996) se verslag verskyn die eerste Afrikaanse leksikografiese produk by Oxford University Press (OUP) in die vorm van *Die Oxford Kortspelgids* (Coetser 1993). Ponelis (1994: 301) sluit sy resensie van dié werk soos volg af:

Hiermee het Oxford University Press, wat een van die vernaamste woordeboekbedrywe ter wêreld huisves, sy kleintoontjie in die waters van die Afrikaanse leksikografie natgemaak. Kan dit die begin van groter dinge wees?

Die antwoord op Ponelis se vraag begin vorm aanneem in die vroeë 2000's, toe OUPSA begin met 'n ambisieuse plan om fokus te verskuif en benewens Engelse eentalige woordeboeke ook tweetalige woordeboeke uit te gee. Hiervoor is noodwendig op die insette van eksterne vakkundiges en vryskutleksikograwe gesteun, maar mettertyd is ook 'n spesiale span permanente personeel aangestel. Dit is OUPSA se tweetalige skoolwoordeboeke wat uiteindelik op Ponelis antwoord. Ook die uitgewer Pharos het 'n permanente kernspan leksikograwe in diens.

In die periode 2007–2012 stel Pearson twee voltydse leksikograwe aan om 'n omvattende herbewerking van die vyfde uitgawe van die *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (Odendal en Gouws 2005 — voortaan HAT5) te onderneem, ter voorbereiding op die publikasie van HAT6. Die resultaat is "die grootste hersiening sedert die verskyning van die derde uitgawe in 1993" (HAT6: vii). Dus, die feit dat minstens twee leksikograwe *voltyds* aan HAT6 kon werk, het tot gevolg gehad dat die redaksie 'n diepgaande hersiening kon onderneem en veel meer kon deurvoer as tydens die vorige hersienings, wat deur Ponelis (1996: 30) as grootliks kosmeties bekla is. (Vergelyk wel Odendal (2006) vir insig in die samestellings- en hersieningsprosesse tot en met HAT5.)

Dit is duidelik dat die voortgaande professionalisering van die Afrikaanse leksikografie, veral wat uitgewers se indiensneming van voltydse leksikograwe betref, sonder twyfel bygedra het tot die vernuwing wat oor die afgelope twee dekades in die Afrikaanse leksikografie aantoonbaar is.

Die uitgewersbedryf is egter uitgelewer aan dinamiese markkragte, en as

gevolg hiervan is daar 'n redelike omset van professionele Afrikaanse leksikograwe. Botha se befondsingsplan vir die Buro van die WAT het tot gevolg gehad dat die Buro tans die grootste werkgewer van professionele Afrikaanse leksikograwe is. Wanneer die WAT tot by Z voltooi is, blyk dit nie onmoontlik te wees nie dat die komplement leksikografiese personeel by die Buro egter afgeskaal sal word (vgl. Meyer en Botha 2018). Die tyd sal leer of die onlangse en huidige komplement voltyds aangestelde leksikograwe by kommersiële uitgewers en die Buro van die WAT die hoogtepunt in die professionalisering van die Afrikaanse leksikografie verteenwoordig.

Uiteindelik is die vraag of die Afrikaanse leksikografie inderdaad kan, wil en moet geprofessionaliseer word, en indien wel, presies hoe 'n geprofessionaliseerde leksikografie daar sou uitsien. Vergelyk byvoorbeeld Noordegraaf (2007) oor semiprofessionele beroepe, deprofessionalisering en hibriede professionalisme, waarop hier nie verder ingegaan word nie. In hierdie afdeling is die kwessie van professionalisering as 'n aspek van ontwikkeling in die Afrikaanse leksikografie sedert 2000 bloot aan die orde gestel, met die hoop dat verdere navorsing hierdeur gestimuleer sal word.

4.   Aspekte van vernuwing in sekondêre en spesifieke leksikografiese prosesse

Hierdie afdeling fokus op sommige ontwerpkenmerke van Afrikaanse standaard- en pedagogiese woordeboeke wat die vooruitgang van die afgelope twee dekades weerspieël. Dit is tydens hierdie periode dat die grootste vernuwing met betrekking tot die tersaaklike kenmerke tot dusver plaasgevind het.

4.1   Korpusleksikografie en lemmaseleksie⁴

Korpusleksikografie is onderliggend aan die meeste aspekte van die onlangse vordering in die leksikografie. Empiriese leksikografie strek natuurlik veel verder terug as hierdie onlangse vooruitgang. Die Buro van die WAT het 'n omvattende versameling van ongeveer vier miljoen indekskaartjies wat met die aanvang van die projek in 1926 van stapel gestuur is. Hierdie kaartjies (wat ook nou gedigitaliseer is) bevat data wat uit boeke, tydskrifte, koerante, ensovoorts geëkserepeer is, maar ook dialektiese gebruike van bepaalde woorde in hulle makrosintaktiese kontekste. Uiteraard sal hierdie versameling nie besonder gunstig teen die moderne norme van verteenwoordigheid of balans opweeg nie, aangesien hulle hoofsaaklik anekdoties is en dikwels uitsonderlike eerder as prototipiese gebruik verteenwoordig. Die WAT maak egter ook gebruik van ander elektroniese hulpbronne om hierdie data aan te vul (vgl. Meyer en Botha 2018).

Elektroniese korpora wat vinnig en effektief deur middel van kragtige programmatuur ontleed kan word, stel leksikograwe in staat om baie ryker beskrywings van die leksikon te gee as vroeër, toe grootliks op introspeksie staatgemaak is (Granger 2012: 3). De Schryver (2003: 167) is van mening dat "no

serious compiler would undertake a large dictionary project nowadays without one (and preferably several) [korpora] at hand." Daar moet egter in gedagte gehou word dat die hulpmiddels vir die bou, annoteer en ondersoek van Afrikaanse korpora steeds ontwikkel en verfyn word. Die Virtuele Instituut vir Afrikaans (VivA) (2022) meld byvoorbeeld dat die korpora op sy korpusportaal "outomaties gelemmatiseer (~90% akkuraat) en van woordsoortetikette voorsien [is] (~75% akkuraat)," maar dat "[g]een kwaliteitskontrole toegepas [is] nie." Hierdie soort hulpmiddels is nog redelik onlangse ontwikkelings en hulle effektiwiteit en invloed het nog nie volledig na die Afrikaanse kommersiële leksikografie deurgespoel nie. Hierteenoor beskik die Engelse leksikografie byvoorbeeld reeds vir 'n geruime tyd oor baie gevorderde hulpmiddels: Die eerste groot Engelse woordeboek wat op 'n elektroniese korpus baseer is, is die *Collins Cobuild English Language Dictionary* (Sinclair 1987), die eerste produk van die COBUILD-megakorpusprojek wat in 1980 aan die Universiteit van Birmingham begin is (Landau 2001: 286-287). Dit was eers met die bewerking van HAT5 dat "'n verteenwoordigende, uitgebreide en gebalanseerde elektroniese korpus" in die Afrikaanse verklarende leksikografie gebruik is (Odendal 2006: 288). VAW9 se makrostruktuur is aangevul op grond van woorde se "frekwensietelling in Pharos se elektroniese databanke", en daarom is woorde wat "in hedendaagse koerante, tydskrifte en boeke voor[kom]" gelemmatiseer (VAW9: vii). PAED is die eerste Afrikaanse tweetalige woordeboek waarin gemeld word dat dit "gerugsteun [is] deur omvattende papier- en elektroniese teksbronne" (PAED: vii) (ons kursivering — HLB & PAL).

Al is daar gereedlik toeganklike en relatief gesofistikeerde Afrikaanse korpora wat vir akademiese of niekomersiële leksikografiese gebruik gebou is (bv. VivA se korpusportaal en die Afrikaanse korpora in die *Leipzig Corpora Collection* (2014)), is die mees direkte toepassing van Afrikaanse korpora in die Afrikaanse leksikografie die korpora wat by die verskillende uitgewerye saamgestel en onderhou word. Pharos beskik oor 'n reeks korpora wat uit die groot verskeidenheid mediabronne tot sy beskikking as deel van die Media 24-groep ontwikkel is. OUPSA en Pearson het eerder gefokus op kleiner handboekkorpora. Albei hierdie uitgewers het toegang tot reekse handboeke in Afrikaans wat die meeste vakke in die Suid-Afrikaanse kurrikulum dek. Hierdie korpora vorm die grondslag vir die lemmakeuse vir alle nuwe skoolwoordeboeke en bied ook baie van die kollokasies en voorbeeldsinne wat 'n kenmerk van die nuwe generasie Afrikaanse skoolwoordeboeke is. Handboekkorpora is besonder nuttig vir lemmaseleksie, aangesien hulle tekste spesifiek geskryf is met ouderdomsgepaste taal vir leerders op skool. Waar handboeke wel gekritiseer kan word dat hulle nie altyd op die vlak van die teikenleser geskryf is nie, is dit des te meer belangrik dat dié tekste die basis vir lemmaseleksie vir skoolwoordeboeke vorm. 'n Sorgvuldig bepaalde steekproef en gepaardgaande korpusanalise laat leksikograwe dan ook toe om relevante sleutelwoorde en multiwoordterme uit die taal-vir-spesiale-doeleindes-strata in die skoolkurrikula te identifiseer, op te neem, en van vaktalekwivalente of definisies te voorsien.

Hoewel korpusleksikografie in tale soos Engels reeds verskeie dekades lank

'n ingrypende invloed op die kwaliteit van woordeboeke uitoefen, is dié soort invloed eers sedert die begin van die 21ste eeu in die Afrikaanse leksikografie merkbaar. Veel meer kan dus nog in hierdie opsig van die Afrikaanse leksikografie verwag word.

4.2 Makrostrukturele vernuwing

ANNA verteenwoordig 'n besondere geval van leksikografiese vernuwing as die eerste tweetalige woordeboek met 'n geamalgameerde makrostruktuur, dit wil sê een makrostruktuur wat die lemmatekens van albei behandelde tale bevat. Vergelyk die volgende artikelsubtrajek (ast₁) uit dié woordeboek:

ast₁   **watervliegtuig** nw.[het; mv: -en], **watervliegtuig**
nw.[mv: *watervliegtuie*]
A|N (vliegtuig dat op water kan land) **watervliegtuig**
watervloertjie nw.[mv: -s]
A (*plankmat*) vlonder
watervogel nw.[de; mv: -s], **watervoël** nw.[mv: -s]
A|N (op/bij water levende vogel) **watervoël**
watervoor nw.[mv: *watervore*]
A (*watersloot*) sloot
watervoorraad nw.[mv: *watervoorrade*]
A (*voorraad bruikbare water*) voorraad (aan) water
watervoorziening nw.[de; mv: -],
watervoorsiening nw.[mv: -]
A|N (*verdeling v. drinkwater*) **watervoorsiening**

In ast₁ is die romein gedrukte lemmatekens **watervliegtuig**, **watervogel** en **watervoorziening** Nederlandse lemmata, terwyl die kursief gedrukte **watervloertjie**, **watervoor** en **watervoorraad** Afrikaanse lemmata is. Hierdie innoverende makrostruktuur hou uiteraard ook implikasies vir die mikrostruktuur in, soos wat uit ast₁ blyk. Hierop word egter nie nou ingegaan nie — vergelyk Gouws (2011, 2016) en Martin (2011) vir verdere bespreking. Die interessante vernuwing wat ANNA bring, is uiteraard beperk tot 'n woordeboek wat twee genealogies nou verwante tale behandel.

4.3 Mikrostrukturele kenmerke

Mikrostrukturele vernuwing is tekenend van die onlangse vooruitgang in die Afrikaanse leksikografie. Die kerneksponente hiervan word vervolgens uitgelig.

4.3.1 Geïntegreerde mikrostrukture in vertalende woordeboeke

Ietwat verrassend en in teenstelling met die heersende internasionale leksikografiese praktyk, vertoon die huidige standaard-vertalende Afrikaans-Engelse woordeboeke nie die tipiese geïntegreerde mikrostrukture nie, dit wil sê mikro-

strukture waarin die vertaalekwivalente en koteksinskrywings van 'n bepaalde betekenisonderskeiding in 'n enkele integraat (hetsy in 'n teksblok of paragraaf) aangebied word voordat die volgende betekenisonderskeiding in 'n aparte integraat verskyn. (Vergelyk Gouws en Prinsloo (2005: 138-142) vir 'n bespreking van mikrostruktuurtypes.) Die volgende woordeboekartikel (wa₁) uit die verkorte standaard-vertalende woordeboek *Pharos Afrikaans–Engels/Engels–Afrikaans Kernwoordeboek/Afrikaans–English/English–Afrikaans Concise Dictionary* (Pheiffer 2007) dien as voorbeeld:

wa₁ **nom-mer** -mers, n. number, figure; size (of a shoe, glove, etc.); gauge; (sport) event; item (on a programme); act, routine, number; number, track (on a CD); issue, copy, number (of a magazine); (derog.: a sex object) bird, chick; 'n ~ **af-/neer-skryf/-skrywe** take (down) a number (of a vehicle, teleph., etc.); 'n ~ 8/ens. **dra** take a size 8/etc. (of shoes etc.); *op iem. se* ~ **druk**, (infnl.) call (up) on s.o.; give s.o. a reminder; ~ **een wees** be number one; be top (of the class); *iets is* ~ **een** s.t. must be considered first; s.t. comes first; *op* ~ **nege-en-negentig**, (infnl.) at the last minute/moment; **ou/vorige** ~ back number/copy; *die verkeerde* ~ the wrong number; *by die verkeerde* ~ uitkom, (teleph.) get the wrong number.

In hierdie tipe mikrostruktuur is daar geen aantoonbare adresseringstruktuur tussen die lemma en verwante vertaalekwivalente aan die een kant en die koteksinskrywings aan die ander kant nie. Ruimtebeperkings maak nie voorsiening vir 'n volledige uiteensetting van die verskeie gebruikersvriendelikhedsprobleme van hierdie tipe mikrostruktuur en die kritiek daarteen in die literatuur nie (vgl. wel Gouws 2003.) Hierdie konvensie is duidelik die nalatenskap van die eerste relatief omvattende Afrikaanse vertalende woordeboeke, die *Bilingual Dictionary English–Afrikaans* (Bosman, Van der Merwe et al. 1931) en die *Tweetalige Woordeboek Afrikaans–Engels* (Bosman, Van der Merwe et al. 1936). Ongelukkig is hierdie nalatenskap voortgesit in die skoolwoordeboeke wat tot in die eerste dekade van hierdie eeu die mark oorheers het, naamlik die *Skoolwoordeboek/School Dictionary Afrikaans–Engels/English–Afrikaans* (Kromhout et al. 2007) en die *Tweetalige Skoolwoordeboek Afrikaans–Engels/Bilingual School Dictionary Engels–Afrikaans* (Bosman, Van der Merwe en Barnes 2008).

Die verskyning van die eerste Afrikaans–Engelse aanleerderswoordeboek vir volwassenes, *Tweetalige Aanleerderswoordeboek/Bilingual Learner's Dictionary* (Du Plessis 1998) toon 'n duidelike beweging weg van hierdie tradisie deur 'n aansienlik meer gebruikersvriendelike geïntegreerde mikrostruktuur in te span. Vergelyk die volgende woordeboekartikel (wa₂) uit dié woordeboek (p. 201):

wa₂ **skêr** scissors **Scissors** can't cut through wire. 'n **Skêr** kan nie deur draad sny nie. pair of scissors *She cut the piece of paper in half with a pair of scissors.* Sy het die stuk papier met 'n **skêr** middeldeur gesny.
 skêr selfstandige naamwoord (meervoud **skêre**)

Die verskil tussen die mikrostrukture van wa₁ en wa₂ is onmiskenbaar: In wa₂ word elke betekenisonderskeiding duidelik genommer, en die vertaalekwivalent plus koteksinskrywings wat op 'n bepaalde betekenisonderskeiding betrekking het, word in dieselfde integraat aangebied voordat die volgende betekenisonderskeiding aan die beurt kom.

Hierdie welkome tradisiebreuk is deurgevoer na skoolvlak met die verskyning van die *Oxford Afrikaans–Engels/English–Afrikaans Skoolwoordeboek/School Dictionary* (Louw et al. 2007) en die *Longman-HAT English–Afrikaans/Afrikaans–Engels School Dictionary/Skoolwoordeboek* (Luther 2011 — voortaan Longman-HAT-AE/EA), terwyl Pharos ook sedertdien sy skoolprodukte dienooreenkomstig aangepas het, byvoorbeeld in die *Pharos Tweetalige Skoolwoordeboek/Bilingual School Dictionary* (Smith 2012).

Die nuutste mikrostrukturele innoovering in hierdie verband word verteenwoordig deur die Longman-HAT-AE/EA en die *English Dictionary for South Africa* (Smith 2011, voortaan EDSA), uitgegee deur Pharos in samewerking met K Dictionaries. EDSA is die eerste semitweetalige woordeboek met Afrikaans as hoofdoeltaal, en dit maak ook gebruik van 'n geïntegreerde mikrostruktuur aan die Engels–Afrikaans-kant. Vergelyk die volgende artikel (wa₃) uit EDSA (p. 113):

wa₃   **code** [kəʊd] *noun* ❶ a collection of laws or rules: *a code of behaviour*. □ wetboek; (stel gedrags)reëls, voorskrifte
❷ a (secret) system of words, letters, or symbols: *the Morse Code; The message was in code; We have deciphered the enemy's code*. □ kode
❸ a system of symbols *etc* for translating one type of language into another: *There are a number of codes for putting English into a form usable by a computer*. □ kode
◆ *verb* to put into (secret, computer *etc*) code: *Have you coded the material for the computer?*
□ kodeer

In wa₃ word definisies in die brontaal gevolg deur doeltaalekwivalente in blou by elke betekenisonderskeiding. In die Longman-HAT-AE/EA geld dieselfde soort mikrostruktuur aan beide kante. Dit is 'n algemene verskynsel in aanleerderswoordeboeke in tweetalige markte, veral in Asië. Vergelyk hierteenoor die volgende artikel (wa₄, nie tipografies verteenwoordigend nie) aan die Afrikaans–Engels-kant in EDSA (p. 900):

wa₄   **kode** cipher, code

Wa₄ vertoon 'n eenvoudige mikrostruktuur sonder enige konteks- of koteksinskrywings. Op aspekte van die omkeerbaarheidsbeginsel wat hier ter sprake is (vgl. Gouws 1989: 162-163), word nie uitgebrei nie.

Ten spyte van die mikrostrukturele vernuwing in die EDSA en die Longman-HAT-AE/EA, toon verkoopsyfers (soos dié wat deur Nielsen BookScan

aan woordeboekuitgewers verkoop word) egter dat dit nie 'n suksesvolle benadering in Suid-Afrika was nie.

Dit is dus oor die algemeen in die Afrikaanse tweetalige pedagogiese leksikografie en spesifiek met die skep van skoolwoordeboeke dat die belangrikste vooruitgang in mikrostruktuurtypes bereik is. Tog blyk dit dat sekere vernuwings óf té progressief is vir die Suider-Afrikaanse mark, óf om die een of ander rede nie aan 'n behoefte voldoen nie. Nietemin sou die algemene woordeboekgebruiker goed gedien word as die geïntegreerde mikrostruktuur uiteindelik na die standaard- vertalende leksikografie, waarin primitiewe mikrostrukture steeds figureer, kon deursuur.

In teenstelling met Afrikaanse vertalende woordeboeke, het Afrikaanse verklarende woordeboeke nog altyd polisemiese lemmata in geïntegreerde mikrostrukture behandel. Vergelyk die volgende Woordeboekartikel (was) uit Deel I van die WAT (Schoonees 1950: 31) as bewys:

was **aanstellerig**, b.n. **1.** Vol inbeeldings; ydel, gemaak—veral om die aandag te trek: *Sy is vreeslik aanstellerig en trek haar neus vir alles op.* **2.** Met 'n neiging om hom te verbeel dat hy siek is, of om sy kwaal te oordryf; hipochondries: *Hy is maar net aanstellerig en glad nie regtig siek nie.*

Die WAT se voorbeeld is in alle eentalige standaard- en pedagogiese woordeboeke gevolg.

4.3.2 Vernuwings met leksikografiese definisies

Die leksikografiese definisie (of betekenisparafrase — vgl. Gouws en Prinsloo 2005: 143) is gewoonlik die belangrikste tipe leksikografiese datakategorie in 'n verklarende woordeboek. Definisies word ook gebruik in Afrikaanse vertalende woordeboeke: met 'n beperkte omvang in PAED en meer omvangryk in die Longman-HAT-AE/EA en die semitweetalige EDSA waarna hier bo verwys is. Die definisies in hierdie vertalende woordeboeke verskil in vorm en funksie van dié in die eentalig verklarende (skool)woordeboeke (vgl. Beyer 2009). Hierdie afdeling poog om 'n kort oorsig te bied oor die beginsels van definiëring in Afrikaanse verklarende woordeboeke, en in besonder verklarende skoolwoordeboeke.

4.3.2.1 Definiëringswoordeskat

Afrikaanse skoolwoordeboeke bied geen bewyse in hulle bemarkingstekste of voorwerktekste vir die gebruik van definiëringswoordeskatte nie. Dit beteken egter nie dat hierdie woordeboeke nie definisies bevat wat op die een of ander

wyse gereguleer is nie (vgl. Geeraerts 2003, Atkins en Rundell 2008, Svensén 2009); hoogstens suggereer dit dat leksikografe nie noodwendig van 'n definieringswoordeskat voorsien is nie. Redakteurs kontroleer definisiestrategieë en -formulerings streng (soos ook in voorwerktekste geïmpliseer word). Hierdie status quo bestaan dalk weens die gebrek, tot dese, aan definieringswoordeskatte vir Afrikaans (soortgelyk aan die Engelse Oxford 3000). Terwyl sekere probleme, risiko's en nadele van definieringswoordeskatte uitgewys word deur Rundell (1998), Atkins en Rundell (2008) en Svensén (2009), behoort die ontwikkeling van sodanige woordeskatte vir die Afrikaanse pedagogiese leksikografie steeds as dringende behoefte beskou te word om Afrikaanse woordeboeke op standaard met die heersende leksikografiepraktyk te bring.

4.3.2.2 Volsindefiniesies

Volsindefiniesies kom nie in alle Afrikaanse verklarende skoolwoordeboeke voor nie. Die eerste Afrikaanse woordeboek waarin hierdie tipe definisie verskyn het, was die aanleerderswoordeboek *Basiswoordeboek van Afrikaans* (Gouws, Feinauer en Ponelis 1994). Hierdie woordeboek het nie 'n tweede uitgawe beleef nie en is tans uit druk. Ses jaar later het die *Kernwoordeboek* (Odendal 2000) verskyn, ook met volsindefiniesies. Al word dit nie eksplisiet so gestel nie, dui die titel se betekenis ("kernwoordeskatwoordeboek") en ontwerpkenmerke daarop dat dit heel moontlik 'n skoolwoordeboek vir eerste- en tweedetaal-sprekers van Afrikaans is (Beyer 2005: 4). Die gebruik van volsindefiniesies word as 'n innoverende betekenisbeskrywingstegniek in die bemarkingstekst en inleiding gekarakteriseer, asook in Beyer (2005) se bespreking van dié woordeboek. Interessant genoeg het die *HAT Afrikaanse Skoolwoordeboek* (Luther 2009 — voortaan Skool-HAT), wat volgens die voorwerk op die *Kernwoordeboek* gebaseer is en dit in die mark vervang het, teruggekeer na die tradisionele frasedefinisieformaat. Die nuutste toevoeging tot die Afrikaanse verklarende skoolwoordeboekspektrum, die *Oxford Afrikaanse Skoolwoordeboek* (Louw 2012), waarin melding gemaak word dat dit op moderne navorsing geskoei en dus van nuuts af ontwerp is vir eerste- en tweedetaalleerders van Afrikaans tussen die ouderdomme 10 en 15 (grade 4 tot 9), het ook frasedefinisies as hoofdefinisietipe.

Atkins en Rundell (2008: 442-443) bied moontlike redes aan waarom volsindefiniesies nie universeel gebruik word nie, met die mees toepaslike rede vir Afrikaans die gebrek aan ruimte in gedrukte woordeboeke. Die huidige denkrigting in Afrikaanse verklarende skoolwoordeboeke blyk te wees die beperking van die makrostruktuur en 'n behoud van tradisionele tipes definiesies om plek te maak vir voorbeeldsinne. Sinclair (2007: 46) bevind (met verwysing na die volgorde van betekenisonderskeidings) dat "[t]here may be a conflict between the commercial side of lexicography and the linguistic", en dat uitgewers sal voortgaan om aan gebruikers se behoeftes te voldoen eerder as om linguisties (en selfs metaleksikografies) heeltemal korrek te wees. Gegewe dat

uitgewers nie graag hulle gebruikersnavorsing publiseer nie, moet aanvaar word dat voldoende motivering bestaan vir die behoud van tradisionele definiëringstrategieë ten koste van volsindefinisies. Woordeboeke se bekostigbaarheid kan ook beskou word as die voldoening aan 'n geldige behoefte in 'n gebruikersgedrewe (meta)leksikografie.

Afrikaanse leksikograwe het ná *Kernwoordeboek* nie dadelik die idee van volsindefinisies verwerp nie: Dit is gebruik in die *Nuwe Woordeboek Sonder Grense* (Gouws, Stark en Gouws 2004), 'n skoolwoordeboek wat die tekengroep duidelik as Afrikaanse taalleerders tussen die ouderdomme van 10 en 12 jaar (grade 4 tot 6) uitwys. Weer eens het hierdie woordeboek egter nie in die kommersiële werklikheid gedy nie, en 'n beplande nuwe uitgawe het nooit verskyn nie.

Uiteindelik geld Bogaards (2003) se voorvereiste van eksperimentele gebruikersnavorsing meer as ooit indien effektiewer definiëringstegnieke vir Afrikaanse skoolwoordeboeke ontwikkel wil word. Maar, soos die oënskynlik uiteindelijke verwerping van volsindefinisies in die huidige konteks bewys, sal vernuwing altyd in ewewig met die behoudendheid van die Afrikaanse woordeboekmark moet plaasvind.

4.3.3 Vernuwing met koteksinskrywings

In hierdie afdeling word die verbreiding van koteksinskrywings en onderskeiding van kollokasies bespreek.

4.3.3.1 Die verbreiding van koteksinskrywings

Tesame met die invoer van geïntegreerde mikrostrukture, is die verbreiding van koteksinskrywings sekerlik dié kenmerkendste én suksesvolste onlangsste vernuwing wat woordeboekstrukture en -inhoud betref. Met die uitsondering van PAED, VAW9, *Skoolwoordeboek/School Dictionary Afrikaans–Engels/English–Afrikaans* (Kromhout et al. 2007) en die *Tweetalige Skoolwoordeboek Afrikaans–Engels/Bilingual School Dictionary Engels–Afrikaans* (Bosman, Van der Merwe en Barnes 2008), is daar nie 'n nuwe Afrikaanse verklarende of vertalende standaard- of skoolwoordeboek wat die afgelope twintig jaar verskyn het waarin elke betekenisonderskeiding nié van minstens een koteksinskrywing voorsien is nie. Laasgenoemde twee woordeboeke is intussen vervang deur die *Pharos Tweetalige Skoolwoordeboek/Bilingual School Dictionary* (Smith 2012), wat ook konsekwent koteksinskrywings aanbied. In die geval van VAW9 moet 'n beperkte koteks-aanbod egter nié noodwendig as verouderde leksikografiepraktyk beskou word nie: Dié woordeboek se gebruikerssosiologie regverdig waarskynlik hierdie stand van sake, en dit skep ruimte vir 'n meer omvattende makrostruktuur.

Rademeyer (1992) verteenwoordig die intensiefste studie oor koteksinskrywings in verklarende woordeboeke tot op hede. Gouws (2000) en Beyer (2011)

het navorsing oor die adresseringstruktuur tussen koteksinskrywings en ver-
taalekwivalente in vertalende woordeboeke onderneem. Meer indringende
navorsing oor vrye voorbeelde in veral skoolwoordeboeke ontbreek egter
steeds.

4.3.3.2 Die onderskeiding van kollokasies

In die koteksafdelings van die primitiewe mikrostrukture in PAED (soos in wa₁
hier bo) word kollokasies en vaste uitdrukkings sonder onderskeid (d.w.s. sonder
die aanwending van tipografiese of nietipografiese struktuurmerkers) naas
mekaar geplaas. Tot en met HAT5 word voorbeelde en kollokasies ook nie van
mekaar onderskei nie, al word vaste uitdrukkings tog in aparte en duidelik afge-
bakende afdelings binne woordeboekartikels geplaas. Hierteenoor fokus VAW9
veel meer op die aanbod van kollokasies en vaste uitdrukkings en bied dus
veel minder vrye voorbeelde as HAT6. In die koteksafdelings word egter geen
tipografiese onderskeid getref tussen kollokasies en vaste uitdrukkings nie.
Innovering in hierdie verband is ingevoer in ten minste een van die moderne
skoolwoordeboeke, naamlik Skool-HAT, waarin vrye voorbeelde, kollokasies
en vaste uitdrukkings almal in aparte afdelings van die woordeboekartikels aan-
gebied en duidelik deur middel van nietipografiese merkers onderskei word.
Kollokasies is ook behandelde eenhede in eie reg en word van definisies (waar
hulle nie semanties deursigtig is nie) en voorbeelde voorsien om hulle gebruik te
illustreer. Vergelyk die volgende woordeboekartikel (wa₆) uit Skool-HAT (p. 572):

wa₆ **tromp-op** *bw.* [~] direk; regstreeks: *iemand
trompop van iets beskuldig.* | **iem. trompop
loop** *iemand direk konfronteer.* | **'n trompop
botsing** *'n botsing reg van voor: Die motors
het trompop teen mekaar gebots.*

In wa₆ word die kollokasies *trompop loop* en *trompop botsing* vetgedruk en deur
'n identifiserende vertikale streep voorafgegaan. Semantiese en kotekskom-
mentaar word bygevoeg. (Die koteksinskrywing *Die motors het trompop teen
mekaar gebots* as klaarblyklike illustrasie van die kollokasie *'n trompop botsing*
kan wel bevraagteken word.) Ongelukkig word hierdie vernuwing onsistematies
in Skool-HAT ingevoer. In talle woordeboekartikels waar die aanbod van
kollokasies verwag sou word, is daar geen sodanige aanbod nie; vergelyk die
woordeboekartikels van **aandag** (sonder *aandag skenk aan, die aandag vestig op,
die aandag aflei*), **verbeter** (sonder *verbeter op*) en **vuur** (waarin *vuur blus* en *vuur
maak* as vrye voorbeelde in plaas van kollokasies gemerk is), om maar enkele
gevalle uit te lig.

Uiteindelik volg HAT6 die voorbeeld van Skool-HAT en onderskei ook
deur middel van struktuurmerkers tussen gewone voorbeelde en kollokasies,
en wel meer sistematies en (uiteraard) meer uitgebreid as Skool-HAT, waar-

skynlik danksy die effektiewer benutting van elektroniese korpora.

Dit is duidelik dat die behandeling van kollokasies oor die algemeen steeds 'n relatief onderontwikkelde element in Afrikaanse woordeboeke is, iets wat ietwat teleurstellend is as in ag geneem word hoeveel literatuur reeds hieroor bestaan: Vergelyk onder meer Gouws (1989: 227-228), Otto (1989, 2013), Lombard (1992), Rademeyer (1992: 14-25) en Van Niekerk (1992).

4.3.4 Vernuwings met grammatikale inligting

Volgens Atkins en Rundell (2008) kan grammatikale data in drie inskrywings-tipes in woordeboekartikels enkodeer word, naamlik (1) die tradisionele aanduiders van leksikale kategorie, (2) tradisionele grammatikale etikette, en (3) konstruksieaanduiders. Konstruksieaanduiders dui op wat beskou word as die lemma se "'syntactic valency', i.e. all the constructions which a speaker of the language must know in order to use the word flexibly and fluently" (Atkins en Rundell 2008: 219-220). Skool-HAT is tans die enigste Afrikaanse woordeboek wat konstruksieaanduiders as gidselemente vir verskillende betekenisonderskeidings benut. Vergelyk in hierdie verband die artikel vir die lemma **brei**² (*wa*₇) in hierdie woordeboek, waarin die konstruksieaanduiders *iets brei*, *iem. brei* en *gebrei word* die verskillende betekenisonderskeidings inlei:

*wa*₇ **brei**² *ww.* [het ge~] **1** *iets brei* iets bewerk tot dit sag is: *velle brei* ◦ *klei brei*. **2** *iem. brei* iemand afrig: 'n *rugbyspan brei*. **3** *gebrei word* (deur swaarkry) taai gemaak word: *Die lewe in die veld het die kinders gebrei*.

Afrikaanse skoolwoordeboeke benut ook buitetekste om bykomende grammatikale inligting aan te bied, waaronder (a) ingevoegde tekste met kommentaar oor grammatikale aspekte van die lemma wat direk op die betrokke artikel volg, (b) buitetekste in die voor-, middel-, of agterwerk wat byvoorbeeld woordsoorte behandel, soos in die *Oxford Afrikaanse Skoolwoordeboek* (Louw 2012), of (c) volledige minigrammatikas wat tot die helfte van 'n volledige woordeboek kan beslaan, soos in die *HAT-Longman Afrikaans Dictionary and Grammar for English Speakers* (Luther, McLachlan en Barnby 2011).

Die gebruik van konstruksieaanduiders in artikels asook buitetekste om grammatikale inligting aan te bied, is baie onlangse ontwikkelings in die Afrikaanse pedagogiese leksikografie. Veral skoolwoordeboeke het hierdie vooruitgang gedryf.

5. E-leksikografie

Selfs 'n blote oorsig van onlangse leksikografiese ontwikkeling en vernuwings

(soos in hierdie bydrae) mag nie die elektroniese medium ignoreer nie. Daarom word hier kortliks opmerkings oor die Afrikaanse e-leksikografie aangebied.

5.1 Die huidige stand van die Afrikaanse e-leksikografie

Die Afrikaanse woordeboekmark is op vele terreine steeds agter Westerse lande, en die verste só in die e-leksikografie.

Aan die tegniese woordeboekskeppingskant is daar egter groot vordering met die modernisering van woordeboekproduksiestelsels. Al die kommersiële uitgewers gebruik gevorderde korpussagteware om hulle korpora te bou en analiseer. Hulle gebruik ook moderne woordeboekskeppingsagteware wat datauitsette in veelvuldige formate (insluitende XML) lewer.

Aan die gebruikerskant blyk die vordering stadiger te wees, maar dit is nie noodwendig 'n slegte uitkoms nie. Stadiger as verwagte digitale transformasie van die Suider-Afrikaanse woordeboekmark het aan kommersiële uitgewers in Suid-Afrika tyd en ruimte gebied om die verskillende sakemodelle wat Europese en Amerikaanse uitgewers volg, waar te neem. Tans is daar 'n taamlike verskil in die benaderings deur verskillende uitgewers in Suid-Afrika. Pharos het 'n aanlyn biblioteek van Afrikaanse verklarende en vertalende woordeboeke gebou, wat in verskillende pakkette aan individuele of institusionele verbruikers verkoop word. Pearson het 'n soortgelyke produkaanbod gehad wat HAT6 en verwante skoolwoordeboeke insluit, maar die toekoms daarvan is tans onseker aangesien die subskripsiemark aan die kwyn is — 'n teken dat hierdie sakemodel (wat wêreldwyd uitgefaseer word) dalk nie lank sal oorleef nie. Een interessante variasie van hierdie sakemodel word aangebied deur 'n nietradisionele teenstander van die kommersiële uitgewers, naamlik Viva, wat 'n mengsel van gratis en subskripsiewoordeboeke (insluitende HAT6 en die WAT via toepassingsprogrammeringskoppelvlakke van die oorspronklike webbladsye af) aanbied. Die tyd sal leer of hierdie aggregatormodel dalk langer sal oorleef.

OUP het egter besluit om 'n heel ander rigting in te slaan en op twee ander moontlike digitale sakemodelle te fokus. Eerstens word daar deur die Oxford Global Languages-program die gebruik van Afrikaanse woordeboekdata aan 'n wye verskeidenheid tegnologiese maatskappye gelisensieer — Facebook was een van die eerste kliënte. Tweedens word daar tans geëksperimenteer met die inbedding van woordeboekdata in leerplatforms en -sagteware, sodat opwipsoektogte verbind kan word met woordeboekdata wat die leerders se spesifieke ouderdomme en vaardighede in ag neem. 'n Proeflopie met Engelse data is reeds onlangs suksesvol met die leesplatform *Oxford Reading Safari* voltrek. Die volgende stap in OUP se Suid-Afrikaanse mark sal wees om verklarende en vertalende woordeboekdata met die innoverende en omvattende *Eduzone*-leerplatform te integreer; die verkenningswerk daarvoor het reeds begin.

Bykomend tot inisiatiewe deur kommersiële uitgewers, het die Buro van die WAT ook 'n proses van modernisering en rekenarisering ondergaan (vgl.

bv. Hartevelt 1994), wat voltooi is met die implementering van databasistipe woordeboekskeppingsagteware en die produksie van 'n volledige aanlyn TSD(taal-vir-spesifieke-doeleindes)-weergawe van die WAT, hoewel helaas agter 'n betaalskerm. Die breë publiek kan toegang kry via die Buro van die WAT se eie webtuiste of inteken via Viva, maar dit is ook beskikbaar op die netwerke van verskeie Suid-Afrikaanse universiteite. Die gedrukte WAT het by Deel XVI (artikeltrajek S) geëindig (Meyer en Botha 2018).

5.2 'n Blik op die toekoms van die kommersiële e-leksikografie

Die verwagting is dat institusionele e-handel met universiteite of skole (soos in Pharos se geval) veel meer winsgewend as individuele verkope van e-produkte sal word. Soos die onderwysowerhede in Suid-Afrika en Namibië hulle digitaliseringsinisiatiewe verder uitbrei, sal dit ook interessant wees om te sien wat die implikasies vir woordeboeke gaan wees. Die groot vraag wat met net die verloop van tyd beantwoord kan word, is of woordeboeke enigsins nog as afsonderlike produkte (selfs as deel van 'n subskripsiepakket) sal bly bestaan. Toenemend wil dit voorkom asof onderwysowerhede se verwagtings verskuif: Woordeboeke moet ingebed word by die internet- of intrawebleerplatforms waartoe skole toegang het, sodat leerders via opwipsoektogte toegang tot verklarende of vertalende woordeboekdata kan kry as daar woorde in die leer-materiaal (handboeke, leesboeke, ens.) op die platform voorkom wat hulle nie verstaan nie. Hoewel dit uiteindelik die einde van woordeboekverkope kan beteken, sal dit woordeboeke as "moet hê"-elemente van die platform vestig, en die woordeboekontwikkelingskoste kan dan deur die verkope van die platform of die leer-materiaal gekruissubsidieer word. Afrikaansmediumonderrig (hetsy in staats- of private verband) bly egter dan 'n voorvereiste vir Afrikaanse woordeboekontwikkeling — en die toekoms daarvan is geen uitgemaakte saak nie.

Tog is daar ook, soos genoem in die bespreking van OUP se aktiwiteite hier bo, ander moontlike digitale verkoopsroetes. Datalisensieringhandel met maatskappye soos Amazon, Google, Apple, Microsoft en ander om Afrikaanse woordeboekinhoud as ingebedde produkte (bv. in e-lesers soos Kindle of in ander sagtewarepakette) of as suiwer datastelle vir ander leksikale doeleindes aan te bied, is snel besig om 'n winsgewende bedryf te word. OUP ondervind ook nou 'n groot sprong in die aanvraag na woordeboekdatastelle vir nieleksikale doeleindes, soos die verfyning van virtuele sleutelborde.

Hoewel Afrikaanse woordeboeke as unieke artefakte uiteindelik dalk nie die stadige maar onafwendbare globale digitale transformasie sal oorleef nie, is daar duidelike bewyse dat veelsydige woordeboekdatastelle die toekoms van leksikale data (en die leksikograwe wat daaraan werk) in die lang termyn sal beveilig. Vergelyk in hierdie verband Tarp (2019: 231) oor die gebruik van leksikale data waardeur leksikograwe se "own work is increasingly presented in forms different from the traditional dictionary."

5.3 Gemeenskapsleksikografie

Aanlyn tegnologieë het aanleiding gegee tot aanlyn gemeenskapsleksikografie, byvoorbeeld die Afrikaanse *Wiktionary*. Hierdie stand van sake open 'n nuwe dimensie, wat in die diskoers oor die toekoms van die professionalisering en kommersialisering van die Afrikaanse leksikografie verreken moet word. Weens beperkte ruimte word hier egter nie op dié aspek ingegaan nie.

6. Ontwikkeling van die Afrikaanse vakleksikografie

Hoewel die voorgaande bespreking verslag doen van beduidende ontwikkelinge met betrekking tot die algemene en pedagogiese leksikografie, skyn daar agteruitgang in die vakleksikografie te wees. Afrikaans het 'n baie ryk geskiedenis van tweetalige terminologielyste, saamgestel deur die Nasionale Terminologiediens onder die vorige bedeling waar Afrikaans 'n meer bevoorregte status gehad het (vgl. Alberts 2010 en afdeling 2). Ongelukkig is hierdie terminologielyste nie in stand gehou of bygewerk nie. Daar is egter resente tekens van herlewing: Pharos het 'n beperkte aantal taal-vir-spesifieke-doeleindes-woordeboeke (TSD-woordeboeke) onder hulle aanlyn aanbod; Protea Boekhuis het 'n rekenaarwoordeboek uitgegee; VivA bied 'n aanlyn tuiste vir heelwat ou woordelyste; en Juta is leksikografies aktief in 'n beperkte aantal domeine. Vergelyk ook Alberts (2017) oor die rol van Prolingua in Afrikaanse terminologie-ontwikkeling.

Een area wat kommer wek, is die gebrek aan TSD-woordeboeke met 'n skolefokus. Tans is die enigste Afrikaanse eksponente 'n aantal veeltalige woordeboeke, in besonder die *Longman Multilingual Science Dictionary for South African Schools* (Deyi, Mzi en Ngcoza 2007), die *Longman Multilingual Maths Dictionary* (Deyi, Minshall en Tokwe 2008) — albei gemik op leerders in die senior primêre en junior sekondêre fases) — en die *Oxford Mathematics Dictionary Grades 10–12* (Tapson, Van der Vlugt en Potgieter 2013). In 'n land wat sukkel met swak prestasievlakke in Wiskunde en Wetenskap en waar taal 'n beduidende struikelblok in die onderwysstelsel is, is die ondersteuning wat twee- en veeltalige vakspesifieke hulpbronne kan bied van kardinale belang, veral vir jonger leerders.

7. Gevolgtrekking

Ten spyte van die ryk geskiedenis van en vooruitgang in die afgelope jare in die Afrikaanse leksikografie, moet erken word dat dit nie op gelyke stand met die ontwikkeling van die leksikografie in die Westerse wêreld, in besonder met betrekking tot elektroniese ontwikkeling en die lisensiëring van data is nie. Om op die vaste grondslag van die innoverende praktyk geskoei op moderne meta-leksikografiese beginsels voort te kan bou, sal Afrikaanse leksikograwe moet

let op die struikelblokke wat hulle Europese eweknieë in die onvoorspelbare digitale landskap moes omseil. Vir die kommersiële leksikograwe bied die relatief stabiele verkope in die hoofsaaklik papiergebaseerde onderwysstelsels in Suid-Afrika en Namibië vir die afsienbare toekoms steeds 'n buffer teen ontwikkelingskoste benodig om effektief tot die digitale ruimte toe te tree. Tot dan behoort empiriese gebruiker- en gebruiksnavorsing, asook woordeboekpedagogiek enige verdere innoerings wat 'n kommersiële voordeel kan bewerkstellig, te lei.

Eindnote

1. Baie van hierdie bronne is egter erg verouderd, vergelyk afdeling 6.
2. Hierdie afdeling wil geensins voorgee om 'n volledige of volledig akkurate beeld van die professionalisering van die Afrikaanse leksikografie te bied nie. Die hoop is dat die onderhawige opmerkings wel hierdie onderwerp aan die orde stel en verdere navorsing daarvoor sal stimuleer.
3. Die Xhosa-woordeboekprojek (in 1968 aan die Universiteit van Fort Hare begin), die Dictionary Unit of South African English (in 1969 aan Rhodes Universiteit gestig) en die ander nasionale leksikografie-eenhede wat sedert 1994 gestig is, word nie negeer nie. Hulle het ongetwyfeld bygedra tot die professionalisering van die breër Suid-Afrikaanse leksikografie (waarby die Afrikaanse leksikografie uiteraard ingesluit is).
4. Kommentaar oor die stand van die Afrikaanse korpuslinguistiek val buite die bestek van hierdie bydrae. In hierdie afdeling word slegs aandag geskenk aan die benutting van korpora vir standaard- en skoolwoordeboeke.

Verwysings

Woordeboeke

- Bennett, J. en N. Tsoeu.** 2010. *Multilingual Illustrated Dictionary*. Kaapstad: Pharos.
- Bosman, D.B., I.W. van der Merwe et al.** 1931. *Bilingual Dictionary English–Afrikaans*. Kaapstad/Bloemfontein/Port Elizabeth: Nasionale Pers.
- Bosman, D.B., I.W. van der Merwe et al.** 1936. *Tweetalige Woordeboek Afrikaans–Engels*. Kaapstad/Bloemfontein/Port Elizabeth: Nasionale Pers.
- Bosman, D.B., I.W. van der Merwe en A.S.V Barnes.** 2008. *Tweetalige Skoolwoordeboek Afrikaans–Engels/Bilingual School Dictionary Engels–Afrikaans*. Twaalfde uitgawe. Kaapstad: Pharos.
- Coetser, A.S.** 1993. *Die Afrikaanse Kortspelgids*. Kaapstad: Oxford University Press.
- Deyi, S., S. Minshall en T. Tokwe.** 2008. *Longman Multilingual Maths Dictionary for South African Schools*. Kaapstad: Maskew Miller Longman.
- Deyi, S., M. Mzi en K. Ngcoza.** 2007. *Longman Multilingual Science Dictionary for South African Schools*. Kaapstad: Maskew Miller Longman.
- Du Plessis, M.** 1998. *Tweetalige Aanleerderswoordeboek/Bilingual Learner's Dictionary*. Kaapstad: Pharos.

- Du Plessis, M. (Red.).** 2005. *Pharos Afrikaans–Engels/Engels–Afrikaans Woordeboek/Afrikaans–English/English–Afrikaans Dictionary*. Kaapstad: Pharos.
- Gouws, R., I. Feinauer en F. Poneis.** 1994. *Basiswoordeboek van Afrikaans*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Gouws, R., M. Stark en L. Gouws.** 2004. *Nuwe Woordeboek Sonder Grense*. Kaapstad: Maskew Miller Longman.
- Kotzé, E.** 2016. *Afrikaans–Japannese Woordeboek*. Tokio: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA), Tokyo University of Foreign Studies.
- Kromhout, J. et al. (Reds.).** 2007. *Skoolwoordeboek/School Dictionary Afrikaans–Engels/English–Afrikaans*. 35ste uitgawe. Kaapstad: Pharos.
- Labuschagne, F.J. en L.C. Eksteen.** 2010. *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*. Negende hersiene uitgawe. Kaapstad: Pharos.
- Louw, P.A. et al. (Reds.).** 2007. *Oxford Afrikaans–Engels/English–Afrikaans Skoolwoordeboek/School Dictionary*. Kaapstad: Oxford University Press Southern Africa.
- Louw, P.A. (Red.).** 2012. *Oxford Afrikaanse Skoolwoordeboek*. Kaapstad: Oxford University Press Southern Africa.
- Luther, J. et al. (Reds.).** 2009. *HAT Afrikaanse Skoolwoordeboek*. Kaapstad: Pearson Education South Africa.
- Luther, J. (Red.).** 2011. *Longman-HAT English–Afrikaans/Afrikaans–Engels School Dictionary/Skoolwoordeboek*. Kaapstad: Pearson Education South Africa.
- Luther, J., T. McLachlan en A. Barnby (Reds.).** 2011. *HAT-Longman Afrikaans Dictionary and Grammar for English Speakers*. Kaapstad: Pearson Education South Africa.
- Luther, J., F. Pheiffer en R.H. Gouws (Reds.).** 2015. *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Sesde uitgawe. Kaapstad: Pearson.
- Martin, W. (Hoofred.).** 2011. *Pharos Groot Woordeboek Afrikaans en Nederlands*. Kaapstad: Pharos.
- Ondal, F.F.** 2000. *Kernwoordeboek*. Midrand: Perskor.
- Ondal, F.F. en R.H. Gouws (Reds.).** 2005. *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Vyfde uitgawe. Kaapstad: Pearson Education South Africa.
- Pheiffer, F. (Red.).** 2007. *Pharos Afrikaans–Engels/Engels–Afrikaans Kernwoordeboek/Afrikaans–English/English–Afrikaans Concise Dictionary*. Kaapstad: Pharos.
- Schoonees, P.C.** 1950. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Eerste Deel A–C*. Pretoria: Die Staatsdrukker.
- Sinclair, J. et al. (Reds.).** 1987. *Collins Cobuild English Language Dictionary*. London: HarperCollins.
- Smith, W. (Red.).** 2011. *English Dictionary for South Africa*. Kaapstad: Pharos.
- Smith, W. (Red.).** 2012. *Pharos Tweetalige Skoolwoordeboek/Bilingual School Dictionary*. Kaapstad: Pharos.
- Tapson, F., J. van der Vlugt en R. Potgieter.** 2013. *Oxford Mathematics Dictionary Grades 10–12*. Kaapstad: Oxford University Press Southern Africa.

Ander bronne

- Alberts, M.** 2010. National Language and Terminology Policies — A South African Perspective. *Lexikos* 20: 599-620.
- Alberts, M.** 2017. Prolingua se bydrae tot terminologieontwikkeling in Afrikaans. *Lexikos* 27: 16-49.
- Alberts, M. en M. Jooste.** 1998. Lexicography, Terminography and Copyright. *Lexikos* 8: 122-139.

- Atkins, B.T.S. en M. Rundell.** 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Beyer, H.L.** 2005. Standaardwoordeboek en kernwoordeboek: 'n Vergelykende evaluering. *Lexikos* 15: 1-37.
- Beyer, H.L.** 2009. 'n Teoretiese basis vir kontekstualisering in tweetalige woordeboeke. *Lexikos* 19: 1-22.
- Beyer, H.L.** 2011. Voorbeelde en ooraadressing in tweetalige woordeboeke. *Lexikos* 21: 78-94.
- Beyer, H.L.** 2014. SchoolLex. Aanbieding tydens sessie 2: "Lexicographic Teaching and Teaching of Dictionary Use". 19de internasionale kongres van die African Association for Lexicography, Potchefstroom, Suid-Afrika, 30 Junie–3 Julie 2014.
- Bogaards, P.** 2003. Uses and Users of Dictionaries. Van Sterkenburg, P. (Red.). 2003. *A Practical Guide to Lexicography*: 26-33. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Botha, W., P. Mavoungou en D. Nkomo (Reds.).** 2013. *Festschrift Rufus H. Gouws*. Stellenbosch: SUN MeDIA.
- Callaghan, J.** 2014. Professions and Professionalization. Teo T. (Red.). 2014. *Encyclopedia of Critical Psychology*. New York: Springer. (https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_239) 4 Junie 2022.
- Carstens, W.A.M.** 2018. *Norme vir Afrikaans: Moderne Standaardafrikaans*. Sesde uitgawe. Pretoria: Van Schaik.
- De Schryver, G.-M.** 2003. Lexicographers' Dreams in the Electronic-dictionary age. *International Journal of Lexicography* 16(2): 143-199.
- Geeraerts, D.** 2003. Meaning and Definition. Van Sterkenburg, P. (Red.). 2003. *A Practical Guide to Lexicography*: 83-93. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gouws, R.H.** 1989. *Leksikografie*. Pretoria/Kaapstad: Academica.
- Gouws, R.H.** 1996. A Sequence for Meeting Lexicographic Needs. Mitchell, R. (Red.). 1996. *Lexicography as a Financial Asset in a Multilingual South Africa. Seminar held at the Bureau of the WAT, University of Stellenbosch, 12 April 1996*: 97-110. Language Planning Report No. 5.3. Pretoria: Department of Arts, Culture, Science and Technology.
- Gouws, R.H.** 2000. Doeltaalgerigheid teenoor lemmagerigheid in vertalende woordeboeke. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 40(1): 39-47.
- Gouws, R.H.** 2001. Lexicographic Training: Approaches and Topics. Emejulu, J.D. (Red.). *Elements de Lexicographie Gabonaise. Tome I*: 58-94. New York: Jimacs-Hillman.
- Gouws, R.H.** 2003. Types of Articles, their Structure and Different Types of Lemmata. Van Sterkenburg, P. (Red.). 2003. *A Practical Guide to Lexicography*: 34-43. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gouws, R.H.** 2011. ANNA: 'n Nuwe leksikografiese benadering met nuwe strukture vir ou funksies en gevestigde gebruikers. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 18(2): 3-13.
- Gouws, R.H.** 2013. Aspects of Afrikaans Lexicography. Gouws, R.H., U. Heid, W. Schweickard and H.E. Wiegand (Eds.). 2013. *Dictionaries: An International Encyclopedia of Lexicography, Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*: 827-835. Berlyn/New York: De Gruyter Mouton.
- Gouws, R.H.** 2016. Oor ANNA en ander andershede in die Afrikaanse leksikografie. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 23(1): 58-80.
- Gouws, R.H. en F.A. Ponelis.** 1992. The Development of Afrikaans and the Lexicographical Tradition. Zgusta, L. (Red.). *History, Languages and Lexicographers*: 77-104. Tübingen: Max Niemeyer.

- Gouws, R.H. en D.J. Prinsloo.** 2005. *Principles and Practice of South African Lexicography*. Stellenbosch: SUN MeDIA.
- Granger, S.** 2012. Introduction: Electronic Lexicography — From Challenge to Opportunity. Granger, S. en M. Paquot (Reds.). 2012. *Electronic Lexicography*: 1-11. Oxford: Oxford University Press.
- Harteveld, P.** 1994. *Die invloed van rekenariserings op die leksikografiese praktyk in die Buro van die WAT*. Ongepubliseerde M.A.-tesis. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.
- Landau, S.I.** 2001. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Tweede uitgawe. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leipzig Corpora Collection.* 2014. (<https://korpora.uni-leipzig.de>) 4 Junie 2022.
- Lombard, F.J.** 1992. Voorbeeldmateriaal in woordeboeke. *Lexikos* 2: 148-164.
- Martin, W.** 2011. ANNA: Een WOORDENBOEK met een NAAM (en wat er ACHTER steekt). *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 18(2): 14-27.
- Meyer, N. en W. Botha.** 2018. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal: Tienjaarplan vir die voltooiing van die WAT*. *LitNet*. (<https://www.litnet.co.za/woordeboek-van-die-afrikaanse-taal-tienjaarplan-vir-die-voltooiing-van-die-wat/>) 6 Junie 2022.
- Noordegraaf, M.** 2007. From "Pure" to "Hybrid" Professionalism. Present-Day Professionalism in Ambiguous Public Domains. *Administration & Society* 39(6): 761-785.
- Odendaal, G.** 2016a. Die rol van die US se Departement Afrikaans en Nederlands in die ontwikkeling van die Afrikaanse leksikografie: Die Nederlands-Afrikaans-stryd gedurende die aanvangsjare. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 56(1): 257-276.
- Odendaal, G.** 2016b. Die rol van die US se Departement Afrikaans en Nederlands in die ontwikkeling van die Afrikaanse leksikografie onder Nederlandse invloed: Verklarende standaardwoordeboeke. *Lexikos* 26: 193-219.
- Odendal, F.F.** 2006. HAT veertig jaar — 'n persoonlike oorsig. *Lexikos* 16: 280-289.
- Otto, A.N.** 1989. *Kriteria vir 'n Afrikaanse aanleerderwoordeboek*. Ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.
- Otto, A.N.** 2013. 'n Kritiese waardering van die hantering van kollokasies en idioome in die *HAT* (2005). Botha, W.F., P. Mavoungou en D. Nkomo (Reds.). 2013. *Festschrift Rufus H. Gouws*: 188-195. Stellenbosch: SUN MeDIA.
- Ponelis, F.** 1994. Resensie van *Die Oxford Kortspelgids* (Coetser 1993). *Lexikos* 4: 301.
- Ponelis, F.** 1996. The Lexicographic Needs of Afrikaans. Mitchell, R. (Red.). 1996. *Lexicography as a Financial Asset in a Multilingual South Africa. Seminar held at the Bureau of the WAT, University of Stellenbosch, 12 April 1996*: 27-35. Language Planning Report No. 5.3. Pretoria: Department of Arts, Culture, Science and Technology.
- Rademeyer, L.** 1992. *Die funksies van verbale voorbeeldmateriaal in eentalige woordeboeke*. Ongepubliseerde M.A.-tesis. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.
- Rundell, M.** 1998. Recent Trends in English Pedagogical Lexicography. *International Journal of Lexicography* 11(4): 315-342.
- Sinclair, J.** 2007. Defining the Definiendum. De Schryver, G.-M. (Red.). 2010. *A Way with Words: Recent Advances in Lexical Theory and Analysis. A Festschrift for Patrick Hanks*: 37-47. Kampala: Menha.
- Svensén, B.** 2009. *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarp, S.** 2019. Connecting the Dots: Tradition and Disruption in Lexicography. *Lexikos* 29: 224-249.

<http://lexikos.journals.ac.za>; <https://doi.org/10.5788/32-3-1739> (Volle uitgawe / Full volume)
<http://lexikos.journals.ac.za>; <https://doi.org/10.5788/32-3-1730> (Article)

48 Herman L. Beyer en Phillip A. Louw

Van Niekerk, A.E. 1992. Kollokasies: 'n Leksikografiese perspektief. *Lexikos* 2: 254-264.

Van Schalkwyk, D.J. 1996. The Bureau of the WAT. Mitchell, R. (Red.). 1996. *Lexicography as a Financial Asset in a Multilingual South Africa. Seminar held at the Bureau of the WAT, University of Stellenbosch, 12 April 1996*: 149-154. Language Planning Report No. 5.3. Pretoria: Department of Arts, Culture, Science and Technology.

Virtuele Instituut vir Afrikaans (VivA). 2022. *Korpusportaal*. (<http://viva-afrikaans.org>) 4 Junie 2022.

Innoverende toegangsroetes in selfoonwoordeboeke

André H. du Plessis, *Buro van die WAT, Stellenbosch, Suid-Afrika;*
Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit Stellenbosch,
Stellenbosch, Suid-Afrika (ahdp@sun.ac.za)

Opsomming: Die toegangstruktuur van enige woordeboek is 'n belangrike struktuur omdat dit vir gebruikers 'n manier gee om die verlangde data te verkry of inligting te onttrek. Hierdie struktuur oorvleuel dikwels met alle ander woordeboekstrukture, hetsy die makro-, mikro- of kruisverwysingstruktuur, en sodoende vorm al hierdie strukture in werklikheid die roetes wat gebruikers volg om sy of haar leksikografiese behoeftes te probeer bevredig. In gedrukte woordeboeke word die toegangstruktuur reeds op die voorblad aangetref, terwyl dit in elektroniese of aanlyn woordeboeke gewoonlik al op die tuis- of landingsblad sigbaar is (Du Plessis 2015: 51-52). Gouws en Prinsloo (2005: 64) verwys na twee verskillende tipes toegangstrukture, naamlik die eksterne toegangstruktuur, wat verband hou met die soekroetes wat die gebruiker na die lemma neem, en die interne toegangstruktuur, wat o.a. die soekroetes en -sones binne die artikel self behels. Met aanlyn en selfoonwoordeboeke word die tradisionele funksies en gebruike van woordeboekstrukture aangepas vir die medium en om die gebruiker se behoeftes vinniger en makliker te bevredig. Dit het egter die gevolg dat dit soms moeilik is om tussen die verskillende woordeboekstrukture te onderskei (Müller-Spitzer 2013: 368-369). Die gelukkige toeval daarvan is dat e-woordeboeke meer vryheid het om op nuwe en innoverende maniere gebruikers na leksikografiese materiaal te lei. Hierdie artikel het ten doel om van hierdie innoverende toegangsroetes in veral selfoonwoordeboeke uit te lig en te evalueer. Dit word gedoen ten einde te bepaal watter toegangsroetes verdere aandag verdien of wat as standaardpraktyk in selfoon- en ander e-woordeboeke oorweeg moet word.

Sleutelwoorde: EKSTERNE TOEGANGSTRUKTUUR, E-LEKSIKOGRAFIE, ELEKTRONIESE WOORDEBOEKE, INTERNE TOEGANGSTRUKTUUR, SELFOONLEKSIKOGRAFIE, SELFOONWOORDEBOEKE, SLIMFONE, SLIMFOON, SOEKROETES, TOEGANGROETES, TOEGANGSTRUKTUUR, TOEPASSINGS, WOORDEBOEKSTRUKTURE

Abstract: Innovative Access Structures in Mobile Dictionaries. The access structure of any dictionary is an important one. It provides the user with a means to obtain the required data or to extract valuable information. This dictionary structure mostly overlaps with other structures such as the macro-, micro- and mediostructure, which in turn creates different access routes a dictionary user can follow to try and satisfy his or her lexicographic needs. In printed dictionaries, the access structure can already be found on the cover, while in electronic or online dictionaries this structure is usually visible on the home or landing page (Du Plessis 2015: 51-52). Gouws and Prinsloo (2005: 64) differentiate between two types of access structures: the outer access structure, which relates to the access or search routes that lead a user to the lemma sign, and the inner access structure, which, among other things, involves the search routes and zones within a

dictionary article. The traditional functions and uses of dictionary structures are adapted for the online and mobile medium in order to better satisfy user needs. The disadvantage of this, however, is that it is becoming increasingly difficult to distinguish between different dictionary structures (Müller-Spitzer 2013: 368-369). Fortunately, e-dictionaries have the freedom to provide new and innovative ways for users to access lexicographic material. The goal of this article is to highlight and evaluate some of these innovative access routes, particularly in mobile dictionaries. This is done to determine which access routes deserve further investigation or should be considered as a standard practice in mobile and other e-dictionaries.

Keywords: ACCESS ROUTES, ACCESS STRUCTURE, CELLPHONE DICTIONARIES, DICTIONARY STRUCTURES, ELECTRONIC DICTIONARIES, E-LEXICOGRAPHY, INNER ACCESS STRUCTURE, MOBILE APPLICATIONS, MOBILE DICTIONARIES, MOBILE LEXICOGRAPHY, OUTER ACCESS STRUCTURE, SEARCH ROUTES, SMART PHONES

1. Inleiding

Net soos 'n watermassa loop taal onstuitbaar waar hy wil; niemand kan dit werklik beheer nie — dr. W.F. Botha.

Soos Botha (in Van der Spuy 2018) tereg aandui, kan 'n taal nie sommer beheer word nie. Wat wel beheer kan word, is hoe taalgebruikers toegang tot taal, taaldata en taalhulpbronne kry. Soos die wêreld die digitale en virtuele sfer met spoed en ywer betree, en tegnologie steeds vinniger verbeter en verander, raak die aanvraag na en toegang tot data al hoe meer en al hoe belangriker. Dit is veral opvallend as daar gekyk word na die ontwikkeling van en die tendense in slimtegnologie en datatoegang (vgl. Maiman 2022, Mayer-Schönberger en Ramge 2022, en Woolley 2022). Een van die slimtoestelle wat binne hierdie konteks van kardinale belang is, is selfone.

In 2017 was daar sowat 4,5 miljard selfoongebruikers ter wêreld, terwyl dit tans blyk dat daar ongeveer 6 miljard selfoongebruikers wêreldwyd is en die verwagting is dat daar aan die einde van 2026 omtrent 7,5 miljard selfoongebruikers¹ wêreldwyd sal wees (Statista 2021). Hierdie toename bevestig dat daar 'n aanvraag na mobiele, toeganklike en altydteenwoordige tegnologie is. Gebruikers wil enige tyd en enige plek toegang tot inligting hê. Die noodsaak vir hierdie soort tegnologie het ernstige implikasies vir die praktiese en metaleksikografie (vgl. Bothma en Gouws 2020, en Ferret en Dollinger 2021), en die feit dat daar betreklik min navorsing oor selfoonleksikografie en selfoonwoordeboeke beskikbaar is of gedoen word, vergroot die erns van dié saak (vgl. Holmer en Sköldberg 2014, en Caruso et al. 2019).

Woordeboeke as draers van data moet gebruikers van verskillende maniere voorsien om daardie data te bekom en inligting daaruit te onttrek. Daarsonder sal gebruikers nie hul leksikografiese behoeftes kan bevredig nie. Die woordeboekmaker en woordeboekgebruiker bevind hom/haar dikwels in die stryd tussen dit wat in die woordeboek opgeneem is en die toeganklikheid van daardie

woordeboekdata en -inligting (Atkins en Rundell 2008: 21). Daar kan daarom met min twyfel aanvaar word dat die toegangstruktuur een van die belangrikste en veelsydigste strukture in woordeboeke is. Die elektroniese medium het reeds gesorg vir aanpassings in die meta- en praktiese leksikografie wat betref die toegangstruktuur (vgl. Müller-Spitzer 2013, Gouws 2014a en 2014b, en Bothma 2018), maar daar is altyd ruimte vir verbetering en innoverende praktyke. Hierdie artikel het ten doel om van hierdie innoverende toegangsroetes in veral selfoonwoordeboeke uit te lig en te evalueer. Let wel, hier word slegs op selfoonwoordeboektoepassings gefokus en nie op selfoonvriendelike weer-gawes van e-woordeboeke nie, juis omdat die selfoontoepassings as medium ruimte vir unieke, andersoortige of aanpasbare toegangsroetes bied. Dit word gedoen ten einde te bepaal watter toegangsroetes verdere aandag verdien, of wat as standaardpraktyk in selfoonwoordeboeke oorweeg moet word. Daar moet hier genoem word dat 'n innoverende praktyk nie altyd 'n nuttige praktyk is nie, maar die ruimte wat dit skep vir nuwe of aanpasbare leksikografiese strukture en bronne, is wel noemenswaardig.

Die toegangstruktuur as leksikografiese begrip moet egter eers kortliks onder die loep geneem word, asook die verandering wat hierdie struktuur ondergaan het in die elektroniese leksikografie. Die bestaande praktyke in die e-omgewing en die eienskappe van selfone en selfoongebruikers sal ook kortliks bespreek word om verder te beklemtoon waarom die toegangsroetes as innoverend beskou kan word.

2. Die toegangstruktuur

Bosman (2013: 42) stel tereg dat die begrippe "toegang" en "toegangstruktuur" geyk is in die leksikografie. Derhalwe is dit nie nodig om hierdie struktuur ten volle te bespreek nie, maar wat tog tersaaklik is, is om kortliks vas te stel wat hierdie struktuur behels en hoe hierdie struktuur met ander woordeboekstrukture oorvleuel. Daarna kan bepaal word tot watter mate hierdie struktuur aan-gepas is vir elektroniese woordeboeke.

Gebruikers moet deur 'n woordeboek gelei word sodat hy/sy by die relevante inligting kan uitkom waarna gesoek word. Hierom is die toegangstruktuur 'n noodsaaklike deel van enige woordeboek. Volgens Müller-Spitzer (2013: 368) is die toegangstruktuur, soos die indeks of die alfabetiese ordening van tref-woorde, die struktuur wat bepaal hoe gebruikers toegang kry tot die leksikografiese data. Hierdie stelling suggereer reeds dat hierdie struktuur met ander woordeboekstrukture soos die makrostruktuur oorvleuel. Gouws en Prinsloo (2005: 165) dui aan dat die toegangstruktuur die soekroetes skep wat gebruikers volg tydens die raadpleging van 'n woordeboek. Hierdie soekroetes berus nie net op die toegangstruktuur nie maar ook op die mikro-, artikel-, medio- en dataverspreidingsstruktuur, omdat bv. buitetekste, kruisverwysings, struktuur-merkers en aanduiders ook vir die gebruiker toegang tot data gee (Du Plessis 2015: 53). Die toegangstruktuur maak dit dus moontlik vir 'n gebruiker om

tydens die raadpleging van 'n leksikografiese hulpbron relevante data op te spoor of inligting te onttrek, hetsy binne of buite die hulpbron. Om die sukses van 'n gebruiker se raadplegingsprosedure verder te begryp, moet daar onderskeid getref tussen die eksterne toegangstruktuur en die interne toegangstruktuur.

Die eksterne toegangstruktuur is op die woordeboek as tekssoortdraer gerig, en bepaal die toegangsroetes tot die sentrale lys, asook op die voor- en agtertekste en die woordeboekindeks. Gouws en Prinsloo (2005: 64) vereenvoudig hierdie idee deur vas te stel dat die eksterne toegangstruktuur bloot verband hou met die soekroetes wat die gebruiker na die lemma neem. Soos genoem, oorvleuel die toegangstruktuur telkens met die makro- en dataverspreidingstruktuur juis omdat die soekroete wat gebruikers deur die makrostruktuur volg die lemmalys, lemmas as aanduiders en die artikeltrajekte as toegangselemente insluit, asook buitetekste en buitetekstuele elemente wat inligting verskaf en data dra wat gebruikers kan help om die woordeboek te gebruik, onder meer om kognitief-georiënteerde data te verskaf of makliker deur die woordeboek te soek (Du Plessis 2015: 52-53). Dit beteken dat die eksterne toegangstruktuur eerder soos deur Wiegand en Beer (2013: 113) verklaar moet word:

An outer access structure is a linear [...] structure, whose elements are outer access text elements, which can be accessed externally [...] [which] applies to all types of outer access structures [...] so that e.g. inner text entries, insert entries, outer text entries and index entries are taken into consideration as well.

Die oorgang tussen eksterne en interne toegangstrukture word deur die lemma-teken vergestalt.

Die interne toegangstruktuur is die soekroete wat die gebruiker oriënteer binne die relevante artikel nadat die gebruiker suksesvol daarheen gelei is deur die eksterne toegangstruktuur (Wiegand en Beer 2013: 139). Gouws en Prinsloo (2005: 64; 170) omskryf die interne toegangstruktuur as die soekroete wat die gebruiker na die relevante data-inskrywing lei, dit wil sê die soekroete wat 'n gebruiker volg binne 'n woordeboekartikel om by 'n bepaalde aanduiders of data-kategorie uit te kom. Die interne toegangstruktuur het ook 'n effek op die gebruiker se raadplegingsvermoë en -tyd (Gouws en Prinsloo 2005: 170). Gouws en Prinsloo (2005: 170-171) is verder van mening dat 'n artikel só gestruktureer moet wees dat die gebruiker vinnig en maklik kan onderskei tussen die verskillende data-kategorieë. Hierom stel 'n woordeboekartikel wat gebruik maak van verskillende nietipografiese struktuurmerkers as interne toegangstrukturele elemente die gebruiker in staat om moeiteloos deur die artikel te soek vir die relevante data. Die plasing van leksikografiese data in 'n woordeboek kan die toegang tot daardie data belemmer of vergemaklik.

2.1 Gedrukte teenoor elektroniese woordeboeke

Almind (2005: 38) toon aan dat die sukses van enige e-woordeboek deur een

enkele begrip bepaal word, naamlik toeganklikheid. Met aanlyn en selfoonwoordeboeke, veral selfoonwoordeboektoepassings, word die tradisionele funksies en gebruike van woordeboekstrukture aangepas vir die medium en om die gebruiker se behoeftes vinniger en makliker te bevredig. Dit het egter tot gevolg dat dit soms moeilik is om tussen die verskillende woordeboekstrukture te onderskei (Müller-Spitzer 2013: 368-369). Elektroniese woordeboeke moet egter verkieslik nie die gebruiker ten opsigte van sy/haar verwagting van 'n woordeboek en woordeboekartikel vervreem nie. Die uitdagings en voordele wat die elektroniese sfeer vir leksikograwe inhou, stel nuwe eise aan die maak van 'n elektroniese woordeboek en vir die gebruik van daardie woordeboek. Daar is ook reeds bepaalde praktyke in die digitale ruimte wat deur leksikograwe in ag geneem moet word en wat deur gebruikers verwag word. Dit het ook implikasies vir die metaleksikografie (vgl. Tarp 2012 en Bothma 2018).

In gedrukte woordeboeke word die toegangstruktuur reeds op die buiteblad aangetref, terwyl dit in elektroniese of aanlyn woordeboeke gewoonlik al op die tuis- of landingsblad sigbaar is (Du Plessis 2015: 51-52). In gedrukte woordeboeke gebeur dit dikwels dat die toegangsalfabet, as deel van die hooftoegangstruktuur, parallel loop met die makrostruktuur (Wiegand en Gouws 2013: 77). Soos genoem, begin die toegangsroete wat deur hierdie struktuur bepaal word reeds op die woordeboeke se buiteblad en/of rugkant en dui hier vir gebruikers aan watter tipe woordeboek dit is en of die woordeboek moontlik die gebruiker se behoeftes kan bevredig (Gouws en Prinsloo 2005: 165). Soos gebruikers deur 'n gedrukte woordeboek blaai, gebruik hulle ook bladsynommers en gidswoorde bo- of onderaan die bladsy om by die relevante data uit te kom (Gouws en Prinsloo 2005: 168). Hierdie elemente vorm deel van die eksterne toegangstruktuur van gedrukte woordeboeke. Daarteenoor is elektroniese woordeboeke dinamies van aard en word dit grootliks nie belemmer deur ruimtebeperkings nie. Dit beteken dat die toegangsalfabet nie noodwendig op die tuisblad sigbaar is nie, maar eerder in bv. alfabetbalke, dinamiese hiperskakellyste of spyskaartskakels vertoon word. Elektroniese woordeboeke veronderstel vinniger en makliker toegang tot data as gedrukte woordeboeke. Die grootste en belangrikste verandering in die toegangsroete tot woordeboekdata is die implementering van soekenjins, soekbalke of skakels wat gebruikers direk na lemmas, sublemmas, buitetekste (oftewel "outer-features" — vgl. Klosa en Gouws 2015) of eksterne hulpbronne lei. Dit beteken dat gebruikers nie deur die woordeboek hoef te blaai nie, hoewel sekere aanlyn woordeboeke dit wel moontlik maak, maar dat daar eerder tussen of na woordeboekdata gespring kan word met die klik van 'n muis, druk van 'n knoppie of vee van 'n vinger. Dit is egter nie die enigste manier hoe gebruikers deur 'n e-woordeboek navigeer nie.

Wat die interne toegangstruktuur betref, is daar tipies meer oorstemming tussen gedrukte en elektroniese woordeboeke. Hoewel elektroniese woordeboeke in die meerderheid van gevalle van 'n aangepaste interne toegangstruktuur gebruik maak, is dit steeds meer tradisioneel as die eksterne toegangstruktuur.

Wat wel voordelig vir die elektroniese medium is, is dat daar ook 'n bepaalde dinamika of interaktiwiteit aan die toegangstruktuur gekoppel kan word. Dit kom gewoonlik voor in die gebruik van hiperskakels in die mikro- of mediostruktuur, of die gebruik van interaktiewe nietipografiese struktuurmerkers wat uniek is aan die elektroniese sfeer, soos die luidspreker-ikoon wat vir gebruikers die uitspraak van die betrokke lemma speel, die ster-ikoon wat die gebruiker kan klik om die betrokke lemma as een van sy/haar gunsteling te stoor, of die "sien meer"-ikoon of -skakel, wat versteekte data of toegangsroetes oproep of die gebruiker na 'n ander inskrywing, woordeboekdeel of eksterne bron kan neem. Gouws (2014a: 163-164) wys daarop dat die artikelstruktuur in elektroniese woordeboeke nie noodwendig oor dieselfde kommentaartipes as gedrukte woordeboeke beskik nie, en dat die kommentare eerder verskillende toegangsroetes vir verskillende leksikografiese datatipes is. Gouws (2014a: 170) dui verder aan dat die elektroniese medium nie net op nietipografiese struktuurmerkers hoef staat te maak nie vanweë die feit dat e-woordeboeke 'n "multi-layered presentation of search zones" kan integreer as deel van die toegangstruktuur. Die verskillende soeksones hoef dus nie deur nietipografiese struktuurmerkers aan die gebruiker uitgewys te word nie, maar eerder met knoppies of duimgidse waarop geklik kan word wat die verskillende data-inskrywings weergee.

Die bostaande uiteensetting is geensins 'n volledige bespreking om die aanpassings van die toegangstruktuur tussen gedrukte en e-woordeboeke weer te gee nie. Die dinamiese en interaktiewe, tog tradisionele aard van die toegangstruktuur in elektroniese woordeboeke word wel hier weerspieël en dien as 'n basis vir die ontleding van die selfoonwoordeboektoepassings wat verder bespreek word. Vir meer inligting oor die verskille in toegang- en verwante strukture van elektroniese en gedrukte woordeboeke vgl. Gouws 2018, Dziemianko 2018 en Klosa-Kückelhaus 2022.

2.2 Standaardpraktyke in die e-omgewing

Die maak van 'n elektroniese woordeboek veronderstel dat die leksikograaf en sy/haar medewerkers bewus is en gebruik maak van bepaalde standaardpraktyke van die e-omgewing. Vir die doeleindes van hierdie artikel moet daar enkele verklarings hieroor gemaak word sodat die toegangsroetes wat in afdeling 3 geanaliseer word, tog as innoverend, vernuwend of aanpasbaar beskou kan word.

Daar moet aanvaar word dat daar standaard- of verwagte praktyke is wat, soos in die gedrukte leksikografie, slegs in die betrokke onderafdeling van die e-omgewing geld of daarin bepaal word, bv. die vee-funksie wat nie vir tipiese skoot- en persoonlike rekenaars met nieraakskerms hoef te geld nie. In die breër e-omgewing is daar praktyke wat deur beide die ontwikkelaar en gebruiker verwag word wanneer daar met 'n webwerf, toestel, toepassing, of dergelyke gewerk word. Vooruitgang in tegnologie veroorsaak dat daar gereeld nuwe

praktyke gevestig word wat spoedig as standaardpraktyke beskou word. Dit maak dit dus soms moeilik om werklik te bepaal wat die norm is vir standaardfunksies, praktyke en verwagtinge. Daar is egter sekere norme wat só konvensioneel is dat dit as vanselfsprekend aanvaar word. Dit sluit rekenaar- of internetgebruike soos knip-en-plak, hiperskakels, deelknoppies of -skakels, drukfunksies en kortpadsleutels in. By tabletrekenaars en slimfone sluit dit ook praktyke soos die vee-, raakskerm-, kamera- en roteerfunksies in. Derhalwe word hierdie praktyke nie as innoverend beskou nie, tensy daardie praktyk of funksie op 'n beduidende of unieke manier gebruik, verbeter of aangepas is.

3. Selfone en selfoonwoordeboeke

3.1 Unieke eienskappe en aard

'n Selfoon is 'n gebruiksinstrument wat sekere funksies het of behoeftes bevredig. Selfoongebruikers is 'n unieke tipe gebruiker binne die e-omgewing met unieke behoeftes en gebruiksomstandighede. Simonsen (2015: 84) en Carolus et al. (2019: 915) stel tereg dat selfone alomteenwoordig is en dat hierdie toestelle o.a. ons werkswyse, lewe en leermetodes heeltemal verander het. Dit geld ook vir die manier waarop gebruikers leksikografiese data verkry. Daarom moet daar 'n vinnige oorsig van die unieke eienskappe en aard van selfone en selfoongebruikers gegee word. Hierdie oorsig sal ook wys hoe die geëvalueerde toegangsroetes die selfoongebruiker en sy/haar unieke gebruikssituasies in ag neem of bevoordeel.

Budiu (2015) en Restyandito en Kurniawan (2017) dui daarop dat die beperkte skerm van 'n selfoon en die grootte van die toestel (veral in vergelyking met ander toestelle soos rekenaars) 'n beduidende rol speel op die manier hoe 'n gebruiker daarmee werk om inligting of data te bekom, asook die bruikbaarheid van die toestel en/of toepassing beïnvloed. Verder noem Budiu (2015) en Simonsen (2014) dat selfooneienskappe soos draagbaarheid, funksionaliteit en die gebruikskonteks 'n invloed het op die tipe data wat aan gebruikers vertoon word, die tyd en plek wat gebruikers neem om data te soek en die vermoë om die data of inligting te interpreteer of te internaliseer. Die volgende drie eienskappe van selfoongebruikers word deur Simonsen (2014: 259-260) gestel:

1. Selfoongebruikers is tipies aan 't beweeg of besig met ander take terwyl hulle hul selfone gebruik. Dit beteken dat hulle dikwels haastig, onnoukeurig, ingedagte en ongeduldig is.
2. Die selfoongebruiker soek eenvoudige dog kundige inligting. Die selfoongebruikersituasie vereis daarom eenvoudige, stiptelike en kommunikatiewe data.
3. Die selfoongebruiker moet twee navigasie-prosesse terselfdertyd uitvoer — die fisiese omgewing waarin hulle beweeg en die gebruikers-

koppelvlak van die toestel of toepassing. Dit vereis weereens dat data eenvoudig en toeganklik moet wees en dat die gebruikerskoppelvlak van so 'n aard moet wees dat selfs groot datastukke leesbaar en sonder verwarring verskyn.

'n Belangrike punt wat by die bogenoemde eienskappe gevoeg kan word, is dat die interaksie en verbintenis tussen selfoongebruiker en toestel veel nouer is as in vergelyking met ander rekenaargedrewe toestelle, juis omdat dié toestel tipies altyd by die gebruiker is, basiese menslike behoeftes bevredig en dit as 'n primêre bron van inligting, vermaak of sosiale interaksie gebruik kan word (Carolus et al. 2019: 934-935 en Chu et al. 2021). Die voortdurende gejaag na die dringende bevrediging van gebruikersbehoefte forseer toepassings om weg te skram van data-oormoed, en interaktiewe en funksionele toegangsroetes te implementeer. Kortom, 'n groter behoefte aan onmiddellike, verstaanbare en toeganklike data word verwag wanneer selfone as inligtingsbron gebruik word. Leksikografe moet bewus wees daarvan dat die toestel waarop 'n gegewe woordeboek verskyn, die funksionaliteit daarvan bepaal. Dit geld in 'n groter mate vir selfoonwoordeboeke as aanlyn woordeboeke omdat selfone verskil t.o.v. bedryfstoeestelle, knoppies, funksies, ens. Dit is daarom, soos Du Plessis (2015: 149) noem, van kardinale belang dat 'n selfoonwoordeboek van meet af as 'n selfoonprodukt ontwerp word.

3.2 Innoverende toegangsroetes²

In hierdie afdeling word die toegangstrukture en -roetes in ses selfoonwoordeboektoepassings bespreek. Hoewel daar 'n duidelike onderskeid tussen eks-terne en interne toegangstrukture in afdeling 2 getref is, is dit, soos reeds bepaal, telkemale nie moontlik om die toegangstrukture van mekaar en van ander strukture te skei nie. Vir daardie rede en om die studie sistematies uiteen te sit, word die toegangstrukture per woordeboek eerder as per struktuur bespreek. Dit is ook nie moontlik om die gebruikerstipe en woordeboektipologie van elke woordeboek te bespreek nie, maar waar dit van toepassing is, sal dit uitgelig word.

3.2.1 Merriam-Webster (MW)

Du Plessis (2015) het reeds die toegang- en ander strukture van die Merriam-Webster-selfoonwoordeboektoepassing bespreek. In daardie studie word daar gefokus op die innoverende gebruik van die raakskerm as toegangsroete tot enige leksikale item in die woordeboek. Dit wil sê, die gebruiker kan op enige leksikale item binne die artikelstruktuur klik om na daardie bepaalde lemma te gaan. Hier word elke leksikale item wat in enige betrokke lemma se artikelstruktuur verskyn dus 'n moontlike kruisverwysingspunt (fig. 1). Dit beteken

dat hierdie selfoonwoordeboek weliswaar 'n multidimensionele kruisverwysings bewerkstellig. Die lastigheid is egter dat wanneer 'n gebruiker per abuis op 'n leksikale item klik, word daardie artikel dadelik vertoon. Dit kan frustrerend wees aangesien gebruikers gereeld aan die skerm moet raak om deur 'n artikel te blaai, en so 'n ongeluk kan die naslaanprosedure vertraag. Daar is ook die verdere tekortkoming dat nie alle leksikale items as lemmas opgeneem is nie en sou 'n gebruiker op so 'n item druk in die artikelstruktuur, gebeur daar niks nie. Ideaal gesproke moet die woordeboek terugvoer gee aan die gebruiker om aan te dui dat daardie bepaalde toegangsroete nog gesluit is totdat die woord of leksikale item opgeneem is.

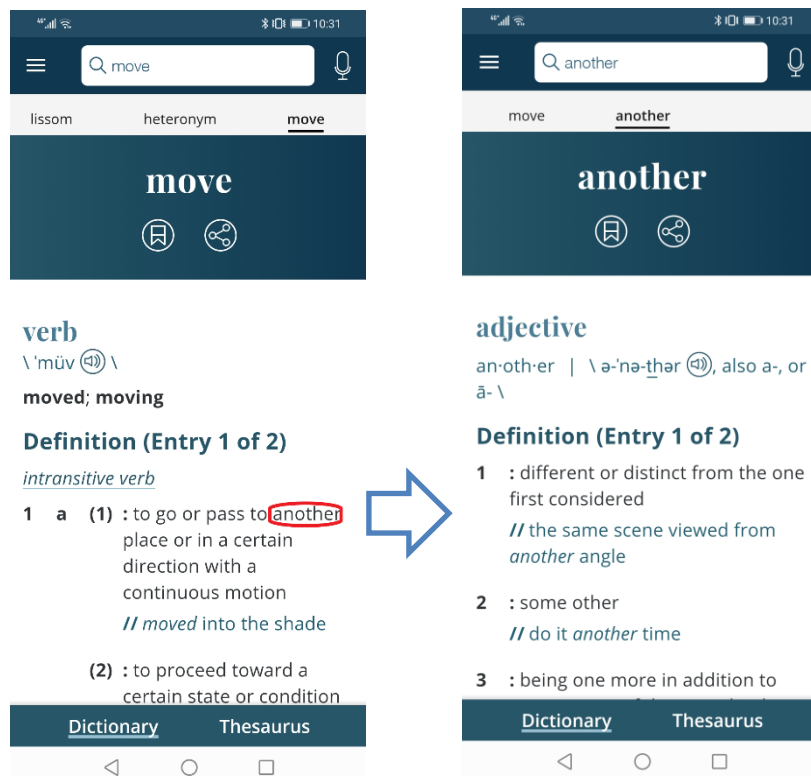

Fig. 1: MW se multidimensionele toegang-, medio- en artikelstruktuur

Hoewel hierdie toegangstrukturele element moontlik nie meer as uniek beskou kan word nie, is dit interessant dat slegs enkele ander woordeboeke (sien bv. 3.2.2) gebruik maak van hierdie nuttige en vinnige verwysingstelsel (vgl. Du Plessis 2015).

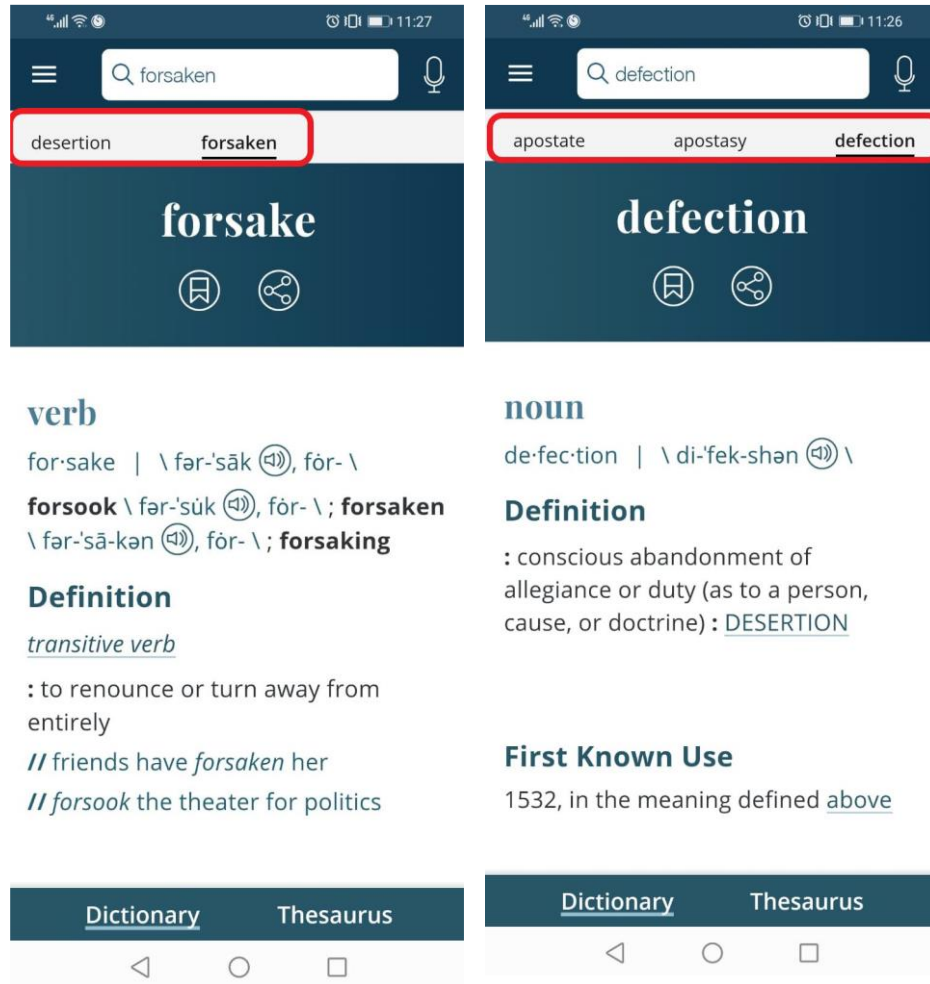

Fig. 2: Vorige soektogte in MW

Figuur 2 vertoon 'n aanpassing wat ná Du Plessis (2015) se studie aan MW se toegangstruktuur gemaak is. Daar verskyn 'n rekord van die gebruiker se soektogte tussen die soekbalk en die lemma wat geraadpleeg word. Hierdie lys word aangevul soos 'n gebruiker soektogte uitvoer, op kruisverwysings klik of die genoemde multidimensionele artikelstruktuur gebruik. Dit is ook heel vin-nig om deur hierdie lys te beweeg deur óf na links of regs op die skerm te vee, afhangend van watter lemma betrek word, óf om deur die lys te rol en op 'n bepaalde lemma te druk. Hoewel dit al standaardpraktyk is om vorige en

gunstelingsoektogte vir 'n gebruiker te stoor, word dit dikwels versteek of onder 'n bepaalde spyskaart, skerm of duimgids vertoon. MW maak dit maklik vir gebruikers om vorige soektogte te raadpleeg deur die eksterne toegangstruktuur so aan te bied dat vorige lemmatekens sigbaar is en maklik deurblaai kan word. Dit gee ook vir die gebruiker 'n goeie aanduiding van sy/haar soekgeskiedenis sonder om 'n ander deel van die toepassing te raadpleeg. So 'n funksie kan nuttig wees vir selfoongebruikers, veral as hulle besig is met 'n bepaalde taak oor verwante woorde of onderwerpe, juis omdat hulle met betreklik min moeite tussen soektogte kan spring.

3.2.2 Oxford Dictionary of English (ODE) en Collins English Dictionary (CED)

Omdat Oxford en Collins se selfoonwoordeboektoepassings deur dieselfde maatskappy ontwikkel is, funksioneer die toepassings grotendeels dieselfde en word dit dus saam bespreek. Daar is wel enkele verskille wat tersaaklik is vir hierdie analise. Hierdie twee toepassings bied 'n rits innoverende toegangsroetes aan gebruikers.

Soos MW, wend die ODE en CED ook die multidimensionele kruisverwysingstruktuur aan. Die enigste opvallende twee verskille hiermee is dat beide die ODE en CED se funksionaliteit effens stadiger (een of twee sekondes) is as MW, en dat die ODE en CED die gebruiker inlig as 'n leksikale item nie as lemma opgeneem is nie. ODE en CED het wel 'n meer omvattende kruisverwysingstruktuur omdat daar meer leksikale items opgeneem is en selfs ander elemente in die artikel- of mikrostruktuur, soos etikette, etimologie of woordsoortaanduiding, as kruisverwysingspunte dien (fig. 3). Indien daar bv. homonieme of afkortings is wat deur hierdie toegangsroete opgeroep word, word 'n lys van die verskillende opsies aan die gebruiker vertoon. Daar word gepoog om die gebruiker te lei na die betrokke artikel deur die vergestaltung van die kruisverwysing bo-aan die lys. Die gebruiker kan egter dikwels aan sy/haar eie kundigheid oorgelaat word, omdat die lys nie meer inligting aan die gebruiker verskaf nie en hy/sy self moet vasstel watter van die moontlike artikels die gewenste een is (soos met die voorbeeld van *tr* in fig 4).

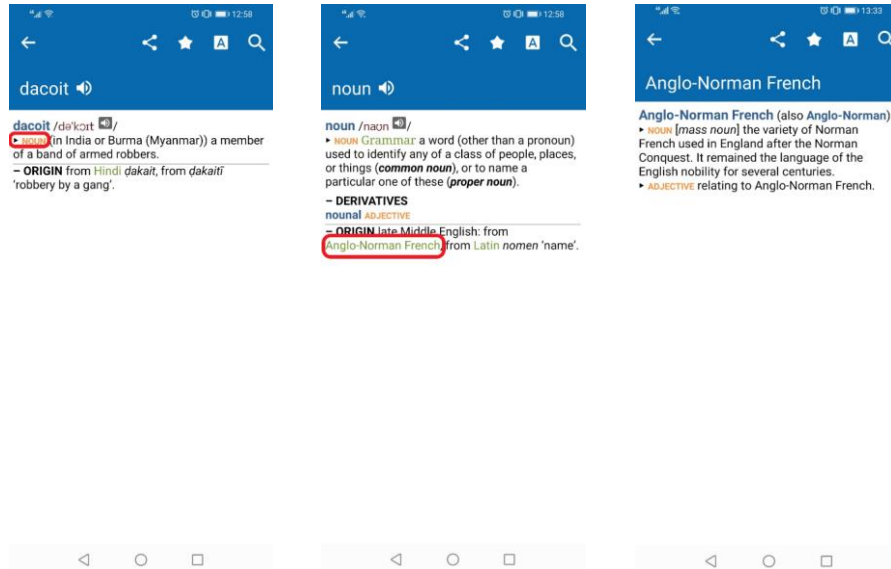

Fig. 3: Woordsoortinligting en etimologie as kruisverwysingspunte in ODE

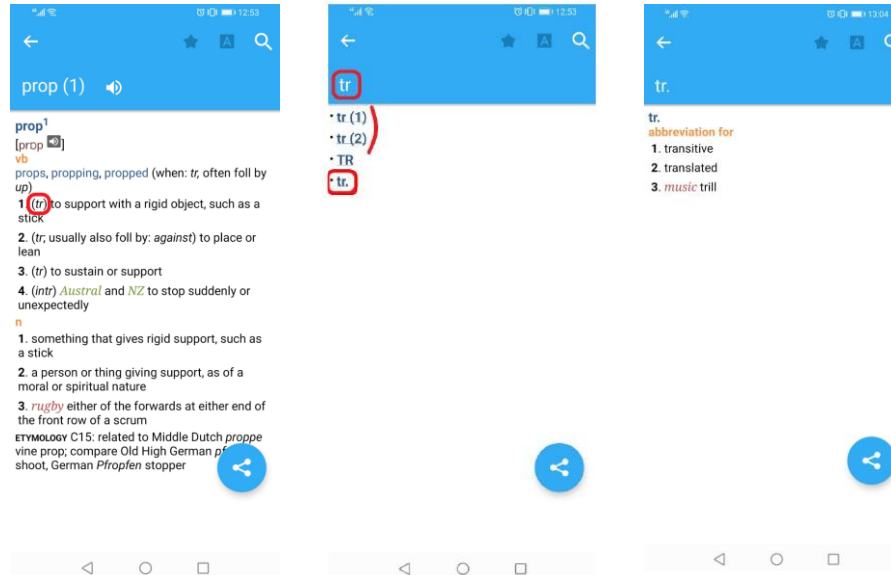

Fig. 4: In hierdie lys moontlikhede vir die afkorting *tr* in die CED lyk dit of die gewenste artikel enigeen van drie kan wees. Die gebruiker word nie na die korrekte lemma gelei nie a.g.v. die inkonsekwentheid met leestekens in die afkorting(s).

Die ODE en CED is twee toepassings wat werklik poog om die tegnologiese moontlikhede van selfone aan te gryp. Een knap funksie wat vir gebruikers help om data meer leesbaar te maak en sodoende toegang van data op die koppelvlak te versterk, is die verstelbare teksgroottefunksie. Gebruikers kan via die "A"-ikoon, regs bo in 'n betrokke lemma, die teksgrootte van die inskrywing stel met behulp van 'n "slider" sodat dit makliker gelees kan word (fig. 5). Sou daar te veel teks op die skerm wees, kan die teks weer kleiner gestel word om meer inligting op een slag te vertoon.

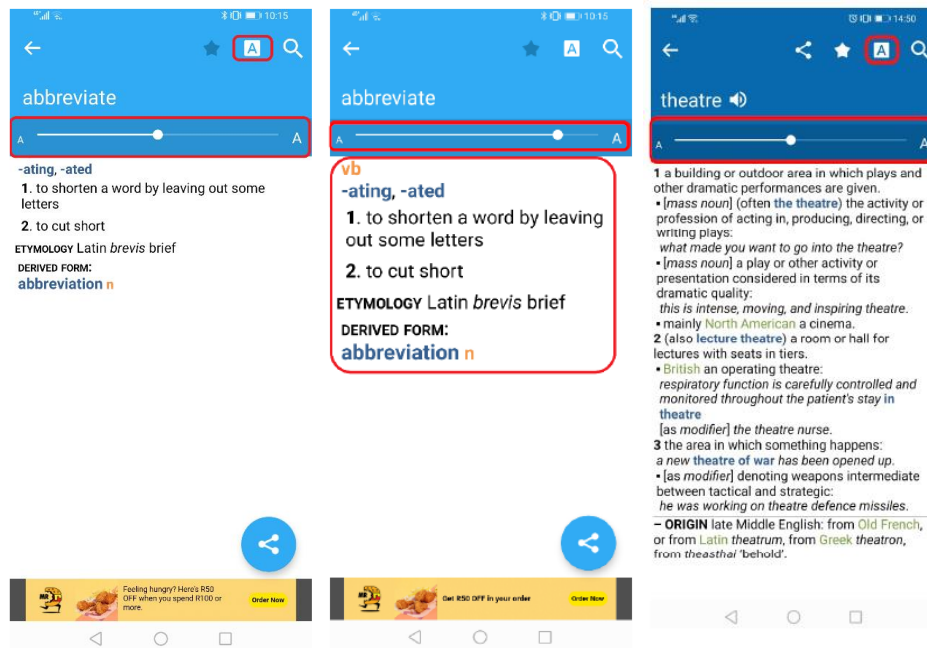

Fig. 5: Teksgrootteverstelling in CED (links en middel) en ODE (regs)

Verder bied ODE en CED 'n multidimensionele en interaktiewe soekruimte vir gebruikers. Dit sluit ook aan by die verwagte tog unieke praktyke van selfone deur toegang na die toepassing te bied via 'n eksterne bron, of om eksterne data in die woordeboek in te trek. Dit word veral deur die volgende funksies weerspieël.

Die ODE en CED maak gebruik van die selfoon se kamera om vir gebruikers die opsie te gee om werklike teks waarmee hy/sy besig is, as toegangsroete tot woordeboekinskrywings te gee (fig. 6). Gestel 'n gebruiker is besig met 'n taak wat teksresepisie betrek, kan 'n bepaalde woord of woorde wat in die teks verskyn met behulp van die selfoonkamera inskandeer word om dit sodoende op te soek deur op die geskandeerde en korrekte soekresultaat te druk.

Hoewel dit 'n innoverende funksie is, is die soektogte wat daarmee uitgevoer kan word nie altyd almal ewe geslaagd nie. In die evaluering hiervan het dit geblyk dat die kamerafunksie wispelturig is en dikwels nie woorde enigsins of korrek identifiseer nie, terwyl dit ook soms nie sekere lettertipes of skermtipes, bv. 'n woord op sekere rekenaarskerms, registreer nie (fig. 6). Indien die kamera wel die teks kan skandeer, sit die gebruiker gewoonlik met 'n lys woorde, karakters of onverstaanbare kombinasies van letters. Dit is ook nie duidelik wat die gebruiker moet doen om 'n woord of term te skandeer as die "detect"- en "auto-focus"-instelling afgesit word nie. Ongelukkig word daar geen hulp aan die gebruiker verskaf nie. Hoewel hierdie funksie gebrekkig is, bied dit wel vir die gebruiker 'n bykomende toegangsroete tot data, veral vir gebruikers wat aan 't beweeg is en vinnig 'n woord of term wil probeer opsoek. Dit is gelykstaande aan Google Lens (<https://lens.google/>), 'n toepassing wat o.a. woorde, foto's en produkte kan skandeer en dit dan via Google se soekenjin opsoek, maar moet nog verder verfyn word om op daardie standaard te wees. Hierdie tipe funksie moet egter meer in die selfoonleksikografie benut word en dit is 'n stap in die regte rigting om die selfoon as meerkonvensionele leksikografiese gebruiksinstrument te vestig.

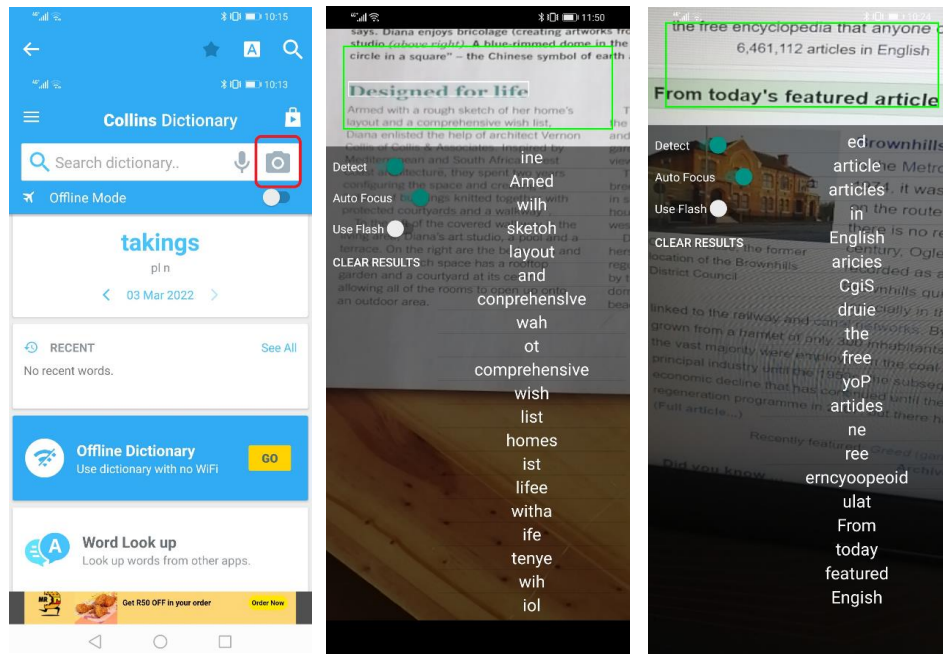

Fig. 6: CED (heel links) en ODE se kamera-soektogte (gedrukte teks i.d. middel, en rekenaarskerm regs)

'n Funksie wat reeds prominent is in aanlyn en e-lesers, is die integrering van woordeboeke met webwerwe, programme of e-tekste. Hoewel Google reeds hierdie funksie met hul woordeboeklisensieringdata van o.a. Oxford vir selfone ook beskikbaar gestel het, moet die gebruiker toegang tot die internet hê om hierdie funksie te kan gebruik (vgl. Dickson 2018 en Oxford Languages 2022). ODE en CED kan op die gebruiker se selfoon afgelaai word en het dus nie internettoegang nodig nie. Die gebruiker kan daardeur enige tyd in 'n teks, ander toepassing³ of webwerf (sou hulle wel die internet raadpleeg) toegang tot hierdie toepassings kan hê. Daar is twee maniere waarop gebruikers woordeboekinskrywings kan raadpleeg via 'n eksterne bron.

Eerstens, wat in hierdie geval slegs vir die ODE (en Dictionary.com) geld, kan 'n woord of frase verhelder word d.m.v. 'n "long press" op die raakskerm, waarna 'n standaardlys funksies, soos kopieer en deel, opgeroep word. In hierdie lys is 'n meer opsies-ikoon waar 'n lys van die gebruiker se geïnstalleerde woordeboeke verskyn. Die gebruiker kan gewoon op die gekose woordeboek druk en 'n soektog vir daardie gegewe woord, term of frase, of naaste verwante inskrywing daarvan, sal plaasvind (fig. 7). Hoewel hierdie soort soekfunksie al 'n standaardpraktik in die breër e-omgewing is, moet dit nog neerslag vind in die selfoonleksikografie. Hierdie praktiek lewer 'n toegevoegde waarde tot die selfoonwoordeboek omdat dit weereens die gebruiker in staat stel om vinnig, maklik en tydens 'n betrokke ander taak, toegang tot woordeboekdata te verkry. Dit versterk die reeds bestaande verwagting dat selfoontoepassings multifunksioneel en -dimensioneel moet wees, veral wanneer dit die hantering of toeganklikheid van data betref.

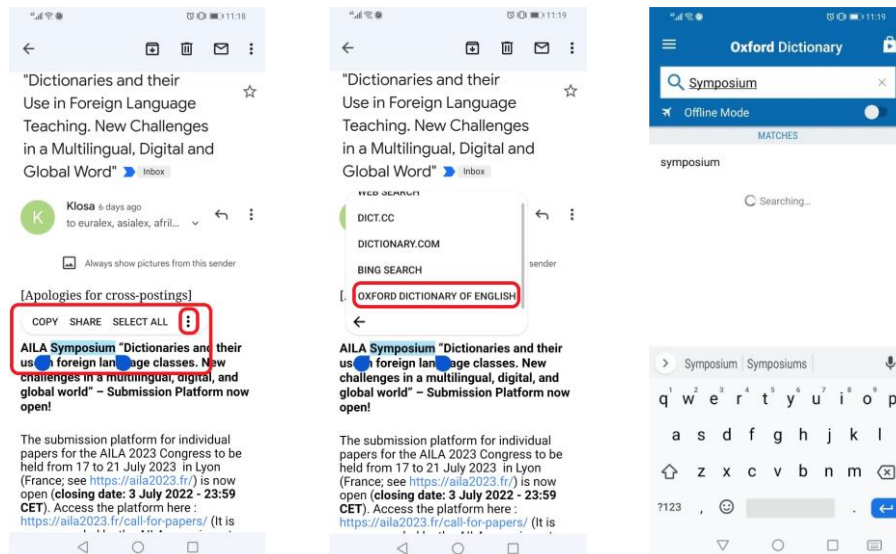

Fig. 7: Eksterne toegangsroete tot die ODE

Tweedens, sluit ODE en CED weer by die gevestigde Google- of internetpraktyk aan deur vir gebruikers 'n "tap to translate"-funksie te verskaf. As hierdie funksie geaktiveer word by die woordeboekinstellings, kan gebruikers teks in 'n eksterne bron met behulp hiervan opsoek in die woordeboek. Die gegewe soektog kan op twee maniere plaasvind. Eerstens kan 'n woord of frase deur middel van 'n "long press" verhelder of gekopieer word. Daarna moet daar afgerol word tot die selfoon se kennisgewingpaneel ("notification panel") verskyn. Die gebruiker sal 'n sagte kennisgewing ("gentle notification") sien wat die "translate"-funksie bevat. As daar op "translate" gedruk word, word die toepassing oopgemaak, die verhelderde of gekopieerde teks in die woordeboek se soekenjin geplak en 'n soektog word onmiddellik uitgevoer (fig. 8). Tweedens gee ODE vir gebruikers die opsie om 'n swewende ikoon op die skerm te laat vertoon. Hierdie ikoon is altyd teenwoordig en word bo-oor ander blaaie, ikone en toepassings vertoon. 'n Gebruiker het dus altyd daardeur toegang tot die woordeboek. Dieselfde proses word gevolg om soektogte uit te voer, behalwe dat die gebruiker nou net op die ikoon hoef te druk om die woordeboekraadplegingsprosedure te begin (fig. 9).

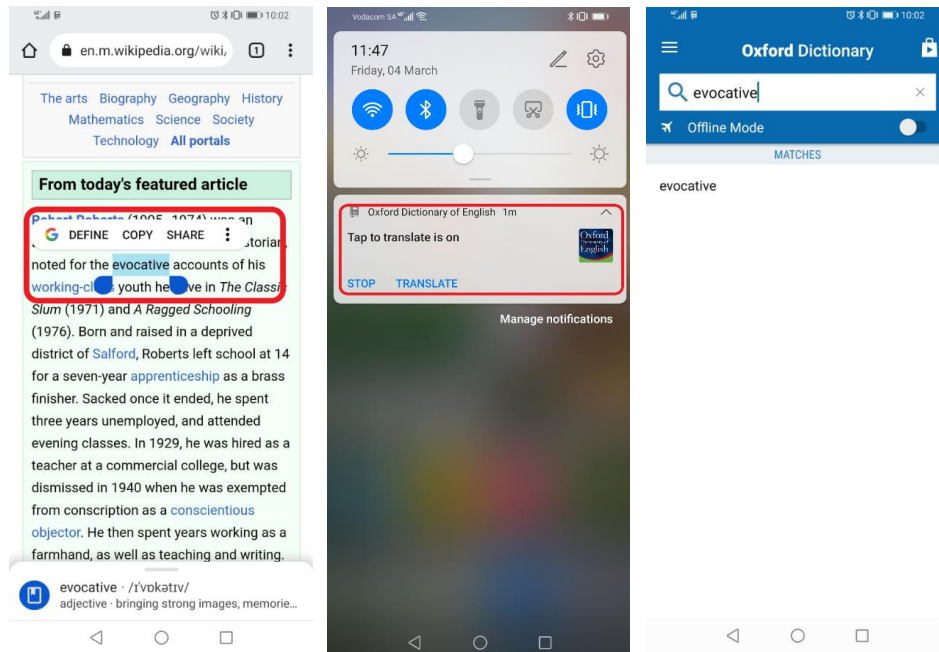

Fig. 8: ODE en CED se "tap to translate"-funksie lyk en werk dieselfde

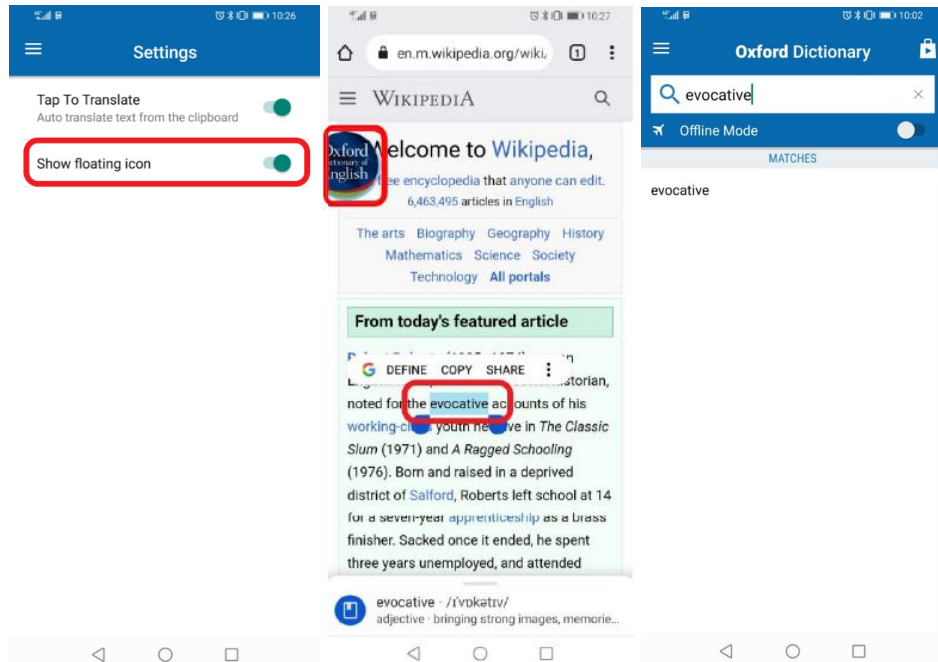

Fig. 9: ODE se "tap to translate"-ikoon en soekfunksie

Vir twee Engelse eentalige woordeboeke is dit egter vreemd dat hierdie funksie nie herbenoem is nie aangesien 'n gebruiker nie werklik teks daarmee kan vertaal nie. Afgesien van die wanbenaming, is hierdie toegangsroete wel redelik nuttig. Dit bied kitstoegang tot die woordeboektoepassing se soekenjin sonder dat die gebruiker self die toepassing moet oopmaak en die soektog moet onderneem. Vir gebruikers wat besig is met 'n bepaalde taak op hul selfoon, kan hierdie funksie veral handig te pas kom juis omdat daar met betreklik min moeite tussen die eksterne bron en woordeboek beweeg kan word. Die sagte kennisgewing en swewende ikoon kan wel vir sekere gebruikers steurend wees omdat dit altyd teenwoordig moet wees om hierdie funksie te gebruik, maar dit bly 'n goeie toevoeging tot die eksterne toegangsstruktuur van hierdie selfoonwoordeboeke.

3.2.3 Dictionary.com (DC)⁴

Nog 'n woordeboek wat die moontlikhede van die selfoonomgewing volkome probeer aangryp is Dictionary.com se selfoonwoordeboektoepassing. DC is van meet af as 'n aanlyn woordeboek ontwerp. Derhalwe kan daar geargumenteer word dat hierdie woordeboek nie die gesukkel moes ondervind om van gedrukte weergawe na elektroniese weergawe te gaan nie. Dit stel hierdie woordeboek in staat om telkens die e-omgewing se nuanses beter te verstaan en te manipuleer.

Reeds op die tuisskerm van DC word 'n reeks toegangsroetes aan die gebruiker beskikbaar gestel. Naas die verwagte soekbalk is daar ook drie ander opsies wat onder die "woord van die dag" verskyn, naamlik "browse", "random" en "explore" (fig. 10). "Browse" is nie 'n innoverende toegangstruktuur nie, maar die aanbieding daarvan as toegangsroete saam met ander toegangsroetes is 'n praktiese praktyk omdat alle bykomende toegangsroetes saam gegroepeer word. As 'n gebruiker op "random" druk, word 'n lemma lukraak uit die woordeboek opgeroep. Dit kan ook met behulp van die twee deurkruisende pyltjies in die soekbalk gedoen word. Daar kan geargumenteer word dat hierdie soekopsie nutteloos is of net vir vermaaklikheidsdoeleindes gebruik word, maar dit gee tog vir woordliefhebbers en woordeboekgebruikers die geleentheid om lemmas op te spoor wat hulle andersins nooit sou raadpleeg nie. Die algemene selfoonwoordeboekgebruiker sal dit waarskynlik net as 'n oulike, maar onbelangrike funksie ("gimmick") beskou. Daarteenoor is "explore" 'n heel waardevolle deel van die toegangstruktuur. As 'n gebruiker daarop druk, word hy/sy na 'n buiteteke geneem waar woordeboekdata tematies aangebied word (fig. 10). Hierdie tematiese indeling betrek tipies gegewens wat 'n selfoongebruiker in die digitale sfeer sal teëkom soos emoji's, memes en popkultuur. Die gebruiker kan op een van hierdie afdelings druk en verkorte woordeboekinskrywings met ostensiewe materiaal nagaan (fig. 10). As daar op een van die woordeboekartikels gedruk word, kry die gebruiker 'n meer volledige bewerking met 'n uitgebreide betekenisparafrase, voorbeelde, ens. Let wel, hierdie inskrywings lyk anders as die woordeboekartikels wat deur die hooflemmalys vergestalt is en lees amper soos bloginskrywings met voorbeelde wat met ander toepassings soos Twitter geïntegreer is. Onderaan elke tematiese onderafdeling, word 'n toegangsroete na die ander onderafdelings aangebied (fig. 10). Dit sorg vir beter navigasie tussen hierdie kognitief-geïntegreerde inligting in die buiteteke.

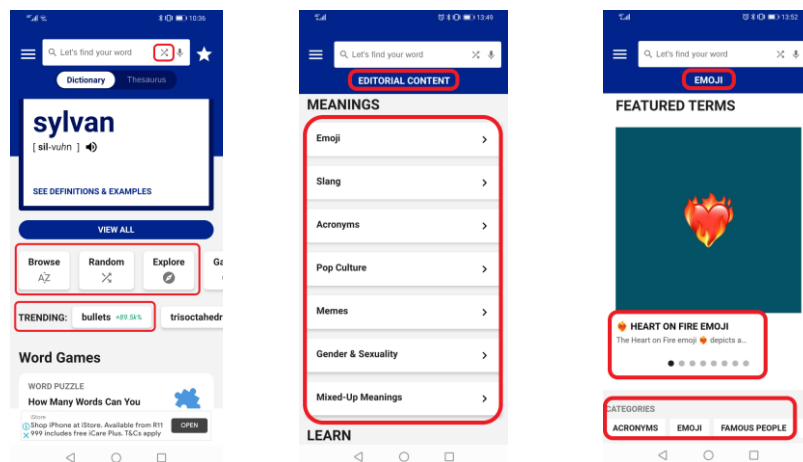

Fig. 10: DC se tuisskerm en "extra"-buiteteke

DC se tuisskerm bied verder vir gebruikers toegang tot gonswoorde wat deur onlangse woordeboeksoektogte gegeneer word (fig. 10.) Gebruikers het kits-toegang tot hierdie woorde deur op die woord langs "trending" te druk. Daar word ook 'n aanduiding gegee van hoe soektogte vir dié woorde vermeerder het. Dit is nie noodwendig bruikbare data vir die gebruiker nie, maar wys wel wat die huidige en moontlike gonswoorde in die wêreldleksikon is. As daar verder afgerol word op die tuisskerm, kry die gebruiker toegang tot nog buite-tekste wat oor taal- en leksikografiese verwante onderwerpe handel (fig. 11). Hierdie tekste word gereeld bygewerk of verander, wat 'n bepaalde dinamiese eienskap aan die toepassing gee. Dit kan wel steurend wees en tot data-oormoed lei, maar die doel- of taakgerigte gebruiker sal nie sommer hierdie buite-tekste besoek nie. Vir gebruikers wat wel meer kognitief-georiënteerde behoeftes het, kan hierdie toegangsroetes tot waardevolle data lei. Soortgelyke buite-tekste wat veral taal, teksproduksie, wetenskap en grammatika betrek, kan ook via die toepassing se spyskaart verkry word (fig. 11). Dit is op sigself nie 'n innoverende praktyk nie, maar die feit dat hierdie data netjies gekategoriseer word en so maklik toeganklik is, is tog uniek binne die breër selfoonleksikografie⁵. DC verskaf ook die verwagte "woord van die dag" aan gebruikers, maar hierdie toepassing gaan een stappie verder deur onderaan die tuisskerm ook 'n "sinoniem van die dag" in die vorm van 'n vraag te plaas. Hierdeur kry gebruikers 'n nuwe soort toegangsroete tot woordeboekinskrywings en word hulle ook uitgedaag om te kyk of hy/sy die sinoniem reg kan raai.

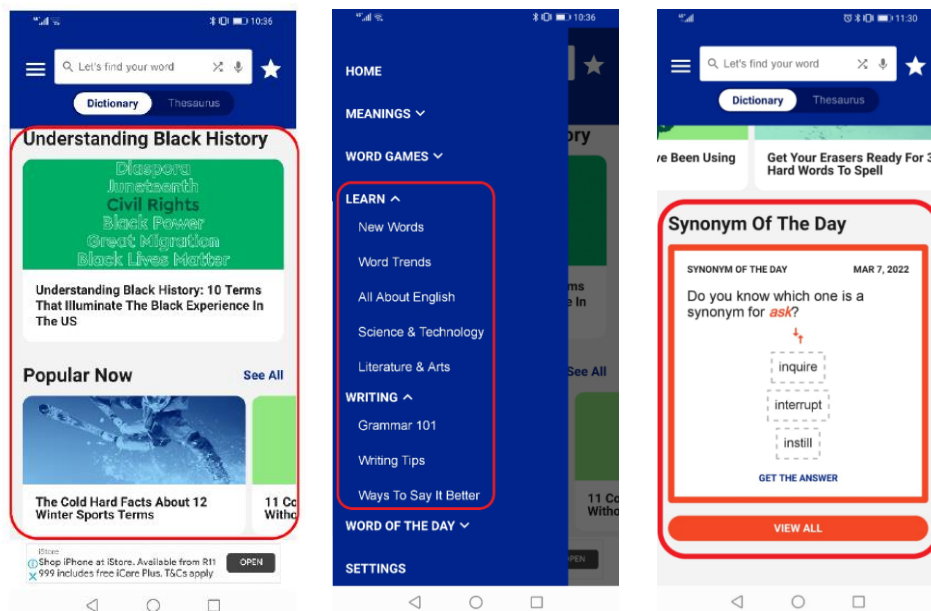

Fig. 11: Nog buite-tekste op DC se tuisskerm en hoofspyskaart

Laastens, is DC se artikel- en mikrostruktuur ook dinamies en interaktief. Gebruikers het toegang tot lettergreep- en klemaanduiding of die fonetiese alfabet en kan met die druk van 'n vinger tussen hierdie opsies spring (fig. 12). So 'n eenvoudige toegangsroete is 'n aanwys vir gebruikersvriendelikheid omdat die gebruiker self kan bepaal watter uitspraakleiding hy/sy verkies. Die artikelstruktuur self wyk ook af van standaardwoordeboeke omdat die gegewe soeksones, soos voorbeeldmateriaal, uitdrukkings en verwante woorde, binne die artikel onder verskillende duimgidse verskyn. Dit verbeter die leesbaarheid op 'n selfoonskerm en onderverdeel die artikel in verstaanbare en toeganklike afdelings. Verskillende vakspesifieke of pedagogiese data word ook so aangebied indien dit relevant is, soos by *abstract* in fig. 12. Daar is selfs toegang tot verdere buitetekstuele elemente soos ensiklopediese of grammatiese data of woorde wat met die betrokke lemma rym, wat ook waarde tot die woordeboekartikel en sy struktuur bied (fig. 12). Let wel, hierdie data is slegs toeganklik indien die gebruiker die verskillende afdelings afsonderlik aankoop of die volle woordeboekpakket koop. Dit kan ook gelukkig enige tyd via die artikelstruktuur gedoen word, omdat daar toegang tot "upgrades" verskaf word (fig. 12). Hierdie benadering tot die interne toegangstruktuur is bepaald gebruikersvriendelik en sorg vir verteerbare datastelle wat die selfoongebruiker met meer gemak kan nagaan en interpreteer.

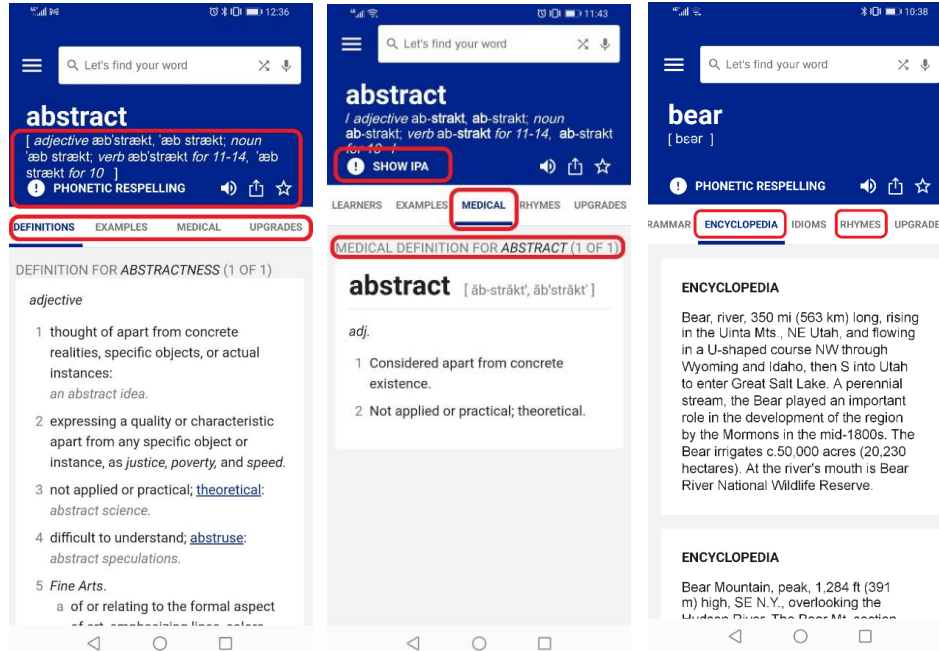

Fig. 12: DC se interne toegangstruktuur

3.2.4 Muiswerk Woordenboek (MWWB)

MWWB is 'n Nederlandse woordeboek gerig op leerders en het daarom 'n bepaalde pedagogiese funksie. Hierdie woordeboek is ook in 'n basiese vorm aanlyn beskikbaar, maar blyk om eerder op selfone of tabletrekenaars gerig te wees. Omdat MWWB se primêre teikengebruikergroep leerders is, implementeer hierdie woordeboek ander soekmoontlikhede in die eksterne toegangstruktuur. In die eerste plek kan 'n gewone soektog soos in enige ander woordeboek uitgevoer word met behulp van die soekenjin. Die resultate van die soektog, of die voorstelle wat verskyn soos daar in die soekbalk getik word, vertoon tipies met bykomende grammatikale inligting soos by *blom* in fig. 13. Gebruikers kry dus dadelik toegang tot ekstra taalkundige inligting wat die gebruiker kan help om die korrekte lemma in die soekresultate te raadpleeg. Die soekenjin self kan ook gemanipuleer word om drie verskillende soekopsies uit te voer (fig. 13), naamlik om lemmas te soek wat met die gegewe karakters/letters begin, waar die gegewe karakters/letters in die middel van 'n lemma verskyn, of waar die gegewe karakters/letters aan die einde van 'n lemma voorkom (soos voorgestel deur die soektog vir *-agen* in fig. 13). Hierdie soekmoontlikhede verbreed die gebruiker se toegang tot die makrostruktuur omdat drie verskillende lemmas op drie verskillende maniere opgespoor kan word. Dit is verbasend dat so min woordeboektoepassings hierdie soort soekfunksie aan gebruikers verskaf, juis omdat dit waarde toevoeg tot die eksterne toegangstruktuur en sodoende vir gebruikers nuwe maniere gee om by lemmas uit te kom. Hierdie soekopsies is nie net vir leerders bruikbaar nie, maar ook vir taalnavorsers, studente, blokkiesraaispelers, ens.

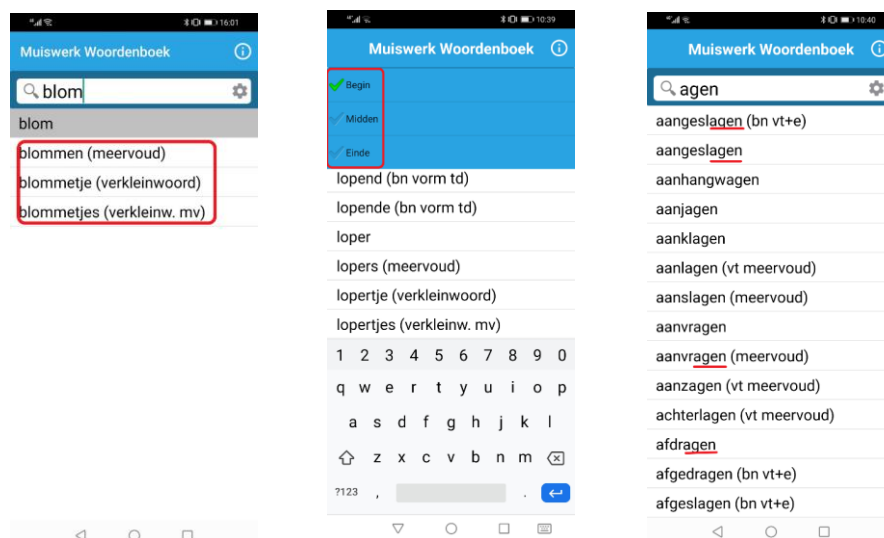

Fig. 13: MWWB se toegangsroetes tot die makrostruktuur

MWWB maak ook gebruik van 'n dinamiese interaktiewe artikelstruktuur wat gebruikersgerig is en funksioneel benut word binne die selfoonruimte. Deur op die "meer opsies"-ikoon regs bo te klik, kry die gebruiker die opsie om foto's of illustrasies op te laai wat deel word van die semantiese kommentaar as osten-siewe inskrywings vir die betrokke artikel, soos by *blom* in fig. 14. Die gebrui-ker het die keuse om 'n foto te neem of om 'n bestaande foto of illustrasie te kies vanuit die selfoon se bergruimtes. Die betrokke gebruiker kry amper onmiddellike toegang tot die opgelaaide foto of illustrasie, maar sou hulle dit aan ander gebruikers wil bekendstel, moet dit deur 'n keuringsproses gaan wat deur MWWB se redakteurs behartig word. Hierdie funksie, hoewel knap, kan problematies wees, sou die gebruiker nie die betekenisparafrase(s) van die betrokke lemma verstaan nie en 'n foto oplaai wat nie gepaard gaan met die gegewe betekenisparafrase(s) nie of as die keuringsproses 'n verwarrende illus-trasie toelaat, soos in die geval van *slaap* (fig. 15) wat nie by die regte betekenis-parafrase verskyn nie. Verder kan dit gebeur dat die betrokke foto of illustrasie se lêertipe nie meer ondersteun word deur bv. die woordeboek of bedryfstelsel nie, of dat dit 'n ou, gebroke of foutiewe skakel in die woordeboekdatabasis is. Dit kan tot onbevredigende resultate lei omdat die illustrasie soos by *lopen* in fig. 15 nie korrek vertoon nie.

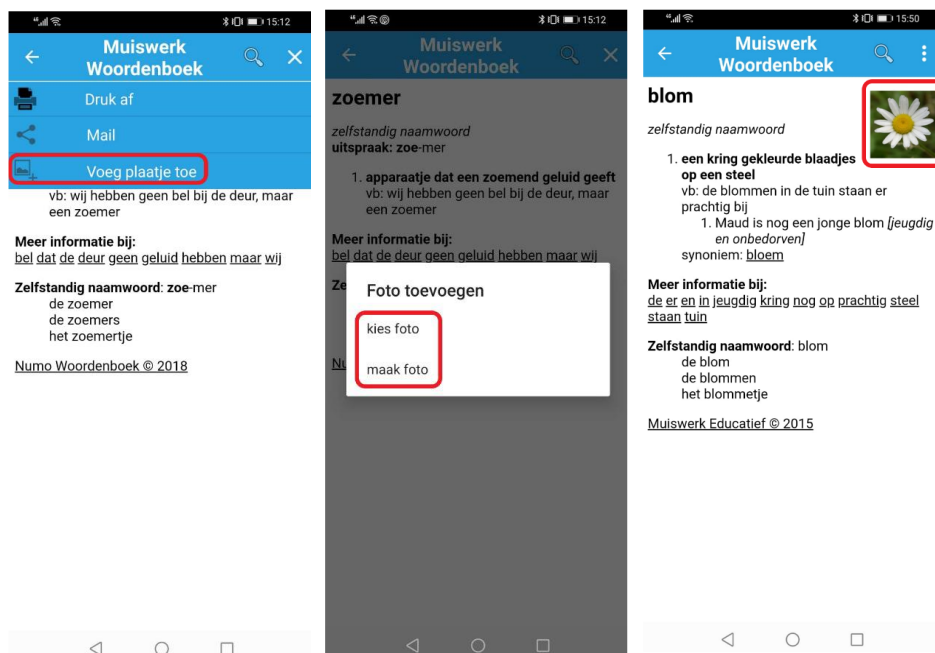

Fig. 14: Interaktiewe artikelstruktuur van MWWB

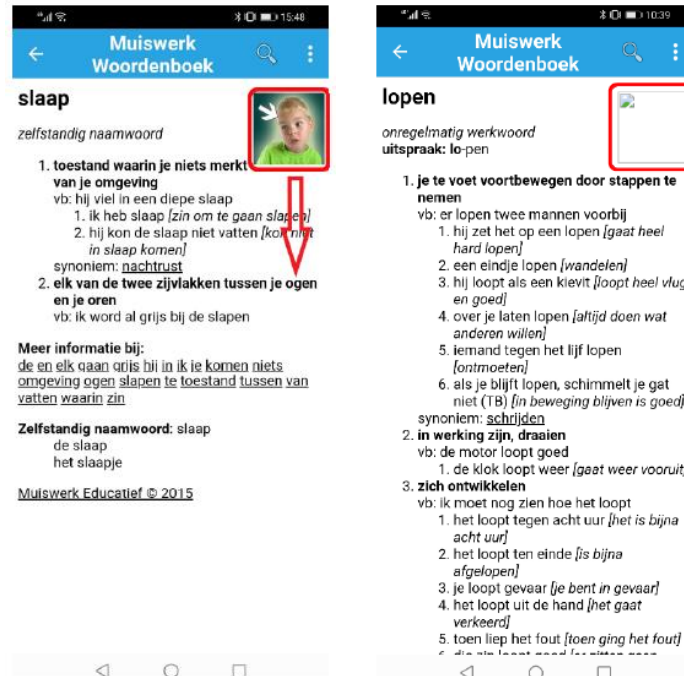

Fig. 15: Problematiese ostensiewe inskrywings in MWWB

Hoe dit ook al sy, hierdie toegepaste funksie beteken dat die gebruiker 'n rol speel in die aanbieding van data binne die artikelstruktuur. MWWB benut hierdeur die tegnologiese moontlikhede waaroor selfone beskik en betrek die gebruiker by die leksikografiese proses, wat derhalwe betekenisvol is vir die vestiging en voortbestaan van 'n volhoubare (selfoon)woordeboekcultuur.

3.2.5 Duden Wörterbücher (DW)

Laastens bevat DW se toegangstruktuur ook enkele unieke eienskappe. DW se toepassing dien as 'n soort woordeboekportaal omdat dit verskillende woordeboeke of woordeboekpakkette aan die gebruiker verskaf, hoewel soektogte beperk is tot een enkele woordeboek. Dit is iets wat tans nog primêr by bepaalde aanlyn woordeboeke gevind word. DW sluit twee gratis woordeboeke in, een vir spelling en puntuasie, en een vir werkwoorde. Die gebruiker het daarna die keuse om of die volle DW-pakket aan te skaf of slegs die woordeboeke wat vir hom/haar nodig is (fig. 16). Altesaam is daar nege woordeboeke wat in hierdie toepassing geïntegreer kan word. Hierdie aanslag kan aangemoedig word, veral vir uitgewers wat verskillende woordeboeke en leksikografiese produkte publiseer. Dit kan van die selfoonwoordeboektoepassing 'n alles-in-een-woordeboekprodukt maak wat gebruikers se verskeie leksikogra-

fiese en taalbehoefte kan bevredig. Dit skakel ook die noodsaaklikheid of moeite uit van verskillende toepassings wat ontwerp moet word vir verskillende woordeboeke van dieselfde uitgewer. Sou die uitgewer nie alles in een portaal wil aanbied nie, kan hierdie benadering gebruik word om woordeboek-tipes saam te groepeer in een toepassing. DW word wel nie baie goed ontvang as daar na die Google Play Store se terugvoer gekyk word nie, maar dit is deurgaans weens die oudmodiese en onpraktiese aanbieding van woordeboekdata of die feit dat baie van die woordeboeke reeds gratis aanlyn beskikbaar is. Die besigheidsmodel wat verband hou met hierdie soort toegang tot woordeboeke sal noukeurig bedink moet word en word nie verder hier bespreek nie.

Net soos die ODE en CED, gee DW ook vir gebruikers die opsie om die teksgrootte te verander. Dit word wel nie by die lemma self gedoen nie, maar is deel van die toepassing se instellings. Die opsie word gegee om die trefwoord en inskrywing se lettergrootte dieselfde te maak, of die trefwoord en inskrywing kan van lettergrootte verskil (fig. 16). Waarom die onderskeid getref word, is nie duidelik nie maar ten minste gee dit vir gebruikers toegang tot leesbare woordeboekdata soos hulle dit verkies.

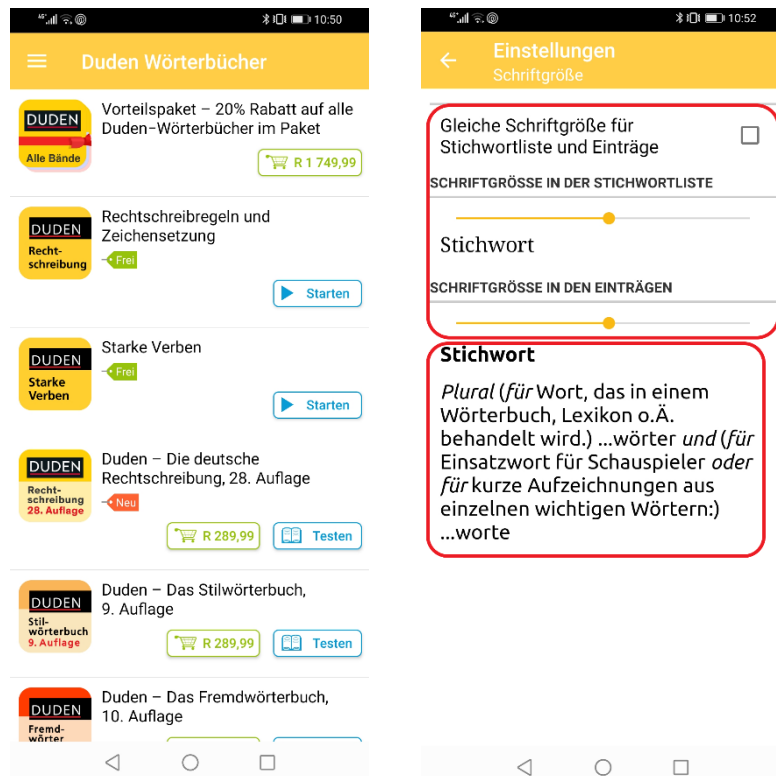

Fig. 16: DW se woordeboekportaal en teksgroottefunksie

Een baie innoverende funksie wat in hierdie analise slegs deur DW gebruik word, is dat die selfoon se raakskerm as toegangsroete vir soektogte dien deur handskrif te herken. Die sogenaamde "Handschrifterkennung"- of "PenReader"-funksie word saam met die stemsoektogte as ekstra soekroete versteek en laat gebruikers toe om op die skerm met hul vinger(s) te skryf waarna dit geanaliseer word en die skrif omgesit word in karakters wat in die soekbalk vertoon (fig. 17). Hoe nuttig dit werklik is, is onseker aangesien selfoongebruikers waarskynlik eerder net die soekbalk self sal gebruik, maar ten minste poog die DW om die tegnologiese moontlikhede wat selfone bied, te bevorder. Hierdie funksie sal egter verfyn moet word as dit behoue wil bly aangesien daar 'n hele paar gevalle was waar die handskrif verkeerd ontleed is.

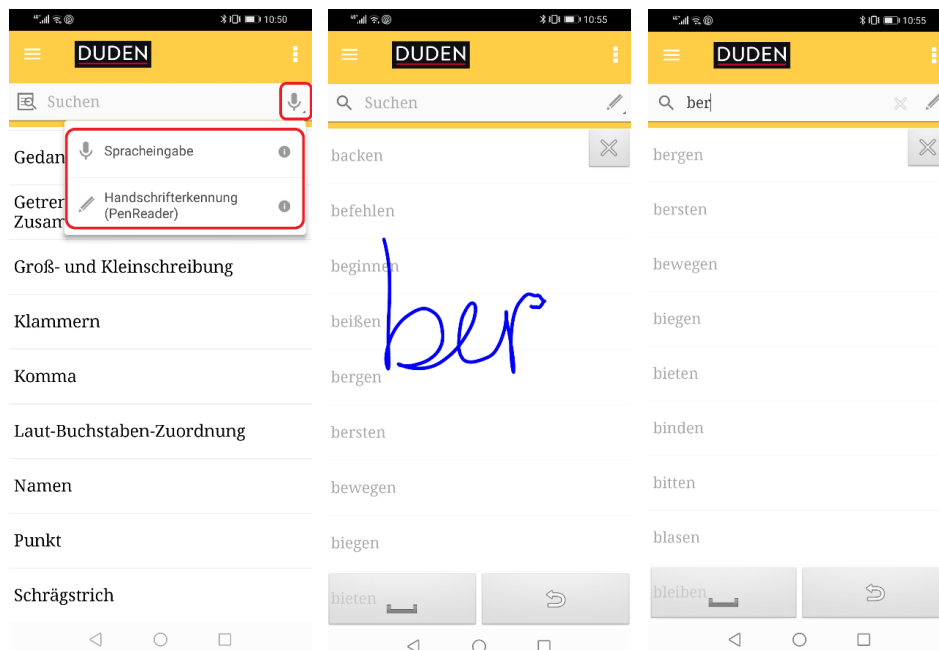

Fig. 17: DW se "PenReader"-soekfunksie

4. Gevolgtrekking

Kwary (2013) en Gouws (2018: 178) is van mening dat talle aanlyn en selfoonwoordeboeke nie met die nodige teoretiese basis en leksikografiese kennis ontwikkel word nie. Hoewel dit in die selfoonleksikografie nog die geval mag wees in gratis woordeboektoepassings, wys hierdie studie tog dat daardie tendens besig is om te verander, veral ten opsigte van meer erkende uitgewers of

leksikografiese bronne. Die drastiese toename in selfoongebruikers beteken dat daar reeds en al hoe meer woordeboekgebruikers gaan wees wat meer gevorderde tegnologiese behoeftes het en wat woordeboeke gaan raadpleeg wat hierdie behoeftes, sowel as hul leksikografiese behoeftes, moet bevredig. Om hierdie ideaal 'n werklikheid te maak, is dit nodig dat selfoonwoordeboeke die innoverende praktyke soos in hierdie analise uitgelig, aangryp, implementeer en verfyn. Die feit dat daar al hoe meer selfoonwoordeboeke is wat innoverende en soms unieke toegangsroetes vir gebruikers aanbied en dat daar 'n beter interaksie tussen gebruiker en selfoonwoordeboek is, soos wat verwag word van 'n selfoongebruiker, wys hoe die leksikografiepraktyk reeds besig is om interdisiplinêr te werk en te dink. Dit dui ook daarop dat die praktyk reeds gedurig aanpas by die veranderende e-omgewing en vindingryk is met die toepassing van nuwe of bestaande funksies of gegewens. Hoewel die geëvalueerde woordeboeke nie almal oral ewe geslaagd is in die integrering van bruikbare toegangstrukture nie, is daar wel bepaalde funksies wat as standaardpraktyke geag moet word. Die benutting van eksterne bronne, eksterne soekmoontlikhede en ekstra soekopsies lewer vir die gebruiker 'n kragtiger, meer volronde en nuttiger toepassing wat sy/haar taal- en leksikografiese behoeftes kan bevredig. Die moontlikhede wat tegnologie bied, is nie te versmaai nie en woordeboektoepassings wat die toestel se eienskappe of funksies soos die kamera, raakscherm en selfoonbergruimtes betrek, sorg oor vir 'n meer gevorderde en interessanter produk. Laastens is dit nodig dat die gebruiker deel voel van die woordeboek of die woordeboek sy eie kan maak. Daar is reeds 'n leemte in die vestiging van woordeboekkulture en 'n groter skeiding tussen woordeboekraadpleging- en toestelraadplegingsvermoë onder "digital natives" (Simonsen 2015: 88). Toepassings wat die gebruiker deel van die leksikografiese proses maak, toelaat om die woordeboek op 'n manier te manipuleer of sy/haar eie te maak, kan die verhouding tussen leksikografie, gebruiker en toestel versterk.

Eindnote

1. Die term selfoon sluit beide selfone sowel as slimfone in. In hierdie studie word daar nie 'n onderskeid tussen sel- en slimfone getref nie aangesien die geanaliseerde toepassings slegs op slimfone, as soort selfoon, beskikbaar is.
2. Weens die feit dat selfoontoepassings deurlopend aangepas en opgedateer word, mag van hierdie toegangsroetes, kommentaar en bevindinge nie meer ten tyde van publikasie akkuraat of geldig wees nie.
3. Let wel, dit word bepaal deur die tipe toepassing en die toestemmingsbeleid van daardie toepassing of die bedryfstelsel, of gebruiker se selfooninstellings. In hierdie studie het toepassings soos Gmail, Microsoft Outlook en My Vodacom die funksie toegelaat, terwyl News24 of Adobe Acrobat dit gekeer het.
4. LW: Hoewel DC 'n selfoonwoordeboektoepassing is, het die gebruiker internettoegang nodig om dié woordeboek te gebruik.

5. Die ODE het 'n soortgelyke "outer feature" maar dit is minder dinamies omdat dit waarskynlik uit bestaande gedrukte woordeboeke se buitetekste aangepas is. Hierdie buitetekste behels lyste teks oor "spesiale onderwerpe" soos "Countries of the World", "The European Union" en "Collective Nouns".

Bronnelys

Woordeboeke

- Dictionary.com LLC.** 2022. *Dictionary.com*. Selfoontoepassing [Weergawe 10.0.5.0579].
- Merriam-Webster Inc.** 2022. *Merriam-Webster Dictionary*. Selfoontoepassing [Weergawe 5.3.3].
- MobiSystems.** 2020. *Collins English Dictionary Complete and Unabridged*. Selfoontoepassing [Weergawe 11.0.561].
- MobiSystems.** 2022. *Oxford Dictionary of English*. Selfoontoepassing [Weergawe 12.0.802].
- Paragon Software.** 2020. *Duden Wörterbücher*. Selfoontoepassing [Weergawe 5.6.36].
- Schijf, T.T.A.** 2015. *Muiswerk Woordenboek Pro*. Selfoontoepassing [Weergawe 1.3].

Ander bronne

- Abel, A., C. Vettori en N. Ralli (Reds.).** 2014. *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus, 15–19 July 2014, Bolzano/Bozen*. Bolzano/Bozen: EURAC Research.
- Almind, R.** 2005. Designing Internet Dictionaries. *Hermes, Journal of Linguistics* 18(34): 37-54.
- Atkins, B.T.S. en M. Rundell.** 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Bosman, N.** 2013. Die gebruik van ANNA in 'n Nederlandse taalverwerwingskursus — toegangsgemak en inligtingkoste. Botha, W.F., P. Mavoungou en D. Nkomo (Reds.). 2013: 39-54.
- Botha, W.F., P. Mavoungou en D. Nkomo (Reds.).** 2013. *Festschrift Rufus H. Gouws*. Stellenbosch: SUN MeDIA.
- Bothma, T.J.D.** 2018. Lexicography and Information Science. Fuertes-Olivera, P.A. (Red.). 2018: 197-216.
- Bothma, T.J.D. en R.H. Gouws.** 2020. e-Dictionaries in a Network of Information Tools in the e-Environment. *Lexikos* 30: 29-56.
- Budiu, R.** 2015. Mobile User Experience: Limitations and Strengths. *Nielsen Norman Group*, 19 April 2015. <https://www.nngroup.com/articles/mobile-ux/> (7 Maart 2022 geraadpleeg).
- Carolus, A., J.F. Binder, R. Muench, C. Schmidt, F. Schneider en S.L. Buglass.** 2019. Smartphones as Digital Companions: Characterizing the Relationship between Users and their Phones. *New Media & Society* 21(4): 914-938.
- Caruso, V., B. Balbi, J. Monti en R. Presta.** 2019. How Can App Design Improve Lexicographic Outcomes? Examples from an Italian Idiom Dictionary. Kozem, I. et al. (Reds.). 2019: 374-396.
- Chu, J., S. Qaisar, Z. Shah en A. Jalil.** 2021. Attention or Distraction? The Impact of Mobile Phone on Users' Psychological Well-Being. *Frontiers in Psychology* 12, 20 April 2021. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.612127/full> (10 Junie 2022 geraadpleeg).

- Dickson, A.** 2018. Inside the OED: Can the World's Biggest Dictionary Survive the Internet? *The Guardian*, 23 Februarie 2018. <https://www.theguardian.com/news/2018/feb/23/oxford-english-dictionary-can-worlds-biggest-dictionary-survive-internet> (10 Junie 2022 geraadpleeg).
- Du Plessis, A.H.** 2015. *'n Analise van die selfoon-WAT: 'n Grondslag vir die verbetering van selfoonwoordeboeke*. Ongepubliseerde MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.
- Dziemianko, A.** 2018. Electronic Dictionaries. Fuertes-Olivera, P.A. (Red.). 2018: 663-683.
- Ferrett, E. en S. Dollinger.** 2021. Is Digital Always Better? Comparing Two English Print Dictionaries with their Digital Counterparts. *International Journal of Lexicography* 34(1): 66-91.
- Fuertes-Olivera, P.A. (Red.).** 2018. *The Routledge Handbook of Lexicography*. Londen/New York: Routledge.
- Gouws, R.H.** 2014a. Article Structures: Moving from Printed to e-Dictionaries. *Lexikos* 24: 155-177.
- Gouws, R.H.** 2014b. Makrostruktuuraanpassings vanaf gedrukte na e-woordeboeke. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 54(3): 481-504.
- Gouws, R.H.** 2018. 'n Leksikografiese datatrekkingstruktuur vir aanlyn woordeboeke. *Lexikos* 28: 177-195.
- Gouws, R.H., U. Heid, W. Schweickard en H.E. Wiegand (Reds.).** 2013. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Berlyn/New York: De Gruyter.
- Gouws, R.H. en D.J. Prinsloo.** 2005. *Principles and Practice of South African Lexicography*. Stellenbosch: AFRICAN SUN MeDIA.
- Granger, S. en M. Paquot (Reds.).** 2012. *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmer, L. en E. Sköldbberg.** 2014. Appifiering till allas lycka? Om danska ordboksappar med särskilt fokus på DDO. *LexicoNordica* 21: 235-252.
- Jackson, H. (Red.).** 2022. *The Bloomsbury Handbook of Lexicography*. Tweede uitgawe. Londen: Bloomsbury Academic.
- Klosa, A. en R.H. Gouws.** 2015. Outer Features in e-Dictionaries. *Lexicographica* 31: 142-172.
- Klosa-Kückelhaus, A.** 2022. The Design of Internet Dictionaries. Jackson, H. (Red.). 2022: 405-421.
- Kosem, I., M. Jakubiček, J. Kallas en S. Krek (Reds.).** 2015. *Electronic Lexicography in the 21st Century: Linking Lexical Data in the Digital Age. Proceedings of the eLex 2015 Conference, 11-13 August 2015, Herstmonceux Castle, United Kingdom*. Ljubljana/Brighton: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies/Lexical Computing Ltd.
- Kosem, I., T. Zingano Kuhn, M. Correia, J.P. Ferreria, M. Jansen, I. Pereira, J. Kallas, M. Jakubiček, S. Krek en C. Tiberius (Reds.).** 2019. *Proceedings of the eLex 2019 Conference, 1-3 October 2019, Sintra, Portugal*. Brno: Lexical Computing CZ, s.r.o.
- Kwary, D.A.** 2013. Principles for the Design of Business Dictionaries on Mobile Applications. *Hermes, Journal of Language and Communication in Business* 26(50): 69-81.
- Maiman, M.** 2022. Top 5 Technology Trends for 2022. *Electronic Design*, 12 Jan. 2022. <https://www.electronicdesign.com/resources/industry-insights/article/21213883/intelligent-product-solutions-top-5-technology-trends-for-2022> (7 Maart 2022 geraadpleeg).
- Mayer-Schönberger, V. en T. Ramge.** 2022. *Access Rules: Freeing Data from Big Tech for a Better Future*. Oakland, California: University of California Press.
- Müller-Spitzer, C.** 2013. Textual Structures in Electronic Dictionaries Compared with Printed Dictionaries: A Short General Survey. Gouws, R.H., U. Heid, W. Schweickard en H.E. Wiegand (Reds.). 2013: 367-381.

- Oxford Languages.** 2022. *Oxford Languages and Google*. <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/> (10 Junie 2022 geraadpleeg).
- Restyandito, S. en E. Kurniawan.** 2017. The Effect of Screen Size and Interaction Style on Mobile Device Usability. *Engineering Letters* 25(4): 354-359.
- Simonsen, H.K.** 2014. Mobile Lexicography: A Survey of the Mobile User Situation. Abel, A., C. Vettori en N. Ralli (Reds.). 2014: 249-261.
- Simonsen, H.K.** 2015. Mobile Lexicography: Let's Do it Right This Time! Kosem, I., M. Jakubíček, J. Kallas en S. Krek (Reds.). 2015: 84-104.
- Statista.** 2021. *Number of Smartphone Subscriptions Worldwide from 2016 to 2026*. <https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide> (1 Maart 2022 geraadpleeg).
- Tarp, S.** 2012. Theoretical Challenges in the Transition from Lexicographical p-Works to e-Tools. Granger, S. en M. Paquot (Reds.). 2012: 107-118.
- Van der Spuy, M.** 2018. Afrikaans is waar hy tuis voel. *Eikestadnuus*, 11 Junie. <https://www.netwerk24.com/netwerk24/za/eikestadnuus/nuus/afrikaans-onstuitbaar-se-willem-20180606-2> (6 Maart 2022 geraadpleeg).
- Wiegand, H.E. en S. Beer.** 2013. Access Structures in Printed Dictionaries. Gouws, R.H., U. Heid, W. Schweickard en H.E. Wiegand (Reds.). 2013: 110-148.
- Wiegand, H.E. en R.H. Gouws.** 2013. Macrostructures in Printed Dictionaries. Gouws, R.H., U. Heid, W. Schweickard en H.E. Wiegand (Reds.). 2013: 73-110.
- Woolley, D.** 2022. *Key Technology Trends for CIOs*. *ITWeb*, 9 Februarie 2022. <https://www.itweb.co.za/content/O2rQGqAn1EYvd1ea> (6 Maart 2022 geraadpleeg).

C. Louis Leipoldt se bydrae tot die materiaalversameling van J.J. Smith se Afrikaanse standaardwoordeboek

J.C.M.D. du Plessis, *Buro van die WAT, Stellenbosch, Suid-Afrika*
(jcmddp@sun.ac.za)

Opsomming: Die vriendskap tussen Smith en Leipoldt het gedurende hul studiejare in Londen ontstaan. Dit het daartoe gelei dat Leipoldt van sy gedigte aan Smith gewys het. *Oom Gert vertel en ander gedigte* met 'n inleiding deur Smith was die eerste bundel deur Leipoldt. Daaropvolgende bundels van hom is deur Smith taalkundig versorg. J.C. Kannemeyer skryf uitvoerig hieroor in sy biografie van Leipoldt.

Toe Smith begin het met die materiaalversameling vir die Afrikaanse standaardwoordeboek, het Leipoldt op 'n kleiner skaal bydraes gelewer deur die verduideliking van plant- en diername, en volksmedisyne. Hierdie artikel bespreek 'n verteenwoordigende versameling van hierdie materiaal ten opsigte van aard, werkwyse, e.s.m.

Sleutelwoorde: AFRIKAANSE STANDAARDWOORDEBOEK, PLANTNAME, DIERNAME, VOLKSMEDISYNE

Abstract: C. Louis Leipoldt's Contribution to the Collection of Materials for J.J. Smith's Afrikaans Standard Dictionary. The friendship between Smith and Leipoldt originated during their years of study in London. This led to Leipoldt showing some of his poems to Smith. *Oom Gert vertel en ander gedigte* with an introduction by Smith was the first poetry collection by Leipoldt. Subsequent collections of his were linguistically edited by Smith. J.C. Kannemeyer writes extensively about this in his biography of Leipoldt.

When Smith started with the collection of materials for the Afrikaans standard dictionary, Leipoldt on a smaller scale made contributions with the elucidation of plant and animal names, and folk medicine. This article discusses a representative collection of this material with regard to kind, method, etc.

Keywords: AFRIKAANS STANDARD DICTIONARY, PLANT NAMES, ANIMAL NAMES, FOLK MEDICINE

W.F. Botha wys in sy proefskrif daarop dat J.J. Smith aanvanklik, in ooreenstemming met S.P.E. Boshoff se uitspraak, ten gunste was van 'n omvattende benadering ten opsigte van die materiaalversameling vir 'n Afrikaanse standaardwoordeboek. Een van die kategorieë wat Boshoff noem, is "volksname vir

plante en diere, siektes, ens." (Botha 2003: 13). In hierdie opsig sou Leipoldt 'n waardevolle bydrae lewer. Ek dra dus graag hierdie artikel aan dr. W.F. Botha op by die bereiking van sy sewentigste verjaarsdag.

Die artikel bestaan uit vier afdelings. In afdeling I word kortliks beskryf hoe Smith en Leipoldt ontmoet het, en hoe hulle vriendskap en samewerking, na al twee se terugkeer, verder in Suid-Afrika ontwikkel het. 'n Kort uiteensetting van hoe Leipoldt se belangstelling in die botanie en soölogie gewek is, word in afdeling II gegee. Afdeling III, wat uit drie dele bestaan, behandel Leipoldt se bydrae tot die materiaalversameling bestaande uit plant- en diername, en volksmedisyne. In afdeling IV word 'n paar gevolgtrekkings na aanleiding van die materiaal in afdeling III gemaak, veral ten opsigte van die tweede gedeelte.

I

Vanaf die einde van 1898 is Leipoldt in Kaapstad joernalis by *The South African News* totdat die blad op 14 Oktober 1901 onder krygswet gestaak word. Aan die einde van Januarie 1902 vertrek hy na Londen, aanvanklik met die bedoeling om as vryskutjoernalis vir verskillende koerante te werk. Met die beëindiging van die oorlog aanvaar hy sy vriend Harry Bolus se finansiële aanbod om vanaf September 1902 in die geneeskunde by Guy's Hospital in Londen te studeer. (Sien Kannemeyer 1999: 115-116, 138-140, 150.)

Nadat Smith sy graad in moderne tale aan die Victoria-Kollege, Stellenbosch, behaal het, studeer hy vanaf 1906 met 'n Hiddingh-studiebeurs aan die Universiteit van Londen met Engels as hoofvak en by Middle Temple in die Regte. Die doel van sy studie was ook om sy kennis van die ou Germaanse tale te verruim en die herkoms van Afrikaans na te vors. Sy groot ideaal was toe reeds om sy loopbaan te wy aan die bestudering en die uitbouing van Afrikaans. (Vgl. Gericke 1991: 121-122.)

Vroeg na sy aankoms in Londen leer hy Leipoldt ken. In 'n brief van 25 Februarie 1906 aan sy moeder skryf Smith oor sy eerste kennismaking met Leipoldt, die seun van ds. Leipoldt van Clanwilliam: "Hij is ... student al drie jaar hier in Londen voor dokter in de medicynen. Hij lijkt mij een heel flinke kêrel, en ook geen domkop, hoor!" Op 29 Junie 1906 skryf Smith weer hoe hy Leipoldt raakgeloop het: "Hij is een rechte flinke Afrikaner, en ik kom net goed met hem klaar." Op 13 Desember 1907 deel Smith sy moeder mee dat hy by Leipoldt was: "Maandagaant het ik Leipoldt besoek in die hospitaal waar hy dokter is; en ik het 'n heel aangename aant met hom deurgebring." (Die oorspronklike briewe van Smith waaruit hier en elders in die artikel aangehaal word, is in die J.J. Smith-versameling, Universiteitsbiblioteek Stellenbosch.)

Reeds as student word Leipoldt in 1906 tot redakteur van die *Guy's Hospital Gazette* benoem, en doen hy ook op uitnodiging van sir Henry Burdett redaksionele werk vir *The Hospital*. Nadat hy in 1907 sy eindeksamen geslaag het, hou hy hom besig met 'n aantal mediese bedrywighede, onder andere om as medikus by Guy's Hospital te werk, om 'n studiereis deur Europa te onder-

neem en 'n ruk sy eie praktyk te behartig. Wanneer hy vanaf September 1910 tot die einde van 1913 by die skoolmediese diens van die London County Council ingeskakel word, doen hy wye ervaring op. Dit bring hom in aanraking met die uiteenlopende mediese en persoonlike probleme van kinders. (Sien Kannemeyer 1999: 221-224, 236-237, 239-244, 268-270, 271-278.)

In 1909 slaag Smith in die finale regseksamen van die Inns of Court, en behaal kort daarna 'n Hons.B.A. in Engels. Reeds in dié tydperk begin hy materiaal versamel vir 'n Afrikaanse woordeboek.

Leipoldt gee in 1910 sy gedigte aan Smith wat die keuse wat hy daaruit maak, ook taalkundig versorg. Dit lei tot die publikasie in 1911 van *Oom Gert vertel en ander gedigte* met Smith se inleiding wat 'n kragtige pleidooi vir Afrikaans bevat. (Vir 'n kort samevatting van Leipoldt se samewerking met Smith, sien Kannemeyer 2007.)

Gedurende die tweede helfte van 1911 verskyn daar in enkele Suid-Afrikaanse tydskrifte (*Die Brandwag* 2(5): 139, 1 Augustus, en *Stellenbosch Studenten Kwartaalblad* 2(3): 15-16, September (ook uit laasgenoemde blad oorgeneem deur *De Goede Hoop* 9(17): 387-388, 1 November) 'n brief dat die Afrikaanse Vereniging van Londen op 11 Mei 1911 gestig is met die eerste bestuur bestaande uit Johannes J. Smith (Voorsitter), C. Louis Leipoldt (Ondervoorsitter), Guill. F. Marais (Sekretaris) en Oswald Pirow (Peningmeester). Die brief bevat onder andere die volgende:

Die doel van die Vereniging is: (a) Om die band tussen Afrikaners in Londen te versterk; (b) Om belangstelling te wek in alles wat kan strek tot die opbou van 'n nasionale Afrikaanse karakter; en (c) Om onderhandelinge aan te knoop met ander Afrikaanse Verenigings wat v'r dieselfde beginsels ijwer.

Die taal van die Vereniging sal wees Hollands met sif twee gewestelike standaarde, hoewel die Vereniging meer bepaaldelik v'r die handhawing en ontwikkeling van die Afrikaanse standaard sal ijwer.

In sy huldeblyke aan Guillaume Marais, wat gedurende 1918 aan die griep oorlede is toe hy as veearts in Transvaal gewerk het, skryf Leipoldt (1918b: 201 en 1919: 66) entoesiasies oor die byeenkomste van die lede waar volk- en landsake bespreek is. Hy noem ook 'n verdere aantal medewerkers uit hierdie eerste jare van die Vereniging: adv. H.A. Fagan, G. de Kock van Onderstepoort, dr. C.F. Beyers, H.H. Fraser, P.R. Viljoen van Krugersdorp, R. Viljoen van Bredasdorp, veearts Melck van Hopefield en dr. J. van Schalkwyk.

Smith se taalkundige versorging van Leipoldt se gedigte, asook die byeenkomste van die Vereniging, het sekerlik bygedra om hul vriendskap te versterk. Dit lei tot gereelde besoeke van Leipoldt soos blyk uit sy briewe van 3 Januarie 1913 en 25 Mei 1913 aan sy moeder. Op 27 September 1913 skryf Smith weer: "Donderdagaand was Dr. Leipoldt hier gewees. Hij is 'n trou besoeker bij ons, en dit is ons ook altijd 'n genot om hom hier te ontvang." Smith meld ook dat hul tyd in Europa kort word. Aan die einde van 1913 word Leipoldt deur die

Transvaalse administrateur uitgenooi om vir die nuwe pos van mediese inspekteur van skole aansoek te doen. (Sien Kannemeyer 1999: 365-367.) Aan die begin van 1914 verlaat hy dus Brittanje.

Hoeveel die byeenkomste van die Afrikaanse Vereniging vir Leipoldt beteken het, blyk uit twee briewe aan Smith. Op 12 Mei 1914 skryf hy uit Pretoria aan Smith wat toe nog in Londen was: "Ik (het) Pirow, Marais en Moerdyk opgesoek. Daar's kans dat ons vereniging van Londen hier in S.A. kan voortlewe — Marais het gepraat oor die stigting van so iets hier." In 'n brief van 24 Augustus, sonder jaartal, net na Smith se terugkoms in Suid-Afrika, dus waarskynlik ook 1914, sê Leipoldt weer in 'n brief uit Pretoria: "Ons klein vereeniging op die Londense model, gaan ook goed." Hy vermeld 'n lesing wat Grosskopf gelewer het en lesings wat Hoogenhout en hyself gaan gee. (Die oorspronklike briewe van Leipoldt waaruit hier aangehaal word, is in die J.J. Smith-versameling, Universiteitsbiblioteek Stellenbosch.)

Aanvanklik was dit Leipoldt se taak om 'n behoorlike infrastruktuur vir skoolmediese dienste in Transvaal tot stand te bring. Omdat dié stelsel so suksesvol was, tree hy daarna as adviseur in Natal en Kaapland vir soortgelyke dienste op. (Sien Kannemeyer 1999: 372, 398.) Gedurende die tweede helfte van 1919 word hy vir ses maande na die Kaapstadse Onderwysdepartement gesekondeer om die mediese inspeksiediens daar te organiseer. In die loop van Junie besoek hy Smith vir wie hy belowe om bydraes vir *Die Huisgenoot* te lewer.

Smith het vanaf 1914, maar veral vanaf 1919 toe hy professor in Afrikaans aan die Universiteit van Stellenbosch geword het, sy studente aangespoor om woorde en uitdrukkings uit hul tuisdistrikte te versamel en op te teken. Ook as redakteur van *Die Huisgenoot* (1916–1923) het Smith by herhaling 'n beroep op sy lesers gedoen vir die versameling en optekening van die Afrikaanse woorde en idioomskat. Daarna het die ekserpering van Afrikaanse boeke en tydskrifte vir die Afrikaanse standaardwoordeboek begin. (Vgl. Gericke 1991: 8-9.)

Op informele vlak bly Leipoldt en Smith se vriendskap voortduur. So skryf Leipoldt op 24 Desember 1920 in *Die Brandwag* 'n verslag van 'n skooltoer wat hy vir seuns in die Bosveld gereël het. Een van die gaste was prof. Smith "wat bijgedra het om die uurtjies rondom die kampvuur leersaam en plesierig te maak" (1920: 172).

Aan die begin van September 1922 bedank Leipoldt as mediese skoolinspekteur. Met ingang van Januarie 1923 begin hy as assistentredakteur van *De Volkstem* met F.V. Engelenburg as hoofredakteur werk. Wanneer Engelenburg uittree, word Gustav Preller in sy plek aangestel. Vanweë spanning tussen Leipoldt en Preller, beëindig Preller Leipoldt se dienste in Februarie 1925. In April 1925 vestig Leipoldt hom as pediater in Kaapstad. Benewens sy aanstelling as redakteur van die *South African Medical Journal* in 1927 word hy ook sekretaris van die Suid-Afrikaanse Mediese Vereniging. (Sien Kannemeyer 1999: 464-465, 485-486, 510.)

Na sy terugkeer in Kaapstad sou Leipoldt en Smith se persoonlike kontak weer groter word, veral ook deurdat Smith bepaalde drukke en uitgawes van

Leipoldt se digbundels taalkundig versorg, bv. die tweede uitgawe van *Dingaansdag* (1925), die vierde druk van *Oom Gert vertel* (1926k) en die derde druk van *Uit drie wêrelddele* (1928). (Vgl. Leipoldt se dank aan Smith in sy artikel (1940: 15) waar hy oor sy eie werk skryf.) Optekening van woorde mondeling deur Leipoldt meegedeel dateer ook merendeels uit 1925.

Vanaf die begin van 1926 is Smith aangestel as redakteur van die Afrikaanse standaardwoordeboek. Dit is moontlik dat Leipoldt se verklaring van plant- en diername en die optekening van volksmedisyne veral gedurende hierdie tydperk plaasgevind het toe Smith medewerkers vir die versameling van woorde en uitdrukings gewerf het. (Vgl. Gericke 1991: 26-27.)

II

In sy jeugherinneringe vertel Leipoldt hoe die reis in 1886 na Kaapstad, waarheen sy vader vir die sinodesitting gegaan het, sy oë oopgemaak het vir die blommerykdom en waarskynlik as prikkel gedien het vir sy belangstelling in die botanie wat sy geliefde stokperdjie sou word (1953a: 174). Toe hy later begin plante versamel, kon hy, weens gebrek aan die nodige naslaanwerke, nie 'n noukeurige klassifikasie van die plante maak nie. Sy versameling van plante het daartoe gelei dat hy in briefwisseling en later in persoonlike aanraking gekom het met dr. Peter MacOwen en deur hom met dr. Harry Bolus in wie se herbarium Rudolph Schlechter werksaam was. In sy huldeblyk by die afsterwe van Schlechter vertel Leipoldt (1927c: 13) hoe hy Schlechter se reisgeselskap ontmoet het, hoe hy saam met Schlechter plante versamel het en hoe sy vader hom as twaalfjarige seun toegelaat het om hulle tot by Garies op hul tog na Namaqualand en verder te vergesel: "Die paar weke was vir my een van die allerinteressantste ondervindinge wat ek in 'n ondervindingryke lewe opgedoen het." In 'n kort opmerking by Leipoldt se artikel meld Verduijn den Boer (1927: 15) dat Leipoldt as seun honderde plante versamel en geklassifiseer het. Hy noem dan Schlechter se besoeke aan Riversdal. Later wy Verduijn den Boer (1928) 'n uitvoerige artikel aan Schlechter in sy reeks oor Kaapse botaniste.

MacOwen en Bolus het Leipoldt aangemoedig om joernalistieke bydraes vir Kaapstadse koerante te lewer. In 1898 vestig Leipoldt hom as joernalis in Kaapstad waar hy eers by *De Kolonist* en daarna by *The South African News* werksaam was. Tydens sy verblyf in Kaapstad leer hy MacOwen en Bolus beter ken, asook Rudolf Marloth wat hy slegs as skoolseun ontmoet het. Hy maak kennis met F.C. Kolbe en sy vriend Alfred Bodkin vir wie hy byna elke Saterdagmiddag op botaniese uitstappies op die Kaapse Vlakte vergesel het.

Tydens sy verblyf in Londen kry Leipoldt soms kans om sy belangstelling in die botanie lewendig te hou. In Junie 1902 gaan hy saam met die kinders van sy oom Ewald Esselen na 'n spa naby Androssan aan die Skotse westkus waar hy plante op die hoogland versamel. Saam met Alfred Bodkin van Kaapstad, wat op besoek aan Engeland was, stap hy oor die heuwels van Dorking in Surrey. Die somer van 1903 bring hy deur in Dwygyfylchi, Noord-Wallis, waar hy 'n

paar plante versamel. In Mei 1904 wanneer Bolus en sy niggie Lulu Kensit in Londen is, besoek Leipoldt Kew Gardens saam met hulle. In die somer van 1905 wanneer Bolus en Lulu Kensit weer in Londen is, gaan hulle na Ely in Cambridgeshire om na plante te kyk. In die somer van 1906, toe Bolus en Lulu Kensit nogmaals in Engeland is, besoek hulle weer Kew en Ely. (Sien Kannemeyer 1999: 179, 188, 190, 191 en 233 oor hierdie uitstappies.)

Vanaf die einde van Januarie tot die middel van Mei 1912 gaan Leipoldt per boot na Oos-Indië. Hy kry die geleentheid om die tropiese oerwoud ten noorde van Balikpapan aan die ooskus van Borneo te verken (Kannemeyer 1999: 350-353). By sy aankoms in Batavia reis hy suidwaarts vir 'n besoek aan die botaniese tuin Buitenzorg, tot stand gebring deur J.E. Teijsmann (Kannemeyer 1999: 355-357).

Na sy terugkoms in Suid-Afrika kry Leipoldt verdere nuwe botaniese vriende. Gedurende Oktober 1919 gaan hy tydens 'n besoek aan Kaapstad na Clanwilliam waar hy kennis maak met die plaaslike geneesheer, dr. Pieter le Fras Nortier, wat, soos hyself, intens geïnteresseerd is in plante, sodat 'n vriendskap onmiddellik ontstaan wat lewenslank sou duur. (Sien Kannemeyer 1999: 401.)

Toe Smith redakteur van *Die Huisgenoot* was, het Leipoldt in die Desember 1918-uitgawe 'n artikel geskryf waarin hy hom uitspreek ten gunste van meer navorsing oor die medisinale eienskappe van Suid-Afrikaanse plante. Hy gee dan 'n lys van sulke plante waarvan hy bewus is, met kommentaar op hul vermoëns om sekere kwale of siektes te verlig of te genees. Slegs enkele van hierdie plante word later deur hom op kaartjies verklaar met vermelding van hul botaniese name en geneeskragtige eienskappe. Die rede hiervoor is dat sy artikel 'n ander doel gehad het as die verklaring van die plant- en voëlname wat hy in sy gedigte gebruik.

Oor die volgende plante in die artikel verskaf hy inligting op kaartjies:

Kankerbossie (*Sutherlandia frutescens*) het 'n baie groot naam as middel teen kanker. Dit het glad nie die minste effek op 'n werklike kanker nie. Daarenteen is dit, as aftreksel op brandewijn, 'n goeie maagmiddel, bijna net soos gentiaan.

Droedas (*Pharnaceum lineare*) word teen hoes gebruik.

Platdoring of Sieketroos (*Arctopus echinatus*) is 'n surrogaat vir sarsaparilla, en is goed as 'n versterkingsmiddel. ... Ons weet dat die wortel 'n alkaloië bevat, wat bijna dieselfde uitwerking het as atropine.

Voëlent (*Viscum*) word ook in gevalle van hoes gebruik.

Bossiespeper (*Piper capense*) is 'n surrogaat vir gewone peper.

Maerman (*Ornithogalum* sp) word ook teen asma en hoes gebruik.

In 'n artikel in die Januarie 1919-uitgawe van *Die Huisgenoot* wys ook J.H. Malan, ter ondersteuning van Leipoldt, op die groot kennis van sommige lede van die Suid-Afrikaanse bevolking betreffende kruiemiddels. Hy noem dan 'n aantal

verbeterings op en aanvullings by Leipoldt se lys.

Voëlent. Met die wit bessies is dit *Viscum capense*; en met die rooi bessies, *V. rotundifolium*.

Maerman. Ek glo nie dat dit 'n ornithogalum-spesies is nie. Dit is *Urginea altissima*, waarvan die bolblare warm opgesit, die jig verdrijf.¹

Dan maak hy nog 'n aantal toevoegings van medisynekruie, o.a.:

Klipdagga (*Leonotis leonitis* of *L. ovata*), teëgif teen slangbijt; Hottentotsvije (*Mesembryanthemum edule*) — "sop" van die blare vernietig beslis die douw-wurm deur die kop gereeld daarmee te was.

Hy vervolg met middels deur Thunberg genoem, bv.:

Suidissel (*Sonchus oleraceus*), met heuning en vet vermeng, uitmuntend vir sere en wonde.

Gedurende 1926 publiseer Leipoldt 'n aantal artikels oor Suid-Afrikaanse wildevoëls (sien Leipoldt 1926c-j). Hulle handel veral oor die koekoeke, die bergswawels, die trekvalke, die windswawels, die ooievaars en die duiwe en hul verwante. Slegs enkele van die voëlname wat hy in die artikels noem, word ook op kaarte vermeld en behandel. Hulle is *waterhoender*, *visvanger*, *bromvoël*, *diederik*, *bosduif* en *tortelduif*. Van Pletsen (1926) maak verder enkele opmerkings oor windswawels na aanleiding van Leipoldt se artikel.

III

Omdat die kaarte waarop Leipoldt bydraes geskryf het, tussen die meer as drie miljoen kaarte van die versameling van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal ingesorteer is, het ek al Leipoldt se gepubliseerde werke geëkspepeer met die oog op plant- en diername, asook mediese terme. Hierdie name en terme het ek dan almal in die kaartversameling nagegaan om die bydraes van Leipoldt te bekom. Dit het die materiaal opgelewer wat ek in hierdie afdeling bespreek.

Die bydraes van Leipoldt is van 'n drieërlei aard: eerstens, mededelings van Leipoldt wat deur ander persone op kaarte aangebring is, tweedens, inligting oor woorde uit sekere van Leipoldt se werke wat deur homself op kaarte geskryf is, en derdens, optekeninge wat Leipoldt op eie inisiatief op kaarte aangebring het.

Talle van die volksname van plante en voëls sal vandag as beledigend of neerhalend beskou word, maar dit was nie die geval honderd jaar gelede nie. Aangesien dit 'n wetenskaplike artikel is, behou ek die benamings onveranderd, ook omdat baie van hulle in Leipoldt se gedigte voorkom waar hulle skaars as beledigend of neerhalend geïnterpreteer kan word. (Vgl. Leipoldt se *Versamelde gedigte* (1980), versorg deur J.C. Kannemeyer.)

1. Mededelings van Leipoldt deur ander persone opgeteken

In hierdie groep val 'n aantal plant- en voëlname waaroor die inligting mondeling deur Leipoldt meegedeel is, en toe deur personeellede van die Afrikaanse standaardwoordeboek op kaarte aangebring is.

Uit September 1925 dateer *seepbossie* wat as "soort *Mesembryanthemum*" beskryf word en *heuningpotjie* waarby die wetenskaplike naam *Massonia* gegee word. Sowel *seepbossie* (Leipoldt 1926a: 79) as *heuningpotjie* (Leipoldt 1927a: 212) word in sy werke gebruik. Uit September 1925 dateer ook *maerman* wat volgens Leipoldt *Senecio arenarius* is: "Dra geel blommetjies, groei op maer grond en ook op dakke."²

Ook uit September 1925 kom *borrelvink* met die aanduiding dat dit sinoniem is met *geelvink*, altwee benamings wat Leipoldt in *Praatjies met die kinders*, p. 73 gebruik: "Geel- en borrelvinke in die populierbos." Die benaming *borrelvink* is moontlik 'n volksetimologiese vervorming van *borrievink*, wat na die vink se borriekleur verwys. En verder uit September 1925 dateer drie sinonieme vir *steenuil* met die aanduiding "Leipoldt (mondeling)": *braakuil*, *hoenderuil* en *grootuil*. 'n Ongedateerde mededeling van Leipoldt meld dat *bontkwartel* 'n sinoniem is van *harlekynkwartel* (*Coturnix delegorguei* Deleg.). Die taksonomiese outeur is hier Louis Adulphe Delegorgue.

'n Ongewone optekening uit September 1925 noem dat *miangpens*, volgens Leipoldt in Lambertsbaai gebruiklik, dieselfde is as *psalmpens*.

Onder die datum 7 Mei 1928 deel Leipoldt aan 'n sekere mnr. Cruse mee dat die galgsalmander 'n koggelmandersoort is wat onder andere by Groenpunt voorkom: "Die Groenpuntse plein was vroeër baie moerassig, ook het die galg daar gestaan. Dié soort koggelmannetjies het op die bossies, en selfs op die galg geklim — vandaar die naam."³

2. Verklaring van woorde uit sekere van Leipoldt se werke

In hierdie groep val plant-, voël- en ander verwante name wat uit Leipoldt se drie digbundels *Oom Gert vertel en ander gedigte*, *Uit drie wêrelddele* en *Dingaansdag* kom. Dit is onduidelik waarom sekere name uit die bundels gekies is. Die name is boaan die kaartjies geskryf met 'n verwysing na die digbundel waaruit die aanhaling kom. Die uitgawe of druk van die betrokke digbundels word nie genoem nie. Ek gebruik aanhalings uit die uitgawes of drukke uit die 1920's, want dit is die tydperk toe Leipoldt skynbaar die meeste bydraes gelewer het. Hy het die wetenskaplike naam en soms 'n kort beskrywing in potlood of swart ink op die kaartjies geskryf, soms met sy voorletters CLL daaronder. Die name wat behandel word, is maar 'n klein aantal van die talryke name wat in hierdie drietal digbundels voorkom.

Die plantname uit *Oom Gert vertel en ander gedigte* (1921) is die volgende: *kafferskuil* ("Oor al die seekoegate / is kafferskuil gegroei", p. 13) met die wetenskaplike naam *Pronium palmitum*,⁴ die verwysing "Sie Harvey, Marloth, Thun-

berg" en geteken CLL; *katjiepiering* ("Orals in die tuin rond / ruik jy ... / Jasmyn en katjiepiering", p. 14) met die verklaring: "Gardenia florida is die ingevoerde makkatjiepiering. Die wildekatjiepiering is 'n ander inheemse soort afkomstig van die bosveld en boswêreld in die Transkei." en geteken CLL; *ruigte* ("Die seekoegate, waar / Die kafferskuil en ruigte groei", p. 17) met die verklaring: "Grassoorte wat geil groei. Gewoonlik Cyperussoorte."; *kameeldoring* ("Hier is 'n ou kameeldoring, amper kaal", p. 46) met die verklaring: "Orals bekend, Acacia giraffae, gewoonlik op die ope veld, met 'n taamlik plat kroon" en geteken CLL; en *klossie* ("Klossies uit die kuil", p. 70) met die verklaring: "Ixiasoorte. Die naam word in Clanwilliam onverskillig gebruik vir ander Iridaesoorse soos Aristeia en Klattia."

Die plantname uit *Uit drie wêrelddele* (1926b) word op verskillende maniere behandel. Daar is 'n aantal waar slegs die wetenskaplike naam in potlood op die kaartjies geskryf is. Sulke gevalle is *witvleilelie* ("Die witvlei-lolie, wat sierlik staan en geur soos ryp kaneel", p. 20) met die wetenskaplike naam *Satyrium odorum*; *suidissel* ("Suidissels martel die week gras, / Verwit en verfyn", p. 49) met die wetenskaplike naam *Sonchus oleraceus*; *tamboekiegras* ("Skulde vir die leeu was die lang tamboekiegras", p. 54) met die wetenskaplike naam *Cymbopogon validus*; *wateruintjie* ("Geurige ruik van die wit water-uintjies wat sluimer", p. 65) met die wetenskaplike naam *Aponogeton distachyus*; *soetgras* ("Daar het ons soetgras saam herkou / Op die son-gevekte vlei", p. 150) met die wetenskaplike naam *Panicum laevifolium*; *sukkeldoring* ("In 'n gat daar onder die sukkeldoring", p. 175) met die wisselvorme *sekeldoring* en *sikkeldoring* en die wetenskaplike naam *Dichrostachys nutans*; en *witdoring* ("'n Pêrel-besaaide witdoring met sy bas en sy blare nat", p. 178) en die wetenskaplike aanduiding *Acaciasp.* By twee gevalle gee hy ook die taksonomiese outeur na die wetenskaplike naam: *suurvy* ("Gerimpelde rondtes en duine, / Ryk van suurvy se ranke", p. 64) met die wetenskaplike naam *Mesembryanthemum edule* Linn. en *tjenkerientjee* ("'n Tjenkerientjee om viool te speel", p. 104) met die wetenskaplike naam *Ornithogalum thyrsoides* Jacq. Op 'n kaartjie van *koejawelboom* verwys Leipoldt na *guavaboom*, maar hy het nie 'n ooreenstemmende kaartjie van *guavaboom* met die wetenskaplike naam gemaak nie. By *rietruigte* ("'n Vlei met diep water ... / Rondom rietruigte en keurbos, verwilderd en dig", p. 64) lui Leipoldt se verklaring: "Riet wat ruig groei."

Dan is daar dié met uitvoeriger beskrywings. Sulke gevalle is: *ghnarrastruik* ("Die wye veld / ... Waar kanniedood ... / spog / Oor kruidjie-roer-my-nie en ghnarra-struik", p. 13) met die verklaring: "Gnarrabos is 'n soort Rhus. Die naam word toegepas op allerhande soorte."; *waterbos* ("Die seekoegate ... / Waar nog die woeste waterbos verberg / Die wilde neushoringdier", p. 13) met die verklaring in potlood: "Baie soorte word so genoem. Hier bedoel ek glo geen bepaalde soort nie maar bosse in algemeen rondom water."; *vinkel* ("Die gemmerstruik wat bloei / Daar tussen die vinkel en tuin-anys", p. 21) waar hy vier verskillende soorte verklaar: "wildevinkel is *Carum capense* Sond. (sie Harvey Flora II 538); makvinkel is *Foeniculum officinale* All.; tandpynvinkel is *Sium thunbergii* D.C.; glienvinkel is *Glia gummifera* Sonder (*gli*, sê Harvey, is

afkomstig van 'n Hotnotwoord wat vir die bier wat uit die plant gemaak word, gegee word Flora Cap. II 547)", geteken CLL; *suikerbos* ("Die wind van die suikerbosrandjie / Maak kouer die kou van die nag", p. 44) met die verklaring: "Protea-soort. Die soort op die suikerbosrand is *Protea abyssinica*."; *boer-in-die-nag* ("Die boer-in-die-nag vou sy blare", p. 51) met die opmerking: "Ook *geelaandblom* genoem, is *Oenothera nocturna* Jacq. (Harv. Flora Cap. II 506)."; *minjonet* ("Gemmer-geur in die tuin en die mirre van minjonet", p. 146) met die verklaring: "*Reseda odorata* — ingevoerde tuinplant"; en *krulkrans* ("Die klimop en krulkrans pluk sy [die seekoegat-vrou] af", p. 163) met die opmerking: "Verskillende soorte *Smilax* word *krulkrans* genoem. Hierdie soort is *S. capensis*."

Die behandeling van die plantname in *Dingaansdag* (1925) is soortgelyk aan dié in *Uit drie wêrelddele* (1926b). Gevalle waar slegs die wetenskaplike naam in potlood gegee word, is die volgende: *bospeper* ("Hier is 'n tuin van weelde, wierook-vol — / Met ... / Bospeper, velskoenblaar", p. 14) *Piper capense*; *droedaskruid* ("Droedaskruid wat op die droogte teer", p. 14) *Pharnaceum lineare*; *graweelkruid* ("Hier is 'n tuin van weelde, wierook-vol — / Met ... / Graweelkruid, roosmaryn", p. 14) *Stobaea atractyloides*; *sieketroos* ("Hier is 'n tuin van weelde, wierook-vol — / Met sieketroos en wilde kamomille", p. 14) *Arctopus echinatus* (ook *platdoorn* genoem); *skilpadbossie* ("Hier is 'n tuin van weelde, wierook-vol — / Wilde skilpadbossies in bloei", p. 14) *Muraltia spinosa* (ook *duinbossie* genoem); *rooibos* ("As ... die rooibos-hout / Vooruitgestoot word ... / Om groter vuur en vlam te win", p. 63) *Ochna arborea*; *doringtou* ("Lang doringtoue slinger daar", p. 102) (ook *bobiaanstu*) *Dalbergia armata*; en *sikkeldoring* ("Die klowe en kranse ... / Met die sikkeldoring se ruik vergeur", p. 134) met die verwysing: "Sie *sikkeldoring*, *Dichrostachys nutans*."

Dié met uitvoeriger beskrywings is die volgende: *koningsblom* (Die lotosland waar ... / die koningsblom op die boomstam bloei", p. 31) met die verklaring: "Takorgidee, Vandasoorde. Die egte koning- of rajablom is 'n *Bulbulphyllum* of 'n *Laetia*soort, of ook 'n *Dendrobium*."; *jakaranda* ("Teen die blou van die jakarandas is die blou van die lug maar bleek", p. 50) met die opmerking, sonder die wetenskaplike naam: "'n Ingevoerde boomsoort uit Suid-Amerika. Die blomme is wit en blou. Net die blou soort word hier aangeplant."; *bontblom* ("Die bontblom wat orals die bosse oor rank", p. 93) met die Engelse benamings *pride of the Kaap* en *Barberton pride*, die sinoniem *spiesblaar* en die wetenskaplike naam *Bauhinia galpini* R.B.; *suurknol* ("Die rooi-geel suurknolle pryk somermaand daar [op die vlakte]", p. 93) met die verklaring: "Antholyzasoorde. Ook 'n *Watsonia*soort in sommige distrikte."; en *klooflelie* ("Rooi en blou klooflelies geur die lug", p. 102) met die verklaring: "*Amaryllyis belladonna*. Bloei in late somermaande."

Daar is 'n enkele plantnaam *tiemie* uit 'n ander werk *Die Heks* (1927b) wat Leipoldt vermeld. Dit is die volgende: "'n Koppie water, sonder eens 'n bietjie tiemie daarin", p. 4 waarby hy net sê: "Ingevoerde tuinkruid."

Slegs een voëlnaam *hamerkop* uit *Oom Gert vertel* (1921) word behandel: "Die hamerkop verlaat die vlei", p. VII, met die wetenskaplike naam *Scopus umbretta*, die Engelse benaming *tufted umbrette* en geteken CLL.

Meer voëlname uit *Uit drie wêrelddele* (1926b) word bespreek. By *waterhoender* ("Die sugvoor ... / Waar waterhoendertjies die water trap", p. 2) word slegs die wetenskaplike naam *Gallinula chloropus* Linn. gegee. By *makou* ("Die voor, / Waar statige makoue raad kom hou", p. 74) kom geen wetenskaplike naam voor nie, slegs die opmerking: "Gewone mak makoue. Ingevoerde eendsoort uit Macao." Ander voëlname word uitvoeriger behandel. By *glaasogie* ("Groen glaasogies gly van boom tot boom", p. 2) gee hy die sinonieme *witogie*, *kersogie*, *blesogie* en *ringogie*, die wetenskaplike naam *Zosterops capensis* waar hy die etimologie van *zosterops* vermeld as *zoster* wat "gordel" en *ops* wat "oog" beteken en die opmerking: "Orals deur die Unie bekend as 'n voëltjie wat in klein klompies bymekaarhou, en gesê word skade aan vrugteboorde te doen. Sie John Doe⁵ se *The Kingfisher and Other Poems*, 1924.", alles geteken CLL. By *singvalk* ("Die berge ... waar die grysval sing-valk skree", p. 20) lui die verklaring: "Melierax canorus, 'n groot valksoort amper so groot soos 'n sekretaarsvoël, deur heel S.A. verspreid. Sy geluid is skerp en skel en met 'n bietjie verbeelding kan jy daaruit 'n deuntjie maak." By *tingtinkie* ("Bly die gekwetter van bruin tingtinkies", p. 109) gee hy die wetenskaplike aanduiding *Anthus* sp. met 'n vraagteken, gevolg deur die opmerking: "Verskillende klein soorte voëls word so genoem." By *rooibekkie* ("Diep water omring met palmiet, waar ... / rooibekkie nes maak as winter die wêreld verlaat", p. 147) is die verklaring: "Estrilda astrild, 'n voëltjie wat in groot troppe rondtrek en 'n gesamentlike nes bou."; en by *visvanger* ("Die wilde visvanger wat fladder in vinnige strale van kleur", p. 147) is die verduideliking: "Verskillende soorte van Halcyon en Ceryle. Die gewone blou visvanger word hier bedoel."

By die vier voëlname uit *Dingaansdag* (1925) wat vermeld word, word slegs die wetenskaplike name gegee: *kwêvoël* ("Die klaaglied van die kwê-voël", p. 40) *Schizorhis concolor*; *veldkanarie* ("Veldkanaries, bly-gesind", p. 40) *Emberiza flaviventris*, gevolg deur die opmerking: "Bergkanarie is Alario alario."; *loerievoël* ("Loerie-voëls wat, pragtig blou, / Met trots-gekuifde hoogmoed die laeveld aanskou", p. 100) *Turacus corythaix* Wag.; en *steenuil* ("Die wyse steenuil waag sy woord", p. 131) *Bubo maculosa*.

Buiten plant- en voëlname kom daar verklarings vir enkele insekname in *Oom Gert vertel* (1921) voor: *duiwelby* ("In die tabaktuin gons die duiwelby", p. VII): "Is die groot mot *Acherontia atropos* Linn., heeltemal ongevaarlik en sonder 'n angel."; en *papie* ("Hy [die verkleurmanneltjie] draai sy nek ... / soos 'n papie uit die klei", p. 29): "Pupae van motte word *papies* genoem. Die gewone rooibrui papie is dié van *Colias electra*, die tuinskoenlapper."

Die taksonomiese outeurs wat in hierdie gedeelte by die wetenskaplike name genoem word, is: Linn., Carl Linnaeus; Jacq., Nikolaus Joseph von Jacquin; Sond./Sonder, Otto Wilhelm Sonder; All., Carlo Allioni; D.C., Augustin Pyramus de Candolle; R.B., Robert Brown; en Wag., Johann Georg Wagler.

Daar is twee ander woorde uit sy digbundels wat verklaar word:

Die benaming *groenspaan* in *Uit drie wêrelddele* (1926b) ("Groenspaan op 'n koper-oulap", p. 124) omskryf Leipoldt as "kopperroes, patiena, koperoksied, swartgroen van kleur".

By *sawaland* uit *Dingaansdag* (1925) ("Die reën / Sy gloed ontel'bre traneween ... / Oor fyn-bewerkte sawaland", p. 31) gee Leipoldt *sawaveld* as sinoniem saam met die verduideliking: "Sawa is 'n moeras. Sawagronde is moerasagtige akkers gebruik vir ryskultuur."

3. Optekeninge deur Leipoldt op eie inisiatief gedoen

Leipoldt se behandeling van sy selfopgetekende plant- en voëlname is ooreenstemmend met dié uit sy eie werke.

By 'n aantal plantname word slegs die wetenskaplike naam vermeld. Dit is die geval by *klipdagga* (*Leonotis ovata*) en *katjangboontjies* (*Vigna catjang*), "ook *makkatjangboontjies* genoem en *kardoeskatjangs*", asook by *keurbos* (*Lebeckia grandiflora* Benth.), *wildelemonhout* (*Parkinsonia africana* Sond.), *ysterhout* (*Millettia caffra* Meisn.) en *wildevinkel* (*Carum capense* Sond.) en *makvinkel* (*Foeniculum officinale* All.) wat albei op een kaart geskryf is en wat ook by *vinkel* uit *Uit drie wêrelddele* (1926b) saam met nog twee ander vinkelseorte verklaar word. By *kafferboom* word gesê dis 'n *Erythrina*-soort, gevolg deur 'n meer spesifieke opmerking: "Die gewone hoë soort is *E. caffra* Th." In die meeste van hierdie gevalle word die naam van die taksonomiese outeur by die wetenskaplike naam gevoeg.

By *plakkies* (*Cotyledon fascicularis* Ait.) kom ook 'n verwysing na Harv. in Flora II 374 voor. Soortgelyke verwysings na Harvey is te vind by *hotnotsvoë*, *rooiblaar*, *suurvoë* en *tontelbos* waar ook by elkeen verskeie sinonieme gegee word. By *hotnotsvoë* kom *t'gaukum* en *gladvoë* as sinonieme voor, gevolg deur die wetenskaplike naam *Mesembryanthemum acinaciforme* Linn. en die verwysing Harv. in Flora II 412. By *rooiblaar* verskaf Leipoldt die sinonieme *meiblaar* en *afrikanerblaar* ("in Marico — miskien weens kleur van Afrikanerosse"), die wetenskaplike naam *Combretum erythrophyllum* Sonder, die verwysing Harv. in Flora II 509, met die opmerking "kleurvolle bosse in die wintertyd". By *suurvoë* word verskeie sinonieme, *perdevoy*, *strandvoë*, *sandvoë*, *skurwevoë* en *tossievoë* (kinderes), vermeld, gevolg deur die wetenskaplike naam *Mesembryanthemum edule* Linn. wat hy ook by 'n sitaat uit *Uit drie wêrelddele* (1926b) gee en die verwysing Harv. in Flora II 412. By *tontelbos* (*Hermas gigantea* Linn.), met 'n verwysing na Harv. II 566, gee Leipoldt as sinonieme *tontelboom* en *tontelbasboom* met die opmerking: "Baie keer word dit *tontelbas* genoem, wat waarskynlik net 'n verbasering van die meer gewone *tontelbos* is. Die bas is nie uiters geskik vir tontel nie."

Sinonieme kom ook voor by *boerboon*, *kankerbos*, *sambreelboom* en *voëlent*. By *boerboon* word die wetenskaplike naam *Schotia speciosa* Jacq. gevolg deur die opmerking: "'n Soort groei by Gouritzrivier en word *klawerboer* genoem; dieselfde soort heet *donkerboer* in Laingsburg." By *kankerbos* met die wetenskaplike naam *Sutherlandia frutescens* R.B. word die beskrywing "'n wydverspreide peulbos met silwergrys blare wat gebruik word — en nutteloos is — as 'n kankermiddel" en die sinoniem *kankerklappertjies* gegee. By *sambreelboom* word gesê dis *Cussonia*-soorte met die opmerking: "Die gewone soort in die Kaap en Transvaal is *C. spicata*, maar daar is 'n halfdosyn ander soorte." Twee sinonieme *noiensboom* en *peterselieboom* word vermeld. By *voëlent* lui die definisie: "Verskillende

soorte van *Viscum* of *Loranthus*. Die gewone voëlent is *V. pauciflorum* Thun." Talle sinonieme word gelys: *voëlslymbos*, *voëlvlierbos*, *vasklou*, *lakkbos* en *inkruipertjie*.

Verwant aan die plantname is die volgende twee optekeninge: *goemsi/goemsibessies*, "die vrugte van *Abrus precatorius*, Engels *jequirity*, Hindi *gumchi*, ook genoem *kraal-* of *bidbessies*, gebruik as oogmiddel deur die Maleiers (ingevoer"); en *saffraan*, "die gedroogde stigmas van *Crocus sativus*".

'n Ander interessante optekening is *ghokoffie*: "Die koffie gemaak van die vrugte van die wildeamandel of ghoboontjie (*Brabeium stellatifolium* Linn.) nadat die harige skil (dop) daarvan afgetrek is en die vergif daarvan (syan-suur⁶) uitgedamp is deur water of brand."⁷

Leipoldt gebruik al hierdie volksname verskeie kere in sy werke, maar byna nie een van die sinonieme wat hy so uitvoerig vermeld nie.

By die voëlname gee Leipoldt meestal net die volksnaam en die wetenskaplike naam. Dit is die geval by *dikkop* (*Oedipodites capensis*), *krombek(voël)* (*Sylvicola rufescens*), asook by die tien verskillende eende wat hy almal op een kaart geskryf het: *knobbeleend* (*Sarcidionyx melanota*), *dwerggans (-eend)* (*Nettion auritus*), *berggans (-eend)* (*Alopochen aegyptiacus*), *bergeend* (*Casarca cana*), *geelbek-eend* (*Anas undulata*), *swarteend* (*Anas sparsa*), *teeleendjie* (*Nettion capense*), *hotnots-eendjie* (*Nettion punctata*), *sme-eendjie* (ook *roibekeendjie*) (*Paecilonetta erythrorhyncha*) en *witrugeendjie* (*Thalassornis leuconota*). Soortgelyke gevalle met die taksonomiese outeur by die wetenskaplike naam is: *bosduif* (*Columba phaeota* Gray), *groenbosduif* (*Vinago delalandii* Bp.), *kwartel* (*Coturnix africana* Temm. et Schleg.), *lemoenduif* (*Haplopelia larvata* Temm. et Knip), *swartknorhaan* (*Otis afra* Gmel.), *tarentaal* (met die sinonieme en wisselvorme *poelpetaan*, *poelpetart* en *kwarrelhoener*) (*Numidia coronata* Gray) en *tortelduif* (*Turtur capicola* Sundev.).

Slegs by enkele van die voëlname wat hy selfstandig opgeteken het, gee hy effens uitvoeriger gegewens. Dit is die geval by *bromvoël*: "n Boskraaisoort (*Bucorac cafer*), so genoem omdat sy geluid soos veraf gebrom of dreun is."; *diedrik*: "Chrysococcyx cupreus. Lê sy eiers in mossie- en vinkneste en het 'n eienaar-dige geluid. Is 'n swerwelingvoël en ook 'n trekvoël."; *kakkelaar*: "n Groen voël wat in bosruigte skuil, *Irisor viridis*. Kom nie verder af as Cradock – Burghersdorp nie, maar is orals taamlik skaars."; en *wildemakou*: "Plectropterus gambiensis, 'n watervoël volop in Transvaal."

Leipoldt gebruik die meeste van hierdie voëlname in sy werke, van die bekendstes verskeie kere.

Die taksonomiese outeurs wat in hierdie gedeelte by die wetenskaplike name gegee word, is die volgende: Th./Thun., Carl Peter Thunberg; Sond./Sonder, Otto Wilhelm Sonder; R.B., Robert Brown; Jacq., Nikolaus Joseph von Jacquin; Linn., Carl Linnaeus; Benth., George Bentham; Ait., William Aiton; All., Carlo Allioni; Meisn., Carl Meissner⁸; Gray, Robert Gray; Bp., Charles Lucien Bonaparte; Temm., Coenraad Jacob Temminck; Schleg., Hermann Schlegel; Knip, Pauline Knip; Gmel., Johann Friedrich Gmelin; en Sundev., Carl Jakob Sundevall.

'n Groep interessante optekeninge is die volksname vir medisyne. In baie gevalle gee hy slegs die farmakologiese benamings as verklarings. Dit is die geval by *staaldruppels* (*tinctura ferri perchloridi*), *lemoenolie* (*oleum limonis*, *oleum*

citris), *jalapdruppels* (*tinctura jalapae*) en *hoffmansdruppels* / *hoffmansdrup* (*spiritus aetheris compositus*) waar hy ook die Engelse benaming *Hoffmann's anodyne* vermeld. In ander gevalle gee hy 'n effens uitvoeriger verklaring waarin ook van die bestanddele genoem word. Sulke gevalle is *paregoor* (*tinctura camphorae composita*, "bevat opium en is vergift"), *lemoensout* (*sal limonis*, "'n mengsel van potass. oxalate en potass. tetroxalaat"⁹) en *jalappoeier* (*pulvis jalapae compositus* (*off.*), "jalap 5. kalitartras 9. gember 1").

By *haarlemmerolie* word die volgende verduideliking gegee: "'n Mixtuur van terpentynolie, guaiaktinktuur en naeltjieolie, gebruik vir rimetiek." By *rubelsolie* / *roebelsolie* lui die verklaring: "Verbastering van aqua rebeliana van die ou Switserse pharmacopoeia (eau de rabe), 'n elixir acidum met swawelsuur daarin. Die Nederlandse ekwivalent is sulfas aethylicus acidus cum spiritu." En ook by *kajapoetolie* (met wisselvorme *kaipoetie*, *kaipoelie* en *kaipololie*) word 'n uitvoerige verklaring gegee: "Ol. cajaputi, olie van die blare van Melaleuca leucadendron, is 'n mengsel van cineol en terpentyn. Synoniem cineol caja of cajuaputol. C₁₀H₁₄O, die gedeelte van eukalypolie¹⁰ wat afwasem tussen 347° en 351°F en wat op 30°F kristalliseer. Het 'n roem as middel teen verkoudheid — glad nie geregverdig of verdien nie. Is 'n smeerolie en 'n ruikolie."

Verder is daar twee gomsoorte wat as geneesmiddels aangewend word. Hulle is *perubalsam* / *proebalsam* met die verklaring: "'n Gom van Myroxylon pereirae, gebruik as 'n middel in gevalle van hoes."; en *duitwelsdrek* met die verklaring: "Asafoetida. Gom van die wortel van Ferula fetida. Word gebruik as gom of, as opgeloste gomtinktuur, gewoonlik vir hysteriese aandoenings. Het 'n nare ruik en is prikkelend vir die slymvlies van mond en neus."

Laastens is daar *spaansvlieg* met die wetenskaplike naam *Lytta* en die verklaring: "die gedroogde vlieg self of die pleister, emplastrum cantharides".

IV

In die uitgebreide woordversameling van die WAT vorm die bydraes van Leipoldt maar 'n geringe deel. Buiten Leipoldt se optekeninge is daar ook talle ander bewyse van dieselfde name en terme wat Leipoldt gedefinieer het.

Die plant- en diername uit sy gedigte wat verklaar word, is 'n minimale aantal van die talle wat hy in sy volledige gedigte gebruik. Vir die leksikograaf is sy verklarings van belang omdat dit 'n aanduiding gee by watter definisie 'n bepaalde aanhaling hoort, veral as 'n benaming op meer as een plant- of diersoort slaan, wat dikwels die geval met volksname is. Vir die leser van Leipoldt se poësie is dit nuttig om te weet presies watter plant- of diersoort hy bedoel in sy gedigte wat dikwels so 'n enumerasie van plant- en diername bevat dat dit moeilik vir die leek is om te visualiseer wat hy presies in gedagte gehad het toe hy die gedigte geskryf het.

Vir sowel die leksikograaf as die poësieleser sou dit van onskatbare waarde en belang gewees het as Leipoldt 'n verklaring van al die name in sy gedigte kon gegee het. Uit die klein versameling wat in afdeling III bespreek word, kry 'n mens 'n interessante aanduiding.

Notas

1. Volgens C.A. Smith (1966: 328) word *Ornithogalum prasinum maerman* genoem.
2. Dit is die enigste bewys dat *Senecio arenarius maerman* genoem word. Volgens C.A. Smith (1966: 249) is die volksnaam vir *S. arenarius* en ook vir *S. littorus hongerblom*.
3. Dit is moontlik die latere prof. dr. H.P. Cruse. Leipoldt (1929a: 31) self verklaar die naam: "Die geitjies, wat die mense hier (in die Olifantsrivierkloof) 'galgsalmandertjies' noem — 'n naam wat ek in my kinderdae die eerste maal gehoor het uit die mond van oubaas Combrinck, die stigter van die Koelkamers, wat ons vertel het van die galg wat op Drie-Ankerbaai gestaan het, en hoe die geitjies daar op- en afgeseil het." In sy outobiografiese vertelling van sy kinderdae beskryf Leipoldt (1953a: 183-184) hoe hy tydens 1890, toe hulle sy vader na die sino-desitting in Kaapstad vergesel het, in Drieankerbaai kennis gemaak het met mnr. Combrinck. Later gebruik Leipoldt dié gegewe in *Galgsalmander* (1932) wat in die Olifantsrivierkloof afspeel (sien veral die verklaring op p. 93 van die roman).
4. Von Wielligh (1925: 63) skryf dat die plant in Clanwilliam en Tulbagh *kaffer(s)kuil* genoem word. "Waarom die *s* agter *kaffer* ingelas word, het ek probeer naspoor. Dr. Leipoldt, wat in Clanwilliam opgegroeï is, verklaar dat hy die woord met 'n *s* skryf omdat die veronderstelling is die Kaffers *skuil* daarin. 'n Dergelike verklaring het ek ook van Tulbagh ontvang" (Von Wielligh 1925: 139). Soos in *papkuil* is die *kuil* in *kaffer(s)kuil* 'n volksetimologiese vervorming van *kul*, penis (sien Boshoff en Nienaber 1967: 375 onder **kul II**).
5. Victor Sampson (1855–1940), prokureur-generaal in die Jamesonkabinet en regter van die Hoogeregshof van die Unie van Suid-Afrika, het sy digbundels onder die skuilnaam John Doe gepubliseer. Sampson (1926: 30) vermeld hoe F.C. Kolbe hom in sy jeug aangemoedig het om 'n aantal gedigte te skryf, maar dat hy eers veertig jaar later weer met poësie sou begin.
6. Leipoldt se verafrikaansing van *cyan acid*, *siaansuur*.
7. In die artikel deur Leipoldt (1927c: 13) oor Schlechter vertel hy hoe die lede van die geselskap kennis gemaak het met ghokoffie. Een van die lede, C.W. Mally, het die wildeamandels waarvan die koffie berei word, in Duitsland laat ontleed waaruit geblyk het dat hulle nie so ryk aan voedingstowwe is soos vermoed was nie. Bolus (1919: 434) publiseer, moontlik deur toedoen van Leipoldt, 'n artikel oor die wildeamandel, 'n plant wat ook Malan (1919: 599) as inheems in sy lys noem. Leipoldt gebruik *ghokoffie* verskeie kere in sy werke, o.a. in *Galgsalmander*, p. 76 en p. 264.
8. Hy is Meisner gedoop, maar het later sy van na Meissner verander.
9. Leipoldt se spelling van chemiese name is soms 'n vermenging van Engels en Afrikaans. Die bedoeling hier is *potassium oxalate*, *kaliuumsalaat*, en *potassium tetraoxalate*, *kaliuimtetraoksalaat*.
10. Leipoldt se verafrikaansing van *eucalyptol*, *eukaliptool*.

Dankbetuiging

My dank aan Marieta Buys en haar assistente van Spesiale Versamelings, Universiteitsbiblioteek Stellenbosch wat my toegang verleen het tot briewe in die J.J. Smith-versameling, en Leanne Dreyer en Savel Daniels van die Departement Botanie en Soölogie, Universiteit Stellenbosch, wat aan my inligting verskaf het oor taksonomiese benamings en taksonomiese outeurs.

Bronnelys

- Bolus, H.M.L.** 1919. Die wilde-amandel. *Die Huisgenoot* 4(44): 434, Desember.
- Boshoff, S.P.E.** 1926a. 'n Standaardwoordeboek van Afrikaans. *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns* 4(3): 155-177, Maart.
- Boshoff, S.P.E.** 1926b. 'n Standaardwoordeboek van Afrikaans. *Gedenkboek ter ere van die Genootskap van Regte Afrikaners (1875-1925)*: 307-328. Potchefstroom: Die Weste-Drukkery.
- Boshoff, S.P.E en G.S. Nienaber.** 1967. *Afrikaanse etimologieë*. Pretoria: Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.
- Botha, W.F.** 2003. *Die impak van die leksikografieteorie op die samestelling van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. D.Phil.-verhandeling. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Gericke, Werner.** 1991. *Die Woordeboek van die Afrikaanse Taal: 'n Kultuurhistoriese verkenning*. M.A.-skripsie. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Harvey, William H. en Otto Wilhelm Sonder.** 1894. *Flora Capensis: Being a Systematic Description of the Plants of the Cape Colony, Caffraria, & Port Natal. Volume II. Leguminosae to Loranthaceae*. Brook, Nr. Ashford: L. Reeve.
- Kannemeyer, J.C.** 1999. *Leipoldt: 'n Lewensverhaal*. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
- Kannemeyer, J.C.** 2007. C. Louis Leipoldt en sy samewerking met J.J. Smith. Kannemeyer, J.C. 2007. "Uit puur verstrooiing": *Lesings, praatjies, artikels, onderhoude en besprekings*: 210-227. Stellenbosch: Inset-Uitgewers.
- Leipoldt, C. Louis.** 1911. *Oom Gert vertel en ander gedigte*. Met 'n inleiding deur Johannes J. Smith. Kaapstad: Holl.-Afr. Uitg.-Mij. / Pretoria/Johannesburg: J.H. de Bussy.
- Leipoldt, C. Louis.** 1918a. Ons veldmiddels. *Die Huisgenoot* 3(32): 563-566, Desember.
- L(eipoldt), C. L(ouis).** 1918b. Guillaume Marais. Ons verlies 'n voorbeeldige Afrikaner in hom. *Die Brandwag* 9(7 en 8): 201-203, 10 Desember.
- Leipoldt, C. Louis.** 1919. Lewensskets. Guillaume François Marais. *Die Huisgenoot* 4(39): 65-66, Julie.
- Leipoldt, C. Louis.** 1920. Ons skoolkamp in die Bosveld. *Die Brandwag* 12(6): 171-173, 201, 24 Desember.
- Leipoldt, C. Louis.** 1921. *Oom Gert vertel en ander gedigte*. Met 'n inleiding deur Johannes J. Smith. Derde, hersiene druk. Pretoria: J.H. de Bussy / Kaapstad: Holl.-Afrik. Uitgevers-Mij.
- Leipoldt, C. Louis.** 1925. *Dingaansdag*. Tweede uitgawe. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926a. *Praatjies met die kinders*. Met 'n voorwoord deur W.J. Viljoen. Vierde, verbeterde druk. Pretoria: J.H. de Bussy / Kaapstad: Holl.-Afrik. Uitgevers-Mij.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926b. *Uit drie wêrelddele: Gedigte*. Tweede druk. Kaapstad/Stellenbosch/Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926c. Ons wilde-voëls. I Wat 'n voël is. *Die Huisgenoot* 11(224): 17, 2 Julie.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926d. Ons wilde-voëls. II Parasitisme en die trekgees onder voëls. Die koekoek en die bergswawel. *Die Huisgenoot* 11(225): 27, 35, 9 Julie.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926e. Ons wilde-voëls. III Die bergswawel. *Die Huisgenoot* 11(228): 18-19, 30 Julie.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926f. Ons wilde-voëls. IV Die trekvalkie of rooivalkie. *Die Huisgenoot* 11(232): 15, 17, 63, 27 Augustus.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926g. Ons wilde-voëls. V Die windswawel. *Die Huisgenoot* 11(233): 29, 31, 3 September.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926h. Ons wilde-voëls. VI Piet-my-vrou. *Die Huisgenoot* 11(234): 19, 21, 10 September.

- Leipoldt, C. Louis.** 1926i. Ons wilde-voëls. VII Die ooievaar. *Die Huisgenoot* 11(235): 35, 37, 17 September.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926j. Ons wilde-voëls. VIII Ons duiwe. *Die Huisgenoot* 11(236): 19, 23, 24 September.
- Leipoldt, C. Louis.** 1926k. *Oom Gert vertel en ander gedigte*. Met 'n inleiding deur Johannes J. Smith. Vierde, verbeterde druk. Pretoria: J.H. de Bussy / Kaapstad: Holl.-Afrik. Uitgevers-Mij.
- Leipoldt, C. Louis.** 1927a. *Waar spoke speel: Verhale*. Kaapstad/Stellenbosch/Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Leipoldt, C. Louis.** 1927b. *Die Heks: 'n Toneelstuk in een bedryf*. Tweede druk. Kaapstad/Bloemfontein/Pretoria: Nasionale Pers.
- Leipoldt, C. Louis.** 1927c. Botaniste aan die Kaap. Rudolph Schlechter: 'n Paar persoonlike herinneringe. *Die Huisgenoot* 12(273): 11, 13, 15, 17 Junie.
- Leipoldt, C. Louis.** 1928. *Uit drie wêrelddele: Gedigte*. Derde druk. Kaapstad/Stellenbosch/Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Leipoldt, C. Louis.** 1929a. Die Olifantsrivierkloof I. *Die Huisgenoot* 13(364): 31, 33, 22 Maart.
- Leipoldt, C. Louis.** 1929b. Die Olifantsrivierkloof II. *Die Huisgenoot* 13(365): 37, 39, 29 Maart.
- Leipoldt, C. Louis.** 1932. *Galgsalmander*. Bloemfontein/Kaapstad/Stellenbosch: Nasionale Pers.
- Leipoldt, C. Louis.** 1940. Oor my eie werk. *Die Huisgenoot* 26 (976): 15, 23, 6 Desember.
- Leipoldt, C. Louis.** 1947. Die Olifantsrivierkloof. De Villiers, Ryno B., samesteller. 1947. *Suid-Afrika, ons mooi land*: 191-210. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- Leipoldt, C. Louis.** 1953a. In Clanwilliam en Kaapstad. Viljoen, J.M.H. 1953: 167-184.
- Leipoldt, C. Louis.** 1953b. Oor my eie werk. Viljoen, J.M.H. 1953: 191-195.
- Leipoldt, C. Louis.** 1980. *Versamelde gedigte*. Versorg deur J.C. Kannemeyer. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
- M(alan), J.H.** 1919. Ons kruie-medisynne. *Die Huisgenoot* 3(33): 598-599, Januarie.
- Sampson, Victor.** 1926. *My Reminiscences*. Londen: Longmans, Green and Co.
- Smith, C.A.** 1966. *Common Names of South African Plants*. Geredigeer deur E. Percy Phillips en Estelle van Hoepen. Botanical Survey Memoir No. 35. Pretoria: Staatsdrukker.
- Van Pletsen, J. Sauer.** 1926. Windswawels. *Die Huisgenoot* 11(235): 29, 39, 17 September.
- Verduijn den Boer, J.H.** 1927. Rudolph Schlechter. *Die Huisgenoot* 12(273): 15, 17 Junie.
- Verduijn den Boer, J.H.** 1928. Botanisten aan de Kaap. In memoriam. Rudolf Schlechter (1872-1925). *Die Huisgenoot* 13 (342): 25, 27, 35, 19 Oktober.
- Viljoen, J.M.H.** 1953. *'n Joernalis vertel*. Met Jeugherinneringe van C. Louis Leipoldt. Kaapstad/Bloemfontein/Johannesburg: Nasionale Boekhandel.
- Von Wielligh, G.R.** 1925. *Ons geselstaal: 'n Oorsig van gewestelike spraak soos Afrikaans gepraat word*. Met 'n inleiding deur Johannes J. Smith. Pretoria: J.L. van Schaik.

Ruimtelike en temporele leksikografiese deiktiese verankering

Rufus H. Gouws, *Departement Afrikaans en Nederlands,
Universiteit Stellenbosch, Stellenbosch, Suid-Afrika*
(rhg@sun.ac.za)

Opsomming: In hierdie bydrae word daar eerstens aandag gegee aan deiksis as 'n verskynsel in die semantiek. Die oordrag van deiksis na die leksikografie word bespreek en die verskynsel van leksikografiese deiktiese verankering word aan die orde gestel. Dit word aangetoon dat hierdie verankering op verskillende maniere gedoen kan word. Leksikograwe moet telkens besluit hoe hierdie proses ten beste in 'n bepaalde woordeboek uitgevoer moet word. Verskillende tipes tekssegmente kan gebruik word om deiktiese verankering te bewerkstellig en die optrede van tekssegmente soos aanduiders, aanduidersimbole en aanduiderdele word kortliks bespreek.

Die hoofokus is op ruimtelike en temporele leksikografiese deiktiese verankering. Verskillende deiktiese merkers en verankeringsprosedures word bespreek. Daar word aangetoon dat woordeboeke hier naas enkelaanduiders ook soms aanduiderkomplekse gebruik en dat die aanduiderkomplekse 'n eenvormige of 'n hibriedeformaat kan hê. Daar word voorgestel dat suksesvolle deiktiese verankering dikwels vereis dat woordeboeke 'n primêre verankeringsprosedure moet aanvul met sekondêre verankering. Deiktiese verankering word as 'n veelfasige proses beskryf. Die bespreking word deurgaans aan die hand van opgetekende woordeboekvoorbeelde gedoen. Op grond van die bevindinge in die besprekinge word voorstelle aan die hand gedoen vir verbeterde prosedures van deiktiese verankering.

Sleutelwoorde: AANDUIDERSIMBOOL, DEIKTIESE VERANKERING, HIBRIEDE-AANDUIDERKOMPLEKS, INTERNUITGEBREIDE AANDUIDER, LEKSIKOGRAFIESE DEIKSIS, LEKSIKOGRAFIESE DEIKTIESE SENTRUM, LEKSIKOGRAFIESE ETIKETTE, NEOLOGISMES, PRIMÊRE DEIKTIESE AANDUIDER, RUDIMENTÊRE DEIKTIESE VERANKERING, SEKONDÊRE DEIKTIESE AANDUIDER

Abstract: Spatial and Temporal Lexicographic Deictic Anchoring. In this contribution attention is given to deixis as it is known in the field of semantics. The transfer of deixis to lexicography is discussed and the concept of lexicographic deictic anchoring is brought to the fore. It is shown how this anchoring can be executed in different ways. Lexicographers need to decide how to employ this procedure in a specific dictionary. Different types of text segments can be used to enable deictic anchoring. These segments that include items, item symbols and item parts are briefly discussed.

The main focus of this article is on spatial and temporal lexicographic deictic anchoring. Different deictic markers and anchoring procedures are discussed. In this regard it is shown that dictionaries

do not only employ single items but also item complexes and that these item complexes can have a uniform or a hybrid format. It is suggested that successful deictic anchoring often demands that dictionaries should complement a primary anchoring procedure with secondary anchoring procedures. Deictic anchoring is discussed as a multi-phased process. The discussion is illustrated by real examples from dictionaries. Following the discussion suggestions are made for improved procedures of lexicographic deictic anchoring.

Keywords: DEICTIC ANCHORING, HYBRID ITEM COMPLEX, INTERNALLY-EXPANDED ITEM, ITEM SYMBOL, LEXICOGRAPHIC DEICTIC CENTRE, LEXICOGRAPHIC DEIXIS, LEXICOGRAPHIC LABELS, NEOLOGISMS, PRIMARY DEICTIC ITEM, RUDIMENTARY DEICTIC ANCHORING, SECONDARY DEICTIC ITEM

1. Inleiding

Deur die keuse van leksikale items om as lemmas opgeneem te word, weer-spieël 'n woordeboek daardie deel van die leksikon en van die werklike taalgebruik wat binne die tipologiese opdrag van die spesifieke woordeboek val. Die lemmas is makrostrukturele elemente en die makrostruktuur is 'n ordeningstruktuur (vergelyk Wiegand en Gouws 2013: 79) wat die lemmas volgens bepaalde beginsels rangskik. Deur 'n alfabetiese ordening word die lemmas in 'n woordeboek gedekontekstualiseer en die leksikograaf moet die artikel met bykomende aanduiders aanvul sodat gebruikers bewus kan raak van bepaalde semantiese en ander verbande waarin woorde optrede.

Lemmas en ander aanduiders in 'n artikel behoort nie altyd tot die verstekvariëteit van die taal van 'n betrokke woordeboek nie en dit is die taak van die leksikograaf om die gebruiker te help om bewus te wees van hierdie afwyking van die verstekwaarde. Waar 'n woordeboek in gebreke bly om dit te doen, kan dit die sukses van 'n woordeboekraadpleging negatief beïnvloed. Leksikograwe gebruik etikette en ander aanduiders om te help met die pragmatiese verbandlegging tussen 'n woordeboekinskrywing en die buitewoordeboekwêreld. Aspekte van hierdie leksikografiese prosedure word in hierdie artikel bespreek. Bestaande bewerkings word krities bekyk en voorstelle vir verbeterde leksikografiese werkswyses word aan die hand gedoen.

2. Leksikografie en linguistiek

Volgens Wiegand (1989: 251) is die leksikografie 'n praktyk wat gerig is op die totstandkoming van woordeboeke, sodat 'n volgende praktyk, te wete die kulturele praktyk van woordeboekgebruik, moontlik gemaak kan word. Naas die leksikografiepraktyk is daar die teoretiese leksikografie, ook bekend as metaleksikografie of woordeboeknavorsing. Sommige leksikograwe beskou die metaleksikografie as 'n onafhanklike dissipline en hulle benadruk dit dat dit

nóg 'n subdissipline van die linguistiek nóg 'n vorm van toegepaste taalkunde is. Vergelyk in hierdie verband onder meer Wiegand (1989: 250, 258, 266), Bergenholtz en Tarp (2003) en Tarp (2008).

Onlangse navorsing in die metaleksikografie fokus onder meer op die belang daarvan om nie hierdie onafhanklike dissipline slegs in isolasie te beskou nie, maar om die interdissiplinêre aard van die metaleksikografie te erken. In hierdie verband is die wisselwerking tussen metaleksikografie en byvoorbeeld inligtingkunde en rekenaarwetenskap van wesenlike belang. Vergelyk in hierdie verband onder meer Bothma, Gouws en Prinsloo (2016) asook Bothma (2018). Om verder te kyk as net 'n fokus op die taalkundige inhoud van woordeboeke en om binne 'n omvattende woordeboekkultuur te werk wat uitgebrei is na sowel woordeboeke gerig op taal vir algemene doeleindes as woordeboeke gerig op taal vir spesifieke doeleindes, bewys die belang van 'n gepaste leksikografieteorie in die beplanning en samestelling van albei hierdie breë woordeboekkatgorieë. Dit benadruk ook die belang van samewerking tussen leksikograwe en vakkundiges uit hierdie velde wanneer daar aan die spesifieke woordeboeke gewerk word.

Die interdissiplinêre aard van die leksikografie moet ook samewerking tussen leksikografie en linguistiek bevorder. Met betrekking tot die verhouding tussen hierdie twee velde kan verskeie benaderings onderskei word. Sommige leksikograwe en linguiste erken nie die bestaan van leksikografieteorie nie, vergelyk byvoorbeeld Atkins en Rundell (2008) en Béjoint (2010). Vir hulle behoort die gesprek oor leksikografie binne 'n linguistiese raamwerk plaas te vind met leksikograwe wat linguistiese teorieë in die beplanning en samestelling van hulle woordeboeke toepas. Metaleksikograwe wat wel die bestaan van leksikografieteorie vooropstel, se benadering is dat hierdie teorieë gebruik kan word om modelle te ontwikkel vir die beplanning en samestelling van woordeboeke. Deur leksikografiese teorieë as basis van die leksikografie te erken en dit in die leksikografiepraktyk toe te pas, word die bestaan en belang van linguistiese teorieë nie onderskat nie. Linguistiese teorie word wel as afsonderlik van leksikografieteorie gesien. In die wisselwerking tussen leksikografie en linguistiek word daar onderskei tussen enersyds linguistiek en linguistiese teorie en andersyds linguistiese data.

As 'n houër van kennis bevat 'n woordeboek waarin die algemene taal opgeneem en bewerk word 'n klomp linguistiese data, aangesien die bewerking primêr 'n weerspieëling bied van taalkundige kenmerke van die bewerkte leksikale item. Alhoewel taalkundige kennis aan die kant van die leksikograaf belangrik is om die keuse van die mees gepaste linguistiese data te verseker, impliseer die insluiting en aanbieding van hierdie linguistiese data nie dat die leksikografiese proses beheer of enigsins beïnvloed word deur een of meer linguistiese teorieë nie.

In die beplanning van 'n woordeboek moet leksikograwe bewus wees van wie die veronderstelde teikengebruiker van die woordeboek is. Met inagneming van die leksikografiese behoeftes van daardie gebruiker moet die tersaak-

like leksikografiese funksies, die woordeboekstrukture en die inhoud bepaal word. Om die mees geskikte funksies, strukture en inhoud te bepaal, is 'n benadering wat gebaseer is op die tersaaklike leksikografieteorie belangrik. Om die inhoud vanuit 'n funksiegedrewe benadering te kies, vereis 'n vertroudheid met die woordeboekonderwerp van die bepaalde woordeboek. In 'n algemene verklarende of vertalende woordeboek is dit die algemene taal en taalgebruik wat opgeneem en bewerk word. Linguistiese data vorm 'n wesenlike deel van die aanbod in 'n algemenetaalwoordeboek, en in die keuse en aanbieding van hierdie data mag die waarde van linguistiese kennis nooit onderskat word nie. Desondanks word die beplanning en samestelling van so 'n woordeboek en die keuse, aanbieding en bewerking van linguistiese data volgens leksikografiese beginsels gedoen. Soms mag dit wel met linguistiese beginsels oorvleuel.

Die interdisiplinêre aard van leksikografie maak samewerking tussen leksikografie en linguistiek noodsaaklik. Dit is veral die geval in die beplanning en samestelling van woordeboeke wat op taal vir algemene gebruik gerig is. Die bydrae vanuit die linguistiek is nie beperk tot die taalkundige data wat in 'n woordeboek opgeneem word nie maar dit sluit ook die leksikografiese gebruik van bepaalde terme uit die veld van die linguistiek in, alhoewel hierdie terme in die leksikografie soms gebruik word om na effens verskillende konsepte te verwys as in die linguistiek. Linguistiese terme soos *sinonimie*, *antoniemie polisemie*, *homonimie*, *idioom* en *kollokasie* asook grammatiese terme ter aanduiding van die woordsoort word dikwels in die teoretiese leksikografie, in die metataal van woordeboeke en ook as data-aanduiders in woordeboekartikels gebruik. Hierdie terme word nie noodwendig altyd op dieselfde manier as in die linguistiek gebruik nie, vergelyk Bergenholtz en Gouws (2012; 2014). Ter illustrasie van hierdie verskille kan die term *antoniem* gebruik word. In die linguistiek, meer spesifiek in die leksikale semantiek, verwys hierdie term na 'n spesifieke tipe betekenisteenoorgesteldheid, te wete waar die lede van 'n paar teenoorgesteltes gradeerbaar is en teenoorstaande pole van 'n betekeniskontinuum beset. Ander terme wat gebruik word om na betekenisteenoorgesteldheid te verwys, is onder meer *komplementariteit*, *onverenigbaarheid* en *omgekeerdheid* (De Klerk 1978: 105 e.v.). Woordeboeke gee dikwels geen blyke van hierdie verskillende tipes betekenisteenoorgesteldheid nie, en gebruik soms die term *antoniemie* as 'n superordinaat en algemene term vir alle tipes betekenisteenoorgesteldheid 'n Bepaalde soeksonde in 'n woordeboek kry die data-aanduiders "Antoniem" alhoewel die teenoorgesteltes in die betrokke soeksonde nie noodwendig antonieme is van die woord wat deur die lemma verteenwoordig word nie. In die volgende deelartikel van die lemma *Kauf* in De Gruyter se woordeboek *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (Kempcke et al. 2000) word die data-aanduiders "ANT" (=Antonym) gebruik om aan te toon dat die naamwoord *Verkauf* (=verkoop) 'n antoniem van die naamwoord *Kauf* (=koop) is.

Kauf [kauf], **der**; ~s, **Käufe** ['kɔɪfə] **1.** 'das Kaufen';
ANT Verkauf; ↗ FELD I.16.1: *der* ~ (SYN 'Erwerb 1.1') *eines Autos, Grundstücks; ein ~ auf Teilzahlung, Raten; Möbel zum ~ anbieten; einen ~ rückgängig machen; amtsspr. /jmd./ einen ~ tätigen*

Figuur 1: Deelartikel van die lemma *Kauf*

Antonimie is nie die teenstellingsbetrekking wat in hierdie woordpaar geld nie, maar wel omgekeerdheid. Eweneens voldoen woordeboekinskrywings wat as kollokasies gemerk word nie altyd noodwendig aan die streng linguïstiese interpretasie van hierdie term nie.

Om binne die raamwerk van 'n bepaalde leksikografieteorie te werk, impliseer nie dat insigte vanuit die linguïstiek geïgnoreer word nie. 'n Vertroudheid met linguïstiek en linguïstiese terme en om die vryheid te hê om hierdie terme op dieselfde manier of op 'n aangepaste manier in die leksikografiese omgewing te kan gebruik, help leksikograwe met 'n beter analise en bespreking ter verhoging van die leksikografiese gehalte van hulle woordeboeke.

Hierdie bydrae erken die belangrikheid daarvan dat daar 'n wisselwerking tussen linguïstiek en leksikografie moet wees en dat leksikograwe ook linguïstiese terme in die metataal van hulle woordeboek mag gebruik. Dit word ook erken dat leksikograwe die vryheid het om die gebruik van sulke terme by die spesifieke eise van die leksikografie aan te pas. In hierdie artikel word aandag gegee aan die leksikografiese gebruik van een term vanuit die linguïstiek, te wete die term *deiksis*, en hoe dit in 'n leksikografiese omgewing 'n effense betekenisverruiming ondergaan het om 'n beter verklaring vir sekere leksikografiese prosedures moontlik te maak.

3. Deiksis in die linguïstiek

In die studie van semantiek word *deiksis*, afgelei van die Griekse woord wat "aandui" of "wys na" beteken, as 'n term gebruik: "to handle the 'orientational' features of language which are relative to the time and place of utterance." (Lyons 1968: 275). Volgens Lyons (1968: 275)

Every language-utterance is made in a particular place and at a particular time: it occurs in a certain spatio-temporal situation. It is made by a particular person (the speaker) and is usually addressed to some other person (the hearer) ...

Bepaalde woorde word gebruik om 'n verband te lê tussen 'n bepaalde linguïstiese uiting en die tersaaklike temporele, ruimtelike en sosiale omgewing waar-

binne die uiting gemaak word. Daardie woorde maak die hoorder/leser bewus van die betrokke omgewing. Die hoorder/leser moet bewus wees van hierdie temporele en ruimtelike omgewing om die uiting optimaal te kan verstaan. Woorde wat 'n uiting koppel aan die temporele en ruimtelike konteks van 'n uiting wys as 't ware vir die leser/hoorder na die buitelinguistiese omgewing. Sulke woorde is deiktiese woorde en hulle veranker 'n uiting aan die buitelinguistiese konteks waarbinne dit gebruik word.

In 'n tipiese gespreksituasie vorm die spreker, die tyd en die plek van 'n bepaalde uiting die deiktiese sentrum, die zeroverwysingspunt, van die betrokke gesprek. In die interpretasie van 'n gesprek moet die leser/hoorder bewus wees van die perspektief van die spreker. Gevolglik sê Lyons (1977: 638) dat die kanonieke gespreksituasie egosentries is "in the sense that the speaker, by virtue of being the speaker, casts himself in the role of ego and relates everything to his viewpoint."

In die taalkunde word verskillende deiktiese kategorieë onderskei, onder meer persoonsdeiksis (aangedui deur die gebruik van voornaamwoorde), temporele en plekkeiksis asook sosiale deiksis — die manier waarop 'n gegewe uiting iets oor die geldende sosiale verhouding weergee.

4. Deiksis in die leksikografie

In die hieropvolgende afdelings van die artikel sal die bespreking primêr gerig wees op aspekte van woordeboeke wat die algemene taal as onderwerp het. Hierdie algemene woordeboeke weerspieël iets van 'n gegewe taal soos dit deur die betrokke taalgemeenskap gebruik word.

Woordeboeke is praktiese gebruiksinstrumente waaraan 'n gebruiker wat tot die teikengebruikersgroep behoort, daardie inligting moet kan onttrek wat 'n oplossing bied vir die probleem wat tot die woordeboekraadpleging aanleiding gegee het. In die beplanning en samestelling van enige woordeboek moet die keuse van leksikale items wat as lemmakandidate gekies word en die keuse van data wat aangebied word as aanduiders in die bewerking van die lemma of as aanduiders in 'n buitetekst, voldoen aan die bevrediging van die leksikografiese funksies van die spesifieke woordeboek.

'n Woordeboek met 'n teksproduksiefunksie sal gewoonlik meer koteks-aanduiders verskaf as 'n woordeboek wat 'n teksbegripfunksie het. Ongeag die funksie, moet 'n gebruiker daardie inligting kan onttrek wat hom/haar kan help om 'n gegewe linguistiese uitdrukking te kan gebruik of verstaan in ooreenstemming met die spesifieke woordeboekeksterne omgewing waarin die betrokke uitdrukking voorkom. Die omgewing, hetsy pragmaties of kultureel, hetsy ruimtelike of temporeel, moet duidelik uit die leksikografiese aanbieding blyk.

Om 'n woordeboek te raadpleeg op soek na die betekenis van die woord *punt* wat in 'n koerantberig oor krieket gebruik is, kan die gebruiker lei na die volgende deelartikel in die Afrikaanse woordeboek HAT:

punt² *s.nw.* [**punte; puntjie**] [afk. **pt.**]

1 leesteken, onder meer aan die einde van 'n volsin, na 'n afkorting en aan die bokant van die letters i en j: 'n *briefie van 'n kind sonder enige punte of ander leestekens.*

2 (*musiek*) stip naas 'n noot om aan te dui dat die noot die helfte so lank aangehou moet word.

3 (*drukkuns*) eenheid waarmee die hoogte van drukletters, interlinies en die breedte van spasies bereken word: *geset in tien punt Garamond.*

4 syfer wat aandui hoe iemand presteer het of hoe ver iemand in 'n wedstryd gewen/verloor het: *goeie punte in die/n eksamen kry • die hoogste punte in/vir Afrikaans behaal • Ons atletiekspan was 12 punte voor. • met sewe punte verloor • In rugby kan punte met drieë, doelskoppe, strafskoppe en skepskoppe aangeteken word. • 'n Bokser kan met 'n uitklophou of met punte wen.*

5 plek: *die punt van aanraking • Hulle sal op 'n bepaalde punt langs die pad vir ons wag. • die punt waar twee lyne mekaar sny, waar twee paaie mekaar kruis • By hierdie punt moet ek ongelukkig die verhaal onderbreek.*

6 (*krieket*) (posisie van 'n) veldwerker aan die wegkant, byna direk langs die kolwer.

7 oomblik; aanduiding van die oorgang tot 'n handeling of in 'n toestand: *Hy het op die punt gestaan om die plaas te koop. • Ek was op die punt om te loop. • Die muur was op die punt om om te val. • 'n punt bereik wanneer jy moet reageer [...].*

Figuur 2: Deelartikel uit HAT

Die woord *punt* word as 'n polisemiese woord behandel en in die sesde semantiese subkommentaar help die etiket *krieket* die gebruiker om die regte gebruiksomgewing en die betekenisparafrase van die gepaste betekenisonderskeiding van *punt* te vind. Indien die gebruiker 'n vakwoordeboek met krieketterme sou gebruik, sou die woord *punt* ook daarin as lemma opgeneem gewees het. Die woord sou egter nie met die etiket *krieket* gemerk gewees het nie, omdat krieket die verstek- semantiese veld is waartoe alle lemmata in die woordeboek behoort. Die gebruiker hoef dus nie in die artikel van die woord *punt* van die tersaaklike omgewing in kennis gestel te word nie. In HAT is die verstekomgewing die algemene taal. Gebruikers moet dus ingelig word wanneer woorde en betekenisonderskeidings afwyk van die verstekveld. In hierdie artikel geskied dit deur middel van die vaktaleetiket *krieket* wat die bepaalde betekenisonderskeiding van *punt* koppel aan die bepaalde gebruiksomgewing in die woordeboeksterne omgewing.

Met verwysing na die linguïstiese begrip *deiksis* waar woorde in 'n bepaalde linguïstiese uiting daardie uiting aan die buitelinguïstiese werklikheid veranker, kan die gebruik van 'n etiket soos *krieket* in hierdie woordeboek gesien word as 'n vorm van leksikografiese deiksis. 'n Bepaalde inskrywing, in hierdie geval die etiket, koppel 'n ander inskrywing, in hierdie geval een spesifieke betekenisonderskeiding van die woord *punt*, aan die buitewoordeboekwerklikheid.

Leksikografiese etikette kan beskou word as een van die tipes leksikografiese tekssegmente wat 'n inskrywing in 'n woordeboekartikel anker aan die buite-woordeboekwerklikheid — die pragmatiese voorkoms van daardie inskrywing in die werklike taalgebruik. Hulle verwys die woordeboekgebruiker vanuit die woordeboek na die woordeboeksterne wêreld.

4.1 Leksikografiese deiksis

Die gebruik van die term *leksikografiese deiksis* is in Gouws (1988: 14) aan die orde gestel en verder bespreek in onder meer Gouws (1989: 202), Lombard (1993) en Beyer (2006). In 'n tipiese gespreksituasie vorm die spreker, die plek en die tyd van 'n uiting die deiktiese sentrum en alle verwysings na plek, tyd en persoon, byvoorbeeld deur uitdrukkings soos *hier/daar; gister/volgende jaar; jy/ons*, moet vanuit die perspektief van die deiktiese sentrum geïnterpreteer word. 'n Woordeboek is nie 'n deelnemer aan 'n tipiese gespreksituasie nie, maar wanneer 'n woordeboek geraadpleeg word, is daar tog 'n tipe kommunikasiesituasie met die woordeboek as "spreker" en die gebruiker as "hoorder". Die tekste in 'n woordeboek word nie gesien as iets wat deur 'n bepaalde spreker geproduseer is nie; gevolglik speel persoonsdeiksis 'n beperkte rol in leksikografiese deiksis. In 'n sinchroniese algemeenetaalwoordeboek wat op die standaardvariëteit van die betrokke taal gerig is, sal die deiktiese sentrum die taal van die standaardvariëteit wees soos wat dit gebruik is ten tye van die woordeboek se samestelling. Waar aanduiders ingesluit word waarvan die gebruik en algemene voorkoms afwyk van die tyd van die samestelling moet die leksikograaf die woordeboekgebruikers dienooreenkomstig inlig. Indien dit nie gedoen word nie, kan die gebruiker se keuse van sulke vorme tot minder geslaagde kommunikasie lei. 'n Algemeenetaalwoordeboek vertoon tipieserwys linguïstiese uitdrukkings wat deur die hele geografiese omgewing van die beoogde teikengebruikersgroep gebruik word. Waar 'n aanduiding met 'n beperkte geografiese verspreiding in so 'n woordeboek ingesluit word, moet die woordeboek hierdie beperking aandui. Selfs in 'n enkele variëteit van 'n taal, en dit sluit ook die standaardvariëteit in, het alle woorde en uitdrukkings nie dieselfde register- en stilistiese waarde nie. Sommige woorde kom slegs in óf formele óf informele taalgebruik voor, ander is beperk tot geselstaal terwyl sommige woorde as byvoorbeeld vloeke of aanstootlike taalgebruik geklassifiseer word. Ook hier kan woordeboekgebruikers met reg op leksikografiese leiding aanspraak maak om moontlike kommunikatiewe verleentheid te voorkom. Vergelyk in hierdie verband Zgusta (1971: 173).

Waar aanduiders in 'n woordeboek linguïstiese vorme verteenwoordig wat in die werklike taalgebruik afwyk van die taal wat tipies is van die tyd van samestelling van die woordeboek, van die geografiese omgewing van die teikengebruikers en van die neutrale register van dié taal, val daardie linguïstiese vorme buite die deiktiese sentrum van die betrokke woordeboek. Elke woordeboek het sy eie deiktiese sentrum. In algemeenetaalwoordeboeke is die deiktiese sentrum daardie vorme wat tot die neutrale register van die taal ten tye van die

samestelling van die woordeboek behoort en wat voorkom in die geografiese omgewing van die teikengebruikers van die woordeboek.

Taal en kultuur is dikwels verweef en, na gelang van die woordeboeksoort, kan dit 'n invloed hê op die leksikografiese aanbieding en behandeling, aangesien sommige woordeboeke iets van die kultuur van die betrokke taalgemeenskap weerspieël. In die hantering van kultuurgebonde aanduiders moet die leksikograaf 'n goed omskrewe siening van die begrip kultuur hê. Hier kan leksikograwe hulle byvoorbeeld laat lei deur Kavanagh (2000: 102) se onderskeid tussen "culture with a capital C" en "culture with a small c". *Kultuur* met 'n hoofletter *K* verwys na gebruiklike kulturele aspekte soos musiek, argitektuur en letterkunde. Kavanagh se pleidooi is dat tradisionele gebruike asook die manier waarop taal die daaglikse lewe van die taalgemeenskap weerspieël, *kultuur* met 'n klein *k*, ook erken en leksikografies weergegee moet word.

Woorde wat ten opsigte van kultuur neutraal is, val binne die grense van die deiktiese sentrum, terwyl kultuurgebonde woorde afwyk van die verstek van die betrokke woordeboek se deiktiese sentrum. Leksikograwe moet bewus wees van kultuurgebonde woordeboekinskrywings sodat die nodige deiktiese verankering kan geskied.

Die tipologiese opdrag van enige woordeboek speel 'n belangrike rol m.b.t. die aard en omvang van afwykings van die deiktiese sentrum. In 'n skoolwoordeboek word veral die standaardvariëteit van die betrokke taal opgeneem en gebruik, maar in 'n omvattende woordeboek word daar van verskillende variëteite verslag gedoen. Ook hier sal die standaardvariëteit tipies as die deiktiese sentrum beskou word met inskrywings uit ander variëteite wat as sodanig aangedui moet word sodat die gebruiker hulle op 'n gepaste manier aan die woordeboeksterne omgewing kan koppel. 'n Omvattende woordeboek met 'n sinchroniese fokus sal ook aanduiders insluit wat iets van die ontwikkeling en omvangrykheid van die betrokke taal weergee. In so 'n woordeboek sal daar aanduiders wees wat gekoppel moet word aan 'n spesifieke plek, 'n spesifieke tyd en 'n spesifieke register en styl.

'n Erkenning aan leksikografiese deiksis verplig die leksikograaf om die nodige leiding aan woordeboekgebruikers te gee sodat hulle bewus kan wees van afwykings van die woordeboek se verstekvertrekpunt.

Bolinger (1985: 69) beweer dat

Lexicography is an unnatural occupation. It consists in tearing words from their mother context and setting them in rows ... to make them fit side by side, in an order determined not by nature but by some obscure Phoenician sailors ... Half of the lexicographer's labor is spent repairing this damage to an infinitude of natural connections that every word in any language contracts with every other word.

Omdat leksikografie so 'n onnatuurlike bedryf is en woordeboeke woorde wat as lemmas ingesluit word, dekontekstualiseer, is dit belangrik dat die leksikograaf die gebruiker moet help met die herkontekstualisering van woorde deur

hulle in die buitewoordeboekomgewing te veranker.

5. Tekssegmente in woordeboekartikels

Leksikografiese deiktiese verankering kan op verskillende maniere gedoen word en leksikograwe moet telkens besluit hoe hierdie proses ten beste in 'n bepaalde woordeboek uitgevoer moet word. Daar is ook verskillende tipes tekssegmente wat gebruik word om deiktiese verankering te bewerkstellig.

Tekssegmente in 'n woordeboekartikel kan in twee klasse verdeel word, te wete aanduiders en struktuurmerkers, vergelyk Wiegand (1989a: 427). Die verskillende tekssegmente in 'n woordeboekartikel kan vasgestel word deur 'n proses van funksionele en posisionele segmentering, vergelyk Wiegand (1989a: 438). Aanduiders is tekssegmente waaraan die gebruiker inligting kan onttrek t.o.v. die aanbieding en bewerking van die onderwerp van die betrokke woordeboek, byvoorbeeld uitspraakaanduiders, woordsoortaanduiders, kollokasie-aanduiders, aanduiders van die betekenisparafrase, ensovoorts. Struktuurmerkers, ook bekend as mikrostrukturele struktuurmerkers, val in twee tipes uiteen, te wete tipografiese en nietipografiese struktuurmerkers. Tipografiese struktuurmerkers is die gebruik van byvoorbeeld vetdruk, romein en kursief, terwyl nietipografiese struktuurmerkers tekens soos 'n driehoek, asterisk, vierkant, ensovoorts is. Struktuurmerkers is nie datadraers en daarom kan gebruikers nie inligting oor die woordeboekonderwerp daaraan onttrek nie. Struktuurmerkers identifiseer 'n spesifieke aanduiders of soeksone en dra by tot die voorstelling van die kits- interne toegangstruktuur van 'n woordeboekartikel. In figuur 3, 'n artikel uit HAT, word vetdruk as tipografiese struktuurmerker gebruik om die lemmateken te merk en kursief word gebruik om aanduiders van voorbeeldsinne te merk. Die inskrywing "■" is 'n nietipografiese struktuurmerker wat gebruik word in artikels van meerk funksionele woorde om 'n woordsoortaanduiders te merk as een van meer as een woordsoortaanduiders in die betrokke artikel. Die driehoekige pylpunt is 'n struktuurmerker wat die soeksone merk waar onverklaarde gelede woorde aangebied word:

pyn¹

■ *s.nw.* [**pyne**; **pyntjie**]

1 gevoel wat jy ervaar wanneer 'n deel van jou liggaam seer is; liggaamlike lyding: 'n *stekende/dowwe/knaende pyn* • 'n *pyn in die been, oor die hart, op die maag*.

2 gevoel wat jy ervaar wanneer jy ongelukkig/hartseer is; verdriet; smart: *Sy minagtende woorde het haar pyn aangedoen*. • *bitter pyn verduur ná iemand se dood* ♦ *Van al my jeug se twyfel, al my pyn / het ek gepraat* (N.P. van Wyk Louw). ♦ *Die mens oorleef sy pyn / meestal, al gaan dit die verstand te bowe* (Lucas Malan).

3 (*informeel*) nare, irriterende persoon: *Louise is 'n regte pyn (in die nek) met haar spoggerij oor haar kinders se prestasies*.

▣ ww. [**het gepyn**]

seer wees/kry: *Die tand pyn nou al twee dae lank.* • *My maag pyn vreeslik.*

[Latyn *poena* straf]

▶ **pyn**: **py**ngevoel, **py**ngewaarwording

Figuur 3: Struktuurmerkers in 'n artikel uit HAT

6. Deiktiese merkers

6.1 Deiktiese verankering deur aanduiders

'n Algemene en opvallende manier waarop deiktiese verankering plaasvind, is deur die gebruik van leksikografiese etikette. As tekssegmente in woordeboek-artikels tree leksikografiese etikette as aanduiders op, soos blyk uit die volgende deelartikel:

¹**sintaksis** (sin-tak-sis) s.nw. (*taalkunde*)

1 Onderlinge verbindbaarheid of samehang van woorde, frases en sinne met behulp waarvan taaluitinge gevorm word; sin. *sinkonstruksie* (ongewoon), *sinsbou* (minder gebruiklik), *sinskonstruksie* (minder gebruiklik): *Die sintaksis en ritme van die verouderde Duits moet volgehou word* (Suidw., 14 Sept. 1970, 2).

Figuur 4: Deelartikel van die lemma ¹*sintaksis* in die WAT

In hierdie artikel is die inskrywing "*taalkunde*" 'n etiket wat as aanduider met 'n lemmatiese adressering aantoon dat die woord *sintaksis* tot die vakgebied van die taalkunde behoort.

Leksikografiese etikette is nie die enigste tekssegmente wat as aanduiders deiktiese verankering bemiddel nie. In die volgende deelartikel van die WAT se lemmateken ¹*skoot* begin die eerste semantiese subkommentaar met die intern uitgebreide aanduider "Ook, verouderd, *skot*."

¹**skoot** s.nw., skote (*met vkw. in bet. 5*).

1 a Ook, verouderd, *skot*.

i Lading van 'n vuurwapen: 'n *Skoot aftrek, afvuur, los*.

Figuur 5: Deelartikel van die lemma ¹*skoot* in die WAT

In hierdie artikel is die wisselvormaanduider "Ook *skot*" intern uitgebrei deur *verouderd*, 'n aanduider-interne aanduider, sodat die aanloopmerker *ook* as voorste aanduidersegment en die aanduider van die wisselvormadres *skot* as agterste aanduidersegment optree (Wiegand en Smit 2013: 153 e.v.).

In die WAT word aanduiders wat deiktiese verankering bemiddel dikwels gebruik in aanduider-interne uitbreiding. Dit kan soms tot komplekse aanduiders lei, soos te sien in die volgende voorbeeld uit die deelartikel van die lemma *sommer*:

sommer (sqm-mer) bw. Ook, geselstaal, *soema*, *somma* en *somme'*, en soms, verouderd, *somaar* en *somar* en selde, verouderd, *sommar*.

Figuur 6: Deelartikel van die lemma *sommer* in die WAT

In hierdie komplekse wisselvormaanduiderkluster word ses wisselvorme van *sommer* aangedui, te wete *soema*, *somma*, *somme'*, *somaar*, *somar* en *sommar*. Die komplekse wisselvormaanduiderkluster word intern uitgebrei met drie aanduiders wat deiktiese verankering bemiddel, naamlik *geselstaal*, *verouderd*, *verouderd*. Telkens het hierdie aanduiders een of meer wisselvormaanduiders as adres, met die adressering wat telkens na regs plaasvind.

Wisselvormaanduiders bevat soms in die WAT meer as een deiktiese merker wat op dieselfde wisselvorm as adres gerig is, soos in die volgende voorbeeld:

kompenie s.nw.

1 Verouderd en weinig gebr. vir *kompanie 1*: Warden (het) in Natal aangeklop om hulp, en sir Benjamin Pine het hom twee kompanies voetgangers toegestuur (G.S. Preller: Pretorius, 1937, 424).

Figuur 7: Deelartikel van die lemma *kompenie* in die WAT

Die eerste semantiese kommentaar se soeksones vir koteksaanduiders word voorafgegaan deur die wisselvormaanduider "Verouderd en weinig gebr. vir *kompanie 1*". Deur die toepassing van 'n prosese van funksionele segmentering, vergelyk Wiegand (1989a: 438), kan die verskillende funksionele tekssegmente in 'n artikel vasgestel word, in hierdie voorbeeld onder meer die aanduiders *verouderd* en *weinig gebruiklik*. Hierdie aanduiders tree albei as deiktiese merkers van die wisselvormadres, die aanduider *kompanie 1*, op.

Uit figuur 8 en 9 is dit duidelik dat dit nie net komplekse wisselvormaanduiders is wat deur deiktiese verankeringsaanduiders intern uitgebrei word nie.

laagaf bw. Ook *laag af*. Ver na onder; ook, ver weg; teenoor *hoogop*: Hulle klim *laagaf teen die steil rotse*. ≈ *Die mans ... had 'n soort van onderbaatjie aan die lyf, wat laagaf kom, voor en agter* (J.H. Malan: Swerweling, 1921, 155).

■ Ook byv.: *Die huis is laagaf langs die pad na die dorp*. ■ Ook streektaal en fig. m.d. bet. "na aan jou einde": *Die siek ou man is laagaf* (Opgeteken in Namakw).

deur H. Mulder: Gister, 1970, 27, en T. Links: Namakwalanders, 1989, 53).
Vgl. *LAER AF* (²*LAAG I, uitdr.*)

Figuur 8: Deelartikel van die lemma *laagaf* in die WAT

In die WAT word aanlope as inskrywings altyd deur die nietipografiese struktuurmerker "■" voorafgegaan. In figuur 8 is daar twee aanlope. Eerstens om die byvoeglike gebruik van die lemma te benoem asook 'n tersaaklike koteksaanduider te verstrek. Tweedens is daar 'n aanloop wat pragmatiese en semantiese data bevat. Funksionele segmentering van hierdie komplekse aanduider lei tot die vasstelling van die betekenisparafrase-aanduider *na jou einde toe* en die aanduiders *streektaal* en *fig.* (= figuurlik) wat as onderskeidelik ruimtelike en stilistiese merkers hierdie betrokke optrede van die lemma deikties veranker.

In figuur 9, enkele inskrywings uit die artikel van die lemma *sweet*, verskyn 'n veelvuldig verdigte aanduiderkluster met as aanduiders die idioom *in die sweet van jou aangesig* asook sy variante *met die sweet van jou aangesig*, *in die sweet van jou aanskyn*, *met die sweet van jou aanskyn* asook *in die sweet des aanskyns*.

UITDR.

IDIOMATIES

aangesig: in (met) die sweet van jou aangesig (of, verouderd, **aanskyn**) of selde, verouderd, **in die sweet des aanskyns** (*na Gen. 3:19, waar God n.d. sondeval vir Adam vertel dat hy sy brood met harde werk sal verdien*) Deur hard te werk of met fisieke inspanning: *Die eerste graanboere het ... hul brood in die sweet van hulle aangesig verdien* (Boerd. S.A., Jun. 1971, 39). *Die verbruiker vind dat die geld wat hy met die sweet van sy aangesig verdien, al minder en minder voedsel en kleding koop* (U. Jooste: Goud II, 1975, 45).

Figuur 9: Inskrywings in die artikel van die lemma *sweet* in die WAT

Hierdie aanduiderkluster is ook 'n verdigte sublemmakluster. Dit bevat die idiome, die sublemmas in hierdie artikel van die lemma *sweet*, wat gidselemente is van die subartikel waarin die bewerking van die betrokke idiome gebied word. Die deiktiese aanduider *verouderd* tree as lemmateken-interne aanduideruitbreidingsinskrywing op met die idiome *in die sweet van jou aanskyn* en *met die sweet van jou aanskyn* as adres ter aanduiding daarvan dat hulle chronolektiese vorme is wat afwyk van die verstek van hierdie woordeboek en dus buite die sfeer van die leksikografiese deiktiese sentrum val.

6.2 Deiktiese verankering deur aanduidersimbole

As deel van 'n onnatuurlike bedryf, maak woordeboeke ook van 'n onnatuur-

like sintaksis gebruik. Die gebruiker word dikwels met allerlei vorme van teksverdigting gekonfronteer. In 'n poging om ruimte te bespaar, benut veral gedrukte woordeboeke dikwels nietipografiese inskrywings om deiktiese verankering moontlik te maak.

Inskrywings vergelykbaar met nietipografiese struktuurmerkers word soms in woordeboeke gebruik om deiktiese verankering te bewerkstellig. In Sanders se *Wörterbuch der deutschen Sprache* (1860) word 'n asterisk gebruik om 'n aanduidder te identifiseer as a vreemde woord. In die gebruikersleiding van *A Dictionary of Basic Japanese Grammar* (1986) word die volgende verklaring gegee vir die gebruik van sekere inskrywings:

† The formal form can also be used in very polite speech.
‡ The formal form can also be used in rather polite speech.

Figuur 10: Inskrywings uit *A Dictionary of Basic Japanese Grammar*

In hierdie woordeboek lyk die dolk en ook sommige ander inskrywings, soos ook die asterisk in Sanders (1860), soos nietipografiese struktuurmerkers. Anders as wat die geval met struktuurmerkers is, kan daar wel inligting, naamlik die aard van die deiktiese verhouding, aan hierdie inskrywings onttrek word. Daarom is hierdie inskrywings nie struktuurmerkers nie, maar wel aanduidersimbole. 'n Aanduidersimbool is 'n leksikografiese simbool wat as aanduidervorm of as funksionele aanduidertoevoeging optree (Wiegand et al. 2010: 1473). Waar 'n lemma in *A Dictionary of Basic Japanese Grammar* die adres is van die dolksimbool, koppel daardie simbool, 'n aanduidersimbool, die aanduidder aan die woordeboeksterne omgewing en hierdie deiktiese verankering lig die gebruiker in dat die spesifieke lemma 'n woord verteenwoordig wat 'n formele vorm is en by implikasie nie in informele taalgebruik voorkom nie.

6.3 Ander vorme van deiktiese verankering

Naas aanduiders en aanduidersimbole kan aanduiderdele ook gebruik word om deiktiese verankering te bemiddel.

In die bogenoemde voorbeelde vind deiktiese verankering op 'n eksplisiete manier plaas deur middel van aanduiders en aanduidersimbole. Dit kan ook op 'n meer verskuilde manier gedoen word deur die verankeringsinskriving as aanduiderdeel in die betekenisparafrase te integreer. Kaplan (2020: 215) gee die volgende voorbeeld van die behandeling van die lemma *greaser* in 'n beplande onpartydige woordeboek:

greaser *n* Offensive and denigrating term to refer to or address a person of Hispanic descent, especially Mexican. Evokes images of extreme filth, be it moral and/or corporal. The term may have originated as a reference to the

menial job of greasing the axles of mule carts, an unpleasant task performed by Mexican labourers, but more likely from the way ignorant people "saw" an imaginary resemblance between the colour of the skin of Mexican people and grease.

Figuur 11: Artikel uit Kaplan (2020) se voorgestelde woordeboek

Die deiktiese verankering wat die aandag daarop moet vestig dat die woord aanstoot kan gee wanneer dit in die woordeboeksterne wêreld gebruik word, geskied deur middel van die deiktiese merkers "offensive" en "denigrating" in die betekenisparafrase-aanduider. Hierdie deiktiese merkers is aanduiderdele — hulle is deel van die aanduider wat die betekenisparafrase bied en kan nie deur posisionele segmentering geïsoleer word nie.

6.4 Deiktiese verankering deur middel van leksikografiese etikette

6.4.1 Tipes leksikografiese etikette

Deur leksikografiese etikette te gebruik, handhaaf woordeboeke 'n lang leksikografiese tradisie. Vergelyk in hierdie verband onder meer Gouws (1988). 'n Verskeidenheid soorte leksikografiese etikette kom voor, vergelyk Hausmann en Wiegand (1989: 341). Die leksikograwe van enige woordeboek het die vryheid om te kies watter etikette hulle wil gebruik en presies wat die afwykingswaarde is wat elke etiket verteenwoordig. Dit bring mee dat verskillende woordeboeke dikwels dieselfde etikette gebruik maar nie met presies dieselfde toepassingsbestek nie, of dat verskillende etikette in verskillende woordeboeke gebruik kan word om dieselfde afwykingstipe te bespreek. In die internasionale leksikografie bestaan daar geen gestandaardiseerde stel etikette nie en dit is daarom noodsaaklik dat leksikograwe duidelike leiding aan hulle gebruikers gee ten opsigte van die keuse van etikette asook die waarde van elke etiket.

Van die breë etiketkategorieë wat in woordeboeke aangetref, is onder meer

- vaktaleetikette
- temporele etikette
- ruimtelike etikette
- stilistiese etikette.

Hierdie etikette speel 'n belangrike rol in deiktiese verankering en het 'n werklike invloed op die gebruikers se interpretasie van die gepastheid al dan nie van 'n bepaalde vorm vir 'n gegewe gebruikssituasie — vergelyk in hierdie verband Šipka, Vrbinc en Vrbinc (2021).

In die res van hierdie artikel is die primêre fokus op deiktiese verankering ten opsigte van ruimtelike en temporele afwykings in verklarende woordeboeke.

7. Vasstelling van ruimtelike en temporele afwykings in verklarende woordeboeke

7.1 Deiktiese verankering

Die gebruik van ruimtelike en temporele etikette in woordeboeke kan as 'n vorm van leksikografiese plek- en tyddeiksis beskou word. Die suksesvolle toepassing van 'n prosedure van deiktiese verankering vereis die insluiting van 'n woordeboekinskrywing wat op sy eie of as deel van 'n groter aanduider geadresseer is aan 'n ander aanduider en wat daardie aanduider identifiseer as verteenwoordigend van 'n linguistiese vorm waarvan die gebruik buite die sfeer van die deiktiese sentrum van die spesifieke woordeboek val. Hierdie identifiserende inskrywing is 'n deiktiese aanduider of deiktiese deelaanduider. In figuur 12 is die etikette *verouderd* en *streektaal* telkens 'n deiktiese aanduider.

negesant s.nw., negesante. (*verouderd*; *streektaal*)

Figuur 12: Deelartikel van die WAT-lemma *negesant*

Aan hierdie aanduiders onttrek die gebruiker inligting dat die aanduider waaraan hulle geadresseer is (in hierdie artikel is dit die lemma) 'n linguistiese vorm verteenwoordig wat buite die sfeer van hierdie woordeboek se deiktiese sentrum val.

Die tipe verklarende woordeboek bepaal die gebruik van aanduiders in daardie woordeboek. 'n Skoolwoordeboek bevat tipieserwys linguistiese uitdrukkings wat tot die standaardvariëteit van die betrokke taal behoort. Die deiktiese sentrum van so 'n woordeboek sal weerspieël word deur die standaardtaal soos wat dit gebruik word tydens die tydvak waarbinne die woordeboek saamgestel word. Gevolglik sal hoogstens enkele woorde wat van die deiktiese sentrum afwyk as lemmas opgeneem word.

In sy opname en bewerking is 'n omvattende woordeboek gerig op die verskillende variëteite van 'n taal en alhoewel so 'n woordeboek 'n sinchroniese benadering mag hê met die standaardvariëteit van die betrokke taal as deiktiese sentrum, sluit dit dikwels wel vorme in wat afwyk van die heersende gebruik ten tye van die samestelling van die woordeboek. Gevolglik sal so 'n woordeboek meer etikette gebruik ter aanduiding van temporele en ruimtelike afwykings van die deiktiese sentrum.

In woordeboekartikels moet gebruikers daartoe in staat wees om op 'n on dubbelsinnige manier die adresseringsverhoudings waarby etikette betrokke is

te kan identifiseer en interpreteer. Etikettree meestal in verhoudings van lemmatiese adressering op, alhoewel 'n etiket met 'n lemmatiese adressering nie noodwendig die volle semantiese spektrum van 'n lemma in sy bestek hoef te hê nie. 'n Polisemiese woord mag enkele betekenisonderskeidings hê wat tot die neutrale register behoort en wat nie geëtiketteer hoef te word nie. Daar mag egter ook een of meer betekenisonderskeidings wees wat 'n beperkte gebruik van die woord verteenwoordig. Die artikel van die lemma *punt*² in HAT (figuur 2; hier weer gegee as figuur 13) kan as voorbeeld dien:

punt² *s.nw.* [**punte; puntjie**] [afk. **pt.**]

1 leesteken, onder meer aan die einde van 'n volsin, na 'n afkorting en aan die bokant van die letters i en j: 'n *briefie van 'n kind sonder enige punte of ander leestekens.*

2 (*musiek*) stip naas 'n noot om aan te dui dat die noot nog die helfte so lank aangehou moet word.

3 (*drukkuns*) eenheid waarmee die hoogte van drukletters, interlinies en die breedte van spasies bereken word: *geset in tien punt Garamond.*

4 syfer wat aandui hoe iemand presteer het of hoe ver iemand in 'n wedstryd gewen/verloor het: *goeie punte in die/n eksamen kry • die hoogste punte in/vir Afrikaans behaal • Ons atletiekspan was 12 punte voor. • met sewe punte verloor • In rugby kan punte met drieë, doelskoppe, strafkoppe en skepskoppe aangeteken word. • 'n Bokser kan met 'n uitklophou of met punte wen.*

5 plek: *die punt van aanraking • Hulle sal op 'n bepaalde punt langs die pad vir ons wag. • die punt waar twee lyne mekaar sny, waar twee paaie mekaar kruis • By hierdie punt moet ek ongelukkig die verhaal onderbreek.*

6 (*krieket*) (posisie van 'n) veldwerker aan die weggant, byna direk langs die kolwer.

7 oomblik; aanduiding van die oorgang tot 'n handeling of in 'n toestand: *Hy het op die punt gestaan om die plaas te koop. • Ek was op die punt om te loop. • Die muur was op die punt om om te val. • 'n punt bereik wanneer jy moet reageer [...].*

Figuur 13: Deelartikel uit HAT

Die lemma hoef nie geëtiketteer te word nie aangesien die woord *punt* ook binne die deiktiese sentrum van die woordeboek val alhoewel die betekenisonderskeidings in die semantiese subkommentare 2, 3 en 6 daarvan afwyk en daarom geëtiketteer is. In hierdie gevalle anker die etikette *musiek*, *drukkuns* en *krieket* die betrokke betekenisonderskeidings van die woord *punt* aan die woordeboeksterne wêreld van musiek, drukkuns en krieket onderskeidelik.

Die tipe, inhoud en struktuur van 'n woordeboekartikel het 'n besliste invloed op die omvang van deiktiese identifisering wat plaasvind. Lemmata is nie die enigste aanduiders in woordeboekartikels wat geëtiketteer kan word nie. In figuur 14, 'n deelartikel van die WAT se lemma *swem*, word die sinoniemaanduiders *doef*, *doef-doef* en *ghoef* telkens as geselstaalvorme geëtiketteer:

swem

I ww., het geswem; *byv. en byw.* swemmende, swemmend.

1 a i Deur water wat diep genoeg is, voortbeweeg, tipies deur afwisselende hale v.d. arms en deur m.d. bene te skop; sin. *doef* (geselstaal), *doef-doen* (geselstaal), *hoeft* (geselstaal): *In die meer, plaasdam, riviermond, see, swembad swem.*

Figuur 14: Deelartikel van die WAT se lemma *swem*

In woordeboeke wat met verskillende variëteite van 'n taal werk, kan die bewerking van 'n enkele lemma tot die insluiting van meer as een uitspraak-aanduiding lei wat eensyds die uitspraak van die standaardvariëteit verteenwoordig en andersyds die uitspraak van 'n spesifieke ander variëteit. Hierdie laasgenoemde uitspraak-aanduiding moet geëtiketteer word en tree as 'n nielemmatiese adres op.

Sublemmatiese adressering kom ook voor wanneer 'n aanduiding wat as sublemma opgeneem word, byvoorbeeld 'n aanduiding wat 'n vaste uitdrukking aanbied, geëtiketteer word. Geheg aan die artikel van die lemma *oor* in die WAT is 'n reeks idioome wat as sublemmas optree. In figuur 15 is 'n deeltrajek van idioome met onder ander die idioome *jou oor/ore gooi* en *op jou ore loop* wat geëtiketteer is as onderskeidelik geselstaal en streektaal.

oor s.nw., ore; oortjie.

1 a (*t.o.v. soogdiere*) [...]

UITDR. [...]

B IDIOMATIES

[...]

gooi: (jou) oor (ore) gooi (*geselstaal*) Iets probeer vasstel deur te luister: *Klaas het by Ounooi gaan oor gooi oor 'n eie kamer ... Drie dae later was Klaas se kamer klaar* (A.A.J. v. Niekerk: Klipsweet, 1981, 63). *Hy (het) gedraf en die hele tyd sy ore rondom hom in die Bos gegooi vir die breek van 'n tak wat 'n olifant kon verraai* (D. Matthee: Kringe, 1984, 12).

loop: op jou ore loop (*streektaal*) Dronk wees. (Opgeteken in Bloemfontein, Senekal, Kimberley en Kaapstad).

Figuur 15: Deeltrajek van idioome in die WAT

Ook sublemmas in 'n lemmanis kan die adres van sublemmatiese adressering wees, soos blyk uit figuur 16, 'n deeltrajek uit die lemmanis, geheg aan die artikel van die WAT se lemma *kerk*. Hier is sublemmas soos *kerkbeuk* en *kerkboog* die adres van die etiket (*boukunde*).

kerkargief, kerkargitek, ..., kerkbeuk (*boukunde*), **kerkbewaring**, [...]

kerkboete, kerkboog (*boukunde*), **kerkborduursel, kerkbouer**, [...]

Figuur 16: Lemmanis in die WAT

7.2 Ruimtelike verankering

Die suksesvolle verklaring en gebruik van etikette om deiktiese verankering te verseker, behoort die gebruiker te help om vertrouwd te raak met die presiese aard van die afwyking van die deiktiese sentrum. Wat dit betref, is die gebruik van die etiket *krieket* in die artikel van HAT se lemma *punt*² voldoende. Vaktaal-etikette, en hier sluit die term *vaktaaletiket* 'n verwysing na enige van 'n verskeidenheid gespesialiseerde en vakgebiede in, vergelyk Gouws (2020), lei gewoonlik tot 'n ondubbelsinnige aanduiding van die afwyking van die deiktiese sentrum. Ruimtelike afwykings kan egter nie altyd so suksesvol deur die gebruik van 'n enkele etiket aangedui word nie. Die Afrikaanse verklarende woordeboek *Nasionale woordeboek* gebruik die etiket *gewest*, 'n afkorting vir *gewestelik*, om streekgebonde vorme te merk. Weens sy gerigtheid op die standaardvariëteit van Afrikaans sluit dié woordeboek nie baie dialektiese vorme in nie. Waar sulke vorme wel ingesluit word, lei die spesifieke etiketgebruik nie tot 'n suksesvolle deiktiese verankering nie. Dit blyk uit die artikel van die lemma *ghantang*:

'ghantang (-s) s.nw. (gewest.) vryer, jongkêrel en soms ook nooi.

Figuur 17: Artikel uit *Nasionale woordeboek*

Die lemma is geëtiketteer en die gebruiker kan daaruit aflei dat die woord nie dwarsdeur die geografiese gebied van die Afrikaanse taalgemeenskap gebruik word nie, maar die gebruiker het geen aanduiding binne watter streek dit wel gebruik word nie. In hierdie artikel is die gebruik van die etiket nie voldoende om suksesvolle deiktiese verankering te verseker nie. Dit kan beskou word as 'n voorbeeld van rudimentêre deiktiese verankering.

Die omvattende WAT sluit woorde van verskillende variëteite in, onder andere ook van verskillende dialekte. Om aan gebruikers te wys dat die dialektiese vorme 'n beperkte gebruik het, gebruik hierdie woordeboek die leksikografiese etiket *streektaal*. Ook in hierdie woordeboek is die gebruik van hierdie etiket as die enigste aanduiding van 'n geografiese beperking nie voldoende vanuit 'n deiktiese perspektief nie. Gebruikers sal weet dat die woord nie dwarsdeur die geografiese gebied van die taalgemeenskap voorkom nie en dat dit dus nie sonder meer gebruik moet word nie. Tog kan hulle nie net op grond van die streektaaletiket die ruimtelike gebruiksbepkering aan 'n spesifieke geografiese streek koppel nie. Gevolglik is die deiktiese verankering onvolledig — nogmaals rudimentêre deiktiese verankering. Waar hierdie etiket gebruik word om aan te toon dat die voorkoms van 'n bepaalde vorm beperk is tot een of meer streke, behoort die etiket ondersteun te word deur bykomende aanduiders om die deiktiese verankering beter te presiseer. Dit kan byvoorbeeld

gedoen word deur die etiket aan te vul met 'n aanduider wat die spesifieke streek benoem waar die geëtiketteerde vorm voorkom. So 'n plek-identifiserende aanduider is ook 'n deiktiese aanduider want dit dui vir die gebruiker op die plek in die woordeboeksterne wêreld waar die woord gebruik word. Die etiket is die primêre deiktiese aanduider wat 'n beperkte gebruik aandui, terwyl die plek-identifiserende aanduider 'n sekondêre deiktiese aanduider is wat die verband tussen die woord en 'n spesifieke streek aandui en sodoende die bereiking van die primêre deiktiese verankeringsfunksie verseker. Die gebruik van hierdie tweedevlakdeiktiese-aanduider verander die bewerking vanaf 'n rudimentêre na 'n volledige deiktiese verankeringsfunksie.

Waar die artikelstruktuur van 'n woordeboek ook 'n soeksonde het vir voorbeeldaanduiders, behoort die sitaataanduiders ook die deiktiese verankeringsfunksie te bevestig wat deur die etiket en plek-identifiserende aanduider bewerkstellig word deur óf 'n verwysing na die streek te bevat óf vanuit 'n bron uit die geïdentifiseerde streek te kom. Hierdie tipe suksesvolle deiktiese verankeringsfunksie kan gesien word in die artikel van die lemma *Reuens* in die WAT:

Reuens s.nw. (*streektaal*) Sien RÛENS: *As hy* ('n Overberger) *deur die Reuens ry, kom hy in verrukking oor 'n pragtige lap koring* (C.G.S. de Villiers in Son, 1967, 40). *Links, die glooiings van die Ruggens, of soos ons daar sê, die Reuens, wat vasloop teen die Swellendamse blouberge* (S. v. Rensburg: Anysberg, 1976, 1). *Om die eerste opswaaidraai van Houwhoek skep 'n suiderse seewolk my en voer my ... oor die ryk grondkleure van die Reuens, die rooi plaasdamme, die lang, lang koringlande en die weiveld ... na Caledon* (A. Bignault in M. Scholtz: Wynland, 1969, 115). (Ook opgeteken in Caledon en die Overbergkontrei).

Figuur 18: Artikel uit die WAT

'n Etiket *streektaal* is geadresseer aan die lemma om die beperkte geografiese gebruik aan te dui. Die spesifieke streek moet ook aangedui word en dit word hier op twee maniere gedoen. In elk van die voorbeeldsinne, die koteksaanduiders, is daar telkens 'n verwysing na die inwoner van 'n streek ("n Overberger") of 'n plek ("Swellendamse blouberge", "Houwhoek" en "Caledon"). Dit dra ook by tot 'n deiktiese presisering van die beperking wat deur die etiket verstrekkend word. Daarbenewens is die laaste aanduider in hierdie artikel "(Ook opgeteken in Caledon en die Overbergkontrei)" 'n aanduider van die plek van optekening. Dit is ook 'n deiktiese aanduider en voltooi en presiseer die deiktiese verankeringsfunksie. Hierdie WAT-artikel bied 'n voorbeeld van 'n veelfasige uitvoering van deiktiese verankeringsfunksie — 'n trippelvlakbenadering.

In die artikel van die lemma *Reuens* is die inskrywings wat die deiktiese verankeringsfunksie bewerk nie jukstaposisioneel geplaas is nie. Die eerste deiktiese aanduider, die etiket *streektaal*, staan in 'n verhouding van onmiddellike lemmatiese adressering, terwyl die laaste deiktiese merker, die aanduider "(Ook opgeteken in Caledon en die Overbergkontrei)", in 'n verhouding van afstands-

lemmatiese adressering optree. So 'n aanduider het nie dieselfde deiktiese verankeringsimpak as 'n aanduider wat in 'n soeksone in die onmiddellike omgewing van die geadresseerde aanduider optree nie. Die voorbeeldsinne is nie aanduiders nie, maar aanduidertekste, dit wil sê funksionele tekssegmente met aanduiderfunksie en 'n natuurliketaalsintaksis wat uit ten minste een volwaardige sin bestaan (Wiegand en Smit 2013: 153). Die deiktiese merkers in hierdie voorbeeldsinne is aanduidertekste. Die voorbeeldsin as 'n geheel het 'n lemmatiese adressering. Die deiktiese merkers, as aanduidertekste, het nie 'n eie adresseringsverhouding nie, maar as deel van 'n aanduiderteks is hulle betrokke by adressering en wel die sekondêre adressering wat tipies is van aanduidertekste (Gouws 2014: 182), teenoor die primêre adressering van aanduiders (Wiegand en Gouws 2013a: 276).

Die presisering van die ruimtelike afwyking deur 'n tweede fase in die proses van deiktiese verankering, kan op 'n eksplisieter manier geskied as in die bogenoemde WAT-artikel; 'n manier wat ook tot 'n vinniger toegang tot die tersaaklike data sal lei. Hierdie eksplisieter deiktiese verankering kan geskied deur 'n proses van soeksone-interne uitbreiding wat lei tot 'n hibriede-aanduiderkompleks in die soeksone vir etikette.

Die WAT maak reeds dikwels gebruik van 'n prosedure waar 'n jukstaposisie van etikette wat op dieselfde lemma gerig is in die soeksone vir etikette in die onmiddellike omgewing van die lemma geplaas word. In figuur 19 en 20 is daar onderskeidelik twee en drie etikette in dieselfde soeksone wat elk telkens 'n andersoortige deiktiese verankering bewerkstellig:

swawelchloride (swa-wel-chlo-ri-de) s.nw. (*chemie; ongewoon*) [...]

Figuur 19

strokkie (stro_k-kie) s.nw., strokkies. (*streektaal; geselstaal; ongewoon*) [...]

Figuur 20

In hierdie voorbeelde word die verskillende etikette telkens deur 'n kommapunt van mekaar geskei. Hierdie struktuurmerker wys daarop dat die etikette nie as 'n enkele komplekse aanduider optree nie maar dat elk 'n afsonderlike aanduider is wat afsonderlik 'n gebruiksbepanking aandui en dus verskillende rolle speel in die deiktiese verankering van die woorde wat deur die onderskeie lemmas verteenwoordig word. Hier vind onderskeidelik 'n twee- en drievoudige deiktiese verankering plaas en dit is telkens 'n enkelfasige verankeringsproses wat deur onmiddellike lemmatiese adressering bereik word.

Die soeksone wat óf 'n enkele etiket óf 'n jukstaposisie van etikette kan akkommodeer, sou ook gebruik kon word in die verfyning van die deiktiese verankering deurdat die etiket aangevul kan word met 'n aanduider wat die

spesifieke plek identifiseer waartoe die woord wat deur die lemma verteenwoordig word, tipies behoort. Hierdie kombinasie van etiket en plekaanduider vorm dan 'n aanduiderkompleks, dit wil sê 'n kombinasie van meer as een aanduider, in hierdie voorbeeld met dieselfde deiktiese funksie. 'n Woordeboek benut 'n beperkte aantal etikette wat in die gebruikersleidingsvoorteks gelys en verklaar moet word. Dit sluit byvoorbeeld 'n etiket soos *streektaal* in. Elke spesifieke plekaanduider kan nie ook etiketstatus kry nie want dit sou tot 'n inflasie van etikette lei wat die trefkrag van etikettering kan verlaag. 'n Ander tipe aanduider sou wel as plekaanduider gebruik kan word. Die aanduiderkompleks hoef nie homogeen te wees ten opsigte van die aanduidertipe nie. Dit kan byvoorbeeld 'n etiket bevat, die tipiese aanduider waarvoor die soeksone in die artikelstruktuur geskep is, asook 'n ander aanduider, byvoorbeeld 'n plekaanduider wat nie 'n etiket is nie. Die kombinasie van 'n etiket en 'n presiserende plekaanduider lei tot 'n hibriede-aanduiderkompleks. Die struktuurmerker, in die WAT 'n kommapunt, wat verskillende etikette in hierdie soeksone skei, word nie gebruik om die etiket en plekaanduider te skei nie, aangesien hulle saam dieselfde verankeringsfunksie het. In die geval van die lemma *Reuens* sou die eerste twee fases van die deiktiese verankering tot die volgende aanduiderkompleks kon lei:

Reuens s.nw. (*streektaal* > Overberg)

Figuur 21: Voorgestelde aanduiderkompleks

Alhoewel albei hierdie aanduiders, die etiket *streektaal* en die plekaanduider "Overberg", deur posisionele segmentering as afsonderlike tekssegmente aantoonbaar is, wys die verhoudingsmerker ">" dat die tweede aanduider 'n presisering is van die beperking wat deur die etiket aangedui is. Dit is weer eens tweefasige deiktiese verankering maar dit lei tot 'n presieser aanduiding van die afwyking van die deiktiese sentrum. Die verskillende tipografiese struktuurmerkers, naamlik kursief vir die etiket en romein vir die presiserende plekaanduider, wys ook daarop dat dit nie 'n jukstaposisie van etikette is nie. In hierdie artikel sou dieselfde voorbeeldsinne steeds gebruik kon word en hulle dra steeds by tot die deiktiese verankering. Die laaste aanduider in die artikel, "(Ook opgeteken in Caledon en die Overbergkontrei)", sou weggelaat kon word aangesien sy funksie reeds deur die presiserende plekaanduider in die etiketsoeksone vervul word.

Vir die gebruiker wat in *streektaal* belangstel, lei so 'n hibriede-aanduiderkompleks met albei aanduiders wat nie in 'n afstandsadresseringsverhouding tot die lemma optree nie, tot 'n vinniger en makliker onttrekking van die verlangde inligting.

In die gebruik van ruimtelike etikette is die taak van die leksikograaf nie net om aan te toon dat 'n woord 'n ruimtelike beperking het nie. Verdere presisering is nodig sodat volledige deiktiese verankering bereik kan word. In hier-

die verband moet nuwe tipes leksikografiese aanbiedings oorweeg word.

7.3 Temporele verankering

Soos dit met ruimtelike etikette die geval is, moet die gebruik van temporele etikette ook in tandem met aanvullende aanduiders optree. Wanneer leksikografe 'n besluit oor die gebruik van temporele etikette neem, is dit belangrik om te weet presies wat die bestek van die temporele kontinuum is wat die neutrale temporele waarde van die woordeboek weerspieël. Hoe lank gelede laas moes 'n woord gebruik gewees het om byvoorbeeld as verouderd geëtiketteer te word? Die WAT gebruik die etikette *verouderd* en *verouderend*. In die gebruikersgids word verklaar dat die etiket *verouderd* gebruik word om aan te toon dat 'n lemma, betekenisonderskeiding of uitdrukking verouderd geraak het en in onbruik verval het. *Verouderend* dui volgens die gebruikersgids daarop dat 'n lemma, betekenisonderskeiding of uitdrukking op grond van sy kwynende gebruiklikheid besig is om te verouder. Daar word nie aangedui vir hoe 'n lang tyd die woord in onbruik moet wees of in watter mate dit reeds in onbruik moes verval het om vir een van hierdie etikette te kwalifiseer nie. Voldoende temporele deiktiese verankering is moeilik bereikbaar as die bestek van die etiket nie nader bepaalbaar is nie.

In die WAT word gebruikers nie altyd optimaal gehelp om óf die gebruik óf die niegebruik van hierdie etikette te interpreteer nie. Dit geld ook die gebruik van die deiktiese aanduiders *verouderd* en *verouderend* waar dit nie as 'n etiket optree nie.

Albei betekenisonderskeidings van die woord *kompenie* word as verouderd gemerk en al die voorbeeldmateriaal in die betrokke semantiese subkommentare het 'n 1937-dagtekening.

kompenie s.nw.

1 Verouderd en weinig gebr. vir *kompanie 1*: *Warden (het) in Natal aangeklop om hulp, en sir Benjamin Pine het hom twee kompanies voetgangers toegestuurt* (G.S. Preller: Pretorius, 1937, 424).

2 Verouderd en weinig gebr. vir *kompanjie 1*: *Reeds vóór die herroeping van die Edikt van Nantes het die bewindhebbers van die Nederduits Oos-Indiese kompanie aan Franse Hugenote gunstige voorwaardes aangebied vir hulle oorvaart na die Kaap* (G.S. Preller: Daglemler, 1937, 130). *Die Hollanders het, wat Suid-Afrika betref, nie veel verder gesien as die kompanies groentetuine aan Tafelberg se voet nie* (G.S. Preller: Daglemler, 1937, 130).

Figuur 22: Artikel uit die WAT

Hierdie deel van die WAT het in 1984 verskyn. 'n Woord waarvan die optekening effens minder as 50 jaar voor die verskyning van dié woordeboekdeel

was, word as verouderd aangedui. Hierdie voorbeeldmateriaal vorm 'n aanvullende en sekondêre vlak van deiktiese verankering. 'n Deiktiese aanduiders soos *verouderd*, hetsy as etiket hetsy as deel van 'n komplekse aanduiders, dui op 'n algemene temporele beperking. Om suksesvolle deiktiese verankering te verseker, is sekondêre deiktiese aanduiders, byvoorbeeld die tydaanduiders van gebruiksvoorbeelde, ook nodig om die rudimentêre verankering tot 'n volledige deiktiese verankering te omskep.

Die lemma *ruif* word ook as verouderd aangedui en wel deur die temporele etiket:

ruif s.nw., ruiwe. (*verouderd*) Ook, verouderd, *ruig*. VOERRAK: *Indien moontlik moet hooi in 'n geskikte rak (ruif) ... aangebied word sodat die perd homself besig hou ... deur rustig aan die hooi te pluk en te kou* (Landbw., 10 Aug. 1979, 44).

Figuur 23: Artikel uit die WAT

Die voorbeeldsin in hierdie artikel kom uit 'n artikel wat in 1979 geskryf is. Die lemma *ruif* is opgeneem in Deel XIII van die WAT wat in 2009 verskyn het. Die temporele etiket word aangevul deur die optekendingsdatum van die sitaat om deiktiese verankering te bewerkstellig deur middel van 'n tweefase-bewerking. Die implikasie van die sekondêre deiktiese aanduiders, die aanduiders van die datum van die voorbeeldsin, is dat hierdie woord wat in 1979 opgeteken is as verouderd geag word — 'n optekening dertig jaar voor die publikasiedatum van hierdie deel van die woordeboek.

Geen temporele etiket word gebruik in die artikel van die lemma *skerpskutter* nie:

skerpskutter (*skerp-skut-te-ry* / *skerp-skut-te-ry*) s.nw.
SKERPSKUTTERSUNNS: *Hoewel hulle nie veel wild teengekom het nie, kon Susan darem haar skerpskutter ten toon stel voor Fanie* (W. Martin in *Huisg.*, 20 Nov. 1959, 70). *Hier* (b.d. Slag van Majuba) *was geen sprake van oorweldigende vuurkrag nie, maar van individuele vernuf, skerpskutter en terreinkennis wat die deurslag gegee het* (D.W. Krüger: Kruger I, 1961, 233).

Figuur 24: Artikel uit die WAT

Die twee voorbeeldsinne in hierdie artikel kom uit 1959 en 1961. Hierdie deel van die WAT het in 2013 verskyn. 'n Woord waarvoor die enigste opgetekende voorbeeldsinne uit 1959 en 1961 kom, meer as 50 jaar voor die verskyning van hierdie woordeboekdeel, is nie as verouderd aangedui nie. Hierdie soort inkonsekwentheid maak dit moeilik vir die woordeboekgebruiker om die inskrywings in die woordeboek suksesvol deikties te kan veranker aan die woordeboeksterne wêreld.

Soos in die geval van ruimtelike etikette moet temporele etikette as primêre deiktiese merkers gesien word. 'n Ruimtelike etiket soos *streektaal* gee slegs 'n vae aanduiding van ruimtelike beperking en moet liefers van 'n presiserende aanduiding vergesel word om 'n volledige deiktiese verankering te kan bewerkstellig. Eweneens kan etikette soos *verouderd* en *verouderend* ook as onpresiese aanduiders van 'n temporele beperking gesien word. 'n Veel meer gerigte deiktiese verankering kan wel plaasvind indien die toeligtinsteks van die woordeboek 'n aanduiding gee van die bestek van hierdie etikette. So 'n aanduiding sal waarskynlik nie heeltemal presies kan wees nie, maar dit kan 'n tersaaklike tydgleuf verstrek. Vir die etiket *verouderend* sou die verklaring byvoorbeeld iets kon wees soos: "Wat kwynende gebruiklikheid oor die afgelope 30 jaar vertoon", terwyl die etiket *verouderd* verklaar kan word as "Wat die afgelope 50 jaar grootliks in onbruik was". Hierdie etikette hoef dan nie deel van hibriedeaanduiders te wees nie, want geen verdere temporele presisering is nodig in die etiketsoeksone nie. Die gleuf vir temporele etikette kan slegs die betrokke etiket bevat, aangesien die gebruiker sal weet wat die spesifieke temporele afwyking van die leksikografiese deiktiese sentrum is. Ter wille van bykomende ondersteuning is dit belangrik dat die dagtekening van sitate wat as koteksaanduiders verstrek word wel die temporele kontinuum wat die etiket verteenwoordig, moet ondersteun. Uiteraard sal daar soms ook voorbeelde opgeneem word wat buite die betrokke tydval val, maar die verklaring van die etiket se bestek is nie absoluut nie en laat ruimte vir uitsonderingsgevalle. Die WAT maak tans gebruik van 'n aanduiding "■ In 'n ou bron" waar die soeksone vir koteksaanduiders 'n sitaat bevat met 'n veel ouer dagtekening as die res van die sitate. In ooreenstemming daarmee sou die artikel van 'n woord wat as verouderd geëtiketteer is maar wat 'n sitaat uit 'n onlangse bron bevat, 'n aanloopaanduiding soos "■ In 'n onlangse bron" kon hê.

7.3.1 Neologismes

Met betrekking tot temporele deiktiese verankering in gedrukte woordeboeke word veral inskrywings deikties gemerk wat tot 'n ouer era behoort. Veral in omvattende woordeboeke word inskrywings selde as neologismes gemerk want die woordeboek fokus op die insluiting van vorme wat reeds gevestig is in die leksikon van die betrokke taal. Die moontlikhede wat die digitale era bied en die dinamiese aard van aanlyn woordeboeke maak dit moontlik om wel ook vorme op te neem wat van die temporele kern van die leksikografiese deiktiese sentrum afwyk deurdat hulle neologismes verteenwoordig wat nog nie genoegsaam in die leksikon gevestig is om aan die gewone opnamekriteria te voldoen nie. Gedrukte woordeboeke is reeds enigsins verouderd wanneer hulle verskyn en hulle kan nie al die jongste toevoegings tot die leksikon insluit nie. Nuwe vorme wat vroeë tekens van vestiging in die leksikon toon, kan dikwels eers met 'n volgende uitgawe van 'n woordeboek vir insluiting oorweeg word. Die gemak waarmee inskrywings in 'n aanlyn woordeboek opgeneem en

weer weggelaat kan word, kan daartoe lei dat leksikograwe dit kan oorweeg om niegevestigde neologismes op te neem. Sulke vorme kan dan gemerk word met 'n deiktiese aanduider wat aantoon dat hulle nog nie in die leksikon gevestig is nie, maar 'n gebruiklikheid het wat hulle vir voorlopige opname laat kwalifiseer. As dit later vasgestel sou word dat sulke vorme modevorme of leksikale eendagsvlieë was, kan hulle maklik genoeg weggelaat word sonder dat leksikograwe hoef te wag vir die bewerking van 'n nuwe uitgawe van die woordeboek.

Die onlangse toetrede tot die leksikon van talle coronaneologismes kan as voorbeeld dien. Talle nuwe vorme is geskep wat leksikograwe ter wille van relevantheid so gou moontlik in hulle woordeboeke sou wou opneem, vergelyk voorbeelde soos *grendeltyd*, *superverspreider*, *sleutelborddeftig*, *borrelbestaan*, *sosiale afstand*, *coronalatig* en *covidioot*. 'n Hibriede- aanduiderkompleks, soos "(Neologisme > Hangende)" sal aandui dat inskrywings tans, dit wil sê op die datum waarop die inskrywing in die woordeboek opgeneem word, nuut in die taal voorkom, maar dat daar geen waarborg is dat die betrokke vorm 'n gestandaardiseerde item van die leksikon sal word nie. Ook hier moet die toeliggende aantekeninge die bestek van die etiket *neologisme* verklaar, byvoorbeeld as vorme wat die afgelope jaar in die taal voorkom. Die aanduiderkompleks moet aangevul word deur koteksinskrywings wat vergesel word van 'n aanduider wat die datum van opname verstrekk en wat dan as 'n verdere inskrywing ter bereiking van volledige deiktiese verankering optree.

'n Hibriede- aanduiderkompleks, soos "(Neologisme > Hangende)" sal 'n vorm van komplekse deiktiese verankering wees wat die gebruiker help om die inligting te onttrek dat dit veilig is om die betrokke woord te gebruik, maar dat die vorm 'n beperkte gebruikslawe mag hê.

8. Ter afsluiting

Woordeboekgebruikers verwag leiding van hulle woordeboeke wat hulle daartoe in staat stel om suksesvol te kommunikeer sonder om woorde of uitdrukkings te gebruik wat onvanpas vir 'n bepaalde gespreksituasie is. Een van die opdragte aan leksikograwe is om genoegsame deiktiese aanduiders te verstrekk om die gewenste en volledige deiktiese verankering te bewerkstellig. Verskillende tipes deiktiese merkers, byvoorbeeld aanduiders, aanduidersimbole en aanduiderdele kan 'n rol speel. Leksikografiese etikette tree dikwels in 'n fokusposisie van 'n woordeboekartikel op en bewerkstellig die eerste fase van deiktiese verankering. Waar hierdie eerste fase slegs tot rudimentêre verankering lei, is verdere fases nodig, onder meer die gebruik van hibriede-aanduiderskomplekse en die gebruik van sitate wat as koteksaanduiders inskrywings bevat wat die nodige ruimtelike en temporele verbandlegging daarstel. Die bewerking in 'n woordeboek moet voorsiening maak vir die benutting van 'n multifaseverankering waar dit nodig is om deiktiese sukses te behaal. Bewerkingseenhede in woordeboekartikels, hetsy die lemma hetsy 'n ander aanduider,

moet die adres van genoegsame deiktiese aanduiders wees om die betrokke inskrywing suksesvol met die woordeboekeksterne werklikheid te kan verbind.

Bronnelys

Woordeboeke

<https://www.lexico.com/definition/> Geraadpleeg Julie 2021.

<https://longman-hat-co-za.ez.sun.ac.za/?m=d> Geraadpleeg Julie 2021.

<https://www-pharosaanlyn-co-za.ez.sun.ac.za/soek> Geraadpleeg Julie 2021.

<http://www.woordeboek.co.za.ez.sun.ac.za/> Geraadpleeg Julie 2021.

De Villiers, M. et al. (Reds.). 1987. *Nasionale woordeboek*. Kaapstad: Nasou.

Kempcke, G. et al. (Reds.). 2000. *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlyn: De Gruyter.

Luther, J. et al. (Reds.). 2015. *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Kaapstad: Pearson.

Makino, S. en M. Tsutsui. 1986. *A Dictionary of Basic Japanese Grammar*. Tokio: The Japan Times.

Sanders, D. 1860. *Wörterbuch der deutschen Sprache*. Leipzig: Verlag von Otto Wigand.

Wiegand, H.E. et al. (Reds.). 2010. *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung / Dictionary of Lexicography and Dictionary Research. Deel 1*. Berlyn: De Gruyter.

Ander bronne

Atkins, B.T.S. en Michael Rundell. 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford/New York: University Press.

Béjoint, H. 2010. *The Lexicography of English*. Oxford: Oxford University Press.

Bergenholtz, H. en R.H. Gouws. 2012. Synonymy and Synonyms in Lexicography. *Lexicographica* 28: 309-335.

Bergenholtz, H. en R.H. Gouws. 2014. Lexicographical Perspective on the Classification of Multi-word Combinations *International Journal of Lexicography* 27(1): 1-24.

Bergenholtz, H. en S. Tarp. 2003. Two Opposing Theories: On H.E. Wiegand's Recent Discovery of Lexicographic Functions. *Hermes, Journal of Linguistics* 31: 171-196.

Beyer, H.L. 2006. *Metaleksikografiese ondersoek na konteksleiding in Afrikaanse vertalende woordeboeke*. Ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.

Bolinger, D. 1985. Defining the Undefinable. Ilson, R. (Red.). 1985. *Dictionaries. Lexicography and Language Learning*: 69-73. Oxford: Pergamon Press.

Bothma, T.J.D. 2018. Lexicography and Information Science. Fuertes-Olivera, P.A. (Red.). 2018. *The Routledge Handbook of Lexicography*: 197-216. Londen/New York: Routledge.

Bothma, T.J.D., R.H. Gouws en D.J. Prinsloo. 2016. The Role of e-Lexicography in the Confirmation of Lexicography as an Independent and Multidisciplinary Field. Margalitadze, T. en G. Meladze (Reds.). 2016. *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress. Lexicography and Linguistic Diversity, Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia, 6-10 September, 2016*: 109-116. Tbilisi: Ivane Javakishvili Tbilisi State University.

Beskikbaar: http://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202016/euralex_2016_008_p109.pdf (en <http://euralex2016.tsu.ge/publication2016.pdf>).

- De Klerk, W.J.** 1978. *Inleiding tot die semantiek*. Durban: Butterworth.
- Gouws, R.H.** 1988. Die gebruik van etikette as leksikografiese hulpmiddel. *S.A. Tydskrif vir Taalkunde*. Geleentheidsuitgawe 6: 1-56.
- Gouws, R.H.** 1989. *Leksikografie*. Pretoria/Kaapstad: Academica.
- Gouws, R.H.** 2014. Expanding the Notion of Addressing Relations. *Lexicography*: 1(2): 159-184.
- Gouws, R.H.** 2020. Special Field and Subject Field Lexicography Contributing to Lexicography. *Lexikos* 30: 143-170.
- Gouws, R.H., U. Heid, W. Schweickard en H.E. Wiegand (Reds.)**. 2013. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Berlyn/New York: De Gruyter
- Hausmann, F.J. en H.E. Wiegand**. 1989. Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. Hausmann, F.J. et al. (Reds.). 1989-1991: 328-360.
- Hausmann, F.J. et al. (Reds.)**. 1989-1991. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Berlyn/New York: De Gruyter.
- Kaplan, S.M.** 2020. *A Theoretical Model for the Preparation of an Inclusive and Bias-Free Expression Dictionary*. Ongepubliseerde Ph.D.-proefskrif. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.
- Kavanagh, K.** 2000. Words in a Cultural Context. *Lexikos* 10: 99-118.
- Lombard, F.J.** 1993. Etikette in sinchronies verklarende woordeboeke. *Lexikos* 3: 140-151.
- Lyons, J.** 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J.** 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šipka, D., A. Vrbinc en M. Vrbinc**. 2021. Normative Labels in Slovene Dictionaries: Users' and Lexicographers' Perspectives. *International Journal of Lexicography* 34(2): 183-205.
- Tarp, S.** 2008. *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-knowledge. General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography*. Tübingen: Niemeyer.
- Wiegand, H.E.** 1989. Der gegenwärtige Status der Lexikographie und ihr Verhältnis zu anderen Disziplinen. Hausmann, F.J. et al. (Reds.). 1989-1991: 246-280.
- Wiegand, H.E.** 1989a. Der Begriff der Mikrostruktur: Geschichte, Probleme, Perspektiven. Hausmann, F.J. et al. (Reds.). 1989-1991: 409-462.
- Wiegand, H.E. en R.H. Gouws**. 2013. Macrostructures in Printed Dictionaries. Gouws, R.H. et al. (Reds.). 2013: 73-110.
- Wiegand, H.E. en R.H. Gouws**. 2013a. Addressing and Addressing Structures in Printed Dictionaries. Gouws, R.H. et al. (Reds.). 2013: 273-314.
- Wiegand, H.E. en M. Smit**. 2013. Microstructures in Printed Dictionaries. Gouws, R.H. et al. (Reds.). 2013: 149-214.
- Zgusta, L.** 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag: Mouton.

How School Dictionaries Treat Human Reproductive Organs, and Recommendations for South African Primary School Dictionaries

Lorna Hiles Morris, *Department of Afrikaans and Dutch, Stellenbosch University, Stellenbosch, South Africa*
(lorna@lemma.co.za)

Abstract: This paper is a pilot study that investigates options for treating human reproductive organs in primary school dictionaries in South Africa, with particular emphasis on illustrations. The need for this study was made apparent during research into the design of an electronic school dictionary, where some learners expressed concern about younger children being exposed to "inappropriate" illustrations in school dictionaries. This article is placed in the South African context and shows how this is a sensitive and relevant topic in South Africa, due to the different cultures that are represented. The article shows how South African school dictionaries currently treat these words, and investigates whether they should be treated any differently. The study includes interviews with primary school teachers and parents, and contains descriptions of existing school dictionary entries, both electronic and print. Literature on the following aspects is covered: taboo topics in dictionaries, cultural aspects of sex education in South Africa, and sex education in primary schools globally. The article will show why it is important to treat these terms in a school dictionary in a clear and unambiguous way, despite this causing potential discomfort to some users. The article will conclude with recommendations for the treatment of human reproductive organs in primary schools, as well as recommendations for further research in this area.

Keywords: CULTURE, HUMAN REPRODUCTIVE ORGANS, PEDAGOGICAL LEXICOGRAPHY, PRIMARY SCHOOL DICTIONARY, SCHOOL DICTIONARY, SEX ORGANS, SEXUALITY EDUCATION, TABOO

Opsomming: Die hantering van die menslike voortplantingsorgane in skoolwoordeboeke, en aanbevelings vir Suid-Afrikaanse primêreskoolwoordeboeke. Hierdie artikel is 'n loodsstudie wat die opsies vir die hantering van menslike voortplantingsorgane in primêreskoolwoordeboeke in Suid-Afrika ondersoek, met besondere aandag aan illustrasies. Die noodsaak vir hierdie studie het duidelik geword tydens navorsing oor die ontwerp van 'n elektroniese skoolwoordeboek waar sommige leerlinge hul kommer oor jonger kinders wat blootgestel word aan "onvanpaste" illustrasies in skoolwoordeboeke, uitgespreek het. Die artikel word binne die Suid-Afrikaanse konteks geplaas en daar word daarop gewys dat dit weens die

verskillende kulture wat verteenwoordig word, 'n sensitiewe en relevante onderwerp in Suid-Afrika is. Daar word aangetoon hoe Suid-Afrikaanse skoolwoordeboeke hierdie woorde tans hanteer, en daar word ondersoek of hulle op ander maniere hanteer behoort te word. Die studie sluit onderhoude met primêreskoolonderwysers en -ouers in, en bevat beskrywings van bestaande skoolwoordeboekinskrywings, in elektroniese sowel as gedrukte formaat. Literatuur rakende die volgende aspekte word gedek: taboeonderwerpe in woordeboeke, kulturele aspekte van seksopvoeding in Suid-Afrika, en seksopvoeding in primêre skole wêreldwyd. Die artikel sal aantoon waarom dit belangrik is om hierdie terme in 'n skoolwoordeboek op 'n duidelike en ondubbelsinnige manier te hanteer, al veroorsaak dit moontlike ongemak vir sommige gebruikers. Daar word afgesluit met aanbevelings vir die hantering van die menslike voortplantingsorgane in primêre skole, asook aanbevelings vir verdere navorsing op hierdie gebied.

Sleutelwoorde: KULTUUR, MENSLIKE VOORTPLANTINGSORGANE, PEDAGOGIESE LEKSIKOGRAFIE, PRIMÊRESKOOLOWORDEBOEKE, SKOOLOWORDEBOEK, SEKSORGANE, GESLAGSOPVOEDING, TABOES

1. Introduction

During research into the design of an electronic school dictionary, where primary school learners were asked whether they would like each article in a school dictionary to be illustrated, three of the learners expressed concern about "inappropriate" or "underage" illustrations. The question in the questionnaire was "Do you think every entry should be illustrated (have pictures)?" This question had tick boxes indicating *yes* or *no*, and was followed by "Why or why not?" The three learners' comments were: "Because there might be underage words" (Grade 5), "No, because sometimes there might be pictures that are inappropriate for children to see" (Grade 6), and "It might be inappropriate" (Grade 5). These learners were in Grade 5 and 6 and one can only assume that the illustrations they were referring to were sex organs. This led to the research question for this study: how should human reproductive organs be treated in school dictionaries, and more specifically, how should they be illustrated in an illustrated school dictionary? It is noted that due to the nature of these illustrations, they would all be drawings, and not photographs.

The aims of this paper are to establish how school dictionaries currently treat human reproductive organs, and how primary school teachers and parents would like them to be treated. The study is set in a South African context with literature covering different cultural attitudes to sexuality education at school. This paper will conclude with recommendations for primary school dictionaries, as well as for further research.

2. Methodology

The aims of this study are to show how human reproductive organs are being

treated in primary school dictionaries, and then to provide recommendations as to how they should be treated. This study also shows why this is important, especially in the context of South African primary schools.

This study makes use of three methods of data collection, namely a literature review, questionnaires answered by teachers and parents of primary school children, and an analysis and comparison of existing school dictionaries.

The literature discussed in this paper covers the following areas: illustrations in dictionaries, taboo topics in dictionaries, sex education in primary schools, and cultural aspects of sexuality education in southern Africa. The literature shows why this is a relevant topic and why it is necessary to make these decisions that will benefit the learners in South African primary schools.

Teachers from two Western Cape primary schools were given questionnaires about whether their school includes sexuality education in the curriculum, whether they would want human reproductive organs treated in a dictionary, and how they would like to see them illustrated. The schools are both co-ed schools, with one being a private school and one being a government school. Parents of primary school children were also given questionnaires. These questionnaires set out to establish whether the parents were happy for their child or children to see sex organs in their school dictionary, and if illustrated, how they would like them to be illustrated. The two sample groups are very small, but they do give an indication of parents' and teachers' attitudes on this topic. Both the teachers and the parents volunteered to fill in the questionnaires after informal discussions on the topic.

Existing school dictionaries are then examined and compared. The dictionaries included in this study comprise six printed school dictionaries available for use in South African primary schools, as well as two online children's dictionaries. The articles for *penis* and *liver* are compared across all of the dictionaries.

The findings of the literature and the questionnaires were then used to inform recommendations for the treatment of human reproductive organs in primary school dictionaries.

3. Literature review

As the aim of this study was to provide recommendations for the treatment of human reproductive organs, and specifically the illustrations in a primary school dictionary for South African learners, the literature on topics that provide context in four areas was explored. The four areas that will be discussed in this section are: illustrations in dictionaries, taboo words in dictionaries, sexuality education in primary schools globally, and sexuality education in the South African context. Together, this literature will help to inform the recommendations given later in the study.

3.1 Illustrations in dictionaries

Illustrations in dictionaries are used "as a shortcut to meaning explanation [and] to group together vocabulary sets" (Atkins and Rundell 2008: 210). They have an important role to play in dictionaries, and specifically in children's dictionaries and school dictionaries. Landau says that "for children's dictionaries in particular, [illustrations] are of prime importance" (Landau 2001: 388).

In a Russian survey done in 2016, where the participants were teachers, parents, and students of philological faculties, 95% of the respondents felt that illustrations in children's dictionaries were "very important" or "important" (Nurlankyzy 2016: 69). "Pictorial illustrations help the dictionary user to comprehend and remember the content of the accompanying verbal equivalent ..., reinforce what is read and symbolically enhance and deepen the meaning of the verbal equivalent" (Nurlankyzy 2016: 71).

Lew notes that the benefits of illustrations, as shown in various studies, are that they "promote vocabulary acquisition" and "help with immediate recognition and comprehension" (Lew 2010: 298). He observes that lexicographers are able to reap the benefits of the extra presentation space afforded by electronic dictionaries to include "pictorial illustrations for a larger number of entries and senses than has been usual in paper dictionaries" (Lew 2010: 299).

According to Gangla, pedagogical dictionaries benefit from the inclusion of encyclopaedic information, such as illustrations (Gangla 2001: 49). "In general, on the basis of this study it can be said that pictorial illustrations add to the communicative value of dictionaries, aid in bridging the semantic gaps that may occur between languages and saves space, which would otherwise be taken up by long descriptions of a lemma" (Gangla 2001: 71).

Nesi says that "pictures are undoubtedly useful for conveying certain kinds of information, and on occasion provide the perfect gloss for an unknown word" (Nesi 1989: 125).

In terms of the most appropriate style for illustrations in school dictionaries, Landau notes that the "school dictionary should avoid the cuteness that may be suitable for children's storybooks but is jarringly discordant in a reference book" (Landau 2001: 389).

According to Nesi, while the attractiveness of an illustration "is a bonus in any book, it is clearly not the first consideration when designing illustrations for dictionaries" (Nesi 1989: 131).

She explains that in "many semantic areas a diagram providing a model of reality is preferable to a faithful representation; in a line drawing of a cross-section of an eye, for example, the component parts are far more easily identifiable than they would be in a photograph" (Nesi 1989: 131).

As can be seen from the above discussion, there are numerous benefits of illustrations in school dictionaries, and if space allows, it is advantageous to illustrate as many senses as possible, with an easily identifiable illustration.

3.2 Taboo words in dictionaries

The reason for the research being conducted in this paper, was the responses to a learner questionnaire where learners expressed concern about illustrations that were "inappropriate" or "underage". This led to the study of the treatment of taboo words in dictionaries.

In this study, the sense of "taboo" is something that is "prohibited or restricted by social custom" (Lexico.com 2022). In this case, the learners were worried about being confronted by images that were not proper for them to see.

In a discussion about the compilation of the *Shona-English Biomedical Dictionary* (SEBD), the authors wrote that the need for that dictionary was apparent because of the cultural and language gap between English-speaking doctors in Zimbabwe and their Shona-speaking patients. Often, older Shona-speakers use "veiled language" (Mpofu and Mangoya 2005: 118) to discuss their medical complaints. The compilers of the SEBD chose to treat the proper terms but also to include euphemistic terms to accommodate the different users.

"Euphemism is the replacement of a term seen as less refined or too direct by a more refined or less direct term. This is mostly evident when it comes to the naming of the private parts of the body and any biological functions associated with them" (Mpofu and Mangoya 2005: 129). Describing private parts "is considered to be highly obscene in Shona culture so that alternative descriptions for them have been created in an effort to diminish the obscenity which they are deemed to carry" (Mpofu and Mangoya 2005: 129).

An example is the set of translation equivalents for penis, as found in the SEBD:

mboro (penis) mhuka (animal), chirombo (a big thing), mbonausiku
(a thing that sees at night), chombo (weapon), chirema (a cripple),
sikarudzi (creator of a tribe)
(Mpofu and Mangoya 2005: 130)

As can be seen in the example above, there are many euphemistic terms for penis in the SEBD. None of them even suggest that the speaker using such a euphemism is referring to a part of their body. A medical consultation where one cannot refer to a part of the body by name would be very difficult for both the doctor and the patient.

While the compilers of the SEBD included the euphemistic terms, the correct Shona terms have "the important role of carrying the definitions, [which] would encourage their application in medical practice" (Mpofu and Mangoya 2005: 130).

On the contrary, the compilers of the monolingual general use Shona dictionary, *Duramazwi Guru reChiShona* (DGC), chose to include the euphemisms "as a way of being courteous to users and of showing respect for societal norms" (Chabata and Mavhu 2005: 260). In their paper describing the compilation of the DGC, the authors describe the conflict between "the theoretical prin-

ciples on which the lexicographer bases his/her definitions on the one hand and the cultural context in which the lexicographer is working on the other" (Chabata and Mavhu 2005: 255). They knew that in order to adhere to lexicographic theory they should use the correct terminology for human reproductive organs, but in order to be culturally sensitive to the users of this dictionary, they needed to eschew lexicographic theory in the treatment of sex organs. In this dictionary male and female sex organs "were to be defined in terms of their location on a person's body and their use for non- or less sensational functions such as urinating and child bearing" (Chabata and Mavhu 2005: 261).

The compilers noted that "being theoretically sound may lead to a socially unacceptable product whilst being culturally sensitive may result in a poor reference tool" (Chabata and Mavhu 2005: 264).

While these studies show why lexicographers need to be sensitive to the treatment of taboo terms, it also needs to be noted that "as 'authorities' on what words *mean*, dictionaries represent themselves as *the* place to find meaning" (Braun and Kitzinger 2001: 215). In an article comparing the treatment of different human reproductive organs in dictionaries, the authors advised that these terms do need to be treated carefully and consistently. They say that there is "some (limited) evidence that (young) people do consult dictionaries to gain sexual information" (Braun and Kitzinger 2001: 215).

Their study considered each article for different human reproductive organs in terms of "what is it?", "where is it?" and "what is it for?" and found huge inconsistencies in the treatment of male and female sex organs. They remind lexicographers that dictionaries "retain a cultural presence as an authority on what words mean" (Braun and Kitzinger 2001: 228).

3.3 Sexuality education in schools

Juliette Goldman, who has done extensive research into sexuality education in Australia, and the most appropriate timing for it, says that "since puberty and sexuality are inextricably linked in human development, it would seem prudent, efficacious and even morally obligatory to teach boys and girls a comprehensive, integrated programme of sexuality education in every year of their school lives" (Goldman 2011: 155). It is important to note that in lower grades, and therefore most of primary school, sexuality education is more about names of body parts, gender differences, personal safety, and self-esteem. According to Goldman "Many parents hear 'Sexuality Education for Grades 1, 2 and 3' and they think of sexual activity, and they get very anxious" (Goldman 2011: 162) but the recommended curriculum for primary school does not include sexual activity at all. "In that age group we want to normalise sexual knowledge ... as it is useful and fun for this age group" (Goldman 2011: 162) and "we want [children] to feel good, right from the beginning, about their bodies". She says that this is so important before puberty because if they start to "feel negative about their bodies at this age it doesn't bode well for them going through

puberty" (Goldman 2011: 162). Duffy, Fotinatos, Smith and Burke point out that "children are reaching puberty at earlier ages than previous generations and therefore, informing students ahead of physical and psychological changes can better prepare them for the associated changes in their lives" (Duffy, Fotinatos, Smith and Burke 2013: 187).

"In light of the fact that children want to know about their bodies, and particularly crucially, that all boys and girls need to be prepared for puberty, the avoidance of sexuality education by classroom teachers and schools is totally inappropriate and severely disadvantages students" (Goldman 2011: 171).

According to Goldman, "teachers in many countries have legal obligations to protect the children in their care from sexual abuse and harm, and education promoting risk awareness, safety and resilience would seem sensible and helpful" (Goldman 2011: 155).

Children and adolescents want, need, and "have the right to access adequate information essential for their health and development" (Goldman 2013: 448).

As to why sexuality education needs to happen at school, Duffy et al. say that "school-based information has been considered a more trustworthy source of learning than friends," (Duffy, Fotinatos, Smith and Burke 2013:189) and therefore the school needs to support these lessons with quality resources.

"Much confusion, anxiety and misinformation regarding puberty, sexuality and reproduction can be overcome by normalising its vocabulary, including clear and simple discussions about basic but accurate anatomical names and processes such as childbirth, implemented by trained and relatively impartial teachers in the early school years" (Goldman 2013: 451). Learning the correct vocabulary for body parts is so important, because "you have a classroom of 20 students, and 20 different families might have 20 different names for these body parts" (Goldman 2011: 161).

These examples show that primary school sexuality education is not about sexual activity, but rather about noticing our bodies, knowing the vocabulary for body parts, and looking after our bodies. It is also about noticing that there are changes that occur in humans as they mature.

3.4 The southern African cultural context

Finally, this study gives the context of the South and southern African cultural environment, and how different cultures in sub-Saharan Africa treat sexuality education. This is not an exhaustive study, merely an introduction to some issues that can be found in the literature.

To begin with, in traditional southern African societies, sexuality education was the responsibility of initiation schools and older relatives. According to Msutwana, "in sub-Saharan Africa, initiation schools were spaces where sexuality education used to happen" (Msutwana 2021: 339) and according to Khau, "Basotho boys learnt about their bodies from elder brothers out in the wild while shepherding livestock" (Khau 2012: 62) and "Basotho girls also learnt

about their bodies while out collecting firewood with friends or doing laundry in nearby rivers" (Khau 2012: 63).

Formal sexuality education at schools is a relatively new development that often contradicts traditional teaching. Msutwana says that "in contemporary Xhosa culture, sexuality is viewed as a private and taboo affair" and "it is 'unAfrican' that older people talk about sexuality matters with children" (Msutwana 2021: 341). By "older people", Msutwana means people who are not related to the children, such as teachers.

Another obstacle is that "boys tended to be unwilling to be taught certain aspects of sexuality education by female teachers. Some of these aspects included the male reproductive system" (Msutwana 2021: 349).

Khau confirms the weight of initiation schools and the traditional views that adults should not talk to children about anything sexual, and confirms that "within Lesotho rural communities it is believed that only those who have been to the traditional initiation school have the moral standing and capability to effectively address issues of sexuality with the youth" (Khau 2012: 65). Unfortunately, "research shows that the cultural rules do not always facilitate healthy and safe sexuality" (Msutwana 2021: 339).

Added to the obstacle of challenging traditional views, is the fact that parents are suspicious of the teaching of sexuality education at school. As Khau says, "with parents believing in childhood sexual innocence ... talking to children about ... sex would ... be tantamount to promoting teenage and premarital promiscuity" (Khau 2012: 64). There is often a sense that ignorance is equal to innocence, and whoever teaches children about sexuality is taking their innocence. However, a 2003 study "found that young children know a great deal about sex, gender and HIV/AIDS, which goes against dominant teaching discourses that positioned children as unknowing and innocent" (Bhana 2009: 168).

Another cultural obstacle to teaching sexuality education in schools is that "many teachers in rural schools are un- or underqualified, making it impossible for them to deliver the kind of education that could be transformative of rural contexts and rural people" (Khau 2012: 62). Teachers in rural schools find that "lack of cooperation by parents and learners, shortage of teachers and poor infrastructure as the main stumbling blocks towards quality education" but that parents in these communities do "want an education that is useful to them and their children in making a living and recognizing and appreciating their history and culture" (Khau 2012: 62).

As can be seen in the previous section, sexuality education is vital in schools, and rural communities do acknowledge this. As Khau says, "rural communities would want a sexuality education that recognises and appreciates rural histories and cultures. In order to do this, educators must understand and appreciate the history of sexuality education within rural communities" (Khau 2012: 62). "Unless rural communities have a sense of ownership of the curriculum, unless the curriculum reflects aspects of what people believe in, and unless the sexuality education offered in schools is what is needed by people within rural vil-

lages, then school-based sexuality education in rural classrooms will not have the desired effect on youth" (Khau 2012: 67).

Khau also explains that parents are not necessarily against the teaching of sexuality, but they are hesitant about the content of the lessons and what is covered and how it is taught.

Msutwana concurs and says that sexuality lessons do not need to be about sex. They need to cover "the other stuff in sexuality education, such as relationships, sexual orientations, reproduction, gender identities, roles and others" (Msutwana 2021: 341).

Considering the cultural context in which these decisions need to be made, "education is a 'vaccine' against HIV due to relatively lower rates of infection among people with higher levels of educational participation" (Khau 2012: 61).

Bhana submits "that HIV/AIDS prevention has expanded the permissible sphere, including schools, for communicating about sex, gender and sexuality" (Bhana 2009: 165). "The primary school is now becoming an important area for the development of safe-sex messages and the prevention of HIV/AIDS" (Bhana 2009: 166).

As can be seen in this section, sexuality education needs to be taught at school, starting in primary school. Schools need the resources to complement the lessons and primary school dictionaries need to treat the words of human reproductive organs. Learners will benefit from these organs being illustrated in a clear and identifiable way.

4. Teacher questionnaires

Teachers teaching Grades 5 and 6 at two Western Cape primary schools were given questionnaires to fill in and return. As this is a pilot study, these questionnaires were only given to four teachers, who volunteered to complete them, with the goals of gauging their attitudes and preferences for dictionary articles, and testing to establish whether the questionnaires are appropriate for use in a larger study or whether the questions need to change before being used with more teachers. The two schools are both co-ed. One school is a private school and the other is a government school. One questionnaire did not get returned, so these results are based on three questionnaires.

The questionnaires set out to establish what, if any, sexuality education is done at school, and how the teacher feels about the inclusion of human reproductive organs in their school dictionaries. The questionnaire also covered the style of illustrations to accompany the dictionary articles.

The teachers said that puberty and body changes are taught in Life Skills, and that in Grade 7, human reproduction is covered in the Natural Sciences curriculum. One of the teachers mentioned actual sexuality education — in the form of a workshop that is presented by an outside provider, given to the Grade 6 and 7 classes.

The teachers were then asked if sex organs such as *breast, genitals, penis, scrotum, testicle, vagina, vulva* should be included in a primary school dictionary. One teacher said that all except scrotum, testicles, and vulva should be included, and the others were happy with the inclusion of all of them. This list of words was taken from words found in a variety of school dictionaries.

The teachers mentioned that learners will look up these words and giggle, but "that doesn't mean we must pretend that the words don't exist". A teacher suggested including a note to say that "these are sometimes called private parts because they are private and should not be touched or seen by other people".

The remaining questions considered the illustrations of such words in a primary school dictionary. Question 6 asked if these words should be illustrated. All of the teachers responded in the affirmative, with one of them being "a cautious yes". Her full response was, "This is a tough question. Different cultures and religions hold very different views, and some parents will definitely object. I think I would lean towards saying yes, but it's a very cautious yes."

The follow-up question asked why or why not, and these are the other two responses: "I think in schools we should seek to educate, while keeping it simple and scientific. It might even reduce 'rude' stigma around the topic" and "I feel that if other words are illustrated then all the words need to be illustrated. I would select a very basic drawing".

The next question offered different styles for illustrating private parts and asked what style the teachers preferred.

All three of the teachers chose an anatomical drawing, such as a cross section of the organ in question showing internal and external parts. Two of the teachers also suggested a full (naked) child's body, with everything labelled — *arm, leg, penis*, etc. One teacher also chose a clear, no-nonsense picture of the organ in question.

It is important to note that learners are getting some form of sexuality education as part of the Life Skills curriculum and the Grade 7 Natural Sciences curriculum. Life Skills covers respect for one's own and others' bodies, positive self-esteem and body image, child abuse, issues of age and gender, HIV and AIDS education, gender stereotyping, sexism and abuse. (Department of Basic Education 2011: 11).

This means that any words for body parts that are introduced or discussed in these lessons should be accessible in a primary school dictionary. The curriculum does not state which body parts should be covered, and it is left up to the textbooks and the teachers how these topics are taught.

The teachers were very helpful with their responses, and it would be a constructive exercise to repeat this questionnaire with a larger sample group of teachers, representing more schools in more provinces of South Africa.

As to how a questionnaire would change for further research, it would be useful to include some information about the school and class sizes. It would also be useful to examine teachers' attitudes about the paraphrases of meanings

provided in dictionary articles about human reproductive organs, and whether they should follow the same pattern as other organs, or be treated differently. The challenge with such a questionnaire is to keep it as short as possible to keep the respondents' attention, while covering all the questions that are necessary for the study.

Despite this being a small study, the responses have been very valuable.

5. Parent questionnaires

Questionnaires were also given to parents of primary school children. Again, the sample is a small group of parents who volunteered to fill in the questionnaires, and it is not representative of all parents of primary school children in South Africa. As this is a pilot study, the intention with this questionnaire was to gauge how parents feel about the inclusion of human reproductive organs in their children's school dictionaries, and evaluate whether the questionnaire is appropriate for a larger study.

The questionnaire's introductory paragraph stated that the intention with this study was to establish what sort of illustrations parents would feel comfortable with their child(ren) seeing in their school dictionary. They were also told that this would depend on their personal, cultural, religious, and family background.

Fourteen parents responded to the questionnaires, and as there were no questions asking what schools the children go to, it is unclear how many schools are represented by the responses.

The respondents were parents of Grade 1–6 learners. The home languages spoken by the respondents were either English or Shona. The Shona families are residents of South Africa, attending South African schools. The religions mentioned were Christianity and Muslim. Five respondents indicated that they were not religious.

The parents were asked if they were happy with the inclusion of *breast*, *genitals*, *penis*, *scrotum*, *testicle*, *vagina*, *vulva* in a primary school dictionary. Here, every respondent said that they were happy with all of the words.

The next question gave some examples of the paraphrases of meaning given for the word *penis* in school dictionaries.

penis: the male sex organ or genitals (*Francolin Illustrated School Dictionary for Southern Africa*)

penis: the part of a man's or male animal's body that is used for getting rid of waste liquid and for having sex (*Oxford South African School Dictionary 4th edition*)

penis: the male sex organ through which sperm is transferred to a female. The penis is also used to dispose of urine. (*Kids.Wordsmyth.net*)

Parents were asked if they were comfortable with these definitions, followed by whether the parent would like more or less detail in the definitions. Most of the parents were comfortable with them but some gave longer answers, such as:

[The definitions] could be better. The emphasis on their function is unnecessary, since this is a dictionary not an encyclopedia. Just mentioning that it's the pointy bit between a male's legs is probably fine! There's a meaningful difference between defining a word and explaining a concept.

The last seems most relevant but seemingly urinating would be the 'primary' purpose of a penis i.e. everyday usage that every child would know; not the sexual usage so why is the sexual definition most prevalent in this definition? It would make it more relatable.

When asked whether parents would be comfortable with these articles being illustrated in an illustrated school dictionary, all of the respondents said they would be.

The next question asked if parents thought human reproductive organs should get similar dictionary entries to other organs, and all of them said they should. Some parents elaborated:

Yes. I'd like to think it's possible to help children get the difference between the physical organ and its cultural associations, and treating all physical body parts similarly might help make this distinction.

I think in a broad sense as the detail would not necessarily add value for children. While there are many components to most organs, like the heart, the primary definition is for the organ — a hollow muscular organ of the body that expands and contracts to move blood through the arteries and veins. Could genitals not be viewed in the same way? As an overall organ with multiple purposes.

Yes, these organs should be treated comparatively, as 'normally' as possible.

I think similar, so there is less sense of embarrassment or shame around them.

The next question asked parents what style of illustration they would prefer to see in a primary school dictionary. It is interesting to note here, that an overwhelming majority (78%) of the parents preferred a labelled diagram of a body with everything, for example, *arm, shoulder, penis*, labelled.

The parents were also asked why they chose their preferred option, and a few of them mentioned seeing the body part in the context of the whole body, or seeing it in relation to the rest of the body. One of the responses was, "It's accessible to children, but not coy". One parent spoke of "demystifying" body parts and others spoke of normalising them.

The next question asked whether the parents thought that their cultural/religious/family background influenced their attitudes about illustrations of human reproductive organs in primary school dictionaries, and here there were six respondents (43%) saying yes, three (21%) saying no, and the rest giving a variety of answers such as "maybe", "yes and no", "partially", "likely".

One of the participants responded to that question with the following: "I think a family history of discomfort around mentioning private body parts or anything to do with sex influences me to believe it is certainly not healthy to continue this silence/embarrassment into the next generation."

The final question in the questionnaire asked if parents had any other comments, and these responses were also very valuable in the context of the rest of the questions.

This is a great opportunity to help clear up misunderstandings of words through using illustrations as an additional descriptor. I think that just as the definitions should describe as clearly as possible the meaning of the words in question, in accessible language for children, the pictures should also be as clear and easy to understand as possible for kids. Hiding pictures of body parts behind coy images or clicks implies that there is something naughty or embarrassing to the body part. I can't see a context in which that kind of messaging would be positive or helpful.

I feel illustrations should be part of the learning tool i.e. avoid photos that may create "hype" between the children. We are a family that do not hide body parts from each other, however, we do try teach respect.

It's good for kids to know their body parts so if they learn from school it's right.

I think children should be well informed about these entries so they know what it is and what it is used for. It will also help kids to speak out if they are sexually abused because they know these things and they will not be shy.

Children that are doing lower grades must not be exposed to too much information about sex organs, only when they get older that's when they have a better understanding.

Never thought of this but to me it's simply anatomy and the earlier they learn about the body parts the better.

I would add level of education as an influencer in my comfort, in addition to cultural/religious/family background.

These responses are interesting. They are suggesting that the parents have not given this issue much thought, but they are thinking about it now, and they do not want to make mistakes from previous generations. The parent who suggests that the penis be defined as "the pointy bit between a male's legs" is not

ready to write paraphrases of meaning for dictionaries! It is also interesting that one of the comments above says that children in lower grades do not need to be exposed to too much information, followed by a quote saying that the earlier they learn this, the better.

The responses suggest that parents are open to, and would prefer, to see human reproductive organs treated in primary school dictionaries and that these body parts need to be treated clearly, while normalising the vocabulary about them, but that the non-sexual functions should be emphasised.

There is definitely room for further research into this: more parents from a wider range of schools, and in different provinces in South Africa. As can be seen in the literature section, there is a wide variety of cultural and religious attitudes regarding the teaching of human reproductive organs in primary schools.

This questionnaire could be improved by adding a section about the make-up of the family, and whether the children are boys or girls, and whether the respondent is male or female. Parents may find it easier to talk to boys or girls about puberty and related vocabulary. It could also be improved by having multiple-choice answers in some places. There should also be more of a separation between considering the different paraphrases of meaning and the illustrations.

The responses to this questionnaire have been valuable and will inform some decisions that will be made in future dictionaries for primary school learners.

6. Analysis and comparison of school dictionaries

This section will examine and compare school dictionary articles for human reproductive organs. Firstly, a set of South African school dictionaries will be discussed, followed by two articles from online school dictionaries. The word *penis* will be used as the lemma used to compare across the dictionaries. This lemma was chosen simply because it is one of the human reproductive organs. The *penis* articles will be compared with the articles in the dictionaries for *liver*, as this is another organ in the body. The dictionary comparison will also include which of the following words are contained in the school dictionaries: *breast*, *genitals*, *testicle(s)*, *vagina*.

The following dictionaries are available for use in South African primary schools: The *Collins New School Dictionary* (Collins), the *Oxford South African School Dictionary 4th edition* (OSASD4e), the *Longman South African School Dictionary* (Longman), the *Francolin Illustrated School Dictionary for Southern Africa* (Francolin), the *Oxford South African Illustrated School Dictionary* (OSAISD), and the *Pharos English Dictionary for South African Schools* (Pharos). All of these dictionaries, with the exception of *Collins*, were adapted or published for the South African primary school market. The dictionaries are available to purchase in South African bookshops, with the exception of the *Francolin*, which is

no longer in print. It was included because it is a school dictionary specifically produced for primary schools in southern Africa, and is thus comparable to the other dictionaries used in this section.

The *Oxford South African School Dictionary 4th edition (OSASD4e)* was published in 2019 and is aimed at Grades 4 to 12. It contains a few illustrations, but not many at all.

The *Longman South African School Dictionary (Longman)* was published in 2007 in the United Kingdom with the South African edition edited by South African editors and consultants. There is no indication in the dictionary as to which grades or ages the target users are. The *Longman* contains a few illustrations.

The *Francolin Illustrated School Dictionary for Southern Africa (Francolin)* was developed by the Dictionary Unit for South African English and published in 1997 in Cape Town. The *Francolin* was specifically "aimed at senior primary school pupils who do not speak English as their first language, but who have English as a subject or as the language of learning" (Dictionary Unit for South African English 1999). The dictionary contains more illustrations than the previous two dictionaries; at least two to three illustrations per double page spread.

The *Oxford South African Illustrated School Dictionary (OSAISD)* was published in 2008 and is aimed at learners from Grade 3 to 7. It contains a few illustrations.

The *Pharos English Dictionary for South African Schools (Pharos)* was published in 2014. There is no indication of age or grade range in the dictionary. It contains a few illustrations.

The following are reproductions of the articles for *penis* in the above dictionaries. The use of bold and italics, brackets, as well as line breaks have been reproduced, but not the different fonts.

Collins:

penis penises

NOUN A man's penis is the part of his body that he uses when urinating and having sexual intercourse

OSASD4e:

penis (say pee-niss) noun (plural **penises**)

the part of a man's or a male animal's body that is used for getting rid of waste liquid and for having sex

Longman:

penis / **peen-iss** / noun the part of a boy's body that he uses to urinate

Francolin:

penis [say pee-niss] noun (two penises)

the male sex organ or genitals

OSAISD:

n/a

Pharos:

penis noun the male sexual organ in humans and many animals: *Males have penises and females have vaginas.*

Of the six dictionaries consulted, one does not treat *penis* at all. The *OSAISD* may have excluded the lemma due to the lower target age group, or due to the shorter word list.

Of the other dictionaries, only one, *Pharos*, provides an example sentence. The others only provide a paraphrase of meaning. All of the paraphrases of meaning mention the functions of the penis, and one only refers to urination, two only refer to sex, and two refer to both sex and urination. Only *Francolin* and *Pharos* refer to the penis as an organ, compared to all the dictionaries referring to the liver as an organ, as can be seen below.

Collins:

liver livers

NOUN 1 Your liver is a large organ in your body which cleans your blood and helps digestion
from Greek *liparos* meaning 'fat'

OSASD4e:

liver (say liv-uh) noun

1. (plural **livers**) the **organ** inside your body that cleans the blood -> see illustration at **organ**

Longman:

liver /liv-uh/ noun 1 the large organ inside your body that cleans your blood

Francolin:

liver noun

1 a large organ in your body which helps to clean your blood

OSAISD:

liver (say liv-er) noun (plural **livers**)

a large organ in the body that keeps the blood clean and helps to digest the food we eat.

Pharos:

liver noun 1 a large organ in the body that cleans the blood: *Drinking too much alcohol can damage your liver.*

Comparing *penis* to *liver*, one can see that all the dictionaries contain the article for *liver*, and all of them refer to the liver as a large organ in the/your body. All of the *liver* articles refer to the function of the liver. (The articles that mark the sense number also include the sense of the liver being a type of food.) The *OSASD4e* contains a cross reference to an illustration at *organ*. This illustration

is a line drawing of a person's torso, with the following organs labelled: *brain, lung, heart, liver, stomach, kidney, intestines*.

The two online dictionaries compared in this study are the *Wordsmyth Children's Dictionary* and *Kids Britannica*. The online *Wordsmyth Children's Dictionary* does not have a printed counterpart. It can be accessed at kids.wordsmyth.net. The *Wordsmyth Children's Dictionary* is aimed at learners from Grade 5 to Grade 8.

According to the *Kids Britannica* About us page, *Kids Britannica's* "safe and age-appropriate content keeps [kids] focused on what you want them seeing online while enabling them to succeed in school and life" (Encyclopaedia Britannica, Inc, 2022). It does not give a target age range.

Wordsmyth:

penis noun penes, penises

the male sex organ through which sperm is transferred to a female.

The penis is also used to dispose of urine.

Kids Britannica

penis noun

a male organ of copulation containing a channel through which sperm is discharged from the body that in mammals including humans also serves to discharge urine from the body

What is notable about both of these paraphrases of meaning is that they are complicated compared to the printed school dictionaries shown above. The *Kids Britannica* uses the term "copulation" which is very unlikely to be understood by primary school children. It also contains the complicated sentence structure, "... through which sperm is discharged" which is also very advanced language for primary school learners, especially those learning in their second language. However, both dictionaries refer to the penis as an organ. Again, both paraphrases of meaning refer to the function of the penis, and in both of these dictionaries, both the functions of sex and urination are mentioned.

Wordsmyth:

liver noun

a large, reddish brown organ in the body that has many functions. The liver cleans the blood, stores energy and nutrients, makes bile, and helps the body digest fats. It is found at the top of the abdomen.

Drinking too much alcohol can damage the liver.

Kids Britannica

liver noun

a large glandular organ of vertebrates that secretes bile and causes changes in the blood (as by changing sugars into glycogen and by forming urea)

As can be seen by the paraphrases of meaning for *liver*, both dictionaries refer

to the liver as an organ and define it by its functions. The *Wordsmyth* article also refers to the position in the body of the liver, as well as its size and colour: a first for any of these dictionary articles. Both the online articles give more detail than the printed school dictionaries. Again, the *Kids Britannica* paraphrase of meaning is too complicated for primary school learners.

When comparing the dictionaries in terms of the words listed at the beginning of this section, the table below shows which terms are in which dictionaries.

	Collins	OSASD4e	Longman	Francolin	OSAISD	Pharos	Wordsmyth	Britannica
breast	√	√	√	√	√	√	√	√
genitals	√	√	√	√	-	-	√	*
testicle(s)	√	√	√	-	-	√	√	*
vagina	√	√	√	√	-	√	√	√

*In the *Kids Britannica* *genitals* has a hyperlinked cross reference to *genitalia*, and *testicle* has a hyperlinked cross reference to *testis*.

As can be seen by this table, the *Collins*, *OSASD4e*, *Longman*, and *Wordsmyth* all contain all of the articles, while the other dictionaries do not treat all of them. *OSAISD* is notable in that it only has *breast*. The two online dictionaries only have illustrations of birds in the article for *breast*, to illustrate the part of the bird that is referred to as a breast — for example in an orange-breasted sunbird.

As can be seen by these comparisons, *penis* and *liver* are treated differently within the dictionaries. A more detailed study of more human reproductive organs needs to be done to establish whether there is consistency in each dictionary across the lexical set of sex organs.

7. Discussion and conclusion

As can be seen by the previous sections in this paper, this is a substantial topic that this article is unable to do justice to.

Some clear recommendations, however, can be taken from this research. Firstly, from the literature it is evident that it is necessary to teach primary school learners about their bodies and puberty. This is important despite it being a possibly uncomfortable topic for some teachers and despite possible resistance from some parents. A dictionary enters the picture because the vocabulary for body parts that is used in these lessons needs to be accessible in the school dictionaries, along with clear illustrations. A good guideline for the treatment of human reproductive organs, or indeed any organ, is to answer the questions: what is it? Where is it? What is it for?

The teachers involved in this study were unanimous in the opinion that dictionaries should include words for human reproductive organs, but they did not agree on which words should be included in a primary school dictionary. Teachers expressed the feeling that including these words in dictionaries

would help to normalise the vocabulary used — an opinion that was also expressed in the literature review.

The responses of the parents of the primary school children who filled in the questionnaire were also very insightful. They wanted their children to have access to human reproductive organs in their dictionaries, and again, they wanted to normalise the vocabulary used in sexuality education. The parents gave suggestions as to what style of illustration would be most appropriate in a primary school dictionary, and also gave their opinions on the information to be contained in the paraphrases of meaning. These are people who do not have any lexicographic experience, and so their input was based on their thoughts and experiences as parents.

It was very useful including teachers and parents in the study as they offered different perspectives.

The analysis of the words in the school dictionaries could be a whole study on its own. To get a sense of consistency within each dictionary, one would need to compare all articles for human reproductive organs, as well as other organs in the human body. However, the small sample of dictionary articles here does give one a sense of how the different school dictionaries treat sex organs.

In terms of recommendations for primary school dictionaries, this research shows that the following words should be included: *breast*, *genitals*, *penis*, *testicle*, *vagina* as these are the words that would come up in primary school sex education lessons. It should be noted that sexuality education is the umbrella term for lessons that include knowing about one's body, puberty, and related topics, not necessarily to do with sexual activity. Each term should be illustrated; in the case of *penis* and *testicles*, they should be included and labelled on a picture of a boy, along with other visible body parts. *Genitals* should also be included in this diagram. The diagram of a girl would include *vagina* and *genitals*, and *breast* would need to be labelled on a picture of a woman. Each of the dictionary articles would be accompanied by the relevant diagram instead of the diagram being cross-referenced at the articles.

There could also be a note at each of these articles telling learners:

These are your private parts and nobody should ask to look at or touch them. If somebody makes you feel uncomfortable, speak to an adult you trust or call Childline on 116 from any cellphone.

Regarding recommendations for further study, all of the topics covered in the literature review can be studied in more depth. The teacher and parent questionnaires need to be given to a much larger sample of both groups. The appropriate permission would need to be sought and the participants would need to be selected from a variety of schools and backgrounds. The dictionaries can be analysed in more detail and across more parameters, as discussed above.

However, this is an important topic and further research in all of these

areas will be very worthwhile and valuable. The three learners who expressed concern would be pleased to know that their concerns have been taken seriously.

Bibliography

Dictionaries

- Bullon, S. et al. (Eds.).** 2007. *Longman South African School Dictionary*. Harlow, Essex: Pearson Education
- Cullen, K. et al. (Eds.).** 2002. *Collins New School Dictionary*. Second edition. Glasgow: HarperCollins.
- De Kock, C. et al. (Eds.).** 2014. *Pharos English Dictionary for South African Schools*. Cape Town: Pharos Dictionaries.
- Dictionary Unit for South African English.** 1999. *Illustrated School Dictionary for Southern Africa*. Cape Town: Francolin.
- Encyclopaedia Britannica, Inc.** 2022. *Britannica Kids Dictionary*. [Online] Available at: <https://kids.britannica.com/kids/browse/dictionary> (22 February 2022).
- Hiles, L. et al. (Eds.).** 2008. *Oxford South African Illustrated School Dictionary*. Cape Town: Oxford University Press.
- Oxford University Press.** 2022. *Lexico.com*. [Online] Available at: <https://www.lexico.com/> (22 February 2022).
- Reynolds, M. et al. (Eds.).** 2019. *Oxford South African School Dictionary*. Fourth edition. Cape Town: Oxford University Press.
- Wordsmyth.** 2022. *Word Explorer Children's Dictionary*. [Online] Available at: <https://kids.wordsmyth.net/we/> (22 February 2022).

Other sources

- Atkins, B.T.S. and M. Rundell.** 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Bhana, D.** 2009. 'They've Got All the Knowledge': HIV Education, Gender and Sexuality in South African Primary Schools. *British Journal of Sociology of Education* 30(2): 165-177.
- Braun, V. and C. Kitzinger.** 2001. Telling it Straight? Dictionary Definitions of Women's Genitals. *Journal of Sociolinguistics* 5: 214-232.
- Chabata, E. and W.M. Mavhu.** 2005. To Call or Not to Call a Spade a Spade: The Dilemma of Treating 'Offensive' Terms in *Duramazwi Guru reChiShona*. *Lexikos* 15: 253-264.
- Department of Basic Education.** 2011. *National Curriculum Statement (NCS): Curriculum and Assessment Policy Statement, Intermediate Phase Grades 4–6*. Pretoria: Government Printing Works.
- Duffy, B., N. Fotinatos, A. Smith and J. Burke.** 2013. Puberty, Health and Sexual Education in Australian Regional Primary Schools: Year 5 and 6 Teacher Perceptions. *Sex Education* 13(2): 186-203.
- Gangla, L.A.** 2001. *Pictorial Illustrations in Dictionaries*. Unpublished M.A. dissertation. Pretoria: University of Pretoria.

- Goldman, J.D.G.** 2011. External Providers' Sexuality Education Teaching and Pedagogies for Primary School Students in Grade 1 to Grade 7. *Sex Education* 11(2): 155-174.
- Goldman, J.D.G.** 2013. International Guidelines on Sexuality Education and their Relevance to a Contemporary Curriculum for Children Aged 5–8 years. *Educational Review* 65(4): 447-466.
- Khau, M.** 2012. "Our Culture Does not Allow that": Exploring the Challenges of Sexuality Education in Rural Communities. *Perspectives in Education* 30(1): 61-69.
- Landau, S.I.** 2001. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. 2nd edition. New York/Cambridge: Cambridge University Press.
- Lew, R.** 2010. Multimodal Lexicography: The Representation of Meaning in Electronic Dictionaries. *Lexikos* 20: 290-306.
- Mpofu, N. and E. Mangoya.** 2005. The Compilation of the Shona–English Biomedical Dictionary: Problems and Challenges. *Lexikos* 15: 117-131.
- Msutwana, N.V.** 2021. Meaningful Teaching of Sexuality Education Framed by Culture: Xhosa Secondary School Teachers' Views. *Perspectives in Education* 39(2): 339-355.
- Nesi, H.** 1989. How Many Words is a Picture Worth? A Review of Illustrations in Dictionaries. Tickoo, M.L. (Ed.). 1989: 124-134.
- Nurlankyzy, N.B.** 2016. The Role of Illustrations in Modern Dictionaries. *Вестник науки и образования* 7(19): 69-71.
- Tickoo, M.L. (Ed.).** 1989. *Learners' Dictionaries: State of the Art. Anthology Series 23*. Singapore SEAMEO Regional Language Centre.

Laat ons boeke vat Illustrasie van die nut van 'n leesprogram in 'n era van korpusleksikografie met aanbevelings vir die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Jana Luther, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal,*
Stellenbosch, Suid-Afrika (janaluther@sun.ac.za)

Opsomming: Die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT), 'n omvattende sinchroniese woordeboek waarvan die eerste deel in 1951 verskyn, stel hom ten doel om die woordeskat van Afrikaans in sy wydste omvang, van vandag tot sowat honderd jaar gelede, te bewerk. Nes soortgelyke woordeboeke van ander tale is die WAT vir sy totstandkoming in hoë mate afhanklik van poëme en sitate wat gewone taalgebruikers in die laaste dekades van die vorige millennium per gewone pos na die woordeboek gestuur het. Vir byna elke trefwoord van U tot Z, wat nog gedefinieer en toegelig moet word, bly hierdie versameling van sowat 4,5 miljoen handgeskrewe en getikte kaartjies die beginpunt. Maar sedert die koms van die rekenaar, in die 1980's, het nuwe tegnologieë die maniere waarop woordeboekmakers werk, ingrypend verander. In die era van korpusleksikografie word kaartversamelings stelselmatig aangevul deur elektroniese korpusse van werklike taalgebruik waarin woorde onmiddellik en op verskillende maniere gesorteer en ondersoek word. Hoe groter, omvattender en gebalanseerder die korpus, hoe minder hoef redakteurs op persoonlike indrukke terug te val. Tog het van die WAT se eweknieë, soos die (veel groter) *Oxford English Dictionary* (OED), in dié tyd van aanlyn teksversamelings ou leesprogramme voortgesit en selfs etlike nuwes begin. Groot korpusse bevat dikwels teks uit koerante, tydskrifte, romans en dergelike, waarin die hedendaagse, algemene, geskrewe variëteit van die taal die botoon voer en ander variëteite (streektaal, vaktaal, geselstaal, woorde en uitdrukkings van vorige geslagte) minder goed verteenwoordig is. Deur vir vrywillige en betaalde lesers spesifieke tekste te kies, probeer leesprogrambestuurders dié leemtes aanvul. Deur 'n semi-outomatiese ontleding van een so 'n uitgesoekte teks, die roman *Draaijakkals* (1999) deur George Weideman, illustreer hierdie artikel, met aanbevelings ten slotte, hoe 'n leesprogram in 'n hersieningsfase tot nuwe en bygewerkte artikels in die WAT kan bydra.

Sleutelwoorde: OMVATTENDE WOORDEBOEK, SINCHRONIESE WOORDEBOEK, LEESPROGRAM, LESERS, TEKSONTLEDING, TEKSONTLEDINGSAGTEWARE, NUWE MATERIAAL, EKSERPERING, WOORDE, SPELLING, WISSELVORME, WOORDSOORTE, UITDRUKKINGS, BETEKENIS, GEBRUIK, SITATE, DATERING

Abstract: An Illustration of the Usefulness of a Reading Programme in a time of corpus lexicography, with Recommendations for the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*.

The *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) is a comprehensive, synchronic dictionary, the first volume of which was published in 1951. Its aim has been to treat the vocabulary of Afrikaans in its broadest scope, from today back to about one hundred years ago. Like similar dictionaries for other languages, the WAT originally came into existence dependent to a large degree on the phrases and citations ordinary language users sent to the dictionary by surface mail during the last decades of the previous millennium. For almost every headword from U to Z that still needs to be defined and elucidated, this collection of more than 4,5 million handwritten or typed cards has remained the starting point. However, since the arrival of computers in the 1980s, new technologies have fundamentally changed the way dictionary makers work. In the era of corpus lexicography, card collections have been systematically supplemented by electronic corpuses reflecting real language use, in which words can be sorted and analysed directly and with the use of various criteria. The larger, more comprehensive and more balanced the corpus, the less editors have to rely on personal impressions. Yet, in these days of online text collection, some of the WAT's peers, such as the (much more extensive) *Oxford English Dictionary* (OED), have maintained established reading programmes and even initiated several new ones. Large corpuses contain mostly texts from newspapers, magazines, novels and such like, in which the current, general and written varieties of the language dominate and other varieties (regional language, technical language, colloquial language, words and expressions of previous generations) are less well represented. By selecting specific texts for volunteer and paid readers, reading-programme managers have attempted to fill these gaps. Through a semi-automatic analysis of such a selected text, the novel *Draaijakkals* (1999) by George Weideman, this article demonstrates and subsequently recommends how a reading programme in a reviewing phase may contribute to new and augmented entries in the WAT.

Keywords: READING PROGRAMME, COMPREHENSIVE DICTIONARY, SYNCHRONIC DICTIONARY, READERS, TEXT ANALYSIS, TEXT ANALYSIS SOFTWARE, NEW MATERIAL, EXCERPTING, WORDS, SPELLING, VARIANTS, PARTS OF SPEECH, EXPRESSIONS, MEANING, USAGE, CITATIONS, DATING

VOORAF

1. Inleiding

Die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) is 'n omvattende sinchroniese woordeboek. Dit belig Afrikaans soos sprekers en veral skrywers dit in die praktyk en hede, van ongeveer die begin van die twintigste eeu tot vandag gebruik (anders as 'n diachroniese woordeboek wat uitstippel hoe 'n taal histories, oor tyd heen, ontwikkel).

Die kerndoel van die WAT is om die woordeskat van Afrikaans so omvattend moontlik te dek, nie net die algemene, gestandaardiseerde variëteit van Afrikaans nie, maar ook elke streekvariëteit. Die eerste deel van die WAT (die

letters A tot C) verskyn in 1951 en deel 16, die laaste van drie dele van S en die laaste gedrukte boekdeel, in 2021. Wanneer die WAT voltooi is (die teikenjaar vir voltooiing is 2029) sal 20 dele as geheel op die internet raadpleegbaar wees.

In die geval van 'n lessenaar- of handwoordeboek wat reeds bestaan en waarvan 'n nuwe uitgawe voorberei word, word elke aspek van elke leksikale item daarin, noukeurig oorweeg of heroorweeg. Party inskrywings word onveranderd gelaat, ander hersien, sommige word uit die papierweergawe van die woordeboek weggelaat en nuwe inskrywings word bygevoeg (vgl. Luther 2019: E).

In die geval van 'n omvattende woordeboek, soos die WAT, daarenteen, waarvan die laaste dele nog geskryf moet word, is elke inskrywing en artikel 'n nuwe inskrywing en artikel waarvoor die redakteurs self, vir die skryf daarvan, eers al die nodige materiaal moet vind.

METALEKSIKOGRAFIE

2. Materiaalversameling

Werk aan die WAT behels die opspoor van soveel moontlik Afrikaanse woorde en uitdrukkings. Van elke vonds moet onder meer die gebruiklikste betekenis vasgestel word; elke betekenis moet gedefinieer word; en elke definisie moet toegelig word met werklike voorbeelde, wat illustreer hoe die woord of uitdrukking in die betrokke betekenis in verskillende kontekste gebruik word.

Vandag geskied materiaalversameling vir die WAT op verskillende maniere, maar die versamelaars is hoofsaaklik sy redakteurs self: Ander naslaanwerke word geraadpleeg. Die Buro van die WAT in Banghoekweg, Stellenbosch, huisves 'n kosbare biblioteek. Daar word uitgebreid van bronne op die internet gebruik gemaak. Elektroniese weergawes van ander woordeboeke, ensiklopedieë, vaktydskrifte, waarvan baie nie meer in gedrukte formate beskikbaar is nie, word geraadpleeg. Koerantargiewe. Die internet self. Die sosiale media word ontgin, ook deur deelname aan taalgesprekke, soos op Facebook. Vir tegniese terme, terme uit die wetenskappe, word spesialiskennis per e-pos ingewin. Groot elektroniese teksdatabasisse, korpusse van werklike taalgebruik, soos dié van die Virtuele Instituut vir Afrikaans (VivA), word deursoek en trefslae — woorde, woorddele, kollokasiepatrone, frases en sinne — op verskillende maniere gesorteer. So word die werklike gebruik van verskillende leksikale items deurentyd nagevors.

Vir moderne materiaalversamelingsmetodes is 'n rekenaar en spesiale teksontledingsagteware noodsaaklik, maar aan die WAT is daar begin werk lank voor die koms van die rekenaar. Sedert die ontstaan van die woordeboek in 1926 tot en met die aanbreek van die rekenaarera hier, was die redakteurs vir hulle materiaalversameling uitsluitlik op papierbronne aangewese en veral, van die vyftiger- tot eindjare tagtig van die vorige eeu, die vrywillige hulp van buitelesers.

3. Eerste leesprogramme, twee omvattende woordeboeke

3.1 *Die Oxford English Dictionary (OED)*

Nes die WAT ná hom, het die OED, as definitiewe woordeboek van die Engelse taal, 'n groot deel van sy status aan vrywilligers te danke — belangstellende medewerkers wat oor jare heen, met enkele onderbrekings reeds sedert 1857, op strokies papier, woorde en sinne met die hand neergeskryf en dit na die woordeboek gestuur het. Danksy die entoesiastiese deelname van gewone taalgebruikers is miljoene aanhalings gevind, ondersoek, geassesseer en uiteindelik in woordeboekartikels opgeneem. Die materiaal wat oor honderd jaar en nog etlike dekades so versamel is — en steeds versamel word — lê die OED ten grondslag.

Van al die verskillende soorte inskrywings in die OED is sy sitaatversameling een van die belangrikste komponente; voorbeelde van werklike taalgebruik is vir sy gesag noodsaaklik: Met behulp van sitate word die geskiedenis van elke lemma, van die vroegste tot die mees onlangs aangetekende gebruik daarvan, gedokumenteer. Sitate is noodsaaklike hulpmiddels wat leksikograwe akkurate definisies help skep. Voorbeelde van werklike taalgebruik help die woordeboekgebruiker om hierdie definisies te verstaan.

Vir die beplande *New English Dictionary* het die werwing van vrywillige lesers in 1857 begin. Tientalle het betrokke geraak, maar aanvanklik is hoofsaaklik literêre tekste gefynkam. Daar is ook te sterk op esoteriese woordeskat gelet en nie genoeg op alledaagse, algemeen gebruikte woorde nie. Dit lei tot leemtes in die woordeboek, wat James Murray, van 1879 tot sy dood in 1915 hoofredakteur van die OED, sy leesprogram laat aanpas om 'n groter verskeidenheid lesers en bronne te verseker.

In sy eerste jaar as redakteur laat Murray 'n pamflet versprei, nie net in Brittanje nie, maar ook in Amerika en die destydse Britse kolonies. Daarin vra hy Engelssprekendes en die Engelslesende publiek om met ekserpering van veral "moderne boeke" te help sodat ook lewende Engels weerspieël kon word — van die alledaagse woorde van gewone mense tot gevorderde spesialis- en vakterme.

Omtrent 500 medewerkers in Amerika en 800 in Brittanje dra by. Van die produktiefste lesers is nie geleerdes nie, maar belangstellende leke. In die drie jaar voor die verskyning van sy eerste aflewering ontvang die OED meer as 'n miljoen aanhalings.

Van 1884 tot 1928 verskyn die eerste uitgawe van die woordeboek in 125 agtereenvolgende bundels wat onmiddellik daarna in 13 volumes gebind word. Die gedetailleerde beskrywing van Engels in hierdie omvattende bron berus grootliks op aanhalings wat deur lesers ingesamel is — sowat 1,8 miljoen gebruiksvoorbeelde, sitate uit romans, koerante, tydskrifte, wetenskaplike en filosofiese verhandelings, manuskripte en ander dokumente wat van die Anglo-Saksiese tyd tot die vroeë twintigste eeu in Engels geskryf is. Maar toe

die woordeboek voltooi word, is daar nog baie sitate oor. Om dié ekstra, ongebruikte inligting nie verlore te laat gaan nie, word daar op die maak van 'n enkelvolumesupplement besluit, die eerste van uiteindelik vier, wat in 1933 saam met 'n heruitgawe van die OED verskyn. Nou is daar nog sowat 140 000 aanhalings oor. Hierdie ongebruikte stof word geargiveer of aan ander historiese woordeboekprojekte geskenk. Die leesprogram is voorlopig op 'n end en die woordeboekmakers gaan uiteen.

Hierdie geskiedenis is op die OED se webtuiste te lees.

3.2 *Die Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)*

Net soos Murray by die OED, 70 jaar voor hom, doen dr. P.C. Schoonees, eerste redakteur van die WAT, op 25 Januarie 1947 op "liefhebbers van Afrikaans" sy eerste beroep om samewerking. Jaarliks daarna, in toesprake, praatjies oor die radio, artikels in Afrikaanse koerante en tydskrifte, herhaal hy sy pleidooi: Help ons met die groot taak. Help ons om materiaal te versamel. Deur hierdie gereelde publisiteit kom die WAT onder die aandag van (hoofsaaklik as wit geklassifiseerde) Afrikaansgebruikers en sitate begin instroom: tussen 2 000 en 3 000 per maand.

In 1963 ontvang die WAT sy miljoenste sitaat, in Januarie 1970 word die tweemiljoenkerf verbygesteek, in Augustus 1983 is daar drie miljoen (Gericke 1991: 88-89, 104, 112). In 2012 omvat die versameling, volgens die WAT se webblad, sowat 4,5 miljoen handgeskrewe en getikte kaartjies en knipsels waarsonder "dit vir die Woordeboek onmoontlik [sou] gewees het om die taal te probeer weerspieël soos dit in die algemeen, maar ook in elke uithoek van die land gepraat word" (Snijman 1963 in Gericke 1991: 211).

4. Nuwe en hersiene leesprogramme

4.1 By die OED

In 1957 begin die OED werk aan 'n tweede supplement. Hiervoor begin die redakteur Robert Burchfield 'n nuwe leesprogram. In die oorspronklike is tekste uit die hele geskiedenis van Engels bestudeer; die fokus van die nuwe is eietydse taalgebruik: Engels, soos dit in 'n verskeidenheid algemene, populêre en wetenskaplike bronne gebruik word.

Vir die eerste keer kom ook internasionale variëteite van Engels onder die loep.

Ná die tweede supplement word 'n derde voltooi en 'n vierde en laaste in 1986, maar in plaas van die leesprogram te laat vaar, word dit hierdie keer vergroot en nog verder uitgebrei. Vandag bedien die leesprogramme hier onder, naas die OED, ook verskeie ander woordeboeke van Oxford University Press (OUP), soos die *Shorter Oxford English Dictionary*, die *Concise Oxford Dictionary*, en spesialis-

bronne soos die *Dictionary of Modern Slang* en neologismewoordeboeke.

- Die **UK Reading Programme (UKRP)** fokus op Britse tekste wat onlangs gepubliseer is: plaaslike en nistydskrifte, romans, outobiografieë, briewe, dagboeke; nuwe woorde en nuwe maniere waarop bestaande woorde gebruik word; woorde en betekenis wat in 'n bepaalde streke en sosiale groepe ontstaan; woorde wat met nuwe kulturele ontwikkelings verband hou.
- Die **Science Reading Programme (SciRP)** dateer van die 1980's en fokus op nuwe terme in joernale, tydskrifte en gewilde publikasies wat die fisiese en lewenswetenskappe in die kollig hou; wiskunde, medisyne, tegniese vakke, want nuwe tegnologieë en ondersoekvelde baar voortdurend nuwe woorde en betekenis.
- Die **North American Reading Program (NARP)** word in 1989 gestig om die OED se dekking van Amerikaanse Engels te vergroot. Amerikaanse en Kanadese tekste, veral van die 21ste eeu, word gekies vir die tipe woorde en betekenis wat hulle waarskynlik bevat en hulle potensiaal om nuwe woorde en betekenis op te lewer.
- Die **Historical Reading Programme (HRP)** (wat as model beskou kan word vir die teksontleiding waarvan daar in hierdie artikel verslag gedoen word) word in 1994 aangelê om die OED se dekking van Vroeë Moderne Engels tot die middel van die twintigste eeu uit te brei. Lesers vir hierdie program verskaf hoofsaaklik materiaal om die OED te hersien. Hulle probeer veral vroeë voorbeelde vind van woorde en uitdrukkings wat reeds opgeneem is, maar 'n aansienlike aantal nuwe woorde en betekenis duik ook op. Om seker te maak dat die materiaal wat hulle ekserpeer werklik nuut of relevant is, word elke gebruiksvoorbeeld — voordat dit ingestuur word — eers vergelyk met wat reeds in die woordeboek staan. Vir lank was die tekste vir die OED se historiese leesprogram hoofsaaklik in gedrukte formaat beskikbaar, soos in biblioteke, maar danksy die ontwikkeling van digitisering en digitalisering kan al hoe meer tekste vandag ook aan- en vanlyn op 'n skerm gelees en met behulp van spesiale programme selfs volledig ontleed word.
- Die **Scholarly Reading Programme (SRP)** is saam met die HRP vir Middel-Engels, die variëteit van Engels (Engels-Gaelies) wat in Skotland gepraat word, en tekste in verskillende streeksvariëteite begin. Verder word materiaal van oral in die Engelssprekende wêreld geïm: Brittanje, Amerika, Afrika, Asië, die Stille Oseaan-gebied. Alles, van handboeke en vakpublikasies tot minder algemene tekste, soos televisiedraaiboeke en liedtekste, kom in aanmerking, maar veral akademiese joernale, monografieë en woorde- en terminologielyste. Dit verseker dat die OED met gepubliseerde navorsing oor Engels tred hou, van spelling en betekenis tot etimologie.

- Ter aanvulling word aparte leesprogramme ook deur die *Australian National Dictionary*, die *Canadian Oxford Dictionary* en die *Dictionary of South African English* bestuur.
- Ook hierdie inligting is op die OED se webtuiste te lees.

As 'n geheel beskou, omvat die OED se leesprogramme van die mees uitgebreide opnames van Engels wat tot nog toe onderneem is. En ten spyte van — en danksy — modernisering bly die oorspronklike doelwit onveranderd: Om voorbeelde van die voortdurend veranderende woordeskat van Engels uit 'n hoogs diverse reeks bronne te versamel en die redakteurs wat aan die OED werk, van 'n pal bygewerkte, steeds gedetailleerder rekord van die taal van beide die hede en verlede te voorsien.

Volgens OED.com bevat die leesprogramdatabasis in Januarie 2022 meer as 40 miljoen woorde in ongeveer 1,3 miljoen afsonderlike sitate, wat daaglik verder aangevul word.

4.2 By die WAT

In teenstelling met die OED wat naas sy ontginning van reuse- elektroniese woordkorpusse sy leesprogramme voortsit en uitbrei, ontvang die WAT van die einde van die 1980's af al hoe minder sitate van buitelesers. Hoewel die uitnodiging om sitate te stuur steeds af en toe gerig word en hoofsaaklik die redakteurs self nog in hulle vrye tyd nuwe publikasies ekserpeer, is die hoofdoel van 1987 af rekenarisering, gevolg deur 'n "proses van strategiese beplanning met die oogmerk om die WAT so vinnig en doeltreffend moontlik tot by Z te voltooi", soos blyk uit 'n tydlyn op die WAT se webblad:

- In 2000 neem die WAT sy eerste elektroniese werkbank in gebruik.
- In 2003 word die eerste elektroniese boekdele op CD-ROM vrygestel.
- In 2015 word die CD-ROM deur 'n aanlyn weergawe vervang.
- In 2012 begin digitisering van die WAT se sitaatversameling (4,5 miljoen indekskaartjies).
- In 2016, die WAT se 90ste bestaansjaar, word sowat 1 000 nuwe woorde en gewysigde artikels by WAT Aanlyn gevoeg en in 2019 as bylae in deel 15.
- In 2018 begin 'n tienjaarplan vir die voltooiing van die woordeboek. Vyf bykomende redakteurs word aangestel en nog twee op kontrakbasis.
- In 2021 verskyn deel 16, die derde en laaste van S, met nog 'n addendum.
- In 2022 bly daar van die WAT se voltooiingsplan sewe jaar oor.

5. Riglyne vir ekserpering

5.1 OED

Naas sy leesprogramme met lesers wat vir hulle leeswerk vergoed word, nooi die OED op sy webblad ook vrywilligers tot deelname uit: "We are always pleased to receive details of ..." Gevolg deur die volgende riglyne en instruksies:

Die OED se riglyne vir ekserpering (aanlyn by Public.OED.com/contribute-to-the-OED)		
	Slegs nuwe materiaal kom in aanmerking. Elke sitaat moet een van die volgende bevat:	<ul style="list-style-type: none"> — Maak seker jy stuur slegs aanhalings wat vir die OED se redakteurs van nut is. — Raadpleeg deurgaans die aanlyn OED en maak seker die materiaal wat jy ekserpeer, is inderdaad nuut met betrekking tot wat reeds in die woordeboek staan.
1	'n Nuwe woord	<ul style="list-style-type: none"> — Hedendaagse woorde, ook slang- en dialekwoorde. — Woorde uit vorige eeue wat nog ontbreek.
2	'n Nuwe spelling of nuwe uitspraak	<ul style="list-style-type: none"> — Bestaande woorde, wat reeds opgeneem is, maar wat anders gespel of uitgespreek word.
3	'n Nuwe betekenis of gebruik van 'n bestaande woordsoort	<ul style="list-style-type: none"> — Bestaande woorde, wat reeds opgeneem is, maar wat in 'n nuwe betekenis of anders as gewoonlik gebruik word.
4	'n Nuwe woordsoort	<ul style="list-style-type: none"> — Bestaande woorde, wat reeds opgeneem is, maar nog nie as die betrokke woordsoort nie.
5	'n Nuwe bewys met betrekking tot etimologie of vroegste gebruik (By elke polisemiese inskrywing wissel ondersteunende sitate van die vroegste bekende voorbeeld van die gebruik van die lemma in daardie betekenis tot die mees onlangse.)	<ul style="list-style-type: none"> — Bewyse van gebruik vroeër as die vroegste sitaat. — Bewyse van gebruik later as die laaste sitaat (in sommige, historiese gevalle). — Intermediêre bewyse (waar leemtes bestaan).

Inligting wat geëkserpeerde sitate na die OED moet vergesel		
1	Lemma	— By watter lemma (en waar van toepassing: watter homoniem) hoort die sitaat?
2	Woordsoort	— By watter woordsoort van die lemma hoort die sitaat?
3	Betekenisnommer, soos in die woordeboek	— By watter betekenis van die woordsoort hoort die sitaat? (Indien van toepassing.)
4	Rede vir ekserpering	— Nuwe woord — Vroeër datum? — Later datum? — Tussendatum? — Woordsoort ontbreek? — Betekenis ontbreek? — Etimologie? — Ander: Verduidelik kortliks.
5	Datum van publikasie	— Alleenstaande publikasie: jaar waarin dit verskyn het. — Koerante of tydskrif: dag + maand + uitgawe/volume/reeksnommer (soos van toepassing).
6	Plek van aanhaling in die bron	— Gedrukte boeke: boekdeel + hoofstuk + bladsy-nommer (soos van toepassing). — Aanlyn tydskrif of vaktydskrif: publikasiedatum. — Webblad: URL + datum geraadpleeg.

5.2 WAT

In Februarie 2022 is daar op die webblad van die WAT geen verwysing na 'n leesprogram nie; geen ekserperingshulp word gevra nie en geen riglyne vir ekserpering word gegee nie. Belangstellendes wat uit hulle eie navraag doen, ontvang per e-pos 'n geskandeerde dokument van ses bladsye, *Handleiding vir ekserpeerders*, met inligting oor die volgende:

- Waarom moet materiaal versamel word?
- Watter leksikale items moet versamel word?
  - gewone of kernitems van Afrikaans wat in 'n ongewone betekenis gebruik word; ongewone woorde (nuwe woorde, vreemde woorde, eienaardige woorde); verouderde of verouderende woorde; gewestelike taalgebruik
- Waar of waaruit moet materiaal versamel word?
  - gepubliseerde geskrifte (boeke, tydskrifte, koerante en ander publikasies) en geskrewe dokumente (argiefstukke, briewe, memoranda)
  - spreektaal
- Gebiede van materiaaloptekening.
  - gewone woorde met 'n effens ongewone betekenis of in 'n ongewone sintaktiese verband of toepassing gebruik: selfstandig gebruikte werkwoorde, selfstandig gebruikte byvoeglike naamwoorde, selfstandig gebruikte teenwoordige deelwoorde, deelsgenitiewe byvoeglike naamwoorde, herhalingsamestellings, en so meer
  - beroepstaal: landbou, vissersbedryf, verouderde en verouderende beroepe, ambagte en dergelike
  - vaktaal
  - samestellings
  - eiename wat as soortname in uitdrukkings voorkom
  - vreemde woorde en leenwoorde
  - groeptaal
  - sporttaal
  - vaste uitdrukkings
- Vindplek van elke leksikale item.
  - literêre werke, beskouende werke, vakliteratuur

Die ekserpeerder word gevra om daarop te let dat 'n leksikale item nie sonder meer geëkserpeer moet word nie, maar altyd in sinne waaruit die betekenis of funksie duidelik blyk.

- "Moenie op hoogs tegniese vakterme konsentreer nie.
- "Die aantal optekeninge van dieselfde woord moet beperk word.
- "Ekserpeer sowel omskrywings van leksikale items as die gebruik van die leksikale item in die teks" (WAT 2022: 6).

As die WAT

- naas sy spoedeisende taak om die woordeboek te voltooi;
- naas ander (rand)aktiwiteite waarvoor besoekers op sy webblad kan lees (Borg 'n woord; woordpret- en middaguurpraatjies; neologismekompeti-

sies; sosialemediabestuur; deelname aan radioprogramme; demonstrasies aan besoekende studente; ontvangs van besoekers; aanbied van kursusse in algemene en rekenaarleksikografie, van tyd tot tyd)

... nog 'n bietjie tyd kon afknyp om 'n leesprogram aan die gang te bring — nie net met die oog op die deel van die woordeboek wat nog voltooi moet word nie, maar ook met die oog op die sowat 220 706 artikels wat (in Februarie 2022) reeds voltooi is:

Wat sou gehalteopbrengs uit so 'n leesprogram vir die WAT kon beteken? Indien 'n teks

- doelbewus gekies sou word vir die soort woorde en betekenis wat dit waarskynlik bevat en die geskatte potensiaal daarvan om nuwe woorde en betekenis op te lewer; en
- dalk selfs elektronies bekom kan word (ongelukkig weier sommige uitgewers van Afrikaanse boeke dikwels om tekste vir taalnavoring beskikbaar te stel) ...

Watter waarde sou ekserpering (dalk voorafgegaan deur masjienmatige ontleding) van so 'n uitgesoekte teks, selfs net een, tot voltooiing van die WAT en — in 'n hersieningsfase veral — tot nuwe en bygewerkte artikels in die WAT kon bydra?

Dit probeer ek vervolgens vasstel aan die hand van 'n semi-outomatiese ontleding van 'n skelmroman: *Draaijakkals* (1999) deur George Weideman.

PRAKTYK

6. *Draaijakkals*, 'n skelmroman

OFTE WEL DIE ONGELOOFLIKE EERSTE JEUG VAN NICOLAAS ALETTUS LAZARUS — STOFPOEPERTJIE, TUSSENINNER EN AARTSKALANT VAN DIE ONDERVELD

Waar in die verteller se wedervaringe oor sowat drie dekades aan die leser voorgehou word, beginnende met 'n ontvangenis in 'n bakoond, padlangs verder verby samaritane wat op hul moer kry, gehoorsame en ongehoorsame meisies, 'n spul Nazi's en diverse holmolle, en eindigende met 'n tuiskoms tussen 'n klomp skewe brode in 'n anderster bakoond.

In 1998-'99 versorg ek saam met die redakteur Charles Fryer hierdie roman by Tafelberg. 'n Paar jaar tevore was ek redakteur van Weideman se jeugverhaal *Los my uit, paloekas!* (1992). Sowel die man as die skrywer en sy taalgebruik het 'n onuitwisbare indruk op my gelaat.

In haar resensie van *Draaijakkals* skryf Louise Viljoen (1993: E) onder meer:

By die lees van *Draaijakkals* is dit duidelik dat hy [Weideman] die vorm van die skelmroman nougeset navolg, maar dat hy ook daarin slaag om aan sy weer-

gawe van hierdie roman soort 'n heel besondere Suid-Afrikaanse tekstuur en plaaslike toepaslikheid te gee. Dit kom veral deurdat die avonture van die hoofkarakter geplaas word in daardie deel van Suid-Afrika wat vandag die Noord-Kaap genoem word, maar ook in die huidige Namibië en Botswana. ('n Mens kan jou skaars voorstel dat die ylbevolkte en barre landstreek waarin die grootste deel van die roman afspeel, so kan lêwe van die mense, sêgoed, ellende, luste en plesiere.) Die "plaaslikheid" van die roman word verhoog deurdat die gebeure in die roman ook afspeel teen die agtergrond van bepaalde historiese gebeure wat hulleself uitspeel in die tydperk vanaf 1913 (wanneer die hoofkarakter gebore word) tot waar die roman afsluit aan die einde van die dertigerjare met die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog. Eerder as wat Weideman konsentreer op die groter samehang van historiese gebeure, wys hy watter uitwerking ontwikkelinge soos die Land Act van 1913, die Eerste Wêreldoorlog, die Groot Griep van 1918, die opkomende Nasionaal-Sosialisme in Duitsland, die Ossewatrek en die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog gehad het op die randfigure van die samelewing wat hulle bevind het in plekke soos sendingstasies, afgesonderde plase, bordele en armoedige dorpsbuurte.

In die roman bespiegel die verteller (Weideman 1999: E):

Is dit belustigheid wat die eerste mense in die voor-voortyd hiernatoe laat trek het agter wild aan, nog lank voordat Olifants en Buffels se name na verdigsels begin lyk het; toe die Weskus, so word vertel, 'n paradys was? Vandag is van hul verblywe nog net slypklippe en potskerwe en gravures en hier en daar 'n versteende sandsteenspoor oor. Miskien 'n kopbeen wat nog sy verhaal moet vertel.

Is dit redeloosheid wat die Namakwas hul vetsterskaap oor die oop vlaktes laat instoot het agter weiding aan? Wat hulle laat besluit het om 'n staning langs 'n vlei of fontein 'n blyplek te maak?

Is dit redelose instink wat vryslaaf en vryburger en vrybuiters die Olifants en die Troe-Troe laat oorsteek het? Om hulle te vestig in die gebrokenheid van die Namakwalandse bergwêreld, met sy baie klowe en sy blesberge soos broodkorsies oor die landskap? Die Kaap was vër.

In die slotparagraaf van sy "Naskrif", die paragraaf waarmee *Draaijakkals* afsluit, skryf Weideman (1999: E) self:

In die Onderveld (wat, vir die doeleindes van hierdie kroniek, die grootste deel van die Noord-Kaap insluit) en in Namibië kom woorde en uitdrukkings voor wat Afrikaans nog deur al die jare op 'n besondere manier verryk het. Omdat dié woorde selde in woordeboeke opgeneem is, beteken dit nie dat hulle nie 'n plek in die hoofstroom het nie. Baie van hierdie woorde is Afrikaanse nuutskeppinge; ander kom uit die taalwêreld van die Khoe-Khoe of Koi-Koi; sommige het selfs broertjies en sustertjies in Nama en Nama-Damara. Ook woorde is grootmaakkinders.

Op 23 Augustus 2010 huldig die onlangs ontslape digter Thomas Deacon (4 Februarie 1942–21 Januarie 2022) die digter en skrywer George Henry Weideman (2 Julie 1947–28 Augustus 2008) met 'n gedig waarvan die eerste helfte lui:

waar die son kliplangs oor oulandswêreld spring
het george henry weideman ook eens
van katstert en kanniedood
van kinkelbos en klipkersie gesing
tussen springbok en pofadder
tot by aggeneys, by onseepkans
en kenhardt verby
hoor ek sy woorde doedelsak
van botterblom en bossiegras
van bokbaaivyg en bloumelkbos
en bitterbos

Daarom kies ek vir hierdie artikel hierdie teks.

7. Werkwyse

7.1 Agtergrond

By die meeste woordeboeke het die reeks stappe waardeur sitate hulle weg daarheen gevind het, lank onveranderd gebly. Eers is die aanhalings ingesamel. By die woordeboek is elke sitaat, op 'n indeksstrokke of -kaartjie met 'n bronverwysing daarby, alfabeties volgens trefwoord geliasseer. Dan het dit gewag, of wag dit steeds, op 'n leksikograaf wat dit kom haal om miskien te gebruik wanneer sy of hy eendag die betrokke woord se artikel moet skryf.

In rye en rye laaikabinette kan redakteurs slegs soek na spesifieke woorde en terme wat gedefinieer moet word. Soektogte na ander, belangrike of interessante woorde in die omringende konteks is onmoontlik tydrowend.

Met nuwe sitate, wat masjienleesbaar ingesamel word, asook sitate van vroeër wat gedigitiseer (na 'n digitale formaat omgeskakel word deur dit te skandeer), en dalk selfs gedigitaliseer (na gewone, masjienleesbare, deursoekbare, manipuleerbare teks verander) word, doen 'n mens meer. (Die WAT se sitaatversameling is gedigitiseer, maar nie gedigitaliseer nie.)

Elektronies kan masjienleesbare sitate vinnig en direk deursoek word. Vir enige trefwoord kan al die relevante aanhalings onmiddellik uit 'n sitaatdatabasis opgeroep word. In 'n woordeboekwerkbank, soos die WAT se TLex-stelsel, sou nuwe sitate met min moeite selfs in verskuilde velde by elke trefwoord self bewaar kon word om daar, direk, uit te keur en te kies. In 'n sitaatdatabasis kan die leksikograaf ook verskillende ander soorte (volteks)soektogte doen. Elke woord, woorddeel en frase is onmiddellik vindbaar. Met behulp van korpusontledingsagteware kan relevante materiaal nog fyner ontleed word.

Waar materiaal elektronies vasgelê word, word 'n leesprogram van kaartjies en papierlêers bevry.

7.2 Teksontleiding en ekserpering

Hedendaagse leksikograwe het toegang tot 'n verskeidenheid teksontleidingsprogramme — van gratis en basies tot gevorderd en duur. Vir hierdie ontleding word met die teks en kontrolelys in gewone teksformaat (*.txt) in Notepad++, Microsoft Excel en Laurence Anthony se *AntConc Corpus Analysis Toolkit* gewerk.

7.2.1 Woorde en woorddele

- *Draaijakkals* (hierna "die teks" genoem) bestaan uit 209 427 woorde.
- 'n Alfabetiese lys met frekwensietellings van unieke woorde in die teks word in *AntConc* genereer. Die alfabetiese lys, wat geaffigeerde woordvorme insluit, bevat 18 823 items.
- Om relevante woorde en woorddele te vind (wat moontlik van makrostrukturele belang vir die WAT kan wees), word die alfabetiese lys met 'n kontrolelys in Excel vergelyk.
- Die kontrolelys word geskep deur die volledige lemmaversameling van die WAT saam te voeg met 'n spellys wat ook geaffigeerde woordvorme insluit. Die kontrolelys bevat 317 514 unieke items.
- Van die 18 823 unieke woorde in die teks staan 14 554 ook in die kontrolelys; 4 269 kom slegs in die teks voor. Hiervan word die gedeelte T tot Z weggelaat, aangesien die WAT by die skryf hiervan nog net tot by S voltooi is.
- Die oorblywende woorde, van A tot S, wat uniek is tot die teks word deurgelees en deur eiename van persone, geografiese eiename, handelsname, sommige tussenwerpsels en ander teksspesifieke woorde te verwyder tot 942 items gereduseer.
- Hierdie 942 voorlopige kandidate word deegliker bekyk. In *AntConc* word woord-in-konteksreëls (konkordansies) gegenereer.
- Uiteindelik word 295 woorde geïdentifiseer wat nog nie in die WAT opgeneem is nie en wat moontlik vir sy redakteurs van belang kan wees.
- Van hierdie 295 kandidate word sitate geëkserpeer.

7.2.2 Betekenis, frases en uitdrukkings

- Vir die vind van uitdrukkings en woorde wat reeds in die WAT opgeneem is, maar wat in die teks anders, in ander betekenis, gebruik word, word die teks gewoonweg vinnig gelees.

- Woordbetekenisse en uitdrukkings wat die belangstelling prikkel, word gekontroleer aan wat reeds in die WAT staan.
- Vir 'n betekenis of items wat (nog) nie in die WAT opgeneem is nie, word 'n konkordansie gegeneer en 'n sitaat (of meer as een) geëkspeer.

8. Resultaat

Die bestek van hierdie artikel laat nie ruimte vir 'n volledige opgawe en bespreking van al die items wat vir moontlike insluiting in die WAT gevind is nie. Om die oes en wins te illustreer, word met enkele voorbeelde uit die geëkspeerde materiaal volstaan.

8.1 Woorde en woorddele

Uit die gekose teks kom die volgende items wat (nog) nie as lemmas of erkende wisselvorme, of as onverklaarde samestellings of onverklaarde afleidings in die WAT opgeneem is. Hierdie woorde kan vir nuwe en bygewerkte artikels in die WAT oorweeg word:

aanpuf, aanmekaarlekkers, aanstrep, aardling, aardskuddend, aartskalent, aartsverraaier, abba-kjeend, abbakros, abbatoon, AB-jap, aggenysbos, agtuurtjie, ai-jai-jai, akkedisoë, aksenawel, alleengeid, alpesokkie, ammal, ammelie, ander-manskind, annerding, annerdinges, armdruk, armdrukker, armvrag, asemfluit, asemgefluit, asem-in-die-keel, asem-ophou, babawit, bakhande, bakhandjie, balanseerkunstenaar, balanseeroefening, balanseertoertjie, bedônner, begrafnisroeper, begrafnisweer, bek-en-klou, bek-en-klousiek, bekerpaal, bêrestorie, be-uilery, bewehand, bewesiek, biegbankie, bieghokkie, biegvinstertjie, biltongrig, biltongtaai, binneboudvleis, binneboudwarm, blêrrie, blinkboude, blinkmeneer, bloekomlat, bloemer, bloemieng, bloemin, blouswis, blow-job, boepensdak, Boerejiddisj, boetman, bokgevrete, boksalf, bondelslaan, botterboombene, boudwarm, bratwurst, briekklip, broeklosmaak, broodkombers, broodpens, brötchen, bruidsboom, buitegemak, chutzpah, daaimins, dabbieboom, dagga-ogies, daggarym, dakwater, deegkaros, derdegelui, desmoers, dêssit, deurskynwit, diekens, donnerwetter, doughnut, dourie, draadrugboek, drievingerdop, droomlandskap, dubbeldop, duiweldons, duuskoring, dwaalgeur, dwaaloog, dwarsbeen, edelknewel, eenoogbril, eisbein, elambooghoogte, entoerasie, etterse, falsies, fedora, feeskalot, feesklapper, floustoertjie, fluistervra, fondswerwing, fortuinjagter, fratsvloed, frilletjies- (frilletjieshoed, frilletjieskappie, frilletjieslampkap), fyngodjies, fynkrul, gatbrood, gatlakei, gatskuurklip, gatstotnogtoe, gedagtespoor, gedres, geha, gehande-viervoet, gehoeren-rumoer, gehoer-en-rumoerdery, gekkegoud, konsert (ww.), gemütlichkeit, geruimig, getrain, ghaaifoks, ghrênd, gie (gie-gie, gie-gie-gie), giggelbui, goddonderbliksem, godedruppels, godenektar, godsgeadiglik, godsielsalig, godweet, godweetwat, gonsbors, gots, grammadoelapad, grasasem, griesgram, groenpampoer, haantjie-kordaat, haarmisdruppels, haelverdriet, haged, halfjek, halfkroonvy, hangogie, hartseerlik, hingsding, hinkswaai, hoëboordjieman, hoedjieskulp,

holmol, hoogstaanson, hoorstorie, houthaalplek, houtmaak, houtmaaktyd, houtoog, huiloorlog, indonner, inkussing, inkoes, inwriemel, Jaansburg, jakkalswaker, jerman, jirre, jirreweet, jis(-)ja, joegaai, kamasdraer, kantfril, karakoelfyn, kasarring, keelflap, kerjaans, kerkgesiggie, kersorent, Kinderbybelbaard, kjind, kleinsonop, klipvratjie, klouskerp, kloutjiekrom, knakkerig, knobbelrug, koerasiebos, kooitoegaanstorie, koplekkerte, koudleirympie, kraakvarse, kroegkraai, kruipkjeend, kruipkjind, krummelbestaan, kwit, langbeensit, leuterig, lillend, Lilliputaner, lippedons, luisgat, maagkwab, marsepeinwit, matterjaal, mettiejare, middagmaak, minteneerder, mintofveel, misvinger, molleveer, muggel, muggielyf, Noagsreën, nonnetjie-goups, noutis, noutisgeld, ntwangweer, obstruktpil, ondanig, oorstalligheid, oorstootdeeg, opsymens, paljasgoed, pekaters, penndraer, pensjoendag, platbosskerm, platfles, pluimwolk, pluiswolk, poeper, potnagdonker, praaimus, raaiselmaker, ribbetjiewolk, rinkelfyn, roebie, rolvaatjie, rooiseep, rooiskemer, ruitjiesdeur, ruweling, rykmaakklip, saais, sakfles, samelewinkie, siepoog, skaapwolwolk, skawagtersny, skilpadbraai, skottelpaddastoel, skraalnaat, skroefswingel, skudlag, soeroe-soeroe, soetemalingbrief, soetgoedjies, soetjie, soetpraatjies, soetsalie, songelooi, Spaansgriep, splienakend, sporrieblou, spreeuneus, spreeustappie, spulsgait, stokkiesbesem, stokspuls, stokstyfregop, stoot-die-bokker, storiendraer, storiepap, streepbaadjie, swynebry

- In baie van hierdie woorde is taalkundige aspekte van Gariëpafrikaans (voorheen Oranjerivierafrikaans) te sien (vgl. Theys 2021): "Gariëpafrikaans het sy wortels te danke aan die taalkontak tussen die eerste nasies en die Nederlandse nedersetters aan die Kaap. Gariëpafrikaans is deur die Khoen en hul nasate gepraat en toon groot beïnvloeding van Khoekhoegowab op leksikale en sintaktiese vlakke. Dit kom hoofsaaklik in die Noord-Kaap voor en kan as basis vir Namakwalands en Griekwa-Afrikaans beskou word" (Theys 2021: 12). Of al die geëkserpeerde woorde steeds algemeen in Gariëpafrikaans voorkom en of van hulle verouder(en)d is, sal deur navorsing in die spraakgebied self vasgestel moet word.
- Voorbeelde van woorde wat naas die wisselvorm of 'n naverwante sinoniem in die gestandaardiseerde variëteit van Afrikaans erkenning verdien — woorde met 'n ongewone morfologie en/of waarvan die spelling die uitspraak weerspieël — is die volgende:

ammal (naas **almal**) — *Daar was vir ammal te ete en te vrete [...] nie soos nou nie.*

ammelie (naas **almelewe**) — *Julle weet almal hoe gevaarlik die pad na die suiping toe is.*

dourie (naas **daardie**) — *Jy kon in sy ogies sien hoe gooi jakkals sy lyf dan dié kant toe en dan dourie kant toe om bekende paadjies te vermy.*

geruimig (naas **geruim**) — *Katrina Vermaak is al geruimige tyd alleen.*

hartseerlik (naas **hartseer**) — *Dis dié wat Pou so hartseerlik skrou.*

kjeend (naas **kind**) — *Hy het vertel hoe hy hom as [kruip]kjeend sit en verwonder het hoe die kalbas [...] se inhoud staan en wêrk.*

kjind (naas **kind**) — *"Slim kjind!" het Amy gegrinnik.*

ondanig (teenoor **danig**) — *Nie 'n ondanige baas om te hê nie.*

- Voorbeelde van streeksname wat na entiteite eie aan die Noord-Kaap verwys, is:

bruidsboom — *Toe hulle uitstap, gryp Skewetand my hoed en balanseer dit in die binneplaas op 'n droë tak van die bruidsboom.*

dabbieboom — *Selfs die onaansienlike dabbieboom verkry die status van 'n paradysbos. Sien jy die boom van vêr af sambreel maak oor die sandvlak, bedink jy terstond 'n loflied.*

koerasiebos — *Houtmaaktyd sou ons haar koggel [...] Dan het sy ons oor Dwarsrivier se sand gejaag tot sy so pers soos koerasiebos was.*

nonnetjie-goups — *Elke keer as hy begin praat, gaan die bont werfhaan aan die kraai, en die nonnetjie-goups vlieg uit hul versamelneeste op.*

- Voorbeelde van ongewone woorde uit die omgangstaal van die spraakgebied is:

bondelslaan — *Dis 'n waar storie, dis nie [...] sommer 'n optelstorie nie, sou Stryker ons voorlig, terwyl ons bondelslaan om sy voete. | Ons het op 'n dag teen hoogstaanson in die skraal koelte van 'n kokerboom bondelgeslaan soos skaap.*

duiweldons — *Sy pluk die pêrels om haar nek met soveel geweld af dat hulle oor die vloer saai. Ek graawe hulle onder die stof en duiweldonse uit.*

haantjie-kordaat — *Ek is die maan, jy is die son; ek is die vink met die rooi borsie, jy haantjie-kordaat; ek lewerik, jy diderik; ek hou my nessie warm vir jou.*

hagend — *In die stil, hagende hitte, die drukkende opbou van die weer, kan ons dit nie waag om 'n hand op te lig en onself koel te waai nie.*

hoogstaanson — *Ons het op 'n dag teen hoogstaanson in die skraal koelte van 'n kokerboom bondelgeslaan soos skaap.*

Jaansburg — *Krisjan droom van 'n breë pad [...] sommer reguit deur die Bosveld Jaansburg toe.*

koplekkerte — *Die koplekkerte wanneer Jasper Repink jou 'n pruimpie klaar geswete kougoed in die hand gestop het en onder vir jou boonste bo word en bo onderste onder.*

middagmaak — *[...] toe ons middagmaak onder die afdakkie wat Johnny opgeslaan het.*

mintofveel — *Anaat was mintofveel agt jaar ouer as ek.*

pennedraer — *Ons kyk hoe voer Johanna haar ystervarkie [...] Mias sê Rooistasie se bokwagter het gesê hoeke lekker vleiskos die ou pennedraer het.*

ribbetjiewolk — *Soos wat die treintjie die gelykmatige afdraandes vat, kan ek my sit en verwonder aan die koddige klipformasies, die verslonste bloekoms by 'n verlate opstal, die stofdwarrels, die ribbetjiewolkies wat die westewind uitwaai [...]*

siepoog — *Haar siepoë hang sak op sak, haar tong wriemel in haar mond rond, haar fut is uit.*

skraalnaat — *"G'n mens kan van brood alleen leef nie." Dit het Uncle later altyd gesê wanneer hy vir sy dubbeldop wag, sy oë gefikseer op die skraalnaat van die kroegmeisie se sitvlak [...] wanneer sy buk om 'n vars bottel onder die kroegtoonbank uit te haal.*

splienakend — *Joy, wydsbeen gespalk op die werkbank [...] Lot Hamerkop, splienakend, bo-oor haar gesekel.*

stokpuls — *Haar tepeltjies beloer die wêreld soos twee erdmannetjies, stokstyfregop. Ek kan dit nie verhelp nie: ek raak stokspuls.*

— Voorbeelde van verafrikaansings uit Engels en volksetimologie is:

bloemer < **bloomers** — *Hy praat 'n meisiekind skoon uit haar bloemer uit.* | *Elkeen wat met die skuit oor die rivier kom, kom loop stywvostok hier rond, kom sê: laat sak jou bloemer.*

bloemieng < **blooming** — *Hy sal nog in 'n bloemieng koei verander soos Nebukadnésar.*

bloemin < **blooming** — *Bloemin verdiende loon.*

daaimins < **diamonds** — *Is vreemdelinge dan nie wêér besig om die Onderveldse rykdom — daaimins wat die Here self daar geplant het — in hul sakke te pak nie?*

diekens < **diggings** — *Ek was by die diekens, in die Wes-Transvaal.*

entoerasie < **entourage** — *Hy was dus net so verbaas as [...] al die ander wat oopmond staan en kyk het hoe [...] Winifred en haar entoerasie te voorskyn tree.*

ghaafoks < **Guy Fawkes** — *Die vuurwerk — eintlik 'n paar groot feesklappers — is Uncle se idee, want ons behoort 'n dag of wat voor ghaafoks daar aan te kom.*

halfjek < **half-jack** — *Hy raap sonder om te kyk 'n halfjekkie onder die bed uit.* | *Danksy 'n halfjekkie jenever het hulle nie agtergekom waar presies die kuur plaasvind nie.*

Jerman < **German(s)** — *Duitswes is so lekker, Duitswes is so soet, Duitswes is so vol van die Jerman se bloed.*

noutis < **notice** — *Toe Piet nog 'n klompie poskantoorwerkers ompraat om swart pette aan te skaf en na toesprake te gaan luister, het hy 'n week se noutis gekry.*

roebie < **ruby** — *Hy't 'n storie gehoor van 'n kalbas vol daaimins en roebies, maar mens moenie sommer agter elke storie aan nie.*

saais < **size** — *Amy se suster het op 'n dag uit die bloute by die Mission opgedaag: haar ewebeeld, maar dubbel haar saais.*

soetjie < **suit** — *Net een keer daarna, dit was net voor die Groot Griep, het die Silver Ghost opnuut uit die stof te voorskyn gekom, en die heer met die deftige hoed en soetjie was weer by.* | *Die man in die strepies-soetjie het haastig gelyk, asof hy vêr moes ry.*

— Opvallend baie kragwoorde, woorde wat uitroepe verteenwoordig wat gebruik word met die opset om te skok, of wat emosionele ontlading aandui, ontbreek nog in die WAT. Ook buitekonteksgebruikte woorde wat met godsdiens verband hou. 'n Mens kan wonder of van hierdie woorde dalk met opset uit van die eerste, ouer dele weggelaat is. 'n Paar voorbeelde:

blêrrie — *Hy's die lááste een om te praat, die blêrrie haas.*

desmoers — *Die lewe is soos 'n kraaines, jy sukkel jou desmoers om al die knope uit te kry.*

dêssit — *"Ek weet niks van paspoorte af nie, meneer." "Dêssit!"*

donnerwetter — *"Donnerwetter!" sê Baardman vir die blonde kelnerin, "maar die muggies hier in julle wêreld is groot!"*

etterse — [...] *móér, móér, jou etterse spinnekop.*

goddonderbliksem — *Toe hy die eerste sluk vat, het hy die hele koeler vol gespoeg en goddonderbliksem geskree, en toe weer 'n maal móér, móér, [...]*

godsgenadiglik — *Godsgenadiglik het die treintjie nie ontspoor nie.*

godsielsalig — *Intussen het Clarissa vet geword van die skille wat sy onder Mary Kardi-naal se wakende oog met Ottilie en Josephine deel. En van pure godsielsalige niksdoen.*

godweet — *Godweet, Dok, ek weet nie waarvoor hy vrees nie, want g'n ordentlike army sal twee keer na hom kyk nie. 'n Regte stofpoepertjie.*

godweetwat — *Daar staan ek, totaal onskuldig ingetrek by 'n komplot waarvan ek niks verstaan nie; beskuldig van spioenasie en godweetwat.*

indonner — *Tuisgebroude brandewyn; hulle noem dit Kalahari Konjak. Mopaniewurms en gegiste maroelas word daar ingedonner.*

jirre — *Jirre maar jý't verander.*

jirreweet — *Hy's nie vredereger se gat nie! Hy kan dan nie eens in sy eie huis vrede gemaak kry nie! En jirreweet, 'n man is mos altyd reg! Wat weet 'n man?*

kwit — *"Weet julle wat het dié Klaas Duimpie gesê toe hy hoor hy is voëltry verklaar?" [...] "Kwit, ' het hy gesê, 'Ek het nooit gedink my voël is óntry nie!"*

luisgat — *Dit was 'n Sondag, en die twee luisgatte het die tuinkamp se hek gaan oopmaak.*

8.2 Uitdrukings en frases

Benewens die woorde hier bo, bevat die teks ook uit verskeie registers uitdrukings en gesegdes wat nog nie in die WAT opgeteken is nie, soos:

jou ballas opgeskep kry — *Al is dit die laaste ding wat ek doen. As ek met hom klaar is, sal hy sy ballas opgeskep kry.*

aan iets vashou/vasklou soos duiwelsklou aan 'n wolkaros — *"Jou fortuin," het sy gesê, "jou geluk ... kom net van jouself af, van jou cleverness." Hieraan hou ek vas soos duiwelsklou aan 'n wolkaros.*

hond se doilie — *"Toe, wat sê jy nou?" "Hond se doilie!"*

slaap soos 'n dooie os — *Die diender slaap soos 'n dooie os [...] hy sal teen vaaldag nog so slaap.*

riem proe — *Bybelstories wat vir seer harte was soos boksalf vir stukkende voete. Of wanneer jy riem geproe het by Vader Grau en op jou knieë gaan slaap.*

so ramboelie soos 'n hanshaan — *Hy was so ramboelie soos 'n hanshaan; g'n gesag om hom vas te vat nie.*

so rooi soos t'ngarrabosbessies — *Joy, haar wange so rooi soos twee t'ngarrabosbessies, het teen 'n pilaar geleun asof sy daarteen vasgegroe het.*

8.3 Aanvullende betekenis, woordsoorte en -vorme

Voorbeelde van bestaande trefwoorde, maar in betekenis of as woordsoorte en -vorme wat nog nie in die WAT staan nie, is:

bakhande (in die meervoud) — *Ek skep moed; ek drink bakhande vol van die wilde water en begin draf.*

fyngoedjies (as meervoudige verkleinwoord met die betekenis "onderklere") — *As jy gewoon is aan tuisgemaakte onderklere is hierdie fyngoedjies soos skuinskoek na dae se klinkers.*

houtoog (as bywoord met die betekenis "grootoog") — *Die drietal [...] kyk die gerangskikte skulpies houtoog aan, asof dit orakeltaal kan praat.*

konsert (as werkwoord met die betekenis "konsert hou") — *"Het jy al gekonsert?" vra Uncle.*

8.4 Aanvullende sitate

By baie artikels in die WAT, veral in die eerste, vroeë dele, word streektaalwoorde wat as trefwoorde opgeneem is, (nog) nie deur werklike gebruiksvoorbeelde gesteun nie. Vir die vind van sitate vir sulke lemmas is hierdie teks 'n ryke bron. Die voorbeelde wat hier onder by reeds bestaande artikels uit die WAT gevoeg word, bied daarvan maar 'n geringe illustrasie:

baroe [...] Naam vir 'n aantal inheemse soorte knolplante [...].

Voorbeeld in Draajakkals: *Daar was genóg kos: ou Blinkboude kon uintjies en baroe grou, reier kon paddas vang, vir die wild was daar gras; daar was vir ammal te ete en te vrete, en die waters was volop, nie soos nou nie.*

bekoms [...] Sat [...].

Voorbeeld in Draajakkals: *Die bokribbetjie was vêt, en die aartappeltjies en die uitjies en die suring het geswëm in die bredie. Voorstebos. Ek het my so bekoms geëet dat ek sleg geslaap het.*

gatskuur [...] Benaming in Namakwaland [...] vir handmaalstene [...].

Voorbeeld in Draajakkals: *Stryker moes 'n handmeul, 'n gatskuur, maak en in die platboskerm het Let en Anaat die klipmeul beurtelings get'kam en die duuskoring gedraai tot daar genoeg meel was.*

dreunlyf [...] Kwaad of omgekrap [...].

Voorbeeld in Draajakkals: *Party boere het [...] nie vergeet dat koningin Victoria dié stuk grond uit erkentlikheid "for services rendered during the Anglo-Boer War" aan die Vikariaat afgestaan het nie. En al kon hulle aan dié nie vat nie, kon hulle seer sekerlik dreunlyf raak oor vergunningsgrond.*

heue [...] Minder gebruiklike wisselvorm van heug [...].

Voorbeeld in Draajakkals: *Ek heue my feitlik niks van haar gesig nie, behalwe haar oë — maar ek onthou die sagtheid en die geurigheid van haar arms en haar bors.*

huidjiehu [...] Blaasopsprinkaan [...].

Voorbeeld in Draajakkals: *Hy eet sy halwe brood en luister hoe 'n huidjiehu ondertoe af in 'n perdebos fluit, en hy rus uit en wag sy kans af.*

kamiemie [...] Volksnaam vir die knolgewas *Albuca canadensis* [...].

Voorbeeld in Draajakkals: *Die vreemde sensasie wanneer kamiemie se slymstammetjie tussen jou vingers inglip en uitglip, en saam daarmee die veldgebod: Moenie daárvan eet nie.*

TOT SLOT

9. Aanbevelings

Uit die voorafgaande bespreking blyk dit duidelik: 'n Moderne leesprogram is vir 'n moderne, omvattende sinchroniese woordeboek uiters waardevol en selfs onontbeerlik. Selfs al is die skaal daarvan beperk. Die masjienmatige ontleding en ekserpering van die enkele bron wat vir hierdie artikel gekies is, alleen, het verskeie hiate in die WAT ontbloot. Die versameling sitate wat ontsluit is, kan van hierdie gapings vul.

Aan 'n lewende woordeboek van 'n veranderende taal kan 'n klein span leksikografe nie anders werk as die Korinthise koning Sisufos, wat volgens die Griekse mitologie van die gode opdrag kry om 'n rotsblok teen 'n berg uit te stoot, waarna dit van die kruin af terugrol tot onder en hy telkens van voor moet begin nie. Uiteraard is hierdie kruin nog nie bereik nie. Die WAT moet voltooi word. Eers dan sal sy eerste artikels en oudste inskrywings behoorlik hersien kan word. Eers dan sal 'n grootskaalse vernuwing en uitbreiding aangepak kan word. Maar vir die volgende sewe jaar tot bo, mag Z nie al mylpaal voor oë wees nie.

Tyd en geld is min, maar sorg moet gedra word dat die kerndoel — om die woordeskat van Afrikaans so omvattend moontlik te dek — in geen stadium uit die oog verdwyn nie. 'n Deurdagte leesprogram is een van die belangrikste maniere om dit te verseker.

Ekserpering vir die WAT behoort meer te behels as vinnig soek in korpusse en volteksargiewe en redakteurs wat af en toe, in hulle vrye tyd, 'n nuwe publikasie ter hand neem.

Benewens die skryf van woordeboekartikels lewer heelparty van die huidige redakteurs reeds ander, ondersteunende bydraes om strategiese doelwitte wat vir die voltooiing van die woordeboek gestel word, te verwesenlik. Dit behoort nie te veel gevra te wees om nog een aan die stuur van 'n weldeurdagte leesprogram te sit om die WAT se sitaatversameling as een van sy belangrikste komponente intyds te verryk nie.

Voorbeelde van werklike taalgebruik uit elke variëteit van Afrikaans, uit elke uithoek van die land, is vir die WAT se gesag noodsaaklik. Dit is die rede vir sy bestaan.

Bibliografie

Woordeboeke

Oxford English Dictionary. Oxford: Clarendon Press / Oxford/New York: Oxford University Press.
Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Deel I tot XVI (A–S). Stellenbosch: Buro van die WAT. Aanlyn by:
<https://woordeboek.co.za> (Februarie 2022).

Hoofteks

Weideman, George. 1999. *Draaijakkals: 'n Skelmroman*. Kaapstad: Tafelberg. Persklaar manuskrip, soos in 1999. (Die uitgewer het toestemming verleen dat die teks vir hierdie artikel masjienmatig ontleed word.)

Ander bronne

Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal. 2022. *Handleiding vir ekserpeerders*. (Interne dokument; op aanvraag beskikbaar; Februarie 2022).

Deacon, Thomas. 2010. george henry weideman. *Die Burger*, 23 Augustus 2010.

Gericke, Werner. 1991. *Die Woordeboek van die Afrikaanse Taal: 'n kultuurhistoriese verkenning*. Ongepubliseerde tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Luther, Jana. 2019. Afrikaans se verklarende woordeboeke: gister, vandag en môre. *LitNet*. 19 Desember 2019. Aanlyn by:
<https://www.litnet.co.za/afrikaans-se-verklarende-woordeboeke-gister-vandag-more> (Februarie 2022).

Oxford English Dictionary. 2022. *Contribute to the OED*. Aanlyn by:
<https://public.oed.com/contribute-to-the-oed> (Februarie 2022).

Oxford English Dictionary. 2022. *Reading Programmes: The Art of Reading for the OED*. Aanlyn by:
<https://public.oed.com/blog/reading-programmes-the-art-of-reading-for-the-oed> (Februarie 2022).

Oxford English Dictionary. 2022. *The Art of Reading for the OED: Chuck Deodene*. Aanlyn by:
<https://public.oed.com/blog/the-art-of-reading-for-the-oed-chuck-deodene> (Februarie 2022).

Oxford English Dictionary. 2022. *The Art of Reading for the OED: Colin Bagnall*. Aanlyn by:
<https://public.oed.com/blog/the-art-of-reading-for-the-oed-colin-bagnall> (Februarie 2022).

Oxford English Dictionary. 2022. *The Art of Reading for the OED: John Birchall*. Aanlyn by:
<https://public.oed.com/blog/the-art-of-reading-for-the-oed-john-birchall> (Februarie 2022).

Oxford English Dictionary. 2022. *The Art of Reading for the OED: John Healey*. Aanlyn by:
<https://public.oed.com/blog/the-art-of-reading-for-the-oed-john-healey> (Februarie 2022).

Oxford English Dictionary. 2022. *The Art of Reading for the OED: Joy Winnington*. Aanlyn by:
<https://public.oed.com/blog/the-art-of-reading-for-the-oed-joy-winnington> (Februarie 2022).

Oxford English Dictionary. 2022. *The Art of Reading for the OED: Vivienne Painting*. Aanlyn by:
<https://public.oed.com/blog/the-art-of-reading-for-the-oed-vivienne-painting> (Februarie 2022).

Theys, Hendrik. 2021. *Die kartering van Gariepafrikaans*. Paarl: Die Afrikaanse Taalmuseum en -monument. Aanlyn by:
<http://www.taalmuseum.co.za/wp-content/uploads/2021/03/Gariepafrikaans-2021.pdf> (Februarie 2022).

Viljoen, Louise. 1999. George Weideman — *Draaijakkals*. *LitNet*, Desember 1999. Aanlyn by:
<https://oulitnet.co.za/seminaar/draaijakkals.asp> (Februarie 2022).

Sagteware

Anthony, L. 2022. *AntConc*. A Freeware Corpus Analysis Toolkit for Concordancing and Text Analysis. Aanlyn by:
<https://www.laurenceanthony.net/software.html> (Februarie 2022).

How Great is thy Dictionary? Cross-referencing as a Lexicographic Device in *The Greater Dictionary of (isi)Xhosa*

Dion Nkomo, *School of Languages and Literatures: African Language Studies, Rhodes University, Makhanda (Grahamstown), South Africa*
(d.nkomo@ru.ac.za)

Bulelwa Nosilela, *School of Languages and Literatures: African Language Studies, Rhodes University, Makhanda (Grahamstown), South Africa*
(b.nosilela@ru.ac.za)

and

Wanga Gambushe, *School of Languages and Literature: University of Cape Town, Cape Town, South Africa* (w.gambushe@gmail.com)

Abstract: Inspired by Willem Botha's reflections on the compilation of the multi-volume *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) in Botha (1994; 2005), this study offers a critical evaluation of cross-referencing in *The Greater Dictionary of (isi)Xhosa*, henceforth the GD_X. The GD_X is a tri-volume dictionary, possibly the biggest dictionary, not only in isiXhosa, but in African languages. The evaluation of the dictionary is guided by the notion of cross-reference conditions or cross-reference prerequisites to identify cross-references used in the GD_X, analyse the relations revealed by cross-referencing and the effectiveness of the entire mediostructural organisation of the dictionary. The article notes that cross-referencing in the GD_X seems to be guided by a generally well-conceived set of guidelines which were largely followed meticulously. Consistency generally prevails in the treatment of similar lexical items and even across the different volumes of the dictionary. Some cross-referencing aspects that could be improved were identified. However, it was noted that most of them would be easily addressed in the prospective digitisation project of the GD_X.

Keywords: CROSS-REFERENCE, CROSS-REFERENCING, CROSS-REFERENCE CONDITIONS, CROSS-REFERENCE PREREQUISITES, DATA DISTRIBUTION STRUCTURE, DICTIONARY STRUCTURE, ISIXHOSA LEXICOGRAPHY, MEDIOSTRUCTURE

Opsomming: Hoe goed is die woordeboek (werklik)? Kruisverwysing as 'n leksikografiese tegniek in *The Greater Dictionary of (isi)Xhosa*. Geïnspireer deur Willem Botha se gedagtes oor die samestelling van die meerdelige *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) in Botha (1994; 2005), word daar in hierdie artikel 'n kritiese evaluering van kruisverwysing in *The Greater Dictionary of (isi)Xhosa*, voortaan die GD_X, aangebied. Die GD_X is 'n driedelige woordeboek, waarskynlik die grootste woordeboek, nie slegs in isiXhosa nie, maar ook in die Afrikatale. Die evaluering van die woordeboek word bepaal deur die invalshoek kruisverwy-

singsvoorwaardes of -voorvereistes om kruisverwysings wat in die GDX gebruik word, te identifiseer, om verwantskappe wat deur kruisverwysings blootgelê word, te analiseer en deur die effektiwiteit van die algehele mediostrukturele samestelling van die woordeboek. In die artikel word aangedui dat kruisverwysing in die GDX klaarblyklik bepaal word deur 'n algemene goedontwikkelde stel riglyne wat meestal nougeset gevolg is. Gewoonlik geld konsekwentheid in die hantering van soortgelyke leksikale items en selfs oor die verskillende volumes van die woordeboek. Sommige aspekte rakende kruisverwysing wat verbeter kan word, word geïdentifiseer. Daar word egter aangedui dat die meeste van hierdie aspekte maklik in die toekomstige digitaliseringsprojek van die GDX aangespreek kan word.

Sleutelwoorde: KRUISVERWYSING, MAAK VAN KRUISVERWYSINGS, VOORWAARDES VIR KRUISVERWYSING, VOORVEREISTES VIR KRUISVERWYSING, DATAVERSPREIDING-STRUKTUUR, WOORDEBOEKSTRUKTUUR, ISIXHOSA-LEKSIKOGRAFIE, MEDIOSTRUKTUUR

1. Introduction

The Greater Dictionary of (isi)Xhosa, henceforth the GDX, is a tri-volume dictionary conceptualised under the auspices of the Xhosa Dictionary Project of the then University College of Fort Hare in 1966. It sought to address "the need for a modern, scientific standard dictionary [that] was acutely felt by students of the language" (Pahl et al. 1989: xxxix). Albert Kropf's 1899 *Kafir-English Dictionary*, then the only standard dictionary in isiXhosa, and its 1915 second edition prepared by Robert Godfrey, had been sold out. The "the revision and standardisation of the [isi]Xhosa orthography in 1955", precluded the publication of the revised and expanded version of Kropf's dictionary which Godfrey completed in 1946 (Pahl et al. 1989: xxxix). Godfrey's latter effort is the basis of Volume 7 of the works published under the Publications of the Opland Collection of Xhosa Literature series (Opland 2019).

It took four decades to complete the GDX, thereby confirming De Schryver's (2005: 47) observation that "[w]ork on multi-volume dictionary projects is, almost by definition, long and drawn-out". A point was reached in the project when escalating costs, anxiety from the sponsors and the aging of the Editor-in-Chief, led to the discontinuation of research and data collection for the dictionary to focus preparing accumulated material for publication (Pahl et al. 1989: xliii). This culminated in the publication of the GDX in reverse order, starting with Volume 3, edited by H.W. Pahl et al. in 1989 covering the letters Q–Z, followed by Volume 2 in 2003 covering the letters K–P under the editorship of B.M. Mini et al., and then Volume 3 by S.L. Tshabe and F. Shoba in 2006 covering the letters A–J.

Although the GDX is generally regarded as a "fully trilingual" (Pahl et al. 1989: xxxix) dictionary, strictly speaking, it is a monolingual isiXhosa dictionary with a trilingual dimension or a trilingualised monolingual dictionary. As later shown by the screenshots from the dictionary, isiXhosa is the lemmatising language and more comprehensive comments are provided in this language while only brief paraphrases of meaning, occasionally supported by usage

examples, are provided in English and Afrikaans. Translation equivalents in the two languages are not always provided. This is remarkable of the GDX, given an original decision that "[isi]Xhosa entries [were to be] defined [only] in English and Afrikaans" (Pahl et al. 1989: xxxix) before the Dictionary Committee decided to also have isiXhosa definitions, which are not only more detailed but also the basis of English and Afrikaans paraphrases of meaning. Thus, while the dictionary might have been conceived to assist non-mother tongue speakers of isiXhosa, it is now a resource that also serves the needs of mother-tongue speakers.

In total, these volumes amount to over 3 000 A4 pages of dense text. Apart from its main text, the GDX contains rich extra-linguistic data especially in the back matter texts referred to as anthropological articles in Volume 3. In terms of stature, it is arguably the biggest dictionary in isiXhosa or even possibly in an African language. Yet it has not received the metalexigraphical attention that its stature and richness deserve. How its compilers managed to document and present complex linguistic and even cultural data to facilitate information retrieval is a story yet to be told. The GDX is foundational in the production of new dictionaries. Tshabe et al.'s (2008) *IsiChazi-magama SesiXhosa*, the first monolingual dictionary in the language, is largely a derivative of the GDX. The same applies to the forthcoming bilingual dictionary under preparation at the isiXhosa National Lexicography Unit. This, in addition to its contemplated revision and the initiative of making it available electronically, makes the GDX interesting for metalexigraphical analysis to determine its strengths and possible areas of improvement.

The present article is the first in an envisaged series of publications from an ambitious study that seeks to evaluate the utility value and user-friendliness of the GDX guided by the overarching question "How great is thy dictionary?", with a subtitle indicating the specific focus of each critical evaluation. In the present article, the focus is on the dictionary's employment of cross-referencing as a lexicographic device. This study seeks to uncover the underlying cross-referencing plan for the GDX and determine how effectively the plan was executed to produce a cohesive text and user-friendly resource that facilitates data access and information retrieval across the three volumes.

2. Some theoretical reflections on cross-referencing as a lexicographic device

Literature on cross-referencing is not as extensive as it is the case with the other type of dictionary structures. Over two decades ago, Tarp (1999) noted that theoretical lexicography was yet to establish a commonly accepted definition of cross-reference structures. At that time, Nielsen (1999) described discussions of *mediostructures*, a synonym of *cross-reference structures*, as very limited and sporadic. More than a decade later, Wiegand and Smit (2013) concurred with Nielsen (1999) and Tarp (1999), noting for example, the validity of Tarp's (1999)

observation regarding the definition of cross-reference structures (Wiegand and Smit 2013: 214). Wiegand and Smit (2013) proceed to offer more nuanced insights on mediostructures.

In the nomenclature of dictionary structures, *mediostructure* is used to refer to cross-referencing procedures that lexicographers deploy in the compilation of dictionaries. Consider the treatment of *mediostructure* in the *Dictionary of Lexicography* (DoL) below:

mediostructure

⇒ CROSS-REFERENCE STRUCTURE.

From the term *mediostructure*, a relationship may be inferred between the mediostructure and other types of dictionary structures, especially the macrostructure and the microstructure. Following the logic of system levels (*macro-meso/mezzo/mid-micro*), the inference could be that the mediostructure occupies a level between the macrostructure, which deals with components of the wordlist and their arrangement, and the microstructure, which concerns itself with the inclusion and presentation of entries in a dictionary article headed by each lemma. However, existing literature based on a nuanced analysis of cross-referencing reveals that such an inference would only be partially true (cf. Gouws and Prinsloo 1998; 2005a; Nielsen 1999; Tarp 1999; Wiegand 2004; Wiegand and Smit 2013). Nielsen (1999) makes an important point that, "in contrast to the macrostructure and the microstructure, [the mediostructure] should not be viewed as an order structure proper" but rather a mediating structure "connecting data in different places" (Nielsen 1999: 272). It is on this account that although they recognise and use the terms *mediostructure* and *cross-reference structure*, Wiegand and Smit (2013: 216; 236) argue in favour of the *mediostructural organisation* of a dictionary. To understand aspects of *mediostructural organisation* of a dictionary, one needs to follow the cue from the DoL article presented above and look up the lemma **cross-reference structure**, which is treated as follows:

cross-reference structure

The network of CROSS-REFERENCES which allows compilers and users of a reference work to locate material spread over different component parts. There are many different types of cross-references and typographical devices to support them (between or inside ENTRIES, within or outside the WORD-LIST, alphabetical or numerical, by lettering or punctuation etc.), and a framework for their systematic study ('mediostructure') is still to be developed.

⇒ TEXT COMPRESSION.

📖 Wiegand 1996.

The complexity of the mediostructure and the relationships that it establishes manifests itself in the numerous terms that come up above DoL article. One such term is *cross-reference(s)*, which is written in uppercase. What one learns intuitively as an experienced dictionary user is that the use of uppercase in the DoL is itself a cross-reference, i.e., a "word or symbol in a REFERENCE WORK to facilitate access to related information" (Hartmann and James 1998: 32). This is confirmed when one looks up the term *cross-reference* in the same dictionary, which is treated as shown below.

cross-reference

A word or symbol in a REFERENCE WORK to facilitate access to related information. In this *Dictionary of Lexicography*, four such devices are used for this purpose: the right-pointing arrow (⇒) to refer the reader to relevant information covered in other entries; small capitals in the running text to highlight terms explained elsewhere; bibliographical references (📖) to cite published sources listed at the end of the book; and references to Panels where information is summarised in diagrammatic or tabular form.

⇒ CIRCULAR REFERENCE, CROSS-REFERENCE STRUCTURE.

Starting with the term *mediostructure* and following cross-references from one related article to another, further terms come up that refer to types, levels, and other aspects of mediostructures. It becomes apparent that the mediostructure is as complex as the network of relationships that it ideally seeks to re-establish in a dictionary in view of relationships that exist in linguistic and knowledge structures. These relationships transcend the macrostructure and the microstructure. For example, the article for the lemma *cross-reference structure* ends by referring the user to academic works on this topic, namely, Wiegand (1996), as well as Gouws and Prinsloo (1998) while the article for the lemma *cross-reference* explains that bibliographical references and the computer icon serve to refer the user to external resources beyond the dictionary itself. This is in addition to the right pointing arrow and small capital letters in dictionary articles, both of which refer the user to other articles that serve as reference addresses. The cross-references used in the DoL are equivalents of hyperlinks in electronic dictionaries and other online resources.

The mediostructure or cross-reference structure may be better understood from Wiegand's (1996) perspective of dictionaries as careers of text types and text segments (cf. Wiegand and Smit 2013). This perspective regards different text types and text segments as constituting of data types through which lexicographers may address users' lexicographic needs for information. Thus, the data distribution structure recognises all the text types and text segments constituting

a dictionary as legitimate spaces in which the lexicographer may present lexicographic data. Within the data distribution structure, "textual cohesion [is] achieved by the interaction of the various structural components, ... promoted by the use of a system of cross-referencing and improved by an innovative approach towards a mediostructure-orientated lexicography" (Gouws and Prinsloo 1998: 8).

While cross-referencing reveals relationships between text types and text segments in the context of a dictionary as a career of text types and text segments, these relationships reflect extra-lexicographical structures from which they are derived. This means that although the relationships are established through cross-referencing as a lexicographic procedure within a particular dictionary, most of the relationships originate from the formal and semantic structures of languages or conceptual structures of knowledge systems treated in dictionaries (Wiegand and Smit 2013: 215). Trying to accommodate and manage extra-lexicographical information within the data distribution structure gives rise to *cross-reference conditions* (Nielsen 1999; Tarp 1999) or the *pre-requisites for cross-references* (Wiegand and Smit 2013: 216). These derive from the heart of lexicography as a fully-fledged discipline that is independent from what Hartmann (2005) calls its mother and sister disciplines. For example, while the field of lexicology concerns itself with the formal, semantic and pragmatic aspects of languages, lexicography would utilise lexicological findings without necessarily constraining itself within the confines of lexicology. The utilisation of lexicological findings would need to be guided by user needs and functions of the relevant dictionary. In that endeavour, D. Bolinger, who is also quoted by Gouws and Prinsloo (1998), describes how destructive lexicography could be on the language concerned, when he writes:

It consists in tearing words from their mother context and setting them in rows — carrots and onions and beetroot and salsify next to one another — with roots shorn like those of celery to make them fit side by side, in, an order determined not by nature but by some obscure Phoenician sailors who traded with Greeks in the long ago (Bolinger 1985: 69).

While the independence of the lexicographer permits him/her that in order to accomplish his/her mission, some of the relationships need to be retained in order to achieve specific dictionary functions. As such, Bolinger (1985: 69) proceeds to note that "half of the lexicographer's labor is spent repairing this damage to an infinitude of natural connections that every word in any language contracts with every other word, in a complex neural web knit densely at the center but ever more diffusely as it spreads outward" (cf. Wiegand and Smit 2013). The numerous challenges of including different types of data against space constraints requires the lexicographer to be a man or woman with a plan, not just Samuel Johnson's harmless drudge. Cross-referencing is one such plan. Wiegand (2004) echoes this point in a much simpler way:

Whoever compiles an alphabetical printed dictionary is forced to distribute the data to be presented along the provided text compound constituents. The close

connection with regard to the contents can at the same time only be taken into account in a very restricted way. In order to uncover the connection, which is necessarily concealed by the data distribution along the different access positions, a mediostructural network of the lexicographically distributed data has to ensue (Wiegand 2004: 218).

Bolinger's reflections undergird the notion of cross-reference conditions as "mediostructurally relevant aspects" or "the reference prerequisites determined by the scope of the dictionary subject" (Wiegand 2004: 207). These conditions include the existence of items that could function as either cross-reference positions or cross-reference addresses. The former would typically be a lemma that the user looks up and, upon consulting it, gets referred to another by virtue of a specific relationship between the two and the treatment of the latter ideally offering more information in addition to what the user could retrieve from the former. A meticulously executed mediostructure is necessary for successful information retrieval on the part of the dictionary user. Not only does such a mediostructure recognise and respond to cross-reference conditions, it also avoids dead references, i.e., a cross-reference to a headword which does not occur in the dictionary (Hartmann and James 1998: 35), or reference circularity, which is ironically illustrated by the articles *reference circularity* and *circular reference* in the DoL. The scholarly works referenced in this section undergird the discussion of cross-referencing in the GDX.

3. Cross-reference conditions in the GDX

The use of cross-referencing as a lexicographic device in the GDX would be better appreciated in the context of cross-reference conditions. It is important to highlight how and why cross-referencing is necessary in the dictionary. An endeavour to produce the GDX as a modern, scientific and comprehensive dictionary whose impact was envisioned to be greater than that of its predecessors laid the foundation for its cross-reference conditions. This is better captured in the GDX blurb, which states that the dictionary:

... amasses an unexpectedly large volume of data on the lexicon of the Xhosa language including material not only of semantic, but also of syntactic, morphological, and phonological importance. The approach is wide, dealing with a comprehensive range of information of sociolinguistic importance against the background of Xhosa tradition and culture.

The GDX contents would, therefore, constitute elements of complex linguistic and sociolinguistic systems isolated by lexicographers and presented at different access positions using macrostructural and microstructural conventions within a data distribution structure following. The major macrostructural convention used is the alphabetical arrangement of lemmata, which is complex in Bantu languages such as isiXhosa because of the morphological structure of these languages (Gouws and Prinsloo 2005b; De Schryver and Wilkes 2008). This complex morphology has resulted in a situation that necessitates cross-refer-

encing from the alphabetically arranged lemmata, including sub-lexical items such as formatives, to addenda that deal with morphology in the outer texts (see 4.2.3 and 4.3). As for the microstructure, it is mainly the space-saving technique that results in economic treatment of certain lemmata and, instead, providing cross-references to related lemmata elsewhere in the dictionary. Within the wide scope of lexical items there exist semantic relations such as synonym and lexical variation especially at morphological level. Lexical variation is complex in isiXhosa owing to the wide geographical spread of the language speakers, the existence of dialects and the way the language was standardised through writing. Synonyms and numerous variants associated with the different dialects made cross-referencing necessary to reflect the relevant relationships within the dictionary's broad lexical coverage. Added to these is the prevalence of *isihlonipho* (euphemistic language) in isiXhosa, with the GDX establishing a relationship between this variety of the language with the ordinary language that either the whole spectrum of language speakers or some sections of the linguistic community such as (married) women or male initiates need to avoid according to certain cultural dictates.

Further, to the endeavour of making the vocabulary coverage of GDX broad, the depth of lexicographical treatment increases the types, quantity and density of data included under each dictionary article. For example, the GDX provides seventeen senses of the word *ukuva* (to hear/feel/taste/test/smell) spread over three pages, a feat attained by no other dictionary in the isiNguni Bantu languages. The seventeen senses in this article are supported by multiple idioms. Accordingly, it is not surprising that the GDX was published in three volumes, Volume 2 being the largest with 1 086 pages of the main text. Such treatment leads to textual condensation, which in turn necessitates cross-referencing. Seven explicit cross-references are made from the lemma **ukuva**.

The data distribution structure of the GDX is characterised by the encyclopaedic treatment of certain linguistic and extra-linguistic concepts in the outer texts in addition to their standard treatment within the main text. That a detailed grammatical description of the language is included in the form of front matter texts (in Volumes 1 and 2) and back matter texts in Volume 3, together with anthropological essays make the dictionary resourceful beyond its macro- and microstructural text segments. Indeed, the GDX is greater because its compilers conceived it as a container of knowledge (McArthur 1986) beyond the main text, i.e., the Aa-Zz section. However, since the topics of the outer texts are primarily treated as lemmata in the macrostructure, cross-referencing from the main text to the outer texts becomes an important procedure of guiding users to the powerful linguistic and extra-linguistic knowledge that could not be judiciously accommodated in the main text.

From the highlights provided in this section, the deployment of cross-referencing was a necessary procedure in the compilation of the GDX, and a useful guide structure for the user's optimal access to data and information retrieval. However, cross-referencing is a matter of detail that requires a close study for its efficiency to be appreciated. The remainder of the article focuses on different aspects of cross-referencing in the GDX.

4. Cross-referencing in the GDX

The authors of this article are regular GDX users. Through regular use of the dictionary, they were already aware of its extensive use of cross-referencing. However, to perform a critical analysis of the dictionary's use of cross-referencing, the authors had to approach the task systematically. The point of departure was a careful reading of the front matter texts, particularly the introduction and user-guide, in search of explanations of how cross-referencing was used. This was done across the three volumes since outer texts differ slightly across the volumes. The exercise did not lead to any comprehensive insight into cross-referencing from the compilers' perspective since the dictionary contains no text that deals with the topic. After perusing through the main text of the dictionary, the authors proceeded to check if the prominently used cross-references are explained in the front matter text entitled 'Izifinyezo neempawu' in isiXhosa, 'Abbreviations and signs' in English, and 'Afkortings en tekens' in Afrikaans. The following were found to be the major cross-references:

- The equal sign (=)
- *kgl*, an abbreviated form of the isiXhosa word *khangela* (see/look/check) or *sien* in Afrikaans
- The sign < for derivational relations
- *hlon*: (*hlonipha*/euphemistic word)

The authors proceeded to determine the prevalence of these cross-references and extrapolate usage patterns of their before evaluating the general efficacy of this lexicographic procedure. Almost by definition, cross-referencing is an intricate guide structure that operates within and across different order structures, i.e., the macrostructure and the microstructure, and in some cases beyond a dictionary as a text compound. The authors drew from Swanepoel's (2017: 23) guidance that "a reviewer cannot read, analyze, describe and evaluate any dictionary from beginning to end". Any attempt of an exhaustive study of the GDX, let alone its cross-referencing, would be unfathomable. Accordingly, the authors conducted a manual identification and count of the prominent cross-references across alphabetical stretches Aa and Bb, which stretch up to page 256 of the 832 pages of Volume 1 excluding outer texts. Admittedly, the manual count of minute detail such as symbols in dense dictionary articles may not be accurate but it yielded a fair impression regarding the use of different cross-references. For example, notwithstanding the inevitable imprecisions, a minimum sample of approximately 580 instances ($\approx$ 300 *kgl* and 280 equal signs) of cross-references is deemed sufficient for the purpose of the study. This is particularly the case considering that the cross-references lead to reference addresses beyond the focal alphabetic stretch, including to the other two volumes. Furthermore, the authors went beyond the scoped alphabets to confirm

the observed patterns to assess consistency across the entire dictionary. In the case of cross-references related to derivation and *isihlonipho* (see 4.3 and 4.4 respectively), they also transcended the delineated scope for more examples. Ultimately, the authors are satisfied that this article fairly reflects on cross-referencing in the GDX based on sufficient data. In the remainder of this section, the use and purpose of different cross-references will be described and examined closely.

4.1 Cross-referencing 'equality'

The equal sign (=) is a widely used cross-reference in the GDX. Approximately 280 manual counts of its use were made within the delineated Aa and Bb lemmatic stretch. Table 1 below presents twenty of the randomly selected lemmata which serve as cross-reference positions, together with their cross-reference addresses, English and Afrikaans equivalents or glosses. Dictionary articles for some of the lemmata are used for further vivid illustration and discussion of the use of the equal sign as a cross-reference.

Cross-reference position	Cross-reference address	English	Afrikaans
isabhobe	isabhobho	wide and deep place	plek of iets wat breed en diep is
isahluahlukano	isahlukano	division/disagreement	onenigheid/verskeidenheid
ukwahlulahlula	ukwahlula 2	separate/divide	skei/verdeel
isakho	isakhiwo	building	gebou
umalamane	isalamane	relation	aangetroude
isandekela	isanabe	one held in honour	iemand wat geëer word
isatyhenge	isadyenge	tear	traan
isagweba	isigweba	short throwing stick	kort kerie
ulwaphulelo	isaphulelo	discount	korting
isaghakra	isaghaga	poor milker	slegte melkkoei
iathalala	isidenge	idiot/deaf person/slow learner	idiot/doofstomme/hardleerse persoon
ububende	ubende	cooked animal blood	bloed in 'n vloeibare toestand
ukuthi bengebenge	ukubengezela	flash/glitter/sparkle	blink/skitter/skyn
ukubhavumla	ukubhavuma	growl (of a dog/lion)	grom (van 'n hond)
ibhenxa	ihodi	ant-bear	erdvark
ibhrorho	ibhulorho	bridge	brug
isibuzi	isibozi	milk calabash/skim-milk	melksak/afgeroomde melk

Table 1: The equal sign as a cross-reference in the GDX

The use of the equal sign for cross-referencing is not explained anywhere in the GDX, but its purpose of highlighting equivalence between lexical items is not expected to pose consultation problems for dictionary users. A closer look at the lexical items in the first two columns of Table 1 indicates that the relations established by the equal sign cross-reference are of two types. Firstly, some examples in the table and across the dictionary indicate that the cross-reference is used with respect to synonyms such as *iathalala* and *isidenge* (mentally retarded person/ idiot) or *ibhenxa* and *ihodi* (bellows). Secondly, the equal sign is also used for cross-referencing lexical items with slight variation in form. The first example, the final syllables mark the only difference between *isabhobe* and *isabhobho* (a wide and deep place), while the repetition of the stem in *isahlukahlukano* (division/ disagreement) and *ukwahlulahlula* (separating and dividing) makes these lexical items different from their related forms in the second column. Morphological differences, such as the use of different noun class prefixes (e.g., *umalamane* vs *isalamane*) or truncation as in the cases of *isakho* and *isakhiwo* or *ububende* and *ubende* are also noted, together with phonological differences involving *ibhrorho* and *ibhulorho*. Some differences are associated with dialectical or regional usages, a topic that is beyond the scope of this article. What is important for this study is that the equal sign cross-reference indicates shared meaning between lexical items, as illustrated in the third and fourth column for English and Afrikaans speakers.

As it is a common lexicographic practice for lexical items functioning as cross-reference positions, the comment on semantics in any dictionary article for lexical items in first column of Table 1 does not go beyond indicating the relevant lexical relation established through cross-referencing. It simply informs the user that the lexical items are semantically equal. This is illustrated below.

i-athalala b/n 5/6: = *isidenge* 1, 2: = *isidenge* 1, 2. = *isidenge* 1, 2.

The need for meaning for a user who does not know the meaning of *isidenge* will not be satisfied within the confines of the above article. One would need to consult the article in which the lexical item at the reference address is the lemma, as illustrated below.

<i>isi-dèngè</i> b/n 7/8:		
1 umntu ongenangqondo ihlakaniphileyo; isihiba, isanyamtya;	1 mentally retarded person; imbecile, idiot;	1 'n geestelik versteurde persoon; 'n swaksinlige, idioot;
2 umntu ongakwaziyo ukuthetha, isimumu;	2 a deaf and dumb person;	2 'n doofstomme;
3 umntu othatha kade ezifundweni, isityhifili;	3 a slow learner.	3 'n hardleerse persoon.

As can be seen above, the user will find a more comprehensive comment on the semantics of not only the lemma *isidenge* but also the related lexical item *iathalala*. Lack of cross-referencing from *isidenge* to *iathalala* suggests that the former is either the more frequent or the more preferred of the words from the lexicographers' perspective. This procedure enabled GDX lexicographers to

save space since the comprehensive comment on semantics is not repeated. However, the user can learn about the semantic relation between *iathalala* and *isidenge* only if the consultation is initiated by the former, but not the latter. Such unidirectional cross-referencing decreases the informativeness of the GDX regarding the synonymous relations that are established using the equal sign as a cross-referencing device.

4.2 When the user is asked to see

As indicated in the isiXhosa abbreviation list, the cross-reference *kgl* stands for *khangela*, an isiXhosa word for *see, look, or check*. In the GDX, it literally instructs or advises the user '*kgl naphantsi kuka-*' (also check/look/see under) or '*sien/kyk onder*' a particular cross-reference address. This is the most frequently used cross-reference in the GDX, as it will be illustrated in the three subsections that pertain to different cross-reference conditions.

4.2.1 Cross-reference relations between lexical items

One notable use of the *kgl* cross-reference pertains to relations between lexical items lemmatised in the GDX. This usage appears to be less prevalent compared to other instances such as those presented in par. 4.2.2 below. Table 2 approximates the instances of the *kgl* usage to highlight relations between lexical items throughout the alphabetic stretches Aa and Bb.

Cross-reference position	Cross-reference address	English form	Afrikaans form
isangxa	umagoloda	steppe buzzard	jakkalsvoël
isabatha	isibatha	trap/snare	strik
isandiso	-kazi	augmentative suffix -kazi	augmentatief suffiks -kazi
ibhelese	imfutho	bellows	blaasbalk
ibhimbilithela	imbafula	glutton	gulsigaard
ubholrhathi	ingumbane	anus borer	anus-boorder
umbikanye	imbinini	very ugly person	uitermate lelike persoon
isibishibishi	imbishimbishi	well build person	groot sterk geboude persoon
isibophelelo	imbophelelo	string/contract	tou
ubotya	iketse	samp	stampmielies
imbuzwano	imbuzwano	mutual interrogation	wedersydse ondervraging

Table 2: The *kgl* cross-reference for related lexical items in the GDX

The lexical relations established by the *kgl* cross-reference are similar to those identified in 4.1 above regarding the equal sign cross-reference. Firstly, the examples in Table 2 and across the dictionary indicate that the cross-reference is used with respect to synonyms such as *isangxa/umagoloda* (steppe buzzard), *ibhelese/infutho* (bellows) and *ibhimbilithela/imbafula* (glutton). Secondly, the relations between some lexical items in the first two columns are that of variants, such as *isabatha/isibatha* (trap/snare), *isibophelelo/imbophelelo* (string/contract), *isibishibishi/imbishimbishi* (well build person) and *imibuzwano/imbuzwano* (mutual interrogation). Thirdly, beyond alphabetic stretches Aa and Bb, it is noted that the variants connected through the *kgl* cross-reference are mainly morphological and associated with regional and/or dialectical usage, as it is the case with the equal sign cross-reference.

While there are no discernible criteria for choosing between the *kgl* and equal sign cross-references for similar lexical relations, differences are notable in terms of the comments on semantics at the reference address. This can be illustrated by the treatment of *isangxa* and *umagoloda* (steppe buzzard), which are synonyms, below.

is-ángxà b/n 7/8:

1 uhlobo lwentaka enkulu engumzalwana wokhozi iphila kukutya inyama, *Buteo buteo* ihlala emathafeni nasezin-tabeni; *kgl no-umagoloda 1* (Qul 2);
 2 indlandlokazi, *Buteo rufofuscus*;
 3 umntu odume kunene ngento entle ethile; isihandiba, isandekela, isikhulu, inganga, iham, isinxiba-mxhaka, isikhakhamela, isigagamela, isinonophu, ingingi, umfo ophakamileyo, indwalutho, isithwalandwe, inene, ingamsha, isichulujeje;
 4 umfo othanda amabhinqa novunywa lula ngawo; ulewu, udlalani, umfo okholwayo ngoomtiti:

1 steppe buzzard, mountain buzzard, *Buteo buteo*; see also *umagoloda 1* (Vol 2).
 2 jackal buzzard, *Buteo rufofuscus*;
 3 dignified, respectable, honourable person;
 4 a don juan, womanizer.

1 jakkalsvoël, *Buteo buteo*; sien ook *umagoloda 1* (Vol 2).
 2 jakkalsvoëls, *Buteo rufofuscus*;
 3 waardige, eerbare, eerbiedwaardige persoon;
 4 laventelhaan, vrouebekoorder.

ú-mágólódà b/n 1a/2a:

1 uhlobo lwentaka enkulu engumzalwana wokhozi, chhala emaweni, ephila kukutya inyama; *isangxa, unogoloda, isagoloda, ugoloda, isigoloda, isagolokoda*;
 2 umntu obalaseleyo ngamandla;
 3 umntu osisityebi, isingqwinda, iham:

1 jackal buzzard, steppe buzzard, mountain buzzard;
 2 a very strong person;
 3 a rich person.

1 jakkalsvalk;
 2 besonder sterk persoon;
 3 ryk persoon.

It is in connection with the first sense of the word *isangxa* that the user is referred to *umagoloda*. This sense of the word is also given as the first sense of the latter. Both senses describe the size, habitat and feeding habits of the steppe buzzard. However, one notes the inconsistent treatment of the translation equivalents and the wordiness of the first explanation under *umagoloda*, which includes the word's variants such as *unogoloda, isagoloda, ugoloda, isigoloda* and *isagolokoda*. In addition to the variants, the explanation includes the synonym *isangxa*, yielding a case of implicit cross-reference circularity. Between the two articles, directing the user to additional information may not be the motivation for cross-referencing, and neither is saving space because the cross-reference position article contains more information and occupies more space than the cross-reference address article. What cross-referencing clearly does, is to affirm the relationship between the two synonyms, but it remains unclear why the

cross-reference is from one specific sense of *isangxa* yet the other senses are also shared. Of course, the comment on semantics for *isangxa* includes a fourth sense that is not given for *umagoloda*, a sense that is not captured in Volume 2, published earlier than Volume 1 in which *isangxa* is treated. Apart from this, cross-referencing between *isangxa* and *umagoloda* typifies the use of the *kgl* cross-reference between related lexical items in the GDX. It departs from cross-referencing where the equal sign is used, although the relations between the cross-referenced lexical items are similar.

4.2.2 The case of idioms

Most of the instances of the *kgl* cross-reference usage in the GDX are in respect of idioms. The presentation of idioms, which are so numerous that the user finds them on almost every page, makes the dictionary a rich resource and reference regarding the idiomaticity of isiXhosa. In the GDX, idioms are listed as sub-lemmata of two lexical items that constitute the composite idiomatic meaning. For example, the idiom '*Isabonkolo sitshelwe sisicheko*' is listed as a sub-lemma of both *isabonkolo* (tadpole) and *isicheko* (liquid/water), with the *kgl* cross-reference serving as a relational marker between the two entries as shown below.

<p>is-ábónkóló b/n 7/8: intshontsho lesele xa lisekwimo yokuqala yobomi, libuntlanzirha; ngokwenkolo yamaXhosa ezinye izifo zomqala zibangelwa sesi silwanyana xa sukuba siginywe ngempazamo sisemanzini aselwayo:</p>	<p>tadpole; according to amaXhosa belief, certain throat and intestinal diseases can be caused by this animal if it is swallowed by accident in drinking water.</p>	<p>paddavis; volgens amaXhosa-geloof word sommige keel-en ingewandesiektes deur die diertjie veroorsaak wanneer dit per ongeluk saam met drinkwater ingesluk word.</p>
<p><i>isabonkolo sitshelwe sisicheko:</i> kgl phantsi kuka-<i>isicheko</i>:</p>	<p>see under <i>isicheko</i>.</p>	<p>sien onder <i>isicheko</i>.</p>
<p>isi-chékó b/n 7/8: 1 ichtshazana okanye ithontsana lento engamanzi; Mbo isichékú: 2 intlenga, isichiki, isicheku, amashiqa, izibhidi, iintle-lemu, iminyanyatho, intshela, isisalela, intsalela, isichó-chó, isichóchwáná, isindyondyo, isindyondywana: 3 isadungana samanzi:</p>	<p>1 a drop or small quantity of liquid; 2 the dregs in a vessel, lees, remnants; 3 a small puddle of water.</p>	<p>1 'n druppel of klein hoeveelheid vloeisto- tof; 2 die droesem, afsaksel, moer, ens in 'n houer, oorblyfseel; 3 'n baie klein waterplassie.</p>
<p>izi-chékó b/n 7/8: iintwana zezingxaza eziyintsalela ezishiyekileyo, ezinga-mathontsi:</p>	<p>remaining drops or quantities of liquid:</p>	<p>lekseltjie of laaste bietjie van 'n vloeistof:</p>
<p><i>ukutshelwa zizicheko/zizicheku:</i> ukuphelelwa licham obukade ulixhamla; ukonakalelwa sisisulu obusoloko usitya; ukutshelwa ngumithombo woncedo lwakho.</p>	<p>lit: to have the remaining drops of liquid all dried up for one; be deprived of one's former source of help, to be denied succour and aid, to lose support formerly enjoyed.</p>	<p>lett: die laaste lekseltjie vir jou opgedroog te hê; jou fonteintjie vir jou opgedroog hê.</p>

Certain isiXhosa words are highly productive when it comes to idioms, such that their inclusion under two lexical items in the GDX accounts for extensive cross-referencing. Of the sixty idioms listed under the lemma *isandla* (hand), twenty-three serve as reference positions. Some of them are listed for illustrative purposes below.

- *Ukubambana ngezandla* (To hold each other by hands) ... kgl naphantsi kuka- *ukubamba*:
- *Ukubeka izandla* (To put hands) ... kgl naphantsi kuka- *ukubeka*:
- *Ukucela izandla* (To ask for hands) ... kgl naphantsi kuka- *ukucela*:
- *Isandla semfene* (The hand of a baboon) ... kgl naphantsi kuka- *imfene* (Qul 2):
- *Ukunika umntu umva wesandla* (To give a person the back of a hand) ... (kgl naphantsi kuka- *umva* (Qul 3):
- *Ukunika isandla* (To give a hand) ... kgl naphantsi kuka- *ukunika* (Qul 2):
- *Inqatha linqumele esandleni* (Animal fat has stuck on the hand) ... kgl naphantsi kuka- *inqatha* (Qul 2):
- *Umqa womele esandleni* (Porridge has stuck on the hand) ... kgl naphantsi kuka-*umqa* (Qul 3):
- *Ukuphuma izandla*: (To come out with hands) ... kgl naphantsi kuka-*ukuphuma* (Qul 2):
- *Ukusonga izandla*: (To fold hands) ... kgl naphantsi kuka-*ukusonga* (Qul 3):

While English translations, literal or figurative, accompany the above idioms to make the examples meaningful, it is important to note that English and Afrikaans equivalents are not always provided in the dictionary. This is most probably because of the difficulty of translating idiomaticity, which represents those instances where the popular isiXhosa dictum 'IsiXhosa asitolikwa!' (IsiXhosa is untranslatable) holds true. The case of cross-referencing from the idiom *isabonkolo sitshelwe sisicheko* under the lemma *isabonkolo* referred to earlier is a perfect example, where users who rely on the English and Afrikaans data columns for information only find the cross-references 'see under *isicheko*' and 'sien onder *isicheko*' where the needed information is found. Idioms such as *ukubambana ngezandla*, *ukubeka izandla* and *ukucela izandla* under the lemma *isandla* are treated similarly. When one follows the cross-reference from the idiom *ukubeka izandla* as a reference position to the reference address under the main lemma *ukubeka*, more comprehensive treatment is found as illustrated by the article below:

ukubeka izandla:

kgl phantsi kuka-*ukubeka*:

see under *ukubeka*.

sien onder *ukubeka*.

ukubeka izandla:

(i) okwabefundisi abazeleyo: ukumisela omnye umfundisi kudidi lobufundisi:
(ii) okwebhishophu: ukwenza isakramente yoqiniso kwababhabhatziweyo ukubamisela kubulungu obuzelayo enkonzweni:
(iii) ukunyanga, ukuphilisa umntu ofayo ngokumbeka izandla:

lit: *place hands*:

(i) ordain to the ministry with laying on of hands;
(ii) of a bishop: administer the Sacrament of Confirmation, confirm as a full member;
(iii) lay hands on a sick person to cure him.

lett: *hande plaas* (oplê):

(i) orden en bevestig met oplegging van hande;
(ii) van 'n biskop: die sakrament van Bevestiging bedien aan nuwe lidmate;
(iii) hande oplê ter genesing.

The above article is a perfect example where cross-referencing serves as an effective space-saving technique for the GDX lexicographers that translates into a rewarding information pursuit for dictionary users. Users who rely on English and Afrikaans columns do not only get literal translations of the idiom at the reference positions. Together with those users who rely on isiXhosa data, they also find three explanations of the idiom. The same can be said of the idiom *ukuphuma izandla* where only the sense of excelling is provided under the lemma *isandla*, while additional senses and slightly different senses are given under the lemma *ukuphuma* (come out).

In the discussed cross-referencing instances, unidirectionality is observed. The user is not referred to the lemma *isandla* from the idiom *ukubeka izandla* under the lemma *ukubeka*. The treatment of the idiom is richer under the latter lemma than under *isandla*. This makes sense from the perspective of dictionary space economy, especially given that the GDX is a bulky dictionary. It could be a challenge in cases where the cross-reference position and cross-reference address are not in the same volume and the user does not have access to the volume with a more informative article.

However, there are instances of bidirectional cross-referencing between idioms where cross-referencing from either side leads to basically similar explanatory information. This has been noted to be the case when the cross-referenced idioms appear in different volumes. For example, *isandla* is lemmatised under letter Aa in Volume 1 while *inqatha* and *umqa*, under which two idioms treated under the lemma *isandla* appear in Volumes 2 and 3 respectively. Under the lemmata *isandla* and *umqa* (porridge), the explanations of the idiom 'umqa womele esandleni' describe the state of being in a difficult situation. The same is noted regarding a related idiom 'inqatha linqumele esandleni' under the main lemmata '*isandla*' and '*inqatha*', rendered in the English explanation as "be dumbfounded, flabbergasted, at a loss, not to know what to do" (Tshabe and Shoba 2006: 33). In such cases, the cross-reference position becomes the entry of the idiom that the user looks up first. However, although the explanations are similar, their wording differs slightly. Further analysis indicates no discernible pattern regarding the differences in the wording of explanations across the volumes. Although some of the explanations are briefer in the volumes that were published later, the authors of this article may not generalise that Volume 1 editors were more economic with space. Volume 1 also has explanations that are more detailed than those found in Volumes 2 and 3. What can be generalised is that Volume 1 editors strove to improve their explanations in ways that either made some explanations more concise and others detailed on a case-by-case basis.

Across the three volumes, bidirectional cross-referencing characterised by similar but differently worded explanations of idioms appears to be an effective way of facilitating access to this important linguistic information. Having one volume of the dictionary would not be as disadvantageous as is the case of unidirectional cross-referencing where the idiom is treated more comprehen-

sively under one lemma and only treated by means of a cross-reference under the other, an approach that the editors seem to have astutely restricted to cases where both main lemmata are in one volume.

4.2.3 Cross-referencing for grammatical data

The first usage of the *kgl* cross-reference on the first page of Volume 1 pertains to grammar as shown in the article below. Extensive cross-referencing is utilised from the main text of the GDX to the outer texts that provide grammatical data as illustrated in the article stretch below, which is from page 3 of Volume 1.

ábálo mlb mn, umn hl 5, 11, okomn hl 2: abalunge kulo; kgl ne- <i>Add 9</i> (Qul 3): <i>abalo ngamaXhosa (abemi belo zwe):</i>	poss pron, possr cl 5, 11, possn cl 2: his, her, its; see also <i>Add 9</i> (Vol 3). <i>it's (that country's inhabitants) are the amaXhosa.</i>	poss pron, besitter, kl 5, 11, besitting kl 2: syne, hare, dit s'n; sien ook <i>Add 9</i> (Vol 3). <i>syne (die inwoners van daardie land) is die amaXhosa.</i>
ábám mlb mn, umn umntu I isinye, okomn hl 2; kgl ne- <i>Add 9</i> (Qul 3):	poss pron, possr 1st pers sing, possn cl 2: mine; see also <i>Add 9</i> (Vol 3).	poss pron, besitter 1ste pers sing, besitting kl 2: myne; sien ook <i>Add 9</i> (Vol 3).
ábángéba- vml ntl esong sespl hl 2 bal kwisilandulo; kgl ne- <i>Add 1</i> (Qul 3):	aug adj cop SC cl 2 rel neg; see also <i>Add 1</i> (Vol 3).	aug adj kop SS van kl 4 rel neg; sien ook <i>Add 1</i> (Vol 3).
ábányè ispl okanye ismlb sokunye: <i>abanye abantwana bakhuthele;</i> <i>abanye abakho namhlanje:</i>	alternative adj or pron: some; some . . . others; <i>some children are diligent;</i> <i>some are absent today.</i>	alternatiewe adj of pron: sommige; party . . . ander; <i>sommige kinders is fluks;</i> <i>party is vandag afwesig.</i>
úkú-ábásá nz/v (dlul/perf -ábásilé, -ábásé; nz/ap úkúábá-séla; nzs/caus úkúábásísá): ukusebenza, ukuthetha, ukuhamba ngokuthandabuza, ngokunditha, ngokundindiza, njl, okomntu owenza engenzi xa esebenza, othetha ngento angaqinisekanga ngayo okanye ohamba nzima ngenxa yokubulawa ziinyawo:	work, speak, walk hesitatingly, waveringly, etc. eg a person who suffers from sore feet, speaking something about which one is not clear, etc.	weifelend, onseker, aarselend werk, praat, loop ens; by soos 'n persoon met seer voete, om te praat van iets waaroor daar nie duidelikheid oor is nie, ens.
ábáso mlb mn, umn hl 7, okomn hl 2: abalunge kuso; kgl ne- <i>Add 9</i> (Qul 3):	poss pron, possr cl 7, possn cl 2: his, her, its; see also <i>Add 9</i> (Vol 3).	poss pron, besitter kl 7, besitting kl 2: syne, hare, dit s'n; sien ook <i>Add 9</i> (Vol 3).
is- ábáthá b/n 7/8: kgl isibatha:	see isibatha.	sien isibatha.
ábáwó mlb mn, umn hl 3, 6, okomn hl 2: abalunge kuwo; kgl ne- <i>Add 9</i> (Qul 3): <i>abawo (abaninimzi) bayathengisa ngawo;</i> <i>abawo ngabeSuthu (abantu bamahashe):</i>	poss pron, possr cl 3, 6, possn cl 2: his, hers, its; theirs; see also <i>Add 9</i> (Vol 3): <i>its (owners of the house) are selling it;</i> <i>theirs are the Basotho (the people of the horses).</i>	poss pron, besitter kl 3, 6, besitting kl 2: syne, hare, dit s'n; hulle s'n; sien ook <i>Add 9</i> (Vol 3): <i>syne (die eienaars van die huis) verkoop dit;</i> <i>hulle s'n is die Basotho (die menses van die perde).</i>
ábáyá [a:baja:] lts esalatha phaya, kude hl 2 imo epheleleyo; kgl isalathisi ne- <i>Add 10</i> (Qul 3):	cl 2 demo 3rd position, full form: yonder, those far away; see isalathisi ne- <i>Add 10</i> (Vol 3).	dem van kl 2, 3de pos lang vorm: daardie(s), doeries; sien ook isalathisi ne- <i>add 10</i> (Vol 3).
ábáyó mlb mn, umn hl 4, 9, okomn hl 2: abalunge kuyo; kgl ne- <i>Add 9</i> (Qul 3): <i>abayó babetha iqam emlanjeni (abalusi bemihlambi):</i>	poss pron, possr cl 4, 9, possn cl 2: theirs; his, her, its; see also <i>Add 9</i> (Vol 3): <i>theirs (herdboys of the flocks) are swimming in the river.</i>	poss pron, besitter, kl 4, 9, besitting kl 2: hulle s'n; syne, hare, dit s'n; sien ook <i>Add 9</i> (Vol 3): <i>hulle s'n (herders van die kuddes) swem in die rivier.</i>
ábázó mlb mn, umn hl 8, 10, okomn hl 2: abalunge kuzo; kgl ne- <i>Add 9</i> (Qul 3): <i>abazo abakafiki (abanini beenkomo ezo):</i>	poss pron, possr cl 8, 10 possn cl 2: theirs; see also <i>Add 9</i> (Vol 3): <i>theirs (the owners of the cattle) have not yet arrived.</i>	poss pron, besitter kl 8, 10, besitting kl 2: hulle s'n; sien ook <i>Add 9</i> (Vol 3): <i>hulle s'n (die eienaars van die beeste) het nog nie aangekom nie.</i>

In most of the instances, explicit cross-referencing is made to Addendum 9, which presents possessive pronouns, in the back matter of the GDX. By consulting this outer text, the user will understand the different possessive pronouns in terms of person (first, second or third), number (singular or plural)

and noun class prefix. They should therefore understand the morphology of the pronoun.

Apart from the explicit *kgl* cross-reference to the grammatical texts in the back matter, the condensed textual presentation of grammatical data in the dictionary articles implicitly compels the user to refer to the table that presents abbreviations in the front matter of the dictionary. Cross-referencing thus allows the lexicographers to present rich dictionary articles in terms of grammatical data but in condensed form, while at the same time enhancing textual cohesion between the front matter, Aa-Zz and back matter texts of the GDX. The endeavour to make the GDX a modern scientific dictionary as expressed in the original conceptualisation is realised. The GDX can serve as a one-stop resource for advanced students and users of isiXhosa with respect to their need for semantic, pragmatic and grammatical information. The only noteworthy challenge is that the user will need Volume 3 all the time as the only one that includes grammatical addenda to which all the other volumes refer with respect to any aspects of the grammar of the language. The editors of Volume 2 clearly indicate that their grammatical description is abridged and refer users to Volume 3 for certain grammatical aspects of isiXhosa.

4.2.4 Cross-referencing for cultural data

Gouws (2004: 84) compliments the GDX for its accommodation of cultural data included in the back matter as anthropological texts. This is indeed an outstanding feature of the GDX which facilitates the dictionary's cognitive functions. Across its three volumes, the dictionary contains 72 such texts (14 in Volume 1, 28 in Volume 2 and 30 in Volume 3). The texts cover a variety of topics such as marriage rites, burial rites, circumcision, cultural beliefs, etc. Gouws (2004) underscores the value of this cultural material mainly for dictionary users with cultural backgrounds that are different from amaXhosa. The texts open the user's world to amaXhosa's indigenous knowledge systems.

For this article, the focus is on the connection between these texts and the main text. The topics of anthropological texts such as *ukuthwala* (a marriage custom), *ukukhapha* (traditional practices of sending off the deceased), *ulwaluko* (male initiation), *usosuthu* (chief official for male initiation), *ukushwama* (ritual meat eating), *icamagu* (thanks-giving ceremony), and many others appear as lemmata in the main text. Their inclusion and treatment facilitate punctual data access and information retrieval especially in text reception contexts. Cross-referencing using the *kgl* cross-reference refers users from main text articles to the comprehensive information about the relevant cultural phenomena in the back matter texts. The procedure was performed with a high degree of consistency across the three volumes. It increases access to these anthropological texts by users who initially look up the relevant words in the main text of the GDX. That way, the outer texts are effectively integrated into the main text of the dictionary structurally and functionally.

However, cross-referencing could have been improved. The comprehensive treatment of cultural phenomena and practices in the outer texts of the GDX inevitably refers to other cultural concepts using language that is embedded in the culture of amaXhosa. For example, in the text that explains male initiation, *ulwaluko* (Addendum 28), words such as *ukusoka* (gifting the newly initiated man), *esuthwini* (in the mountain), *ikhankatha* (the mentor of the initiate), *ingcibi* (circumciser), *ibhoma* (initiates' hut), *umgidi* (a ceremony to celebrate the return of initiates), among others, are used. These words are also included as lemmata in the main text but not linked to the addendum through cross-referencing. Linking these words to the comprehensive text would have increased the accessibility of this informative text. Just like the topic of the comprehensive outer text (*ulwaluko*), the other words would also have been provided with increased opportunities of being understood in the context of a more comprehensive discussion of the topic. Therefore, while cross-referencing from the main text to the back matter texts for cultural data is commendable, its functionality could have been further enhanced.

4.3 Cross-referencing derivational relations

As it was envisaged to be a rich scientific reference for isiXhosa, the GDX reflects complex linguistic processes and relationships of included lexical items. Diminutives, locatives, plurals and extended verb forms that are entered as lemmata in the dictionary have their derivational and inflectional relations established using the < sign as shown in the examples below.

- *ukwalanywa* < *ukwalama* (unusual sight)
- *ukuatyaswa* < *ukuabasa* (walk, speak or walk hesitantly)
- *ukubhajiswa* < *ukubhabhisa* (cause to fly)
- *ukubhejethwa* < *ukubhebhetha* (expel or reject rudely)
- *ibhojana* < *ibhobho* (a passage such as a tunnel, chimney, drainpipe or sewer)
- *intsinjana* < *intsimbi* (iron, iron ore, steel, bell, hour)
- *ukubotshelwa* < *ukubophelela* (tie, fasten, restrict or bind)
- *ukucatshulwa* < *ukucaphula* (scoop out, extract)
- *emqaleni* < *umqala* (neck, throat, sore throat, greed)
- *iintswazi* < *uswazi* (switch, cane, punishment, tall slender person)
- *iintsuku* < *usuku* (day)
- *ukuqatywa* < *ukuqaba* (smear)

The primary function of the < in the GDX is explained as follows: "the form nearest the point is derived from the word nearest the open end" (Pahl et al. 1989: xlv). In the above examples, all the lexical items on the left side of the < sign are derived from those on its right side. Abbreviations such as *dim.* (diminutive), *pass.* (passive), *loc* (locative) and *pl.* (plural), among others explained in the list of abbreviations describe the nature of the relationship between the derived form and its derivational base. For example, *iintswazi* is a plural form of *uswazi* as shown in the articles below.

ii·ntswazi b/n 11/10: ninz < uswazi:	pl < uswazi: switches.	pl < uswazi: latte.
---	------------------------	---------------------

However, for the purpose of this article, the < sign is identified as a cross-reference in that, as shown above, the derived forms are not fully treated independent of those words from their derivational bases. The user who consults the articles headed by the derived forms may have to consult the article that affords the more comprehensive treatment of the derivational base as shown below.

ú·swazi b/n 11/10 ninzi/pl iintswazi; ncp/dim úswázana; ld/loc eluswázi:	1 uluthi oluncinane olusetyenziswa ekohlwayeni: 2 isohlwayo, isenzo sokuvisa ubuhlungu kumntu owonileyo: ndiza kukuvisa uswazi olubuhlungu: 3 umntu onciphileyo othe ncothu; uzwathi, utyingingi-tyingi; umntu oswazekileyo: 4 into erholwa ngumntu ofikayo emzini esenzela ukwamkeleka kwabo bantu ngokwesithethe sama-Xhosa; uswazi lanokuba yimali, utywala, inkcoyi (endodeni), okanye umbhako nekofu (ebafazini); injongo yeyokuhlala phakathi kwabo, abe ngummi walapha: 5 ibhotile ephathwayo xa uya komkhulu usiyela imicimbi oyifunayo; ikwasisithethe esi; injongo kukuvula amehlo enkosi nabantu bayo bakwazi ukukujonga bakuphendule ngomcimbi oze ngawo, okt ukuthambisa injeke: 6 isipho esiyibhotile esihamba nesiko lobulawu xa kwendiselwanayo; esi sipho singumqondiso wokuba iinkomo zekhazo zikho okanye ziyeza:	1 switch, cane; 2 punishment: <i>I shall punish you severely;</i> 3 a tall, slender person; 4 a customary present proffered by a new-comer in a home or community to those with whom he is to live, as an indication that he would like to be regarded as welcome; such gift may consist of money, a bottle of brandy or a beer-party in the case of men, or of something baked or coffee in the case of women; 5 a bottle of brandy given as an ingratiatory gift to a chief when one visits the Great Place so that he and his counselors will listen to one's petition sympathetically; 6 a bottle of brandy delivered by representatives of the suitor to the home of the bride-to-be as proof that the bride-price has been or is being delivered in full;	1 lat; 2 straf: <i>ek sal jou swaar straf;</i> 3 lang, skraal persoon; 4 volgens Xhosa-gebruik: 'n geskenk wat 'n nuwe intrekker in 'n huis of omgewing aanbied vir diegene met wie hy moet saamwoon; die doel is dat hy welkom sal wees; dit mag bestaan uit geld, brandewyn of 'n bierpartytjie by mans of gebak en koffie by vroue; 5 bottel brandewyn, bedoel om 'n stamhoof of hoofman en sy raadgevers gunstig te stem wanneer iemand met 'n versoek na hulle gaan; 6 bottel brandewyn gegee deur die aspirant-bruidegom se verteenwoordigers aan die familie van die verlangde bruid as teken dat die bruidsprys ten volle betaal is of word;
---	--	---	--

A user who looked up the word *iintswazi* in the GDX will know from the first article that it is a plural for *uswazi*. To know its meaning, the user would need to proceed to the lemma *uswazi* where a comprehensive comment on semantics is provided. This is how cross-referencing is used with respect to all the examples of derivational and inflectional relations listed above and in the entire GDX.

4.4 Cross-referencing *isihlonipho*

Isihlonipho, also called the *hlonipha* language or simply euphemism, constitutes a vital sociolinguistic practice in isiXhosa (cf. Bongela 2001; Finlayson 2002;

Gunnink 2020, Makoni 2014) and other African languages (Chabata and Mavhu 2005; Ndhlovu and Botha 2017; Rudwick and Shange 2006). At its core is avoidance of certain linguistic forms in certain contexts or by certain members of the speech community. In isiXhosa, two varieties of *isihlonipho* are prominent, namely *isihlonipho sabafazi* (euphemistic language of women) and *isihlonipho sabakhwetha* (euphemistic language of male initiates). The treatment of such language has implications for lexicography. Chabata and Mavhu (2005) consider one of the *isihlonipho* dilemmas similar to either calling a spade a spade or calling it a garden tool. Focusing on *isihlonipho sabafazi* and *isihlonipho sabakhwetha*, Volume 1 of the GDX explains how the lexicographers navigated the euphemism through procedures that involve cross-references. The explanation is given in the languages, isiXhosa (Tshabe and Shoba 2006: xx), English (Tshabe and Shoba 2006: xxvi) and Afrikaans (Tshabe and Shoba 2006: xxxii). Included in the explanation are the following abbreviations:

- hlon: hlonipha (respect)
- f: abafazi (women)
- khweth: abakhwetha (male initiates)

The abbreviations, also explained in the abbreviation list, serve as cross-references between *isihlonipho* lexical items and their ordinary equivalent words. Some lexical items in which cross-referencing was used between *isihlonipho* and their ordinary equivalent words under the alphabetic stretches Aa and Bb are illustrated in Table 3 below.

Cross-reference position	Cross-reference address	English	Afrikaans
isamkelo	isandla	hand	hand
ubade	indlovu	elephant	olifant
ukubakula	ukukha	fetch water	gaan haal water
ibalela	ilanga	sun	son
ibaso	iziko	fireplace	vuurherd
umbaso	umlilo	fire	vuur
ibetha	inja	dog	hond
ibazelo	igoqo	pile of wood	'n stapel hout
isibham	ubuntombi	virginity	maagdelikheid
ibhengetho	inja	dog	hond
iboza	isiza	building site	standplaas
ubuyiso	ucango	door	deur
itamla	izembe	axe	byl
isigqwathikazi	umfazi	woman	vrou
ityhagi	inkwenkwe	boy	seun

Table 3: Cross-referencing *isihlonipho*

In the GDX, the semantic treatment of euphemistic forms is limited to cross-referencing them to ordinary words, as illustrated below using examples of *ibetha* and *inja*, as well as *ibuyiso* and *ucango*.

i·béthà ¹ b/n 9/10: hlon f <i>inja</i> :	hlon f dog: <i>inja</i> .	hlon v hond: <i>inja</i> .
i·njà b/n 9/10 *-mbwa: 1 isilwanyana sasekhaya esikhonkothayo, <i>Canis Familiaris</i> esingumhlobo womntu, esindidi ninzi, umz., ezincinci, eziphakathi, ezizigxuda, ezinomphakamo, njl: 2 umntu owenza izinto angazithandiyo omnye, okanye ozenza ngendlela engamkelekanga komnye, echaseneyo nezimvo zomnye lo; umntu osimilo sibi, singathandekiyo, simenze ajongelege phantsi:	1 dog; 2 person who acts or behaves in a manner which is unacceptable to another or opposed to another's views; debased, unprincipled, despised person.	1 hond; 2 mens wat hom op 'n wyse gedra wat onaanvaarbaar vir 'n ander is of strydig met sy sienswyse is; ontaarde, beginsellose, veragte persoon.
i·buyisò b/n 5/6: hlon f <i>ucango</i> :	hlon f <i>ucango</i> : deur.	hlon v <i>ucango</i> : deur.
ú·càngò 11/10 ninz/pl <i>iingcango</i> : 1 isivalo, isivingca-mnyango, nokuba sesomthi okanye esentsimbi: 2 unobhala okanye umzakuzeli owalathisa abantu umnyango weofisi kamantyi: 3 uhlango lwekhaphela:	1 door of a building, room, safe, etc; 2 the clerk who conducts one into the magistrate's office; 3 a cell in a honey-comb:	1 deur van 'n gebou, kamer, brandkluis, ens; 2 die klerk wat iemand in die land-droskantoor binnelaat; 3 'n sel van 'n heuningkoek:

The comment on semantics in the two articles in which *ibetha* is a lemma does not go beyond providing the entries 'hlon: *inja*' which inform the user that the word is euphemistic for *inja* (dog). Apart from that information, the user is then referred to the articles for *inja* and *umpu* for comprehensive comments on semantics. The same applies to *ubuyiso*, where 'hlon: f *ucango*' refers the user to *ucango* (door) after indicating that *ubuyiso* is a euphemistic word used by women to avoid the ordinary word. This treatment of euphemistic words informs users about the *isihlonipho* dimension of lexical items in the first column, while referring them to the ordinary lexical items which are treated more comprehensively. Here cross-referencing facilitates access to the needed information while also providing pragmatic guidance around the language.

5. Conclusion

This article sought to provide a critical analysis of cross-referencing as a lexicographic device in the GDX to determine how this device enhances the quality of the dictionary in terms of its utility value and user-friendliness. The undertaking was done against the background of the GDX's conceptualisation which strove to yield a modern scientific dictionary capable of addressing the unfulfilled user needs in earlier lexicographic projects and products. It drew insights from relevant theory of cross-reference structures or mediostructures, identifying the concept of cross-reference conditions (Nielsen 1999) or prerequisites of cross-referencing (Wiegand 2004; Wiegand and Smit 2013) as apposite lenses for viewing the need, use and efficacy of cross-referencing in a particular dictionary. A systematic approach was used to delineate the scope of identifying the relevant data for examination, in the light of the dictionary's size, while also

flexibly going beyond the scope to confirm that the observations made exhibit general consistency across the entire dictionary.

The purpose of this concluding section is to consolidate the reflections made regarding the use of different cross-references with respect to the identified data relations in the dictionary, the ways in which cross-referencing was deployed, and the possible implications for the user-friendliness of the dictionary. In this connection, a major determination pertains to the possible existence of guidelines regarding the use of cross-referencing as part of the dictionary's conceptualisation plan. Samuel Johnson's plan towards his historic *Dictionary of the English Language* underscores the importance of comprehensive planning in major lexicographic projects (Johnson 1747). Gouws and Prinsloo (2005a) accentuate how a plan serves as a blueprint that ensures efficiency and consistency in the execution of lexicographic tasks even by different members of an editorial team. This is applicable to the GDX whose editorial responsibilities were handed over from one editorial team to another over almost forty years of its production. In this connection, it is important to remember De Schryver's (2005) microscopic examination of the WAT, including in terms of consistent treatment of lemmata across its volumes, which also identified instances of dead cross-references. In the case of the GDX, general consistency seems to prevail regarding cross-referencing across the three volumes. Not only were the identified cross-references, namely the equal sign, *kgl*, < and *hlon*: used similarly across the three volumes, they are also effectively used such that not many dead cross-references worthy of reporting were found. This includes cross-referencing between the main text and the outer texts that provide grammatical and anthropological/cultural data. On this basis, it is clear that the GDX team had a plan that was diligently adhered to regarding cross-referencing.

However, a pattern was detected regarding the treatment of idioms that appears as an act of inconsistency at face value. While idioms at the cross-reference position are generally unexplained, it was noted that this was the case when both the cross-reference position and the cross-reference address occur in the same volume. Where this is not the case, the use of cross-referencing was not necessarily used to save space but to establish the relationship even where the idioms were explained at both the cross-reference position and at the cross-reference address. Whether this was an original plan or a reflexive procedure, the GDX compilers need to be commended as this optimises data access regarding idioms. While the importance of a dictionary conceptualisation plan may never be overemphasised, Botha (1994; 2005) taught us about the folly of what may be called lexicographic self-entrapment against changing linguistic realities and changing information needs of the users. Thus, lexicographers do not need only a plan, they also need gallantry to even take "an about-turn halfway" guided by the necessary practical and theoretical reflections. If the conceptualisation and application of cross-referencing of the GDX included such, then its editors deserve credit.

A few issues regarding cross-referencing were noted, especially in the case of cross-referencing involving lexical items that are treated in separate volumes, whose treatment is different from that of idioms that has just been reflected on.

Despite a few dead references, the judicious treatment of lexical items serving as reference addresses does not benefit users without access to the entire tri-volume set. Similarly, more cross-referencing from the main text to the anthropological essays would be helpful to facilitate encyclopaedic understanding of culturally embedded language that, while not topics in their own right in the back matter appear in some back matter texts. The digital affordances could be maximised in the contemplated digitisation of the GDX to address the issues and realise the possibilities fancied by Botha (2005) regarding the electronic WAT. The questions raised regarding the unclear choice between the use of the equal sign and *kg!* cross-references for synonyms and variants would also fall away. It can be recommended that while revising and exploiting the richness of the GDX for new dictionary products, isiXhosa lexicographers need to play an active role in the interaction between lexicographic theory and practice. Not only can the greatness of the GDX be maintained, but it can also be enhanced.

While this study intended to determine the greatness of the GDX with respect to cross-referencing, the general richness of the dictionary became noteworthy, which in turn calls for more studies that address other issues. The dictionary would be a useful resource in the study of, inter alia, grammar of the language, *isihlonipho*, *idioms* and linguistics from lexicographic and other perspectives.

References

- Bolinger, D.** 1985. Defining the Indefinable. Ilson, R. (Ed.). 1985. *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*: 69-73. Oxford: Pergamon Press.
- Bongela, K.S.** 2001. *Isihlonipho among amaXhosa*. Unpublished Doctoral Dissertation. Pretoria: University of South Africa.
- Botha, W.** 1994. An About-turn Halfway through the Completion of a Multi Volume Overall-descriptive Dictionary — Gallantry or Folly. Martin et al. (Eds.). 1994. *Euralex 1994 Proceedings, Papers Submitted to the 6th EURALEX International Congress on Lexicography in Amsterdam, The Netherlands*: 419-425. Amsterdam: VU University Amsterdam.
- Botha, W.** 2005. Concurrent Over- and Under-treatment in Dictionaries. A Response. *International Journal of Lexicography* 18(1): 77-87.
- Chabata, E. and W.M. Mavhu.** 2005. To Call or Not to Call a Spade a Spade: The Dilemma of Treating 'Offensive' Terms in *Duramazwi Guru reChiShona*. *Lexikos* 15: 253-264.
- De Schryver, G.-M.** 2005. Concurrent Over- and Under-treatment in Dictionaries — The *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* as a Case in Point. *International Journal of Lexicography* 18(1): 47-75.
- De Schryver, G.-M. and A. Wilkes.** 2008. User-friendly Dictionaries for Zulu: An Exercise in Complexicography. Bernal, E. and J. DeCesaris (Eds.). 2008. *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress, Barcelona, 15–19 July 2008*: 827-836. Sèrie Activitats 20. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra.
- Finlayson, R.** 2002. Women's Language of Respect: *isihlonipho sabafazi*. Mesthrie, R. (Ed.). 2002. *Language in South Africa*: 277-296. Cambridge: Cambridge University Press.
- Godfrey, R. (Ed.).** 1915. *A Kafir–English Dictionary*. Second edition. Alice: Lovedale Press.
- Gouws, R.H.** 2004. Outer Texts in Bilingual Dictionaries. *Lexikos* 14: 67-88.

- Gouws, R.H. and D.J. Prinsloo.** 1998. Cross-referencing as a Lexicographic Device. *Lexikos* 8: 17-36.
- Gouws, R.H. and D.J. Prinsloo.** 2005a. *Principles and Practice of South African Lexicography*. Stellenbosch: SUN PReSS.
- Gouws, R.H. and D.J. Prinsloo.** 2005b. Left-expanded Article Structures in Bantu with Special Reference to isiZulu and Sepedi. *International Journal of Lexicography* 18(1): 25-46.
- Gunnink, H.** 2020. Click Adoption and Insertion in Xhosa: Revisiting the Role of *hlonipha*. *Research Seminar hosted by the Department of English Language and Linguistics, Abstracts, Rhodes University, Makhanda, 25 August 2020*.
- Hartmann, R.R.K.** 2005. Lexicography and its Interdisciplinary Contacts, with Special Reference to Linguistics and Onomasiology. *Lexikos* 15: 70-89.
- Hartmann, R.R.K. and G. James.** 1998. *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge. Available at: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u5/r_r_k_hartmann_gregory_james-dictionary_of_lexicography-routledge_1998.pdf.
- Johnson, S.** 1747. *The Plan of a Dictionary of the English Language*. London: J. and P. Knapton, T. Longman et al.
- Kropf, A.** 1899. *A Kafir-English Dictionary*. Alice: Lovedale Press.
- Makoni, B.** 2014. Feminizing Linguistic Human Rights: Use of *isihlonipho sabafazi* in the Courtroom and Intra-group Linguistic Differences. *Journal of Multicultural Discourses* 9(1): 27-43.
- McArthur, T.** 1986. *Worlds of Reference. Lexicography, Learning and Language from the Clay Tablets to the Computer*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mini, B.M. et al. (Eds.)**. 2003. *The Greater Dictionary of isiXhosa*. Alice: University of Fort Hare.
- Ndhlovu, K. and R. Botha.** 2017. Euphemism vs Explicitness: A Corpus-based Analysis of Translated Taboo Words from English to Zimbabwean Ndebele. *South African Journal of African Languages* 37(2): 235-243.
- Nielsen, S.** 1999. Mediostructures in Bilingual LSP Dictionaries. *Lexicographica* 15: 90-113.
- Opland, J. (Ed.)**. 2019. *Lexicography: Notes on Xhosa Lore and Language (1909-1934) — Robert Godfrey*. Durban: University of KwaZulu-Natal Press.
- Pahl, H.W. et al. (Eds.)**. 1989. *The Greater Dictionary of Xhosa*. Alice: University of Fort Hare.
- Rudwick, S. and M. Shange.** 2006. Sociolinguistic Oppression or Expression of 'Zuluness'? 'IsiHlonipho' among isiZulu-speaking Females. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies* 24(4): 473-482.
- Swanepoel, P.** 2017. Methods in Dictionary Criticism. Bielińska, M. and S.J. Schierholz (Eds.). 2017. *Wörterbuchkritik — Dictionary Criticism*: 81-112. Berlin/Munich/Boston: De Gruyter.
- Tarp, S.** 1999. Theoretical Foundations of the So-called Cross-reference Structures. *Lexicographica* 15: 114-137.
- Tshabe, S.L. and F. Shoba (Eds.)**. 2006. *The Greater Dictionary of isiXhosa*. Alice: University of Fort Hare.
- Tshabe, S.L., Z. Guzana and A.B.B. Nokele (Eds.)**. 2008. *IsiChazi-magama SesiXhosa*. Pietermaritzburg: Nutrend Publishers.
- Wiegand, H.E.** 1996. A Theory of Lexicographical Texts. An Overview. *South African Journal of Linguistics* 14(4): 134-149.
- Wiegand, H.E.** 2004. Reflections on the Mediostructure in Special-field Dictionaries. Also According to the Example of the *Dictionary for Lexicography and Dictionary Research*. *Lexikos* 14: 195-221.
- Wiegand, H.E. and M. Smit.** 2013. Mediostructures in Printed Dictionaries. Gouws, R.H., U. Heid, W. Schweickard and H.E. Wiegand (Eds.). 2013: 214-253. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Berlin/New York: De Gruyter.

Wat beteken *B(b)oer* in 2022?

Marné Pienaar, *Kantoor vir Meertalige Taaldienste,
Universiteit van Johannesburg, Suid-Afrika
(mpienaar@uj.ac.za)*

Opsomming: In hierdie artikel word daar ondersoek ingestel na die betekenis van die woorde *Boer* en *boer*. Die ondersoek spruit voort uit 'n insident in 2015 toe die Taalkommissie (TK) die moontlikheid oorweeg het om die woord *Boer* uit die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* weg te laat. Die rasionaal was dat ander rassensitiewe items soos *hotnot*, *kaffer* en *koelie* lank reeds nie meer in die woordelys verskyn nie. Die voorstel vir die moontlike skrapping van *Boer* het 'n herrie ontteken. In die bespreking wat volg, word die ensiklopediese benadering tot betekenis as vertrekpunt gebruik om te bepaal wat *Boer* en *boer* tans beteken. 'n Ondersoek na die leksikale betekenis van die twee woorde word aangevul deur een van die aannames van die ensiklopediese benadering tot betekenis uit te lig, te wete die standpunt dat ensiklopediese kennis dinamies van aard is en dat betekenis altyd in die konteks van gebruik gekonstrueer word. Die hedendaagse gebruik en betekenis van *Boer* en *boer* word voorgehou deur voorbeelde uit koerantberigte, literêre tekste, lirieke, 'n handelsmerk en die TK-korpus te ondersoek. 'n Radiale latnetwerk vir die woorde *Boer* en *boer* word verskaf om aan te toon hoe die verskillende betekenisse van die woorde aan mekaar verwant is en 'n polisemies semantiese raamwerk vorm.

Sleutelwoorde: *BOER*, ENSIKLOPEDIËSE BENADERING, POLISEMIE, RADIALE LATNETWERK, SEMANTIEK

Abstract: What is the Meaning of *B(b)oer* in 2022? This article investigates the meaning of the words *Boer* and *boer* in Afrikaans. The study is the result of an incident in 2015 when the Afrikaans Language Commission considered the possibility of omitting the word *Boer* from the *Afrikaanse woordelys en spelreëls*. The rationale was that other race sensitive items, such as *hotnot*, *kaffer* and *koelie*, had been scrapped from the word list long ago. The proposal to omit *Boer* created havoc. In the following discussion, the encyclopaedic approach to meaning is used to determine what *Boer* and *boer* currently mean. An investigation into the lexical meaning of these two words is supplemented by highlighting one of the assumptions of the encyclopaedic approach to meaning, namely that encyclopaedic knowledge is dynamic in nature and furthermore that meaning is always constructed in the context of use. The current day use and meanings of *Boer* and *boer* are indicated via examples from newspaper articles, literary texts, lyrics, a brand name as well as the corpus of the Language Commission. A radiating lattice diagram for the words *Boer* and *boer* is provided to show how the various meanings of the words are related to one another and how they form a polysemous semantic network.

Keywords: *BOER*, ENCYCLOPAEDIC APPROACH, POLYSEMY, RADIATING LATTICE DIAGRAM, SEMANTICS

1. Inleiding

In die voorwerk tot die elfde omvattende herbewerkte weergawe van die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* (AWS) stel die samestellers dit duidelik dat die opeenvolgende Taalkommissies (TK's) altyd met oorgeërfde woordelyste werk wat telkens bygewerk word deur sommige inskrywings te skrap, ander te wysig, en nuwes by te voeg. Een van die maatstawwe wat spesifiek uitgespel is deur die TK wat verantwoordelik was vir AWS 11, is dat woorde wat opgeneem word sosiaal, kultureel en polities sensitief moes wees (Taalkommissie 2017: x). Dit is met inagneming van hierdie maatstaf dat die TK tydens 'n sitting in Mei 2015 die moontlikheid oorweeg het om die woord *Boer* uit die woordelys weg te laat. Die rasionaal was dat ander rassensitiewe items soos *hotnot*, *kaffer* en *koelie*, wat raspejoratiewe is, lank reeds nie meer in die AWS verskyn nie. Gegee die feit dat *Boer* pejoratief aangewend kan word soos in die haatspraaklied "Kill the farmer, kill the Boer", is die moontlikheid oorweeg om die woord te skrap weens die (moontlike) sensitiewe aard daarvan. Dit was in 2015 nog gebruikelik om, indien die TK self onseker was oor die skraping, wysiging of opname van 'n woord, die voorstel intyds op Facebook te plaas en reaksie van die publiek te vra. Die voorstel vir die moontlike skraping van *Boer* het 'n herrie ontketen wat daartoe gelei het dat die voorsitter selfs met die dood gedreig is, sou die woord verwyder word.¹ Ferdieman van Wyk se Facebook-reaksie som waarskynlik dié hewige reaksie op die moontlike skraping van die woord, die beste op²:

As trotse draer van die edel naam, Boer, versoek ek die TK om die eensydige besluit met betrekking die skraping van die woord, Boer, uit die Woordelys, terug te trek. Ek is ook van mening dat die TK diegene wat na hulleself verwys as Boere, 'n verskoning verskuldig is. [...] Neem in aanmerking dat, hoewel nie almal wat Afrikaans praat hou van die term, Boer, nie, daar steeds duisende Afrikaanssprekendes is wat die edel naam met trots dra en natuurlik emosioneel sal raak wanneer hulle (ons) volksnaam enigsins bedreig word.

Die TK het kennis geneem dat *Boer* met 'n hoofletter as 'n volksnaam beskou kan word (veral histories). Gevolglik is drie weergawes opgeneem: *Boer* (s.nw.), as volksnaam soos veral histories gebruik; *boer* (s.nw.), met die betekenis van landbouer; en *boer* (ww.), met verwysing na die aktiwiteit wat voortspuit uit die bedrywigheede van landbouers (Taalkommissie 2017: 276):

Boer (– of Brit), -e
boer (die kommersiële –), -e
boer (– met sampioene), ge-

Wat die bostaande insident goed illustreer, is dat die woord *Boer* kontensieus is en verskillende dinge vir verskillende mense beteken.

In *Jeremy van die Elsie*s gebruik Jeremy Vearey (2018: 2) *Boer(e)* om na politiese onder die apartheidsregering te verwys:

1. As jy hom nie nou los nie, steek ons jou vrek, jou fokken *Boer*!³
2. Sy en haar krygsvroue trek weer om my saam en trotseer die Whites Only-duikweg sonder enige *Boere* ons keer.

Vearey (2018: 4, 5) gebruik ook *Boer(e)* as volksnaam en plaas dit (soos in die AWS) teenoor Engelsprekendes:

3. Wat is 'n Limey? Is hy dieselfde as 'n *Boer*?
4. Is Boet en Saartjie van my skool se Afrikaans-leesboek *Boere* en Janet and John van die Engelse een *Limeys*?

Boer (met 'n hoofletter) word deur Brian Fredericks (2020: 187) in *As die Cape Flats kon praat* gebruik om na tronkbewaarders te verwys:

5. Die *Boere* sal jou nie natspuit en die honne jou laat byt nie.

Ronelda Kamfer (2021: 21) skryf *boer* sonder 'n hoofletter en aktiveer die betekenis van landbouer, volksnaam, en ook taal:

6. "Wie is die ergste? 'n *Engelse boer* of 'n *Afrikaanse boer*?" vra ek sonder op te kyk van die broodplank waarop ek werk. "Jong, hulle is al twee ewe sleg ... jy moet ook maar oppas vir die *Engelse boer*, want hy dink hy is beter as die *bóer-boer*, hulle lag eintlik vir die *Afrikaners*, maar oppas vir hulle. 'n *Engelsman* het nog 'n huis om na terug te gaan en niks maak jou meer lai-lai as 'n ander plek om te wees nie."

Die verskille in die hantering of gebruik van *Boer* en *boer* laat die volgende vraag ontstaan: Wat beteken *B(b)oer* in 2022?

Ten einde hierdie vraag te beantwoord, word die ensiklopediese benadering tot die konstruksie van betekenis as vertrekpunt geneem om die konsep *B(b)oer* in Afrikaans te ondersoek. Die vyf uitgangspunte van die benadering word bespreek, naamlik dat (1) daar in beginsel geen onderskeid tussen semantiek en pragmatiek is nie, (2) ensiklopediese betekenis gestruktureerd is, (3) daar 'n onderskeid tussen ensiklopediese en kontekstuele betekenis is, (4) leksikale items toegangspunte tot ensiklopediese kennis is, en (5) ensiklopediese kennis dinamies is.

In ooreenstemming met die idee dat leksikale items toegangspunte tot ensiklopediese kennis is, word die woorde *Boer* en *boer* gebruik om toegang te kry tot dít wat die konsep *B(b)oer* in Afrikaans beteken.

2. Die ensiklopediese benadering tot betekenis

Volgens Evans en Green (2006: 214) is betekenis-konstruksie die proses waardeur taal komplekse betekenseenhede enkodeer of voorstel. Daar word gemeen dat woorde leidrade vir betekenis-konstruksie is eerder as wat dit houers is wat

betekenis dra. Teen hierdie agtergrond word betekenis as ensiklopedies beskou. Dié model van die kennisstelsel word volgens Evans en Green (2006: 215) deur vyf standpunte gekenmerk.

Ten eerste word die idee dat daar in beginsel 'n onderskeid tussen kernbetekenis enersyds en pragmatiese, sosiale of kulturele betekenis andersyds is, verwerp. Volgens hierdie siening is kennis oor wat woorde beteken en kennis oor hoe woorde gebruik word, albei semanties (Evans en Green 2006: 215).

Die tweede standpunt stel dit dat ensiklopediese kennis gestruktureerd is. Dit beteken dat, alhoewel betekenis as ensiklopedies gesien word, dit nie ook volg dat betekenis as chaoties gesien word nie. Ensiklopediese kennis word beskou as 'n gestruktureerde kennisstelsel wat as 'n netwerk georganiseer is, en nie alle aspekte van die kennis waartoe daar in beginsel toegang verkry kan word deur 'n enkele woord, het dieselfde status nie (Evans en Green 2006: 216). Die woord *B(b)oer* sluit byvoorbeeld ons idees in van hoe 'n *B(b)oer* lyk, wat sy/haar rol is, redes waarom iemand (in die geval *boer* as landbouer) 'n *boer* word, foto's wat ons al van *B(b)oere* gesien het, of ons al self geboer het, of iemand hom- of haarself as 'n *B(b)oer* beskou, en alles anders wat ons met 'n *B(b)oer* assosieer. Dele van die kennis is egter meer sentraal as ander. Volgens Evans en Green (2006: 217) is daar vier tipes kennis wat verband hou met die sentraliteit van die ensiklopediese kennis van woordbetekenis, naamlik konvensionele kennis (kennis wat wyd bekend is), generiese kennis (kennis wat eerder algemeen as spesifiek van aard is), intrinsieke kennis (kennis wat afgelei word van die vorm óf van 'n entiteit, óf van 'n verhouding wat ter sprake is), en unieke kennis (kennis wat relatief uniek aan die tersaaklike entiteit of die verhouding is).

Derdens tref Evans en Green (2006: 217) 'n onderskeid tussen ensiklopediese betekenis en kontekstuele betekenis. Dié onderskeid spruit voort uit die idee dat ensiklopediese kennis voortvloei uit die interaksie tussen die vier soorte kennis wat in die voorafgaande paragraaf genoem is. Aangesien ensiklopediese kennis in die konteks van gebruik gekonstrueer word, word ensiklopediese kennis deur kontekstuele faktore onderlê. Dit is byvoorbeeld duidelik dat die woord *boer* 'n ander betekenis sal hê indien dit in die konteks van sogenaamde *opkomende boere*, 'n *swart boer*, 'n *vroueboer* (teenoor 'n *boer**vrou*), of 'n *plattelandse boer* gebruik word. Evans en Green (2006: 221) lys die verskillende tipes kontekste wat gesamentlik ter sprake is om enige gegewe geval van 'n leksikale item te moduleer wanneer dit in 'n bepaalde gebruikssituasie voorkom: die ensiklopediese inligting waartoe toegang verkry word (oftewel die konteks van die leksikale konsep binne 'n netwerk van gestoorde kennis); die sinskonteks; die prosodiese patroon; die situasionele konteks; en die interpersoonlike konteks wat van toepassing is op die heersende verhouding tussen die gespreksgenote ten tye van die uiting.

In die vierde plek word leksikale items gesien as punte van toegang tot ensiklopediese kennis. Leksikale items word nie beskou as houe wat duidelik voorafverpakte bondels inligting voorhou nie. Leksikale items voorsien toegang tot 'n wye netwerk ensiklopediese kennis (Evans en Green 2006: 221).

Die laaste standpunt in die ensiklopediese benadering tot betekenis, is dat

ensiklopediese kennis dinamies is (Evans en Green 2006: 221). Terwyl die sentrale betekenis wat met 'n woord geassosieer word redelik stabiel is, is die ensiklopediese kennis waartoe elke woord toegang verskaf, oftewel die woord se ensiklopediese netwerk, dinamies.

3. Metodologie

Die ensiklopediese verstaan van betekenis wat in afdeling 2 uiteengesit is, vorm die agtergrond vir 'n ondersoek na die konsep *B(b)oer* in Afrikaans. In ooreenstemming met die idee dat leksikale items toegangspunte tot ensiklopediese kennis is, word die woorde *Boer* en *boer* gebruik om toegang te kry ten einde te verstaan wat die konsep *B(b)oer* in Afrikaans beteken.

Die stelling dat leksikale items as toegangspunte tot ensiklopediese items beskou kan word, stem ooreen met Koselleck (1985: 84, soos aangehaal deur Ifversen 2011: 7), wat dit duidelik maak dat konsepte meer as woorde is:

'n Konsep is aan 'n woord gebonde, maar dit is ook tegelykertyd meer as 'n woord: 'n woord word 'n konsep wanneer die magdom politiek-sosiale kontekste van betekenis en ervaring waarin en waarvoor 'n woord gebruik word, gekonsentreer kan word in een woord [...]. Konsepte is dus die konsentraat van verskeie wesenlike betekenis. [My vertaling — MP]

Terwyl daar gevolglik aanvaar word dat 'n konsep meer as 'n woord is, het die leksikale betekenis, die denotasies, konnotasies, die diachroniese en sinchroniese betekenis, asook die sintagmatiese en die paradigmatische verhoudings uiteindelik almal betrekking op dit wat die verstaan van 'n konsep vanuit 'n leksikale toegangspunt konstitueer.

Ten einde te probeer vasstel wat die betekenis van die konsep *B(b)oer* in Afrikaans is, word 'n veelkantige benadering gevolg: Aangesien leksikale betekenis gesien word as 'n punt van toegang tot die groter ensiklopediese betekenis, word 'n verskeidenheid woordeboeke geraadpleeg om die breër leksikale betekenis van die woord te bepaal. Daarbenewens word die sintagmatiese en paradigmatische verhoudings van die leksikale items *Boer* en *boer* ondersoek.

Ná afloop van die ondersoek na die leksikale betekenis van *Boer* en *boer*, sal die dinamiese aard van ensiklopediese kennis ondersoek word deur gebruik te maak van koerantberigte, literêre tekste, lirieke, 'n handelsmerk, en die TK-korpus.

Die verskillende betekenisonderskeidings van *Boer* en *boer* word ten slotte met 'n radiale latnetwerk aangedui om aan te toon hoe die verskillende betekenis van dié twee woorde aan mekaar verwant is en 'n polisemies semantiese raamwerk vorm.

4. Leksikale betekenis

In 'n ondersoek na perspektiewe op die veranderende betekenis van *Boer* en

boer in die Afrikaanse poësie, bespreek Van Zyl (2000: 2, 3) die inskrywings in verskillende woordeboeke wat verband kan hou met die etimologie van veral *Boer* in Afrikaans. Sy wys daarop dat Van Dale se *Etymologisch woordenboek* (Van Veen 1989) twee betekenisonderskeidings van *boer* meld, naamlik (1) dié van landbouer en (2) oprisping, 'n klanknabootsing wat in moderne Afrikaans ver-taal kan word as 'n wind of 'n uitbarsting.

Hierteenoor gee die *Van Dale Groot woordenboek van hedendaags Nederlands* (Van Dale) sewe betekenisonderskeidings, naamlik (1) landbouer, (2) platteland-der, (3) 'n lompe, ongemanierde persoon, (4) 'n hoorbare ontsnapping van gasse uit die maag, (5) 'n handelaar of leweransier, (6) 'n speelkaart wat staan tussen die vrou en die tien, en (7) "(met hoofdl.) Hollands sprekende kolonist van Zuid-Afrika" (Van Sterkenburg en Pijnenburg 1984).

Deel I van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) (Schoonees 1970) handhaaf die onderskeid tussen *Boer* met 'n hoofletter as benaming vir die lid van 'n groep (dus 'n etnoniem) in ooreenstemming met die sewende betekenis-onderskeiding in Van Dale (soos hierbo uitgewys), en *boer* met 'n kleinletter wat dui op landbouerverwante aktiwiteite:

Boer¹. Benaming vir 'n lid v/d Afrikanervolk; vroeër veral gesê van Afrikaners v/d gewese republieke in S.A.: *Ek is 'n Boer. Die Boere het dapper teen die Engelse geveg by Majuba*. Vgl. AFRIKANER¹.

boer². I. s. 1. Persoon wat landbou en/of veeteelt as bedryf uitoefen; landbouer; veeboer: *Die boere het vanjaar goeie oeste. 'n Boer op sy plaas*. 2. Iem. wat op die platteland woon: *Ek is sommer 'n plat boer, ek hou my nie op m/d fyn stadsmaniertjies nie*. 3. (i/d mv.) Kêrels, maats: *Kom boere, almal moet hand bysit*. 4. (kaartspel) Kaart net hoër as 'n 10 en net laer as 'n vrou. 5. (skaakspel) Een v/d kleinste en minderwaardigste stukke i/d skaakspel; ook genoem *pion*. Vgl. KAKIEBOER, TJEKBOEKBOER, ens.

boer as ww. word onder **boer² II** aangedui:

1. Die boerderybedryf uitoefen; sy werk as boer verrig; *Ons boer met skape en mielies*. 2. Êrens baie kom, voortdurend daar aangetref word: *Hy boer b/d nooi se huis*. 3. Verdoef, bly: *Waar het jy die hele middag geboer?* 4. Lam-mers gooi; lam: *Die ooie het geboer*. Vgl. AGTERUIT-, VOORUITBOER.

Van Zyl (2000: 3) sê die volgende oor die inskrywing in die WAT:

Die uitgawe uit 1950, kort na die Nasionale Party se oorwinning in 1948, se pla-sing en uiteensetting van die begrippe lyk vanuit 'n hedendaagse perspektief ideologies gelaai: die betekenis van *Boer* as "Benaming vir 'n lid v/d Afrikaner-volk; vroeër veral gesê van die Afrikaners v/d gewese republieke in SA." word eerste geplaas (by *Van Dale* sewende).

Wat Van Zyl nie meld nie, maar wat vanuit 'n leksikografiese hoek ook van belang is, is dat *Boer* en *boer* as homonieme gelys word asof daar nie 'n seman-

tiese verband tussen *Boer* en *boer* bestaan nie. Die vierde betekenisonderskeiding in WAT **boer**² I (m.b.t. kaartspel) bevestig hierdie stelling. Dit blyk teruggevoer te kan word na die Ossewa-spielkaarte wat in 1938 deur Castle-bier ter herdenking van die hoeksteenlegging van die Voortrekkermonument ontwerp, vervaardig en versprei is.⁴

Figuur 1: Die voorkant van die Ossewa-spielkaarte

Figuur 2: Die agterkant van die Ossewa-spielkaarte

Dat die kaartspel 'n ideologiese ondertoon het wat nader aan **Boer**¹ lê, word versterk deur die feit dat dit onder meer bemark is in die koerant van die Ossewabrandwag. In die advertensie hieronder wat op 17 Desember 1941 verskyn het, kan die *Boer* regs gesien word.

DIE OSSEWA-SPEELKAARTE

Afrikaansspreekende
Suid-Afrika het hiervoor gewag!

Jare lank is daar nou-al geprotesteer teen die uitheemse kaarte
.....En jare lank smag Jong Suid-Afrika na 'n eg Afrikaanse
kaartspel.....EN HIER IS DIT NOU.....

DIE OSSEWA-SPEELKAARTE

Elke kaart het 'n eg-Afrikaanse naam en is selfs in Afrikaanse
kleure, ROOI, WIT, BLOU en GROEN gedruk!
PRESIDENT, BOER, JUKSKEI, REMSKOEN, ens. is 'n paar
van die name wat in die spel gebesig word.

Geen koste was te hoog, geen moeite te groot en geen lapwerk
is geduld om die kaart daar so mooi en netjies as moontlik te
laat uitsien nie.

DIE REËLS EN REGULASIES VERGESEL DIE KAARTE!
ONTHOU — Dit sal 'n pragtige Kersgeskenk wees.
PRYS 3/- (3/6 Posvry).

● BESTEL VAN —

DIE AFRIKAANSE PERS-BOEKHANDEL
BUS 845 ————— PLEINSTRAAT 3, ————— JOHANNESBURG.

Figuur 3: Advertensie in *Die O.B.* (1941: 5)

P (die ekwivalent van aas) word voorgestel deur 'n afbeelding van die voormalige president van die Zuid-Afrikaanse Republiek, president Paul Kruger. K (die ekwivalent van koning) word voorgestel deur die Boeregeneraal en latere eerste minister van die Unie van Suid-Afrika, generaal Louis Botha. Die koningin is vervang deur die Volksmoeder (sien Brink 1990: 273-292 vir 'n uiteensetting van die ideologie van die Volksmoeder), en generaal Koos de la Rey stel die Boer (*Jack* in Engels) voor. Die vervanging van *Jack* met *Boer* is ook te sien in die woord *boerpot* wat volgens Van Wyk (2003: 59) reeds in 1881 opgeteken is:

Eng. *jackpot* is 'n samestelling van *jack* "boer in kaartspel" en *pot* "pot, prys", met eg. n.a.v. die gebruik in poker om die waarde van die pot of prys te laat groei totdat 'n speler met 'n boerkaart of iets hoër die plaas van weddenskappe volgens die spelreëls kan open.

Alvorens daar aandag geskenk word aan die *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (Odendal 1979; Luther, Pfeiffer en Gouws 2015) se hantering van *B(b)oer*, is die volgende bevinding van Van Zyl (2000: 4) ook van belang: Volgens haar het die gebruik van *Boer* as etnoniem of etniese merker waarskynlik sy ontstaan in Engels gehad. Sy staaf haar stelling deur te verwys na 'n verduideliking in 1857 deur die ontdekkingsreisiger Livingstone, waarin hy meld dat *Boer* gewoon landbouer beteken en nie as sinoniem vir *boor* (uitgespreek as [bohə]) in Engels gesien kan word nie. Nienaber (1953: 292) verskil egter hiervan en noem dat *Boer* al teen 1700 meer as net 'n beroepsnaam aan die Kaap was en "gedurende die agtiende eeu het die betekenisverwyding⁵ vas geword om die landman of binnelander van blanke afkoms, die kolonis, aan te dui, ongeag sy beroep". Nienaber (1953: 293) sê verder dat dit vir hom duidelik is dat "*Boer* (Engels *Boor*) oorgeneem is deur die Engelse en nie van die Engelse nie, dat dit m.a.w. 'n Afrikaansisme is".

Die tweede uitgawe van HAT (Odendal 1979) volg die uiteensetting in die WAT byna tot op die letter. Die sesde uitgawe van HAT (Luther, Pfeiffer en Gouws 2015) wyk egter af van sy voorgangers deur *boer* met 'n kleinletter eerste te plaas en *Boer* met 'n hoofletter tweede. Onder *boer* word drie betekenisonderskeidings gegee:

1 iemand wat sy/haar bestaan maak deur op 'n plaas gewasse te verbou en/of diere te teel; landbouer; op 'n boer se plaas gaan jag • Om boer te wees en te werk / in God se sonskyn en reën (W.E.G. Louw). 2 [mv.] manne; kerele: Dag, boere! 3 (kaartspel) kaart hoër as 'n tien en laer as 'n vrou.

Twee van die betekenisonderskeidings wat in die WAT aangetoon word, naamlik dié van 'n plattelander of van 'n pion, verskyn nie hier nie. Verder is dit ook opmerklik dat *boer* gekwalifiseer word as iemand wat manlik of vroulik kan wees.

Die inskrywing onder *Boer* lees soos volg:

1 (wit) persoon (met 'n sterk gevoel van nasietrots) wie se moeder- of huistaal (gewoonlik) Afrikaans is; Afrikaner. ▀ Hoewel bepaalde, konserwatiewe (wit) Afrikaanssprekendes, lede van die taalgemeenskap wat na 'n eie heimat soos die historiese Boererepublieke hunker, na hulle self as "Boere" verwys en hierdie benaming verkies, teken ander (wit) Afrikaanssprekendes eksepsie aan as hulle so genoem word en kan hulle dit as kwetsend/neerhalend/rassisties aanvoel/beskou. 2 (*rassisties, neerh.*) skeldnaam vir 'n Afrikaner. 3 (*rassisties, neerh.*) [ook kleinletter] skeldnaam vir 'n lid van die polisie.

(Branford 1980) meld 'n aantal bykomende betekenis in *A Dictionary of South African English*, naamlik "a Republican fighter in either of the Boer Wars", dié van 'n tronkbewaarder, 'n lid van die Suid-Afrikaanse weermag, en "An African term of abuse for someone of mixed blood".

Dit is nie moeilik om in te sien hoe die gebruik van *Boer* as skeldnaam vir 'n lid van die polisie ook kon uitbrei om na 'n lid van korrektiewe dienste te verwys nie, en in die verlede ook na 'n lid van die Suid-Afrikaanse weermag nie. Van Zyl (2000: 4) haal in hierdie opsig vir Ampie Coetzee aan: "Sedert die institusionalisering van apartheid deur 'n Afrikaner-regering het *boer Boer* geword en 'n besliste ideologiese verbintenis gekry met die polisie, weermag, mag."

Bosman en Pienaar (2017: 307) sê dat leksikale betekenis onder andere weerspieël word in die semantiese verhoudings tussen leksikale items. Twee tipes verhoudings kan onderskei word, naamlik sintagmatiese en paradigmatische verhoudings. Aangesien hierdie verhoudings nie altyd in woordeboeke terug te vind is nie, word dit nou bespreek ten einde die leksikale betekenis van *B(b)oer* verder te belig.

Sintagmatiese verhoudings verwys na die moontlike kombinasies wat leksikale items kan vorm waar die bepaalde items semantiese verhoudings met ander leksikale items het en redelik voorspelbaar is, byvoorbeeld *boer + beskuit*, *boer + boon*, *boer + kos*. Voorbeelde met *Boer* sou kon wees *Boer(e) + oorlog*, *Boer(e) + republiek*, *Boer(e) + hater*. In Afrikaans word hierdie verhoudings gewoonlik as samestellings uitgedruk.

Paradigmatiese verhoudings verwys na sinonieme, antonieme, komplementêre pare, teenoorgesteldes, homonieme, deel-geheel-verhoudings, en geordende en ongeordende reekse. As die bronne wat hierbo gemeld is as vertrekpunt gebruik word, val dit op dat *Afrikaner* meestal as sinoniem vir *Boer* aangegee word, terwyl *landbouer* (en deesdae ook *produsent*) as sinonieme vir *boer* geld. Die Engelse (Britte) tree as teenoorgestelde vir *Boer* op, terwyl *boer* as sodanig nie 'n antoniem het nie. *Boer* (met 'n kleinletter) veronderstel 'n landelike omgewing wat teenoor 'n stedelike omgewing geplaas kan word. Hiponimies gesien sou *Boer* as hiponiem kon optree van die superordinaat *volksbenaming* en *boer* as hiponiem van die superordinaat *beroep*. Wat egter nie te betwyfel is nie, is dat *Boer* uit *boer* ontwikkel het en, alhoewel dit in al die bronne as homonieme aangedui

word, was daar histories bepaald 'n polisemiese verhouding in die sin dat die beroep (om te boer) die basis van die etnoniem *Boer* is. Giliomee (2004: 27) verwys na die historikus Cornelius de Kiewiet wat opgemerk het dat die "Boer-ras in die lang stiltes van die agtiende eeu gevorm is". Dit is ook reeds in hierdie tyd waar die skakel tussen *Afrikaner* en *Afrikaans* sy neerslag vind. Giliomee (2004: 41) wys daarop dat die burgers in die Wes-Kaap in die 1770's en 1780's daarop begin aandring het dat hulle regte beter omskryf en uitgebrei word. Die term *Africanders* is toenemend deur die groep gebruik om na hulself te verwys. Ander waarnemers het die term *Afrikaners* of *Afrikaner* gebruik vir mense in die stad en *Boeren* vir dié op die platteland. Die groep is wel verbind deur wat die reisiger R.B. Fisher (soos aangehaal deur Giliomee 2004: 41) "a very bad sort of Dutch" genoem het.

Die gebeure rondom die Groot Trek, die vestiging van die Boererepublieke in die Noorde, en die Anglo-Boereoorloë in die 19de eeu en vroeg in die 20ste eeu, het die weg gebaan vir uniewording in 1910 en die daaropvolgende opkoms van die Nasionale Party en Afrikanernasionalisme. Afrikaans het die simbool van Afrikanernasionalisme geword. Giliomee (2004: 307) sê dat die simboliese klem op Afrikaans en die poging om 'n eie nasionale kultuur op te bou, 'n reaksie was op die moderne, verstedelike samelewing en dat ander identiteite, veral dié van *Boer* wat in die ou republieke belangrik was, in die stedelike omgewing verdwyn het.

B(b)oer, *Afrikaner* en *Afrikaans* is histories nou verweef en het die weg gebaan vir die verskillende betekenisonderskeidings en standpunte wat steeds in 2022 rakende die konsep *B(b)oer* geld. Die pejoratiewe gebruike van *B(b)oer* as skeldnaam moet teen die agtergrond van rassessekering gesien word en was reeds vroeg in die 20ste eeu aan bod. Giliomee (2004: 307) wys daarop dat die term *Afrikaner* in die eerste drie dekades van die Unie (dus 1910–1940) in meer as een sin gebruik is. Enersyds was daar die eksklusiewe definisie waarin net blanke Afrikaanssprekendes wat die Gereformeerde geloof aangehang het as Afrikaners beskou is. Daarteenoor was daar die inklusiewe definisie waarvolgens *Afrikaner* bruin mense ingesluit het en na enigiemand verwys het wie se hoogste lojaliteit aan Suid-Afrika was en wat Afrikaans sy regmatige plek in die land gegun het. *Boer* het egter verbind gebly aan Afrikanernasionalisme (sien byvoorbeeld verwysings na die Boerenasie in *Die Burger* in Giliomee 2004: 438).

5. Die dinamiese aard van ensiklopediese kennis

Volgens die ensiklopediese benadering tot betekenis, is betekenis dinamies en word dit in die konteks van gebruik gekonstrueer (Evans en Green 2006: 221). Daarom word die ondersoek na die leksikale betekenis van *Boer* en *boer* vervolgens ondersteun deur data verkry uit resente koerantartikels, onlangse literêre tekste, hedendaagse Afrikaanse lirieke, bemarkingsmateriaal van die handelsmerk *Boerboel*, en die TK-korpus.

5.1 Koerantartikels

Op 25 Julie 2020 maak Koos Kombuis die volgende opmerking in 'n artikel oor plaasmoorde:

Die aanvalle op *boere* en hul gesinne en hulle werkers verdien spesiale aandag, nie omdat *baie van hulle wit en Afrikaans is nie*, maar omdat ons *boere* in hierdie tye van armoede en hongersnood ekstra nodig het, en ook omdat dit 'n unieke reeks strategieë verg om hierdie aanvalle stop te sit. (Kombuis 2020: 1) [My beklemtoning — MP]

Dit is duidelik dat hy hier na landbouers verwys, maar ook impliseer dat nie alle boere noodwendig wit en Afrikaanssprekend is nie. In voorbeeld 6 in die Inleiding, asook elders, is daar reeds gewys op die gebruik van *boer* om na wit Afrikaanssprekendes, die *bóér-boer(e)*, te verwys (Kamfer 2021: 21).

In die bespreking oor die ensiklopediese benadering in afdeling 2 is die mening uitgespreek dat die sentrale betekenis wat met 'n woord geassosieer word, redelik stabiel is. In die geval van *B(b)oer* blyk dit dat "wit" (met verwysing na rasgroep) deel van die sentrale betekenis van *(B)boer* is. Ten einde van dié sentrale betekenis af te wyk, word verskeie adjektiewe ingespan, byvoorbeeld *opkomend*. *Opkomend* impliseer naas ander dinge, gekleur.⁶ Op 7 Januarie 2021 lewer Jan de Lange verslag oor 'n opkomende boer in die Wes-Kaap wat vir die derde keer van sy plaas afgesit is. Die berig word vergesel van 'n foto van die boer, mnr. Ivan Cloete, wat op die oog af 'n wit man is. De Lange (2021: 5) berig soos volg:

Ivan Cloete sluit hom aan by 'n rits produktiewe *swart boere* (Cloete is 'n *bruin man*, maar *swart* vir die doeleindes van *swart ekonomiese bemagtiging*) wat van staatsgrond afgedwing word sodat grond gegee kan word aan dié met beter politieke konneksies — ingevolge die aankondiging verlede jaar dat die staat 700 000 ha landbougrond gaan uitdeel. [My beklemtoning — MP]

Uit die bogenoemde twee artikels blyk 'n hele paar konnotasies wat met *B(b)oer* verband hou: plaasaanvalle, ras, en swart ekonomiese bemagtiging. Dat *B(b)oer* besliste politieke en rasgedrewe ondertone het, is ook duidelik uit die berig deur Hendrik Hancke wanneer hy skryf oor die Senekal-insident toe duisende lede van die Economic Freedom Fighters (EFF) asook *B(b)oere* opgeruk het na die landdroskantoor in Senekal waar twee mans verskyn het op 'n aanklag van moord op die plaasbestuurder Brendin Horner. Wat betref die konfrontasie tussen die EFF en die *B(b)oere*, skryf hy (Hancke 2020: 6):

Van Julius Malema se duisende "vegters" wat "Kill the Boer" dreunsing, tot 'n selferkende bomplanter en moordenaar wat openlik die k-woord gebruik: Senekal kon Vrydag in 'n bloedbad ontaard het.

Die berig word vergesel van 'n foto van die gebeure met die onderskrif "Veglustige EFF-ondersteuners probeer die "Boere" bereik terwyl hul leiers hulle

terughou". Dis opvallend dat *Boere* in aanhalingstekens geplaas word — duidelik in reaksie op die titel van die lied. Die "k-woord" (nie in aanhalingstekens in die oorspronklike teks nie) word egter as een kant van die spektrum van raspejoratiewe teenoor "*Boere*" gestel — presies die rede waarom die Taalkommisie dit in 2015 momenteel oorweeg het om *Boer* te skrap.

Dié politieke spanning wat aan *B(b)oer* gekoppel word, is een van die redes waarom sommige boere (landbouers) verkies dat daar na hulle as *produsente* en nie as *B(b)oer(e)* verwys word nie. Op Graan Suid-Afrika se webblad⁷ word daar byvoorbeeld na *graanprodusente*, maar ook na *boere* verwys. Dieselfde geld die Melkprodusente-organisasie (MPO). In 'n onderhoud⁸ met die nuwe hoof Gerhard Kriel op 27 Januarie 2022, verwys hy konsekwent na *melkboere* en nie na *melkprodusente* nie.

Is boere dus *boere* of *produsente*? Die kompleksiteit oor die korrekte verwyingsvorm word ook goed geïllustreer deur die volgende aanhaling uit 'n rubriek van Willemien Brümmer (2020) oor plaasaanvalle waarin sy sê:

In dié vier jaar periode (tot 31 Maart 2020) is 27 voorvalle van moord op plase en kleinhoewes aangemeld. Hiervan was agt op "*produsente*" (*lees: wit boere*), twee op *opkomende boere*, 11 op werkers en voormanne en ses op mense wat op plase en kleinhoewes gewoon het. [My beklemtoning — MP]

Dit is opvallend dat daar in koerantberigte oor aanvalle op boere 'n onderskeid gemaak word tussen *boer* en *boer*vrou. In 'n berig met die opskrif "Boervrou dood aanvaller met sy eie knopkierie" wat op 28 September 2021 op Maroela Media verskyn het, skryf Tania Heyns (2021): "'n Vermeende plaasaanvaller is dood nadat 'n Vrystaatse *boer se vrou* hom Maandag uit noodweer met sy eie knopkierie bygedam het in 'n poging om *haar man* se lewe te red" [My beklemtoning — MP].

Dit is duidelik dat politiek, gender en kleur/ras ter sake is in die verstaan van die betekenis van *B(b)oer*. Dit word bevestig deur die etnoniem *Boere-Afrikaners*, waar *Boere* as 'n soort intensiewe vorm van *Afrikaner* aangewend word. In 'n artikel oor Kleinfontein, die sogenaamde "Orania van die Noorde", berig Antoinette Slabbert (2021: 7): "Kleinfontein is 'n geslote gemeenskap oos van Pretoria waar slegs '*Boere-Afrikaners*' toegelaat word om te woon en werk" [My beklemtoning — MP]. Die blote opskrif met die verwysing na Orania dui daarop dat *Boere-Afrikaners* spesifiek na wit Afrikaanssprekendes verwys wat 'n politieke ideologie van selfbeskikking aanhang.

5.2 Literêre tekste

Uit die bespreking oor die leksikale betekenis van *B(b)oer* in afdeling 4, het dit gelyk of *B(b)oer* op mans en vrouens van toepassing kan wees. Tog wil dit voorkom asof die sentrale betekenis van *B(b)oer* primêr op mans slaan. In *1 Recce Volume 2. Agter vyandelike linies*, haal Alexander Strachan (2020: 21) 'n soldaat soos volg aan:

7. En die *Boere* dans saam en ek sê vir Gert: "As ons voorvaders ons nou moes sien het hulle boedel oorgegee, heeltemal boedel oorgegee."

In hierdie geval verwys *Boere* na die *Recces* (wit mans) wat in die destydse grensoorlog deelgeneem het, wat ná 'n suksesvolle operasie saam met (die swart) genl. Chiwale, toe hoof van Unita se weermag, feesvier.

Streng gesproke sou *boerin* die vroulike vorm van *boer* moes wees, maar dit is nie in die moderne Afrikaanse konteks nie. Die vroulike terme skyn *boervrou* of *vroueboer* te wees, met dié onderskeid dat 'n *boervrou* die status het van getroud te wees — sy is 'n *boer* se vrou (sien 5.1).

Hierteenoor is 'n *vroueboer* 'n *boer* uit eie reg, ongeag of sy getroud is of nie. In die bemarkingsmateriaal vir die TV-program *Boer soek 'n vrou* (seisoen 8), word die een vroulike deelnemer soos volg bekend gestel⁹:

8. Helen (29) kom uit 'n familie van *vroueboere*. Dié skaapboer van Bloemfontein hoop om haar huweliksmaat op die program te ontmoet. Haar ideale man is iemand wat haar sal uitdaag en ondersteun.

Geen voorbeelde is gevind waarin die woord *vroueboer(e)* pejoratief gebruik is nie, maar wat *boervrou* betref, sê een van Kamfer (2021: 129) karakters:

9. Antie Tina paint 'n *wit vrou* so raak soos 'n Dutch painter. As Vermeer 'n *boervrou* gepaint het, sal die naam gewees het: "Girl with the Sago Pudding Hands".

Hieruit blyk 'n *boervrou* ook wit te wees. Hierdie voorbeeld sluit aan by dit wat Jantjies (2022: 66) *Boermeide* noem:

10. Al wat die *Boermeide* goed kan doen, is om heeldag te sit en tee syp [sic.] en skinder van ander *Boermeide*. En om Hotnotmeide te hiet en gebied wat vir hulle werk en hulle kinders moet grootmaak.

Die koppeling tussen kleur (wit), Afrikaans en *Boere-Afrikaners* word weereens bevestig in die volgende aanhaling uit *Is Mos Oos* deur Jaco Alant (2021: 89), waar die afgetrede professor van Mandie, 'n Zoeloevrou, sê:

11. "Maar hier is nou die ding!" protesteer die kolonel. "Sy het verdomp vlot *Afrikaans* gepraat, ek sweer, wragtig beter as ek! En geen Engelse woorde tussenin soos ons kammakastige *Boere-Afrikaners* nie."

5.3 Lirieke

Daar is reeds verwys na die verhouding tussen *B(b)oer* en die platteland ener syds en die stedelike omgewing andersyds. Indien lirieke as domein betrek word, is hierdie spanning waarskynlik in die onlangse verlede vir die eerste keer in 1986 vasgelê deur Koos Kombuis in sy liedjie "Boer in beton" vanaf die

album "Elke boemelaar se droom"¹⁰:

12. Ek's 'n *Afrikaner in die stad*, ek dra my masker soos 'n kat
deur donker stegies en geboue, vat vyf, my broer, vat vat
en iewers in my onder bewussyn sien ek nog die Karoo sonskyn
13. *Ek's 'n boer in beton* soos Oom Paul op ou Kerkplein
niemand weet van my pyn, want ek is goed vermom
ek's 'n *boer* in beton

Twintig jaar later behaal Bok van Blerk groot sukses met sy liedjie *De la Rey* (met verwysing na generaal Koos de la Rey, ook genoem in die bespreking van figuur 3 in afdeling 4) wat handel oor die Anglo-Boereoorlog. Die bekende koorgedeelte lui¹¹:

14. De La Rey, De La Rey
Sal jy die *Boere* kom lei?
De La Rey, De La Rey
Generaal, Generaal
Soos een man, sal ons om jou val
Generaal De La Rey

Dit is opmerklik dat Koos Kombuis *Afrikaner* met *boer* verbind, maar laasgenoemde deurgaans met 'n kleinletter spel. Van Blerk gebruik konsekwent die hoofletter, wat histories korrek is. Christoph Kotzé, wat die verhoognaam Appel gebruik, reik in 2018 *Boer loop in my are* uit. Naas die plattelandse hunkerling, word *volk* en *Afrikaans* ook in sy lirieke betrek¹²:

15. Want *boer* loop hier deur my are
In die *rooi grond* wat na die reën my hande *rooi* kom vlek
Is dieselfde wat my hart my siel en gees bedek
Ek ruik 'n storm aan kom
Ek sien 'n *volk* wat saam drom
In Afrikaans het ek geleer hoe om te bid en praat
Dit is my taal my trots die rots wat ek by my dra
Niemand sal dit wegneem
Baie het al probeer

Die musiekvideo van *Boer loop deur my are*¹³, wys die verhaal van 'n seuntjie wat saam met sy ouers by sy oupa op die plaas gaan kuier. Die seuntjie is wit en kaalvoet. Hy en sy oupa ry op 'n trekker en loop saam op die plaas rond. Daar is 'n besproeiingstelsel, mielielande en 'n plaasopstal. Ná die vakansie keer die gesin terug na die stad waar die seuntjie op 'n almanak die dae aftel totdat hulle weer by sy oupa op die plaas gaan kuier. Hy breek ook 'n paar bakstene uit die plavleisel by hulle huis en plant 'n saadjie. Soos wat die oupa bid vir reën, bid die seuntjie ook en hou sy saadjie nat totdat dit ontkiem. Uiteindelik

breek die vakansie aan en is daar 'n blye weersiens tussen die oupa en die kleinseun.

In teenstelling met dié ernstiger video, is dit van meet af aan duidelik dat Jan Bloukaas sy liedjie *Boerseun* tong-in-die-kies bedoel. Die lirieke gebruik *boer* en *Boer* bykans uitruilbaar, maar dryf ook die spot met John Deere-trekkers en veral kleredrag wat tipies deur boere op plase gedra word¹⁴:

16. As dit 'n *boer* is wat jy soek is dit 'n *boer* wat ek sal wees
Met *John Deere trekker* sal ek ry, met *kakie* tot my knieë
My pere is gesond en my damme is nooit leeg
As dit 'n *Boer* is wat jy soek, is dit 'n *Boer* wat ek sal wees

Die kwessie rakende kleredrag verdien verdere aandag.

5.4 Die handelsmerk *Boerboel Wear*

Die handelsmerk *Boerboel Wear* stel hulself soos volg bekend op hulle webblad¹⁵:

Boerboel Wear is a proudly South African developed and manufactured brand. Inspired by characteristics of the Boerboel, a South African dog breed, our camo and Kalahari ranges offer the perfect blend between reliability and intelligence.

Die logo ondersteun hierdie verduideliking:

Figuur 4: Logo van Boerboel wear

Nadere ondersoek toon egter baie duidelik dat die handelsmerk op *B(b)oere* gemik is. Volgens Brent Lindeque (2022) is die groep Jan Jan Jan deur Boerboel Wear geskep in wat hy beskryf as Boerboel se eie "Boere Boyband", wat, uit-

gedos in noupassende Boerboel-kortbroeke en "two-tone"-hemde, aan die einde van 2019 vir hulself naam gemaak het met die ietwat skunnige musiekvideo "Wys jou vleis"¹⁶. Die video betrek teen die agtergrond van tradisionele boere-musiek 'n hele reeks stereotipes wat op *B(b)oere* betrekking sou kon hê: 'n ou plaasbakkie, 'n grondpad, 'n konsertina en 'n windpomp. Die bedoeling is egter duidelik die bemerking van Boerboel-klere wat veral op mans gerig is:

17. Van Windhoek tot Klerksdorp, selfs Pretoria
Sien jy hoe *Bulle* trots hulle *boerboel outfits* dra
Jy is 'n *man* met keuses, jy kan kies en keur
Jy loop kaalvoet oor klippe en *khaki is jou kleur*
Jy wys jou vleis, jy wys jou vleis

5.5 Die TK-korpus

Ten einde die insigte rakende die bykomende betekenis van *B(b)oer* te toets, is die TK-korpus in Mei 2020 geraadpleeg om leiding te gee oor die mate waartoe *B(b)oer* daarin gereflekteer word en om die voorkoms van sekere kollokasies en samestellings met veral *boer* te ondersoek.

Die tabel hieronder dui die vrae en ook die aantal trefslae in die korpus aan.

Tabel 1: TK-korpus

No.	Vraag	Aantal trefslae
1.	Hoeveel keer kom <i>Boer</i> (eienaam) in die TK-korpus voor?	19 850
2.	Hoeveel keer kom <i>boer</i> (s.nw.) voor?	50 783
3.	Hoeveel keer kom <i>boer</i> (ww.) voor?	8 612
4.	Hoeveel keer kom die kollokasie <i>opkomende boer(e)</i> voor?	1 015
5.	Hoeveel keer kom die kollokasie <i>swart boer(e)</i> voor?	639
6.	Hoeveel keer kom die samestelling <i>vroueboere</i> voor?	53
7.	Hoeveel keer kom die kollokasie <i>plattelandse boere</i> voor?	16
8.	Hoeveel keer kom die kollokasie <i>stedelike boere</i> voor?	3
9.	Hoeveel keer kom die samestelling <i>plaasboer</i> voor?	418
10.	Hoeveel keer die samestelling <i>plaasaanval(le)</i> voor?	3 914

Aan die begin van hierdie afdeling is die stelling gemaak dat betekenis dinamies is en in konteks gekonstrueer word. Uit die koeranttekste het dit geblyk dat (*B)oere* in 'n Suid-Afrikaanse konteks met ras (wit) geassosieer word. Indien

'n onderskeid gemaak moet word, word adjektiewe soos *swart* of *opkomend* ingespan. Ten einde dié ongemak te oorkom, word *produsente* soms as sinoniem vir *B(b)oere* gebruik. Uit die literêre tekste blyk dit dat *boervrou* ('n vrou wat met 'n boer getroud is) ook met *ras* (wit) geassosieer word en soms pejoratief aangewend word (vgl. voorbeelde 9 en 10). Soos in die aanhalings uit koerantberigte, wys voorbeeld 11 weer op die band tussen *B(b)oer* en Afrikaans en dié verhouding word verder geïllustreer aan die hand van verskillende lirieke. Die lirieke bevestig ook dit wat in afdeling 4 bespreek is, naamlik die koppeling van *B(b)oer* met die Anglo-Boereoorloë, asook die teenoormekaarstelling van die platteland en 'n stedelike omgewing. Die platteland en plase word geromantiseer (vgl. voorbeeld 14) en speel op dié manier ook in op die kwessie van grondhervorming en plaasmoorde (sien afdeling 5.1). Voorbeelde 16 en 17 koppel 'n bepaalde tipe kleredrag aan *B(b)oer* en dryf grootliks die spot daarmee soos duidelik uit die musiekvideo's blyk.

Die resultate van die korpusondersoek bevestig van die tendense wat in hierdie afdeling bespreek is: *B(b)oere* is meestal manlik en, indien 'n vrou ter sprake is, word dit leksikaal as *vroueboer* uitgedruk. *B(b)oere* is wit en, indien nie, word dit aangedui met hetsy *opkomend* of *swart*. *B(b)oere* boer op plase op die platteland en word geraak deur plaasaanvalle.

6. Wat beteken *B(b)oer* in 2022?

Uit die bespreking tot dusver blyk dit dat *Boer* uit *boer* ontwikkel het, maar dat beide woorde in 'n Suid-Afrikaanse konteks polities kompleks is. Grondhervorming, swart ekonomiese bemagtiging en plaasaanvalle vorm deel van die breë konteks waarin die woord *boer* betekenis kry. Die behoefte om te onderskei tussen verskillende soorte boere, kom na vore in die terme *opkomende boer*, *swart boer*, *vroueboere*, of die kwalifikasie *Engelse boer* (met die veronderstelling dat dit teenoor *Afrikaansspreekende (wit) boere* staan). *Boervroue* mag boer, al dan nie; die term verwys gewoon na vrouens wat met *boere* (mans) getroud is.

Die Anglo-Boereoorloë, Afrikanernasionalisme, mag, Afrikaans, en 'n konsep soos *selfbeskikking* (vgl. byvoorbeeld die Facebookblad van *Boermedia*¹⁷) word verbind met *Boer*. Politieke groepe wat nie selfidentifiseer met *Boer* nie, gebruik *Boer* (maar ook *boer*) in haatspraak. Aan die ander kant is daar by andere 'n vereenselwiging met die etnonimiese waarde van die woord en word dit beskou as 'n "edel naam" wat "met trots (ge)dra word" (sien Inleiding). Hierdie positiewe assosiasie kom ook na vore by iemand soos Panyoti Loizis wat onder die naam Die Griekse Boertjie bekendheid as Afrikaanse sanger verwerf het. Dieselfde geld die aanbieder van die realiteitsreeks *Survivor*, Nico Panagio, wat in gesprek met Karen Zoid sy herkoms beskryf as "'n Griekse Boeremengsel" (sy pa is Grieks en sy ma Afrikaansspreekend).¹⁸

Uit die voorbeelde en aanhalings wat by hierdie studie betrek is, word daar dikwels nie (soos die AWS dit aantoon) gehou by die onderskeid tussen

Boer en *boer* nie. Dit wil voorkom asof die betekenis van die twee woorde soms vervaag en *boer* word gebruik waar *Boer* bedoel word, en andersom.

Hierdie verwarring is ook duidelik in Branford (1980) se *A Dictionary of South African English* waar daar onder die lemma *boer* die volgende gesê word: "As a prefix it occurs in numerous combinations in the forms *Boer*, *boer-* or *boere-*. The first of these has a national or political significance, the two latter forms have numerous and not easily separable meanings such as 'Afrikaner style', 'home-made', 'folk', 'country style', 'of or pertaining to farming folk', 'rustic', 'indigenous', etc." [My beklemtoning — MP].

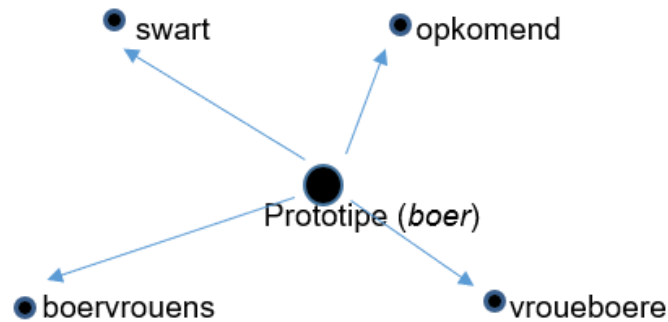
Sonder om ligsinnig te wees, loop die grense soms so na aan mekaar, dat dit waarskynlik die beste opgesom kan word in die redelik unieke samestellings met *boer* uit Wilnette van Reenen se roman *Ragel Petoors in die malhuis*:

18. "Annars sal jy maar 'n bietjie moet fake, suster, so nie gan hierie plan van ons flop. Big time. 'n *Boereflop*, seg ek jou." (Van Reenen 2020: 26).
19. "Miskien sou jy iets meer gepolliesh het soos 'jy praat fiesiebol', of iets soos 'dis 'n fekale aangeleentheid' in pleks van *boerekakspul*?" (Van Reenen 2020: 41).

Ensiklopediese kennis is egter nié chaoties nie (sien afdeling 2), maar 'n gestruktureerde kennisstelsel wat as 'n netwerk georganiseer is. Daar word ook aanvaar dat alle aspekte van die kennis waartoe daar in beginsel deur een woord toegang verkry kan word, nie gelyke status het nie. Die vier tipes kennis van woordbetekenis wat betrekking het, is konvensionele kennis, generiese kennis, intrinsieke kennis, en unieke kennis. Die woorde *Boer* en *boer* tree op as leksikale toegangspunte tot ensiklopediese kennis.

In 'n poging om die gestruktureerde aard van ensiklopediese kennis en sentraliteit te illustreer (soos van toepassing op die konsep *B(b)oer* in die Afrikaans), word Lakoff (1987, in Evans en Green 2006: 275-277) se werk oor saamgestelde prototipes en radiale kategorieë betrek.

Indien saamgestelde prototipes en radiale kategorieë toegepas word op die konsep *B(b)oer*, sal 'n mens *boer* (die beroep) waarskynlik in die sentrum plaas, aangesien dit histories die oorspronklike betekenis was waaruit die ander kategorieë ontwikkel het. As sodanig is dit ook 'n saamgestelde prototipe, aangesien dit die idee van die *boer* oproep en as 'n verteenwoordigende struktuur van die kategorie dien. Die saamgestelde prototipe vir die kategorie *boer* dui 'n beroep aan wat meestal op die platteland en op plase beoefen word. So tree dit dan op as 'n idealisering vir verdere modelle wat afgelei kan word uit die saamgestelde prototipe wat *opkomende* en *swart boere*, *vroueboere* en moontlik ook *boerrovrouens* insluit:

Figuur 5: 'n Moontlike radiale netwerk vir die konsep boer in Afrikaans

Indien leksikale items as toegangspunte tot die kennisstelsel optree, verteenwoordig woorde ook radiale kategorieë. Volgens Evans en Green (2006: 331) het radiale kategorieë wat leksikale konsepte verteenwoordig, dieselfde struktuur as dié wat konseptuele kategorieë verteenwoordig, met die reeks leksikale konsepte wat ten opsigte van 'n prototipiese leksikale konsep georganiseer word:

This means that lexical conceptual categories have structure: more prototypical senses are "closer" to the central prototype, while less prototypical senses are "further from" the prototype (peripheral senses). (Evans en Green 2006: 331)

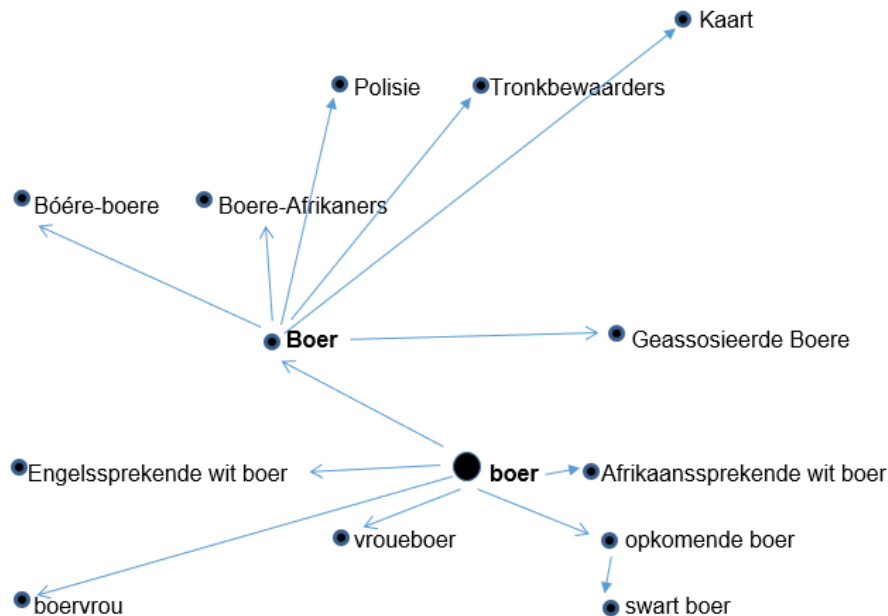
In kognitiewe semantiek word radiale kategorieë voorgestel as 'n radiale lat-konfigurasie soos getoon in figuur 6, waar elke onderskeibare betekenis deur 'n node voorgestel word. Terwyl elke unieke onderskeiding aan die ander verwant is deurdat hulle aan dieselfde konseptuele kategorie behoort, dui die pyle tussen die nodes op 'n noue verwantskap tussen die betekenisse.

Die aanname dat radiale kategorieë in die langtermyn semantiese geheue of mentale leksikon verteenwoordig word, is die kern van hierdie benadering. Wat die woorde *Boer* en *boer* betref, sal dit impliseer dat die verskeidenheid betekenisse wat met *Boer* en *boer* geassosieer word, gekonvensionaliseer is.

Radiale kategorieë toon die afwyking van die saamgestelde prototipe. Sekere kategorieë word met verloop van tyd meer gekonvensionaliseer as ander en verskillende subkategorieë in 'n radiale kategorie kan verskillende grade van prototopiesheid ontwikkel. Radiale kategorieë is egter nie genereerders nie. Die sentrale kategorie genereer nie produktief nuwe subkategorieë nie. In die woorde van Evans en Green (2006: 277): "While the subcategories are motivated in the sense that they are licensed by the prototype, this is a consequence of our cultural experience." Radiale kategorieë is gemotiveer, maar kennis van die prototipe voorspel nie watter subkategorieë as gekonvensionaliseer in 'n bepaalde kultuur aanvaar sal word nie. Of anders gestel: die betekenis van

Boer (lid van die polisiemag of korrektiewe dienste) is gemotiveer uit die verhouding tussen *Boer* (Afrikaner) en Afrikanernasionalisme, wat op sy beurt weer gemotiveer is uit *boer*. Die betekenisuitbreidings is egter direk gekoppel aan Suid-Afrika se geskiedenis en daarom kultuurspesifiek.

Wat egter wel waar is, is dat minder prototipiese betekenis deur kognitiewe meganismes wat betekenisuitbreiding fasiliteer, afgelei kan word van meer prototipiese betekenis. Dié meganismes lei tot die sistematiese uitbreiding van leksikale kategorieë wat lei tot betekenis kettings en uitloop in polisemie of 'n semantiese netwerk wat uit 'n veelvoud van verwante betekenis bestaan vir 'n enkele leksikale item.

Figuur 6: 'n Radiale latdiagram of semantiese netwerk vir *B(b)oer*

7. Gevolgtrekking

In afdeling 2 is daar onderneem om die ensiklopediese benadering tot die konstruksie van betekenis as vertrekpunt te neem om die konsep *B(b)oer* in Afrikaans te ondersoek. Die vyf uitgangspunte van die benadering is bespreek. Die eerste punt was dat daar in beginsel geen onderskeid tussen semantiek en pragmatiek is nie. Die manier waarop 'n woord (in hierdie geval *B(b)oer*) gebruik word in praktyk, byvoorbeeld as skeldnaam, is net so geldig en deel van die betekenis van die woord as enige ander gebruik daarvan.

Dié aspek van die benadering slaan op die tweede standpunt wat stel dat

ensiklopediese kennis beskou kan word as 'n gestruktureerde kennisstelsel wat as 'n netwerk georganiseer is, en dat nie alle aspekte van die kennis waartoe daar in beginsel toegang toe verkry kan word deur 'n enkele woord, dieselfde status het nie. Figuur 5 en 6 toon die netwerk vir *boer* en *Boer* aan en dit is duidelik dat sekere betekenis van die twee woorde meer sentraal staan as ander (byvoorbeeld die prototipe *boer* in figuur 6 teenoor die kaart).

Derdens is daar genoem dat ensiklopediese kennis deur kontekstuele faktore onderlê word. *B(b)oer* is weens die unieke Suid-Afrikaanse geskiedenis kompleks. Dit is hierdie konteks wat die betekenisuitbreiding onderlê en vir Suid-Afrikaners sin maak. Dieselfde geld nie *farmer* in Australië, *der Bauer* in Duitsland of *il contadino* in Italië nie.

In die vierde plek word leksikale items gesien as punte van toegang tot ensiklopediese kennis. *B(b)oer* kan nie as houer(s) beskou word wat duidelik voorafverpakte bondels inligting voorhou nie.

Die vyfde standpunt in die ensiklopediese benadering tot betekenis, is dat ensiklopediese kennis dinamies is. Terwyl die sentrale betekenis van *B(b)oer* redelik stabiel is, is die ensiklopediese kennis waartoe dit toegang verskaf, of dan die woord se ensiklopediese netwerk, dinamies. Betekenis kan wegval (vgl. byvoorbeeld *pion*) of bykom (vgl. byvoorbeeld *Boere Boyband*).

Eindnote

1. 'n Deel van die debat kan nog op die volgende Facebookskrywings gesien word:
<https://www.facebook.com/Taalkommissie/posts/pfbid035WXqCAr3h5t4wqeQRbMJEY39H5zjuPfaFuMBBPA1qUZucMdeJs44AXZpymmTTwRwl>
<https://www.facebook.com/Taalkommissie/posts/pfbid0K2fQfmeCFXLqDV7q1ZVB1AcJA YJUKkjpAN1rm2aVQPaE4U7TRHMjrjPCqTcvFru9l>
<https://www.facebook.com/Taalkommissie/posts/pfbid02m7souUiAU8s3RrK1NnrAtBgF1RpYHXFvxcp1N7UxFcy6DLA3kw6x3uaFXJygzCil>
2. <https://www.facebook.com/Taalkommissie/posts/ope-brief-aan-die-afrikaanse-taalkommissie-insake-skrapping-van-die-naam-boer-uit/880310068692289/>
3. Die kursivering van die woord *B(b)oer* in die voorbeelde is my eie — MP.
4. <https://www.facebook.com/Voortrekkermon/photos/pcb.10156786530562103/10156786527317103/?type=3&theater>
5. Nienaber se bewoording vir wat deesdae meer algemeen as *betekenisuitbreiding* beskryf sal word.
6. <https://www.landbou.com/landbou/nuus/so-faal-staat-opkomende-boere-20220221>
7. <https://www.grainsa.co.za/pages/about-grain-sa/overview>
8. <https://maroelamedia.co.za/tag/melkprodusente-organisasie/>
9. <https://kyknet.dstv.com/nuus/boer-soek-n-vrou-seisoen-8-so-lyk-die-boere>
10. <https://lyricstranslate.com/en/koos-kombuis-boer-beton-lyrics.html>
11. https://www.google.com/search?q=de+la+rey+lyrics&rlz=1C1GCEB_enZA997ZA997&oeq=de&aqs=chrome.69i59j69i57j35i39j0i20i131i263i433i512j0i131i433i512j69i60l3.27520j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8

12. https://www.google.com/search?q=boer+loop+deur+my+are+lyrics&rlz=1C1GCEB_enZA997ZA997&oq=Boer+loop+&aqs=chrome.0.69i59j69i57j46i512j0i51212j0i22i30.8935j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8
13. https://www.youtube.com/watch?v=71d0bePGvvg&list=RD71d0bePGvvg&start_radio=1
14. https://www.google.com/search?q=jan+bloukaas+boerseun+lyrics&rlz=1C1GCEB_enZA997ZA997&oq=Jan+Bloukaas+Boerseun+lirieke&aqs=chrome.1.69i57j0i22i30j0i390i3.21177j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8
15. <https://www.boerboelwear.co.za/>
16. <https://www.youtube.com/watch?v=AGgsXdFdK3s>
17. <https://www.facebook.com/boermedia>
18. <https://www.showmax.com/eng/play/80497807-50a5-408a-b0c0-663caa2c0a96/979d76a4-1ca1-41b5-823b-b0ed9b530e34/MAIN>

Verwysings

- Alant, J.** 2021. *Is mos Oos*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Bosman, N. en M. Pienaar.** 2017. Afrikaanse Semantiek. Carstens, W.A.M. en N. Bosman (Reds.). 2017. *Kontemporêre Afrikaanse Taalkunde*. Tweede uitgawe: 299-328. Pretoria: Van Schaik.
- Branford, J.** 1980. *A Dictionary of South African English*. New Enlarged Edition. Cape Town: Oxford University Press.
- Brink, E.** 1990. Man-made Women: Gender, Class and Ideology of the *volksmoeder*. Walker, C. (Red.). 1990. *Women and Gender in Southern Africa to 1945*: 273-292. Cape Town: David Philip / London: James Currey.
- Brümmer, W.** 2020. Bredin Horner: Hou op om plaasaanvalle te kaap. *Netwerk 24*, 16 Oktober. <https://www.netwerk24.com/netwerk24/stemme/aktueel/brendin-horner-hou-op-om-plaasaanvalle-te-kaap-20201015> [16 Februarie 2022].
- De Lange, Jan.** 2021. Boer nou drie keer van plaas verjaag. *Rapport*, 7 Februarie 2021: 5.
- Evans, V. en M. Green.** 2006. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Mahwah, NJ/Londen: Lawrence Erlbaum.
- Fredericks, B.** 2020. *As die Cape Flats kon praat. Green Eyes en ander stories*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Giliomee, H.** 2004. *Die Afrikaners — 'n Biografie*. Kaapstad: Tafelberg.
- Hancke, H.** 2020. Gee ons net ons daaglikse brood. *Rapport*, 18 Oktober 2020: 6.
- Heyns, T.** 2021. Boervrou dood aanvaller met sy eie knopkierie. *Maroela Media*, 28 September 2021. <https://maroelamedia.co.za/nuus/sa-nuus/boervrou-dood-aanvaller-met-sy-eie-knopkierie/> [23 Februarie 2022].
- Ifversen, Jan.** 2011. About Key Concepts and How to Study Them. *Contributions to the History of Concepts* 6(1): 65-88.
- Jantjies, Audrey.** 2022. *As die katjiepierung blom*. Kaapstad: Kwela.
- Kamfer, Ronelda, S.** 2021. *Kompoun*. Kaapstad: Kwela.
- Kombuis, Koos.** 2020. Ons beleef ons eie 'ragtime'-era. *Beeld, My NawEEK*, 25 Julie 2020: 1.
- Lindeque, Brent.** 2022. What Do Two Tannies and Two-tone Have in Common? Jan Jan Jan is Here to Show Us (in their Little Tight Shorts). *Good Things Guy*, 3 April 2022. <https://www.goodthingsguy.com/lifestyle/jan-jan-jan-tight-shorts-two-tone-lyf/> [21 Junie 2022]

- Luther, J., F. Pfeiffer en R.H. Gouws.** 2015. *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Sesde uitgawe. Kaapstad: Pearson.
- Nienaber, G.S.** 1953. *Oor Afrikaans. Tweede Deel*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel. *Die O.B.*, 17 Desember 1941: 5.
- Odendal, F.F.** 1979. *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Tweede hersiene, uitgebreide uitgawe. Johannesburg: Perskor.
- Schoonees, P.C. (Hoofred.)**. 1970. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Eerste deel, A–C*. Derde oplaag. Pretoria: Die Staatsdrukker.
- Slabbert, A.** 2021. Pretorianers subsidieer hul eie Orania. *Rapport*, 21 Februarie 2021: 7.
- Strachan, A.** 2020. *1 Recce. Volume 2. Agter vyandelike linies*. Tafelberg: Kaapstad.
- Taalkommissie van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.** 2017. *Afrikaanse woordelys en spelreëls*. Kaapstad: Pharos.
- Van Reenen, W.** 2020. *Ragel Petoors in die Malhuis*. Naledi: Kaapstad.
- Van Sterkenburg, P.G.J. en W.J.J. Pijnenburg.** 1984. *Van Dale Groot woordenboek van hedendaags Nederlands*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Van Veen, P.A.F.** 1989. *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Van Wyk, G.J. (Red.)**. 2003. *Etimologiewoordeboek van Afrikaans*. Stellenbosch: Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal.
- Van Zyl, D.** 2000. Afstand en vereenselwiging: Perspektiewe op die veranderende betekenis van *boer* en *Boer* in die Afrikaanse poësie. *Literator* 21(3): 1-21.
- Vearey, J.** 2018. *Jeremy vannie Elsie*. Kaapstad: Tafelberg.

Visuele elemente in vertalende woordeboeke gerig op die grondslagfase teen die agtergrond van geletterdheidsontwikkeling

Michele F. van der Merwe, *Departement Kurrikulumstudie: Afrikaans,
Fakulteit Opvoedkunde, Universiteit Stellenbosch, Stellenbosch*
(michelevdm@sun.ac.za)

Opsomming: Woordeboeke wat in 'n onderrig- en leersituasie gebruik word, het ongetwyfeld 'n opvoedkundige doel en funksie (as 'n leksikografiese funksie volgens die teorie van leksikografiese funksies verstaan word), byvoorbeeld die aktiewe ontwikkeling van geletterdheidsvaardighede. In die geval van woordeboeke gerig op leerders in die grondslagfase is teikengebruikers leerders wat oor ontluikende geletterdheidsvaardighede en veral ontwikkelende leesvaardighede beskik. Ten einde hierdie ontluikende vaardighede van die teikengebruiker te ondersteun, kan leksikografiese 'n verskeidenheid meganismes gebruik, byvoorbeeld visuele elemente, om ondersteuning aan die teikengebruikers te verleen.

In hierdie studie word vier vertalende woordeboeke ondersoek, waarin Afrikaans telkens as een lid van die taalaanbod funksioneer. Leerders in die grondslagfase vorm die teikengebruikers van die bepaalde kategorie woordeboeke en daarom is die artikel binne die leksikografiese teorie van die gebruikersperspektief gesitueer, maar terselfdertyd ook binne die veld van die opvoedkundige leksikografie. In hierdie artikel word daar dus ook na konsepte binne leesnavorsing, taalverwerwing en tweedetaalonderrig verwys, wat dan op die visuele elemente in hierdie woordeboeke toegepas word.

Die gebruik, waarde en tipes illustrasies in woordeboeke word deur middel van 'n literatuurstudie ondersoek en toepassing vind binne die geletterdheidskonteks van die teikengebruiker plaas. Die gebruik van visuele elemente in ooreenstemming met die geletterdheidsbehoefte van die teikengebruikers vorm die fokus van die artikel.

Sleutelwoorde: GEBUIKERSPERSPEKTIEF, GELETTERDHEIDSKONTEKS, KOGNITIEWE-AKADEMIESE TAALVAARDIGHEID, KONTEKSTUALISERING, MEERTALIGHEID, OPVOEDKUNDIGE LEKSIKOGRAFIE, TAALVAARDIGHEID, VERTALENDE WOORDEBOEKE, WOORDEBOEKILLUSTRASIES

Abstract: *Visual Elements in Translative Dictionaries Aimed at the Foundation Phase against the Background of Literacy Development.* Dictionaries used for teaching and learning in an educational setting undoubtedly have an educational purpose and

function (if a dictionary function is understood according to the lexicographic theory of functions), whereby such an educational function is concerned with the active development of literacy skills. In the case of dictionaries for the foundation phase, target users have emergent literacy skills and developing reading skills, in particular. For this reason, lexicographers make use of a variety of lexicographic devices, for example visual elements, to render language support to the target user.

Learners in the foundation phase form the target users of this category of dictionaries and the focus of the article is situated within the lexicographic theory of the user perspective, and the field of pedagogical lexicography. Concepts known in reading research, language acquisition and second language teaching come into play and are applied to visual elements in dictionaries.

The use, value and types of illustrations in dictionaries are investigated by means of a literature study and then applied within the literacy context of the target user. Use of visual illustrations in accordance with the literacy needs of the target users forms the focus of the article.

Keywords: COGNITIVE-ACADEMIC LANGUAGE PROFICIENCY, CONTEXTUALISATION, DICTIONARIES, ILLUSTRATIONS, LANGUAGE PROFICIENCY, LITERACY CONTEXT, MULTILINGUALISM, PEDAGOGICAL LEXICOGRAPHY, USER PERSPECTIVE

1. Inleiding

In 'n onderrig- en leersituasie kan die onontbeerlike opvoedkundige doel en funksie van woordeboeke nie ontken word nie; hetsy formeel deur onderwysers in die skool, of informeel deur ouers by die huis gebruik. Alhoewel dit algemeen aanvaar word dat woordeboeke houers van kennis is (sien McArthur 1986), kan daar in die opvoedkundige konteks meer van woordeboeke verwag word, naamlik om 'n ware opvoedkundige funksie te vervul. Volgens Gouws (2009: 76) maak algemene leksikografieteorie in die eerste plek voorsiening vir die aanbod van taalkundige data, maar in die tweede plek vir die aanbod van data wat volgens die aard en behoeftes van die geïdentifiseerde gebruikersprofiel benodig word. Laasgenoemde impliseer dus dat woordeboeke wat op gebruik deur leerders in 'n spesifieke skoolfase, soos die Grondslagfase, gemik is, die aard en behoeftes van die gebruikersprofiel in ag sal neem.

Tarp en Gouws (2010: 469) wys daarop dat 'n gebruikersprofiel vir skoolwoordeboeke vir huistaalsprekers op grond van die ouderdom, graad en die ooreenstemmende intellektuele, taalkundige, kulturele en ensiklopediese ontwikkeling saamgestel kan word. Volgens Tarp en Gouws (2010: 469) is daar verskillende tipes leersituasies waarin leerders woordeboeke benodig of raadpleeg. Eerstens is daar twee kommunikatiewe situasies, naamlik persepsie en produksie van geskrewe en gesproke tekste, en tweedens twee fundamentele kognitiewe situasies, naamlik die leer van woordeskat en die leer van grammatika (Tarp en Gouws 2010: 469).

Woordeboeke kan myns insiens "'n ware opvoedkundige funksie" vervul deur die geletterdheidsvaardighede van gebruikers, byvoorbeeld hul produktiewe vaardighede soos skryf en praat en reseptiewe vaardighede soos lees en luister, aktief te ontwikkel. Die ontwikkeling van denkvaardighede kan ook by

die ontwikkeling van geletterdheidsvaardighede ingesluit word, veral waar dit na die toepassing van taalstrukture en -konvensies verwys. In die geval van woordeboeke wat op leerders in die grondslagfase, naamlik graad R tot 3, gemik is, is die teikengebruikers leerders wat oor ontluikende geletterdheidsvaardighede, veral ontwikkelende leesvaardighede, beskik. Aangesien die teikengebruikers oor ontluikende vaardighede beskik, gebruik leksikograwe 'n verskeidenheid meganismes, byvoorbeeld visuele elemente, ter ondersteuning van die teikengebruiker. Visuele elemente doen meer as om net aandag te trek; dit is belangrik vir leerders in die grondslagfase dat 'n aantreklike kleurillustrasie 'n leerder se nuuskierigheid oor 'n woordeboek kan prikkel.

Volgens Stein (1991: 99) speel sig, as een van die vyf sintuie, 'n dominante rol in die kognitiewe en linguistiese ontwikkeling van die menslike brein. Mense is geneig om illustrasies of skematiese voorstellings te gebruik wanneer komplekse abstrakte verskynsels of feite aan die ontvangers van 'n boodskap oorgedra word. Illustrasies in leksikografiese werke kom ook reeds sedert die Middeleeue in sekere Franse, Spaanse, Italiaanse, Engelse en Duitse tweetalige woordelyste voor (Stein 1991: 101). Ook in Suid-Afrikaanse woordeboeke kom illustrasies taamlik algemeen voor. Die woordeboeke waarop hierdie artikel fokus, maak ruim van kleurillustrasies gebruik.

Vier vertalende woordeboeke waarin Afrikaans telkens as een lid van die taalaanbod funksioneer word ondersoek, naamlik 'n onafhanklike drietalige woordeboek en drie tweetalige woordeboeke wat deel van woordeboekreeks vorm. Die *Afrikaans English Xhosa WAT/WHAT/NTONI* (2004) (voortaan Ntoni), 'n onafhanklike woordeboek wat deur Garamond Uitgewers uitgegee is, bevat volkleurillustrasies teen 'n wit agtergrond. Die illustrasies in die *Longman Grondslagfasewoordeboek Afrikaans/English*, wat deel van 'n woordeboekreeks is en in 2010 deur Maskew Miller Longman gepubliseer is (voortaan MML-woordeboek), is gedeeltelik in volkleur met 'n tematiese afdeling wat in kleur teen 'n gekleurde en wit agtergrond gedruk is. *The Official Foundation Phase CAPS English–Afrikaans Picture Dictionary*, ook deel van 'n woordeboekreeks wat in 2018 deur die Pan-Suid-Afrikaanse Taalraad se Nasionale Leksikografie-eenhede gepubliseer is (voortaan NLE-woordeboek), beskik oor volkleurglansbladsye teen 'n gekleurde en wit agtergrond. Die nuwe uitgawe van die *Oxford First Bilingual Dictionary. English and Afrikaans* (voortaan OFB) wat in 2021 gepubliseer is en ook deel van 'n woordeboekreeks vorm, is ook in volkleur gedruk.

Al vier hierdie woordeboeke val binne die kategorie wat Taljard en Prinsloo (2019: 193) kinderwoordeboeke noem, aangesien dit op beginnergebruikers gerig is. Hulle beklemtoon voorts die groot navorsingsleemte wat daar ten opsigte van hierdie genre in Suid-Afrika bestaan, veral ten opsigte van die Afrika-katale (Taljard en Prinsloo 2019: 193). Hulle beskou dit selfs as 'n miskende genre, veral aangesien kinderwoordeboeke 'n belangrike rol in die vestiging van 'n woordeboekkultuur speel en toegang gee tot volgehoue en kundige woordeboekgebruik (Taljard en Prinsloo 2019: 193). Vir die doel van hierdie artikel word daar na dié woordeboeke as *grondslagfasewoordeboeke* verwys om

sodoende 'n teikengebruiker te spesifiseer en om dit van prentewoordeboeke wat op gebruikers jonger as 6 jaar gemik is, te onderskei. Leerders in die grondslagfase vorm die teikengebruikers van dié bepaalde woordeboeke en is daarom die fokus van die artikel soos binne die leksikografiese teorie van die gebruikersperspektief gesitueer. Ten einde die gebruiker van 'n bepaalde woordeboekgenre suksesvol te beskryf, word die taalkundige konteks van so 'n tipiese gebruiker met verwysing na literatuur rakende ontluikende geletterdheid nagevors. Hierdie artikel vorm deel van die ontwikkelende veld van opvoedkundige leksikografie wat, soos tereg deur Dolezal en McCreary (2014: 1) vermeld word, 'n vakgebied is wat met leesnavorsing, taalverwerwing, tweede-taalonderrig, linguistiek en leksikografie oorvleuel. Daarom sal daar in hierdie artikel ook na konsepte verwys word wat in leesnavorsing, taalverwerwing en tweedetaalonderrig bekend is. Die doel van die artikel is om 'n konteks te verskaf vir geletterdheidsontwikkeling met gebruik van visuele elemente in vertalende woordeboeke wat op die grondslagfase gerig is. In die eerste afdeling word die gebruik en waarde van illustrasies beskryf en, in die tweede afdeling die tipes illustrasies. In die woordeboeke wat ondersoek word, word 'n verskeidenheid teikengebruikers binne die grondslagfase geïdentifiseer en dit word in die derde afdeling bespreek. In die daaropvolgende afdelings word voorblad-illustrasies van woordeboeke sowel as karakterisering in illustrasies beskryf, en taalkundige kontekstualisering vind plaas. Illustrasies speel ook 'n belangrike rol tydens die taalaanleerproses en dit word binne dié spesifieke konteks ondersoek. Ten slotte word ongekontekstualiseerde illustrasies beskryf en aanbevelings vir die leksikografiese hantering van illustrasies voorgestel.

2. Gebruik en waarde van illustrasies

Die gebruik van illustrasies word deur navorsers soos Lew en Doroszweska (2009), Kemmer (2014), Liu (2015), Klosa (2016), Prinsloo (2016), Biesaga (2017), Taljard en Prinsloo (2019), asook Akram, Sajid, Nawazish en Rizwan (2020) beskryf. Klosa (2016: 516) definieer illustrasies as 'n spesifieke soort beeld wat in verhouding met 'n teks gebruik word om die teks te versier, te illustreer of te verhelder. Volgens Klosa (2016: 516) bestaan daar altyd een of ander verhouding tussen die teks (gedruk of elektronies) en die beeld. Wanneer teks en beeld in 'n woordeboek gekombineer word, is beide gelyktydig sigbaar en verwys hulle na mekaar. Klosa (2016: 516) beskou die verhouding tussen die definisie van 'n lemma en die illustrasie as komplementêr tot mekaar, met die gevolg dat die volledige betekenis van die definisie en die illustrasie afgelei kan word, met die illustrasie wat die teks voltooi en vice versa.

Taljard en Prinsloo (2019: 203) dui op die onomasiologiese aard van prentewoordeboeke. Aangesien konsepte en gepaardgaande illustrasies volgens verwante temas groepeer word, word toegang tot die woordeboek via die illustrasie verkry. Wanneer die gebruiker die relevante illustrasie vind, behoort dit die gebruiker te help om die konsep aan die linguistiese afbeelding, naamlik

die lemma, te skakel (Taljord en Prinsloo 2019: 203). So 'n prentewoordeboek bevat slegs lemmas wat as beskrywings dien van wat in die prente getoon word (Klosa 2016: 521).

Volgens Louw (2005: 92) lê die waarde van ostensiewe illustrasies daarin dat visuele ondersteuning vir die beskrywing van die betekenisinhoud van leksikale items verskaf word. Dit is veral belangrik in kinderwoordeboeke, aangesien illustrasies oor die vermoë beskik om 'n kind se vroeëre ervarings met 'n bepaalde voorwerp of konsep meer suksesvol te heraktiveer (Louw 2005: 92). Op 'n opvoedkundige vlak kan 'n illustrasie dus die leerproses versterk en kan dit moontlik, anders as 'n betekenisparafrase alleen, die leerder help om 'n verband tussen sy of haar vroeëre ervarings van die wêreld te lê en met die verwerwing van nuwe insigte te help (Louw 2005: 92). Nuwe insigte by leerders kan byvoorbeeld na die verwerwing van woordeskat verwys.

Ontluikende geletterdheidsvaardighede kan met die bespreking van verskillende tekste wat tekens en simbole bevat, ontwikkel word. Verskillende tekste (visueel, musikaal, geskrewe, verbaal) kan simbole bevat en kinders leer om dit te interpreteer namate die funksie en waarde van visuele elemente, byvoorbeeld die gebruik van kleur om emosies weer te gee, aan hulle bekend word.

Callow (2013: 1) definieer visuele geletterdheid as die vermoë om betekenis aan statiese en bewegende beeldtekste, insluitend prenteboeke, kuns, nie-fiksieboeke, plakkate, strokiesprente, animasieprente, videogrepe, webblaaie en advertensies te gee. Prente of illustrasies kan dus as instrumente gebruik word om visuele geletterdheid in die vroeë geletterdheidsfase te ontwikkel. Wanneer prente en teks tegelykertyd verskaf word, verkry leerders die geleentheid om inligting via 'n visuele én 'n verbale kanaal te prosesseer volgens die sogenaamde "dubbele" koderingsteorie wat sterker enkodering tydens die onderrigproses fasiliteer (Larragueta en Ceballos-Viro 2018: 81). Só 'n benadering is didakties verantwoordbaar ten opsigte van geletterdheidsontwikkeling, aangesien dit, volgens Larragueta en Ceballos-Viro (2018: 81), tot positiewe resultate in woordeskatontwikkeling lei.

Prentewoordeboeke het 'n belangrike rol te speel in leerders se woordeskatuitbreiding (Van der Merwe 2014: 21). Volkleurprente kan vir woordeskatuitbreiding gebruik word, ook deur nie-lesers indien hulle deur 'n kundige onderwyser begelei word. Volgens Tarp en Gouws (2010: 479) maak die konsekwente gebruik van illustrasies, en veral die tematiese prentewoordeboekafdeling, dit moontlik om toegang tot woordeboekdata op verskillende maniere te verkry, selfs wanneer gebruikers nog besig is om die alfabet te bemeester. Konsepte word met behulp van woorde binne temas identifiseer en dit is bevorderlik vir spelling en vir begrip met lees. Vervolgens word tipes woordeboekillustrasies bespreek.

3. Tipes illustrasies in woordeboeke

Volgens Klosa (2016: 519) kan verskillende tipes woordeboekillustrasies onderskei

word, afhange van die lemma wat geïllustreer word. Daar word byvoorbeeld tussen eenvoudige en komplekse illustrasies gedifferensieer (Klosa 2016: 519). Unieke illustrasies is die algemeenste soort illustrasies, aangesien slegs een objek vertoon word, terwyl veelvoudige illustrasies een objek in verskillende vorme voorstel (byvoorbeeld verskillende hondesoorte vir die lemma *hond*) (Klosa 2016: 519). Volgens Klosa (2016: 519) kan opeenvolgende illustrasies, waarin dieselfde gebeurtenis of objek in 'n aantal fases wat op mekaar volg, gewoonlik in verband met werkwoorde gebring word om die indruk van beweging te skep. Strukturele illustrasies verskaf slegs 'n gedeelte van 'n objek wat deel uitmaak van 'n groter geheel en hierdie gedeeltes word dikwels met behulp van 'n raam of 'n pyl beklemtoon (Klosa 2016: 519). Funksionele illustrasies beskryf die interne struktuur van 'n item, byvoorbeeld die interne werking van 'n toestel (Klosa 2016: 519). Funksionele skemata kan 'n hele proses uitbeeld (Klosa 2016: 519).

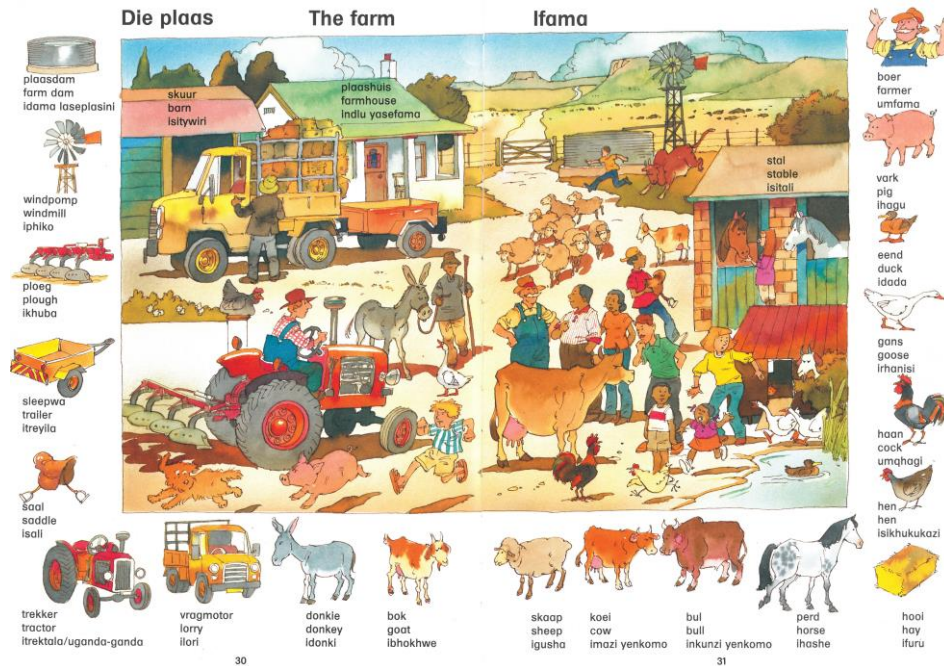
Nomenklature illustrasies illustreer 'n lemma en verskaf ook die woorde-skat van 'n spesialisarea in 'n komplekse uitbeelding (Klosa 2016: 519). Illustrasies wat tonele uitbeeld, byvoorbeeld 'n prent wat 'n alledaagse toneel soos 'n winkel of 'n spoorwegstasie uitbeeld, kan gebruik word om 'n spesifieke groep lemmas uit te beeld, byvoorbeeld voorsetsels (Klosa 2016: 519). Ensiklopediese illustrasies verwys in die enger sin na 'n illustrasie van 'n abstrakte lemma deur 'n indirekte verwysing na 'n sigbare voorbeeld van 'n gedeeltelike aspek van daardie lemma, byvoorbeeld 'n illustrasie van 'n uitgrawingsterrein om die konsep *argeologie* te illustreer (Klosa 2016: 519). Alle illustrasies dra egter ensiklopediese inligting oor (Klosa 2016: 519). In die ondersoekte woordeboeke word verskillende tipes illustrasies gebruik, naamlik eenvoudige en komplekse, asook beeldende illustrasies.

4. Variasie in teikengebruikers en visuele elemente

Volgens die Departement van Basiese Onderwys strek die grondslagfase vanaf graad 0/R tot graad 3 (DBO 2011: 6) en die Afrikaans Huistaal-kurrikulum beveel die gebruik van "eenvoudige woordeboeke wat op die vlak van die graad is" aan (DBO 2011: 125). By nadere ondersoek van die vier ter sake woordeboeke kan variasie en klemverskuiwings ten opsigte van geïdentifiseerde teikengebruikers waargeneem word.

Ntoni is 'n drietalige prentewoordeboek sonder voorwoord of inligting oor die teikengebruikers. Ondersoek van die woordeboek laat blyk dat dié kleurvolle en knap geïllustreerde volkleurprente op vroeë woordeboekgebruikers soortgelyk aan die grondslagfase gerig is. Die woordeboek is tematies gerangskik met herkenbare grondslagfasetemas, byvoorbeeld "die familie, dele van die liggaam, klere, die huis, vervoer en klaskamer" (DBO 2011: 120). Dubbelblad volkleurprente word aangebied en lemmas asook individuele prente is rondom die groter prent gerangskik en in drie tale weergegee. 'n Verdere raamstruktuur word verteenwoordig deur individuele prente wat onder opskrifte

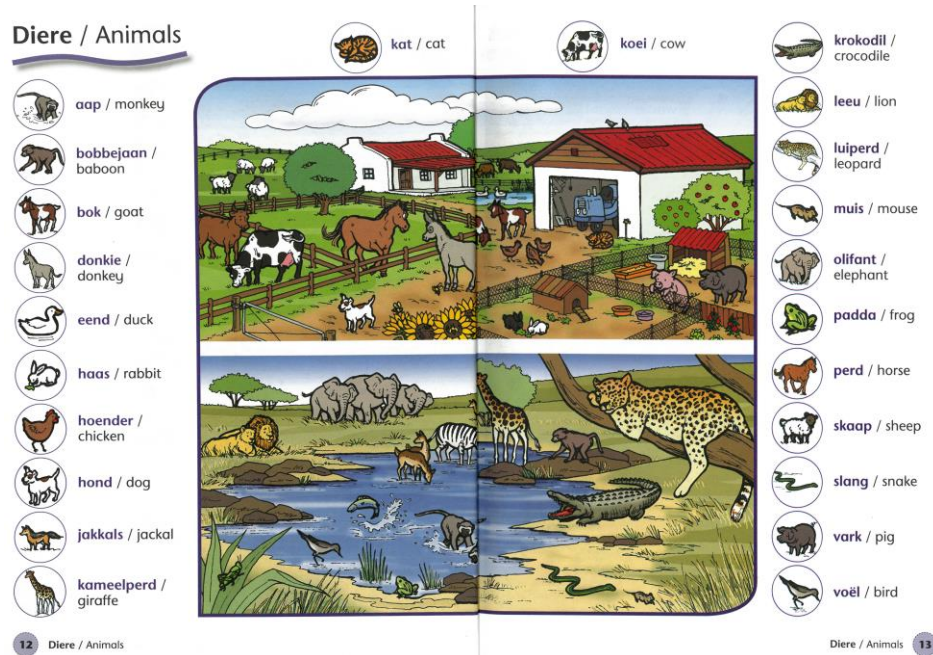
soos "beroepe", "seisoene", "maande van die jaar", "tye van die dag", "dae van die week", "getalle", "weer", "kleure" en "vorms" verskaf word. Sien figuur 1 vir 'n voorstelling van die tema "Die plaas".

Figuur 1: 'n Uittreksel van "Die plaas" in Ntoni, p. 31

Die MML-woordeboek identifiseer teikengebruikers van graad 1 tot 4. Volgens die toeliggende aantekeninge "sal die woordeboek jou help om: praat-, lees- en skryfvaardighede in jou huistaal te ontwikkel; Engels as Addisionele Taal te verstaan en te gebruik; Afrikaans as Addisionele Taal aan te leer en te gebruik (p. iv). Die rasionaal daaragter is heel moontlik die feit dat leerders in graad 1 leer lees en dat die uitgewers van mening is dat die prentewoordeboekafdeling goed deur nie-lesers en lesers verstaan sal word. In die toeliggende aantekeninge word genoem dat die woordeboek uit drie afdelings bestaan en dat 'n prentewoordeboek volgens temas een afdeling uitmaak (p. iv). "n Prentewoordeboekbladsy bestaan uit die volgende elemente: 'n opskrif wat die tema aandui, 'n volkleurprent van die tema, 'n klein prentjie van hoe 'n spesifieke item binne die tema inpas, asook die lemma en sy Engelse vertaalekwivalent" (p. iv). Die prentewoordeboekafdeling bestaan uit kurrikulumgerigte temas wat gereeld in die grondslagfase gebruik word (DBO 2011: 120). Temas in die prentewoordeboek sluit onder meer die volgende in: alfabet, kleure en vorms, my liggaam, klere, my familie, ons huis, in die kombuis, teenoorgesteldes, sport en tegnolo-

gie. Sien figuur 2 vir 'n voorstelling van die tema "Diere" in die MML-woordeboek.

Figuur 2: 'n Illustrasie van "Diere" in MML, p. 12

In die voorwoord van die NLE-woordeboek word die teikengebruiker as 'n grondslagfaseleerder in graad R tot 3 beskryf. In die gebruikshandleiding (p. x) word die volgende genoem: "Die Geïllustreerde Engels-Afrikaans-woordeboek vir Graad R-3 is ontwerp om leerders te help om Afrikaans of Engels as 'n Addisionele of Tweede Addisionele Taal te leer. Dit kan gebruik word vir die ontwikkeling van konsepte, woordeskat, taalstruktuur en fonologiese en fonemiese bewusheid". Op watter wyse die samestellers van die woordeboek bogenoemde stellings rakende geletterdheid in die woordeboek aanpak, word ongelukkig nie genoem nie.

Rakende illustrasies word die volgende in die gebruikshandleiding (p. xi) genoem: "In die grondslagfase word illustrasies eerder as beskrywings gebruik word om die betekenis van woorde te verduidelik. In graad R dien die illustrasies hoofsaaklik om woordeskat te bou, nie die geskrewe woord self nie. Elke woord word so goed as moontlik geïllustreer. Soms is daar meer as een voorwerp in die illustrasie, selfs by 'n woord in die enkelvoud. Dit is om te wys dat die voorwerp waarna die woord verwys, verskillend kan lyk. Die illustrasies

kan as aanknopingspunt vir klasbesprekings dien."

By ondersoek van die woordeboek word "beskrywings" nie gevind nie, maar wel lemmas wat by illustrasies gebruik word om konsepte te benoem. Dat die veronderstelling is dat graad R-leerders op die illustrasies en nie op die geskrewe woord moet steun, word ook genoem. Dit laat twee vrae ontstaan, naamlik of die illustrasies dus net op graad R-leerders gemik is, met die implikasie dat die deurslaggewende rol van visuele elemente verder beklemtoon word. Die geormerkte gebruik van illustrasies net op graad R voorveronderstel dus 'n gebruikersgerigte leksikografiese hantering daarvan, aangesien die leerders nog nie oor leesvaardighede beskik nie en in 'n fase is waar hulle nog leesgereed gemaak word. Die tweede vraag wat ontstaan, is of die illustrasies dus nie op die res van die grondslagfase, naamlik graad 1-3, gemik is nie, aangesien leerders dan oor leesvaardighede behoort te beskik.

Volgens die voorwoord (p. x) is die woordeboek "temagebaseer volgens die riglyne van die KABV vir die grondslagfase. Dit is derhalwe 'n noodsaaklike naslaanbron vir taal, maar ook vir wiskunde en lewensvaardighede. Die temas sluit die basiese woorde en handeling in wat leerders elke dag kan teëkom. Sommige temas sluit ook woorde in wat voorwerpe, handeling en gevoelens beskryf." Sien figuur 3 vir 'n voorstelling van die tema "Plaasdiere".

Figuur 3: 'n Illustrasie van "Plaasdiere" in NLE, p. 86

Die OFB identifiseer die woordeboek op die agterblad as geskik vir leerders van Engels en leerders van Afrikaans in graad 2 en verder. Dit word ook in 'n promosievideo van OFB genoem en die motivering daarvoor is dat die Departement van Basiese Onderwys aanbeveel dat woordeboeke vanaf graad 2 in skole gebruik word (<https://www.youtube.com/watch?v=Af5B8gBxG6k>). Die promosievideo dui aan dat die woordeboek Engelsspreekendes sal help om 'n addisionele taal, naamlik Afrikaans, aan te leer. Om teikengebruikers as in graad 2 en verder aan te dui, is heel moontlik die mees realistiese identifikasie, daar leerders in graad 2 reeds oor leesvaardighede behoort te beskik, siende dat leesvaardighede in graad 1 aangeleer word (DBO 2011: 8).

Die onderskeie raamstrukture van OFB dui op die gerigtheid op ontwikkeling van jong lesers se geletterdheid, byvoorbeeld deur volkleurprente volgens kurrikulumgerigte temas, 'n woordelys met vertaalekwivalente en grammatikale inligting, stories, naslaanbladsye en aktiwiteite. Dat "pragtige kleurillustrasies gebruik word" en "illustrasies met bekende karakters 'n beginpunt bied vir gesprekke en stories wat leerders aan die praat kry" word op die agterblad genoem. Die gebruiksaanwysings (p. 5) noem dat "prentjiebladsye op bekende onderwerpe vir leerders fokus en nuwe sleutelwoorde bekendstel". Sien figuur 4 vir 'n voorstelling van die tema "Op die plaas".

Figuur 4: 'n Illustrasie van "Op die plaas" in OFB, p. 16

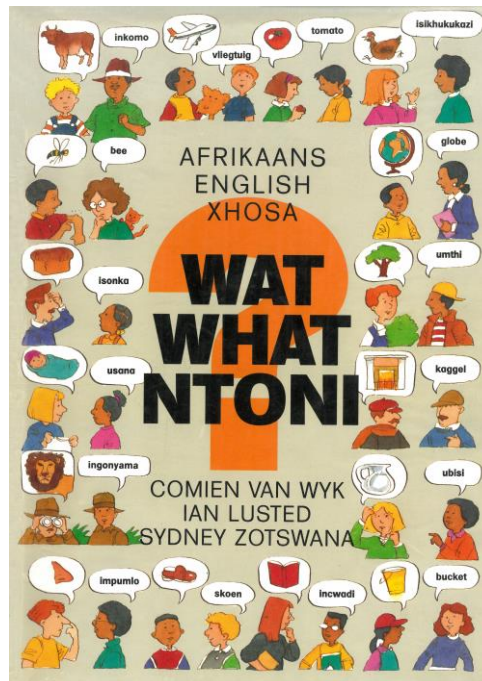
Uiteenlopende teikengebruikers binne die raamwerk van die grondslagfase word deur die vier onderskeie woordeboeke onder bespreking geïdentifiseer.

Aandag is ook aan die sogenaamde "funksie" van illustrasies in die onderskeie woordeboeke geskenk, indien verwysings daarvoor in die toeligtende aantekeninge verskyn. Dit is opvallend dat daar geen melding van illustrasies in Ntoni is nie, alhoewel die woordeboek ryklik geïllustreer is. Voorbeeldillustrasies van die onderskeie woordeboeke word in die volgende afdeling bespreek.

5. Voorbladillustrasies van woordeboeke

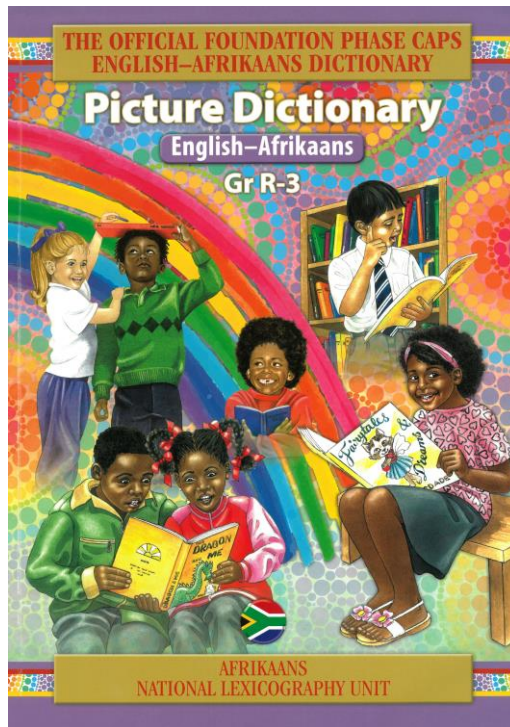
Heuberger (2016: 33) beskou volkleurillustrasies as 'n belangrike verkooppunt vir woordeboeke, aangesien dit meer aantreklik vertoon. Voorblaaie van (woorde)boeke speel 'n rol in 'n persoon se keuse om 'n boek aan te skaf en te gebruik en daarom behoort voorblaaie funksioneel en aantreklik vir voornemende kopers te wees. Dit is die eerste "kontak" met die gebruiker en dit kan die persoon lok om verdere ondersoek na 'n boek in te stel met die doel om dit te koop en te gebruik, of dit kan 'n persoon bloot afsydig teenoor die boek te laat staan. Die verwagting is dat marknavorsing gedoen is om geskikte illustrasies vir voorblaaie van kommersiële woordeboeke te ontwerp.

Die voorbladillustrasies van die woordeboeke onder bespreking is uiteenlopend, soos deur die volgende figure geïllustreer word:

Figuur 5: Voorblad van Ntoni

Ntoni se voorblad bied 'n akkurate weerspieëling van die inhoud van die woordeboek, met karakters wat in die woordeboek voorkom. Die voorblad het 'n gesentreerde titel met 'n groot, oranje vraagteken daaragter, wat die vraag "Wat/What/Ntoni?" wat in die titel gevra word, met moontlike verwysing na konsepte of vertalings wat in die woordeboek beantwoord word. Sestien dialoë in paarverband is rondom die titel geplaas, met een in die paar wat telkens aan 'n konsep dink en die ander karakter wat die konsep in taal benoem, hetsy in Afrikaans, Engels of isiXhosa. Dit wil voorkom asof een karakter telkens 'n vraag vra en die ander karakter die antwoord verskaf. So 'n uitbeelding van kommunikasie tussen persone op die voorblad van 'n woordeboek kan as gepas beskou word, aangesien die doel van 'n woordeboek juis is om suksesvolle kommunikasie tussen gebruikers te fasiliteer. Die kleurvolle voorblad kan gebruikers aanmoedig om die woordeboek aan te skaf en te gebruik.

Figuur 6: Voorblad van NLE

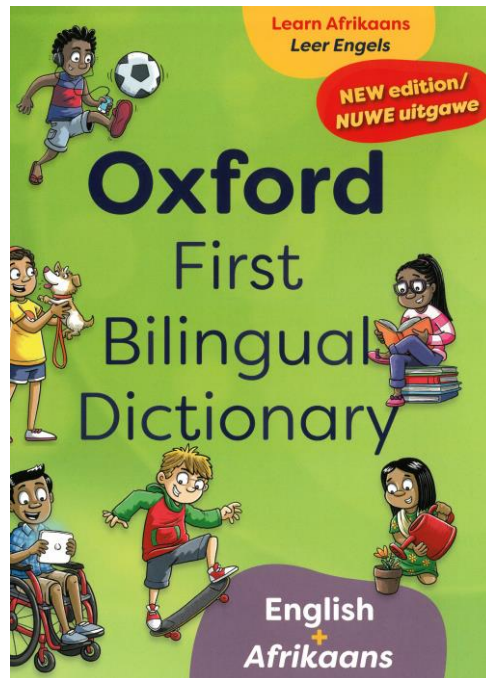
NLE se voorblad illustreer 'n groep karakters wat die inklusiewe aard van die Suid-Afrikaanse samelewing weerspieël, maar hierdie karakters kom nie in die woordeboek voor nie. Vyf karakters teen 'n kleurvolle agtergrond is met 'n leesaktiwiteit besig, terwyl twee karakters met 'n tablet doenig is. In terme van

geslagsinklusiwiteit word vier meisies en drie seuns voorgestel. 'n Reënboog in die agtergrond sinspeel moontlik op die idee van Suid-Afrikaners as die reënboognasie. Aangesien die karakters herkenbaar is, behoort leerders met hulle te kan identifiseer en dus gemotiveer word om die woordeboek te gebruik.

Figuur 7: Voorblad van MML

MML is die enigste woordeboek met 'n foto van 'n moontlike teikengebruiker op die voorblad. Die voorblad kan as eenvoudig, maar met treffende kleurgebruik beskou word, vanweë die gebruik van die tradisionele kleure wat met die uitgewer geassosieer word. Aangesien die woordeboek as deel van 'n woordeboekreeks gepubliseer word, word verskillende voorblaaie volgens taalgroepe vir verskillende teikengebruikers gebruik, maar met 'n herkenbare sentrale tema. Die voorbladgesigte varieer volgens teikengebruikers, met die veronderstelling dat 'n woordeboek met Afrikaans/Engels 'n ander teikengebruiker en dus 'n ander voorbladgesig as 'n woordeboek met isiZulu/Engels sal hê. Daar is ook variasie in die reeks met betrekking tot geslag, met meisies en seuns alternatiewelik as voorbladgesigte. Leerders en onderwysers kan moontlik die woordeboek met die MML-handboekreeks in verband bring en dus aangemoedig word om die woordeboek te gebruik.

Figuur 8: Voorblad van OFB

OFB se voorblad verteenwoordig ook 'n akkurate weerspieëling van die inhoud van die woordeboek in terme van karakters wat in die woordeboek voorkom. Hierdie karakters verteenwoordig 'n inklusiewe groep gebruikers, naamlik drie meisies en drie seuns, waarvan een seun gestremd is, aangesien hy in 'n rolstoel sit. Dit is 'n minder tradisionele voorblad vir 'n woordeboek, maar gepas en doeltreffend, aangesien dit aanloklik vir kinders behoort te wees en as motivering vir die gebruik van die woordeboek kan dien.

Blootstelling aan illustrasies (ook op voorblaai) vir die ontwikkelende leser in die grondslagfase is belangrik, soos met die volgende aanhalings uit die kurrikulum vir Afrikaans Huistaal (DBO 2011: 38) aangetoon kan word:

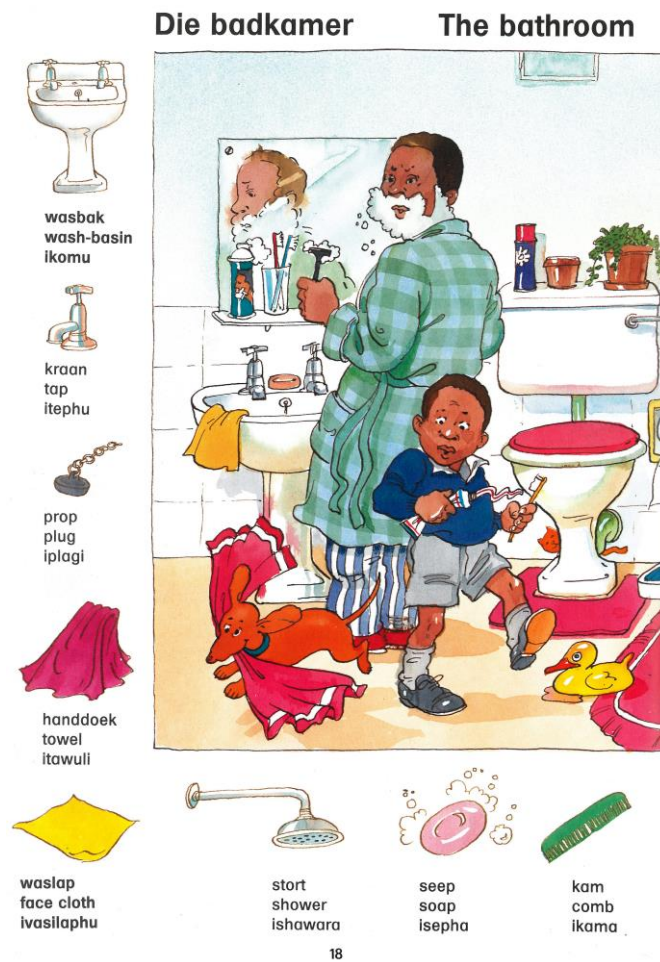
- "herken en wys na bekende voorwerpe in prente" in graad R;
- "lees handelsmerke, etikette, ander woorde van gedrukte media uit die omgewing" in graad 1;
- "gebruik van visuele leidrade soos in prente en boekomslae om die verloop van die storie te voorspel" in graad 2, in gedeelde lees in klasverband saam met die onderwyser.

Die voorbladillustrasies van die onderskeie woordeboeke is divers en uiteenlopend, maar kan in alle gevalle as funksioneel in die geletterdheidskonteks beskou word. Helder kleure word gebruik en herkenbare voorwerpe en moont-

lik identifiseerbare karakters verskyn in sommige gevalle, tesame met herkenbare handelsmerke. Die volgende afdeling bespreek suksesvolle karakterisering in illustrasies.

6. Karakterisering in illustrasies

'n Verskeidenheid karakters waarmee die teikengebruikers kan identifiseer, of nie identifiseer nie, kom in die gekose woordeboeke voor. Indien 'n karakter vir die teikengebruiker identifiseerbaar is, is die gebruik van karakters in die illustrasies funksioneel en dra dit by tot die skep van 'n bekende leefwêreld vir die leerder. Sien die volgende figure ter illustrasie:

Figuur 9: Karakters in Ntoni, p. 18

Ntoni maak gebruik van getekende, geanimeerde karakters met uitdrukkingsvolle gesigte en houdings. Hulle is duidelik herkenbaar as mans, vrouens en kinders en die gebruiker kan dus met hulle identifiseer. Kleurgebruik verhoog die aantreklikheid van die woordeboek. Verder figureer 'n kat of 'n hond in elke beeldende illustrasie, gewoonlik in 'n humoristiese situasie, sodat hulle ook hoofkarakters in die woordeboek word.

Figuur 10: Robotagtige karakters in NLE, p. 54

Robotagtige karakters word in NLE gebruik, moontlik, volgens Taljard en Prinsloo (2019: 221), om stereotipering te vermy, maar hierdie skrywers beskou dit as onsuksesvol. Die robotagtige karakters vertoon geen emosie of herkenbare menslike kenmerke nie. Dit spreek heel moontlik nie tot kinders nie en lei dus nie tot karakteridentifikasie nie. Dit is te betwyfel of die gebruik van monotone robotkarakters voldoende betekenisondersteuning aan die gebruiker bied. Vergelyk byvoorbeeld die voorbeelde *slaap*, *water* en *skuiling* onder die afdeling "n Gesonde omgewing" waar betekenisoordrag en -ondersteuning nie plaasvind nie. Die karakter wat die lemma *slaap* uitbeeld, sit regop in die bed en voer dus nie die handeling van slaap uit nie. Die uitbeelding van *water* bevat te veel voorwerpe, byvoorbeeld 'n karakter wat 'n bottel water dra en 'n karakter met 'n duikbril en snorkel wat in 'n swembad sit. Die prent oor *skuiling* demon-

streer eweneens nie die konsep van skuiling nie; dit beeld 'n moontlike robotgesin uit wat voor 'n huis staan.

Figuur 11: My familie-karakters in MML, p. 5

MML verskaf nie herkenbare karakters wat deurlopend in die woordeboek voorkom nie, maar die figure wat in beeldende illustrasies voorkom, is realis-

ties en herkenbaar sodat die gebruiker daarmee kan identifiseer. Verder word verskillende emosies suksesvol deur middel van tekenfigure se gesigsuitdrukings oorgedra. Die kleurvolle illustrasies wat gebruik word kan moontlik kinders se aandag trek.

Figuur 12: Karakter in OFB

OFB maak gebruik van realistiese, herkenbare storiekarakters in elke temaprent van die woordeboek. Die ses karakters kom deurlopend voor en die gebruiker leer hulle ook deur middel van stories in die woordeboek ken. Hulle name is Thato, Niki, Shafiek, Nazli, Ben en Amy. Dit is karakters waarmee die tekengebruiker kan identifiseer, aangesien hulle vrolike, spelende kinders in 'n verskeidenheid aktiwiteite voorstel, soos om 'n bal te skop, boek te lees, plante water te gee, skaatsplank te ry, met 'n tablet te speel en met 'n hond te speel. Hulle toon emosies, 'n tema in geletterdheidsontwikkeling in die grondslagfase (DBO 2011: 120).

'n Toevoeging tot illustrasies in OFB, wat nie in die ander ondersoekte woordeboeke voorkom nie, is vraagstelling. Leidende vrae wat reaksie kan uitlok word deur die karakters in die illustrasies gevra. Die vrae kan suksesvol deur die onderwyser in die klas voorgelees word of dit kan deur leerders gelees word. Vraagstelling speel 'n belangrike rol in geletterdheidsontwikkeling, want leerders se taal- en denkvaardighede word daarmee gestimuleer. Die toevoeging blyk 'n doeltreffende innovasie tot die woordeboek te wees en dra by tot die gebruikersgerigheid in die geletterdheidskonteks van die leerder.

7. Taalkundige kontekstualisering van teikengebruikers met verwysing na visuele elemente

Van der Merwe (2014: 25) verwys in 'n empiriese studie na die taalkundige vaardighede en woordeboekvaardighede van grondslagfaseleerders in Suid-Afrika. Putter (1999: 13) beklemtoon die belangrikheid van woordeboeke in die kognitiewe ontwikkeling van 'n kind, byvoorbeeld met die identifikasie van semantiese verhoudinge tussen woorde, en die verskaf van konseptuele raamwerke waartydens woorde betekenis verkry. Woordeboeke kan leerders ook help om assosiasies tussen woorde en voorwerpe, asook tussen aksies en emosies, te vorm. Woordeboeke het 'n belangrike rol te speel in die organisasie van 'n kind se mentale leksikon tydens die verstaan van die hele semantiese net-

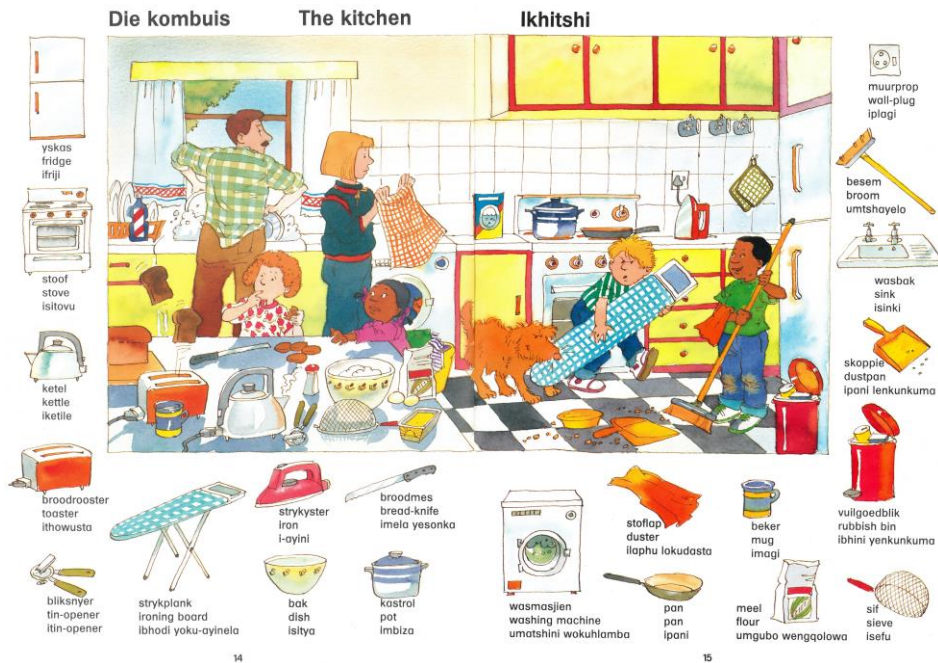
werk tussen woorde en die uitbreiding van woordeskat.

In navorsing oor die gebruikersperspektief rakende woordeboeke vir grondslagfase leerders kan die taalvaardigheidskonteks van dié groep gebruikers deurslaggewend vir die identifikasie en beskrywing van die teikengebruiker wees. Die volgorde waarin taalvaardighede deur mense aangeleer en verwerf word, naamlik *luister*, *praat*, *lees* en *skryf* verskaf konteks tydens die beskrywing van die teikengebruiker. Daar word van die veronderstelling uitgegaan dat 'n skoolgereed-leerder in die grondslagfase met gemak in sy of haar huistaal kan luister en praat, maar ook gereed is om lees- en skryfvaardighede in die huistaal aan te leer (Joubert et al. 2013: 14).

Volgens Joubert (2013: 14) weet eerstetaalsprekers (oftewel huistaalsprekers) van hierdie ouderdomsgroep hoe om woorde korrek uit te spreek, om klem- en intonasiepatrone korrek te gebruik, betekenis van woorde en woordkombinasies te ken, oor 'n redelike woordeskat te beskik en idiomatiese taalgebruik te verstaan. Joubert et al. (2013: 14) wys verder daarop dat sulke sprekers kennis van grammatika en pragmatiek besit. Hulle beskik oor 'n wete van kulturele erfenis weens blootstelling aan 'n bepaalde taal. Wat hier ter sprake kom, is kleuterverse, rympies, danse, liedjies en stories wat deur die kind beleef word en wat daartoe bydra om identiteit te definieer.

In 'n gebalanseerde benadering ten opsigte van leesonderrig beveel Koekemoer et al. (2013: 492) aan dat leesreekse geletterdheidsvaardighede soos fonemiese bewusheid, klankherkenning, letterdiskriminasie, klank-simbool-assosiasie, woordherkenning, sigwoordeskat, frasering, uitspraak, visuele beelding, lettergreepverdeling en leesbegrip hanteer. Daar word byvoorbeeld van 'n graad 1-leerder verwag om enkelkonsonante en kort vokale te lees en te verstaan. Die graad 2-leerder moet vokaalklanke wat uit twee letters bestaan, asook twee- en drieletterkombinasies, aan die begin en einde van woorde te kan lees en verstaan. Die progressie word dus kompleks van graad 1 na graad 3 (Koekemoer et al. 2013: 493) en 'n woordeboek vir grondslagfaseleerders behoort voorsiening te maak vir die ontwikkeling van die genoemde geletterdheidsvaardighede, veral as die samestellers van so 'n woordeboek aandui dat dit spesifiek op die genoemde teikengroep gerig is.

Koekemoer et al. (2013: 492) stel die volgende maatstawwe vas vir die keuse van leesreekse in die grondslagfase en beskou illustrasies per se as 'n maatstaf. Onder andere moet illustrasies lees ondersteun; illustrasies moet verstaanbaar en aantreklik vir die leerder wees; dit moet tot die gebruik van taalontwikkeling en woordeskatuitbreiding lei; asook persepsie deur middel van vraagstelling integreer ten einde fonemiese bewusheid te bevorder. In die bespreking van voorbeelde uit gekose woordeboeke, kan die maatstawwe vir illustrasies in leesreekse ook op woordeboeke van toepassing gemaak word. Voorbeelde is gevind waar illustrasies wat lees ondersteun, en verstaanbaar en aantreklik is, tot taalontwikkeling en woordeskatuitbreiding lei en vraagstelling integreer om fonemiese bewusheid, maar ook denkvaardighede en woordeskatvaardighede, te ontwikkel. As voorbeelde word illustrasies rakende die uitbeeld van die konsep van 'n kombuis in die tersaaklike woordeboeke verskaf.

Figuur 13: Die kombuis Ntoni, p. 14

'n Groot beeldende illustrasie wat oor twee bladsye strek, word in Ntoni verskaf. Aan weerskante, langsaan en onder word komponente wat in die beeldende illustrasie voorkom, in drie tale benoem en van rente voorsien. Die toneel in die kombuis is gesellig, vrolik, vol aksie en humor en kan uitstekende impetus verskaf vir die ontwikkeling van woordeskatvaardighede, aangesien voldoende geleenthede geskep kan word vir gebruikers om praatvaardighede en skryfvaardighede deur beskrywing van die illustrasie en die gebeure wat in die illustrasie aangedui word, te ontwikkel. Enkele voorbeelde is die hond wat sy kos uitgooi het, die pa wat skottelgoed was dat die skuim staan, die roosterbrood wat opwip uit die broodrooster, die dogters wat koekies eet terwyl hulle bak, die seuns wat die vloer vee. Bekende kombuistoerusting, soos 'n pan, beker, wasbak, stoof en ketel, word in kleiner prente benoem.

Die groep lemmas in kleiner prente kan suksesvol vir fonemiese bewustheid gebruik word om leesvaardighede te stimuleer. Fonemiese bewustheid kan aangeleer word deur 'n onderwyser wat 'n stelling soos "Die sak is in die bak" maak en dan die volgende vrae vra: "Watter woorde het dieselfde middelklank?" "Wat is die eerste klank in "sak". " Watter woord het ek as ek die 's' in 'sak' 'n 'b' maak?" Voorstelselgebruik word ook aangemoedig, aangesien 'n beeldryke toneel verskaf word wat aanleiding tot vrae en bespreking van voorsetsels kan gee. Voorsetsels soos "op", "langs", "onder" en "teen" kan byvoorbeeld na aanleiding van die illustrasie gebruik word met sinne soos: "Die ketel

is op die tafel", "Die vatlappe hang onder die kas", "Die ketel staan langs die broodrooster" en "Die kinders sit teen die tafel". Geleentheid vir goeie taalkundige kontekstualisering vind dus deur die illustrasie gebied.

In illustrasies in Ntoni word humor konsekwent tot groot voordeel van die woordeboekgebruiker aangewend. Volgens Kruger (2007: 65) hou die gebruik van humormateriaal verskeie voordele vir die klaskamer en die verloop van die leerproses in: dit kan angs en spanning verminder; dit bied 'n manier om leerders se aandag gefokus te hou; dit maak die leerproses prettig en aangenaam; dit verbeter leer en geheue; en kan denkprosesse en kreatiwiteit stimuleer. Humormateriaal bevorder die leerproses; dit versterk sosiale verhoudinge en verbeter die klaskameratmosfeer, terwyl dit dissiplineprobleme kan verminder omdat aggressie byvoorbeeld beter deur woordspel hanteer word (Kruger 2007: 65).

Figuur 14: In die kombuis, MML, p. 7

'n Beeldende volkleurillustrasie wat 'n halfbladsy beslaan, word in MML verskaf. Aan die regterkant word komponente wat in die beeldende illustrasie voorkom in twee tale benoem en van 'n prent voorsien. Geen karakters verskyn in die toneel nie, maar 'n ketel wat kook word wel uitgebeeld. Woordeskatvaar-

dighede kan in 'n mate ontwikkel word wanneer gebruikers gevra word om 'n beskrywing van besonderhede in die kombuis te verskaf. Daar is geleentheid vir die gebruik van voorsetsels, byvoorbeeld voorwerpe wat op die toonbank staan, maar dit is minder as in die Ntoni-voorbeeld, aangesien minder voorwerpe in die illustrasie figureer. Kleurvolle eetgerei en ook bekende kombuis-toerusting, wat suksesvol vir fonemiese bewustheid gebruik kan word (byvoorbeeld "glas" en "kas", "mes" en "les"), word in kleiner prente benoem. Daar is wel geleentheid vir taalkundige kontekstualisering in die illustrasie.

Figuur 15: In my huis: waar ons woon: kombuis, NLE, p. 20 en 21

'n Volkleur- beeldende illustrasie wat een derde van 'n bladsy beslaan, word in NLE verskaf. Kombuistoestelle en kombuisware wat nie in die beeldende illustrasie voorkom nie, word langsaan en onder die illustrasie in twee tale benoem. Die komponente is baie groot in verhouding met die beeldende illustrasie en oorheers die bladsy, wat vreemd voorkom. Die toneel in die kombuis toon 'n ma (in 'n stereotipiese rol) wat vermoedelik pannekoek bak en twee kinders wat uitsien na die ontbyt. Voor die kinders staan 'n bord pannekoek en 'n bottel stroop/heuning. Die toneel herinner aan 'n Amerikaanse uitbeelding van ontbyt wat heel moontlik nie aan 'n Suid-Afrikaanse konteks gekoppel kan word nie en die leefwêreld is nie noodwendig bekend aan die gebruiker nie. Daar is nie baie geleentheid vir die ontwikkeling van praat- en skryfvaardighede vir die

gebruiker nie, aangesien daar nie baie is om te beskryf nie. Geleentheid vir voorsetselgebruik is beperk tot "op" met verwysing na voorwerpe wat op die tafel en toonbank staan, "in" met verwysing na stroop in die bottel en "teen" met verwysing na kinders wat teen die tafel sit.

Moderne toestelle, soos 'n yskas met 'n waterverkoeler en 'n stoof met aanraakplate word in uitermatig groot prente in verhouding tot die beeldende illustrasie verskaf. Die toestelle kom egter nie in die illustrasie van die kombuis voor nie en leerders kan dit dus nie integreer in hulle beskrywing van die kombuistoneel nie. Een toestel, 'n ketel, kom wel voor, maar die prente wat daarvoor gebruik word is nie dieselfde nie. Die beeldende illustrasie toon 'n elektriese ketel, maar in die kleiner prente is daar 'n ketel wat op 'n stoof gebruik kan word. Dit kan verwarrend wees, aangesien een konsep op twee verskillende wyses uitgebeeld word. Dieselfde prent van 'n ketel wat op 'n gasstoof saam, word ook gebruik om die werkwoord *kook* te illustreer, wat tot verdere verwarring kan lei. Werkwoorde word benewens illustrasies van selfstandige naamwoorde verskaf. Die vier werkwoorde *bak*, *kook*, *gaarmaak* en *rooster* word op 'n volgende bladsy as statiese prente verskaf. Dit is nie suksesvol in betekenisoordrag nie, aangesien geen handeling demonstreer word nie. Betekenisoordrag sou meer suksesvol geskied indien 'n handeling in die kombuistoneel, byvoorbeeld die ma wat pannekoek *bak*, gedemonstreer word.

Die illustrasie in NLE is minder geslaagd om taalkundige kontekstualisering aan graad R-leerders, dus leerders in die pre-leesfase, te verleen. Daar word nie voldoende geleentheid gebied vir ontwikkeling van produktiewe geletterheidsvaardighede soos praat en skryf nie, aangesien leerders nie geprikkel word om vrae te vra en statiese prente te interpreteer nie.

Figuur 16: 'n Groot ontbyt OFB, p. 18

'n Groot beeldende illustrasie wat oor twee bladsye strek, word in OFB verskaf. Komponente wat in die beeldende illustrasie voorkom word langsaan aan weerskante in twee tale benoem en van 'n prent voorsien. 'n Kleurvolle, herkenbare, gesellige toneel van 'n gesin in 'n kombuis word verskaf. Dit lewer uitstekende impetus vir die ontwikkeling van woordeskatvaardighede deur inoefening van praat- en skryfvaardighede. Daar is genoeg aksie en bekende besonderhede in die toneel om te beskryf, byvoorbeeld die pa en kinders wat besluit om die ma met ontbyt te verras; die pa wat eiers bak; die dogter wat sap aanbied; en die seun wat 'n kastrol mieliepap dra en verklaar dat hy baie van mieliepap, 'n tradisionele Suid-Afrikaanse gereg, hou. Uitstekende geleentheid tot taalkundige kontekstualisering kom voor: kleurrike karakters met herkenbare emosies en baie besonderhede bied voldoende geleentheid vir beskrywing van die toneel deur leerders.

'n Uitstaande punt van al die illustrasies in die woordeboek is dat elk 'n sogenaamde raaiselvraag bevat wat verseker dat leerders by die prent betrokke raak. In die betrokke toneel is die raaiselvraag: "Wat eet jy graag vir ontbyt?" So 'n vraag laat leerders dink en 'n mening lug oor 'n saak, wat denkvaardighede, praatvaardighede en fonemiese bewustheid aanmoedig. Aansluitend tot die aanmoediging van produktiewe vaardighede in die illustrasie is dat voorleesstories vir elke toneel in die woordeboek verskaf word (die insluiting van storietekste in die woordeboek val buite die bestek van die artikel en word dus net genoem).

Voedsel en kombuisitems wat in die beeldende illustrasie voorkom, word in kleiner prente benoem. Die items in kleiner prente is alfabeties volgens die doeltaal gerangskik en sodoende word leerders op 'n implisiete wyse aan alfabetiese ordening blootgestel. Dit is 'n uitstekende voorbeeld vir die oefening van alfabetiese vaardighede wat deel van naslaanvaardighede uitmaak. Werkwoorde word benewens selfstandige naamwoorde verskaf. Drie werkwoorde, naamlik *drink*, *eet* en *braai* word uiters geslaagd voorgestel, aangesien die handeling telkens met 'n persoon voorgestel word en dit baie duidelik is dat 'n handeling plaasvind.

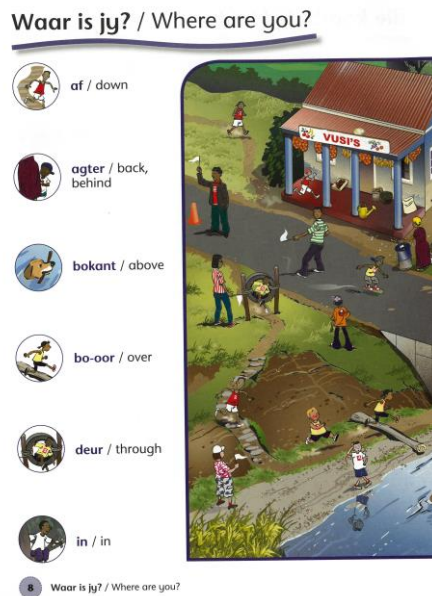
Ruimtelike verhoudings word met behulp van voorsetsels aangedui en dit is in drie van die gekose woordeboeke met variasie in voorstelling opgeneem. Vanweë die aard van ruimtelike verhoudings, kan die voorstelling daarvan met behulp van illustrasies dus baie waardevol wees. NLE maak van karakters soos 'n kat, 'n meisie of diere gebruik wat telkens in 'n ander ruimtelike verhouding tot 'n voorwerp uitgebeeld word, byvoorbeeld *voor*, *agter*, *binne* en *buite*. Voorsetsels word egter in isolasie verskaf en vorm nie deel van voorbeeldsinne waar die gebruik daarvan in sinsverband demonstreer word nie. Vergelyk figuur 17.

Illustrasies rakende voorsetselgebruik in MML is betekenisvol en betekenisryk. 'n Volbladillustrasie genaamd "Waar is jy?" toon 'n toneel met mense wat 'n verskeidenheid aktiwiteite op verskillende plekke beoefen. Daar word van die deel-geheelmetode gebruik gemaak om voorsetsels te illustreer, met 'n kleiner prent wat uitgehaal en benoem word deur 'n voorsetsel, byvoorbeeld *af*, *agter*, *bokant*, ens. Interaktiwiteit van die kant van die leerder word verseker deur die vraag te verpersoonlik. Dit kan as 'n baie geslaagde metode van die hantering van voorsetsels beskou word. Vergelyk figuur 18.

Figuur 17: Voorsetsels, NLE, p. 46

Figuur 18: Uittreksel uit Waar is jy? MML, p. 8

Die weergawe van ruimtelike verhoudings via illustrasies in OFB is eweneens goed. Daar is 'n bladsy getiteld "Waar is dit?" wat voorsetsels vanuit die derde persoon beskou. Ruimtelike verhouding en voorsetselgebruik word deur middel van presiese illustrasies aangedui, byvoorbeeld 'n voël wat op 'n dak sit. Voorsetsels word nie in isolasie verskaf nie — die gebruik daarvan word illustreer deur dit in 'n sin te gebruik. Verder word die voorsetsel telkens in skuinsdruk en in blou verskaf. Voorbeeldsinne is vertalings van mekaar en dit verseker dus uitstekende ondersteuning en leiding aan beide die huistaal- en addisionele taalgebruiker.

Where is it? / Waar is dit?

 <p>The bird is on the roof. / Die voël is op die dak.</p>	 <p>There is cooldrink in the glasses. / Daar is koeldrank in die glase.</p>	 <p>The T-shirt is under the bed. / Die T-hemp is onder die bed.</p>	 <p>The light is above the television. / Die lig is bo die televisie.</p>
 <p>The nurse is in front of the clinic. / Die verpleegster is voor die kliniek.</p>	 <p>The donkey is next to the farmer. / Die donkie is langs die boer.</p>	 <p>Who is behind the door? / Wie is agter die deur?</p>	 <p>The photograph is at the top. / Die foto is heel bo.</p>
Where are they going? / Waarheen gaan hulle?			
 <p>The boy is climbing up the ladder. / Die seuntjie klim teen die leer op.</p>	 <p>The cat is climbing down the tree. / Die kat klim uit die boom.</p>	 <p>The calendar is in the middle. / Die almanak is in die middel.</p>	 <p>The list is at the bottom. / Die lys is heel onder.</p>
 <p>She is going into the water. / Sy gaan in die water in. OF Sy gaan die water binne.</p>	 <p>Thato is running to the car. / Thato hardloop na die kar toe.</p>		

Figuur 19: Waar is dit? OFB, p. 53

Die ondersoekte woordeboeke toon illustrasies wat konteks aan geletterdheidsontwikkeling aan grondslagfase-leerders kan bied deur lees te ondersteun. Illustrasies kan as verstaanbaar en aantreklik beskou word, maar die wisselende mate van suksesvolle betekenisoordrag wat in die verskillende voorbeelde uitgewys is, kan in mindere of meerdere mate tot taalontwikkeling en woordeskatuitbreiding lei. Fonemiese bewustheid in die meeste voorbeelde van illustrasies kan met behulp van onderwyserleiding uitgebrei word. Die

gebruik van voorsetsels in moontlike beskrywings van die tonele wissel ook van een voorbeeld tot 'n ander. In slegs een woordeboek, naamlik OFB, is vraagstelling in die illustrasie geïntegreer om denkvaardighede en woordeskatvaardighede te ontwikkel. Dit kan as 'n baie geslaagde leksikografiese meganisme in die kontekstualisering van geletterdheidsvaardighede beskou word en die gebruik daarvan in toekomstige woordeboekprojekte word aanbeveel.

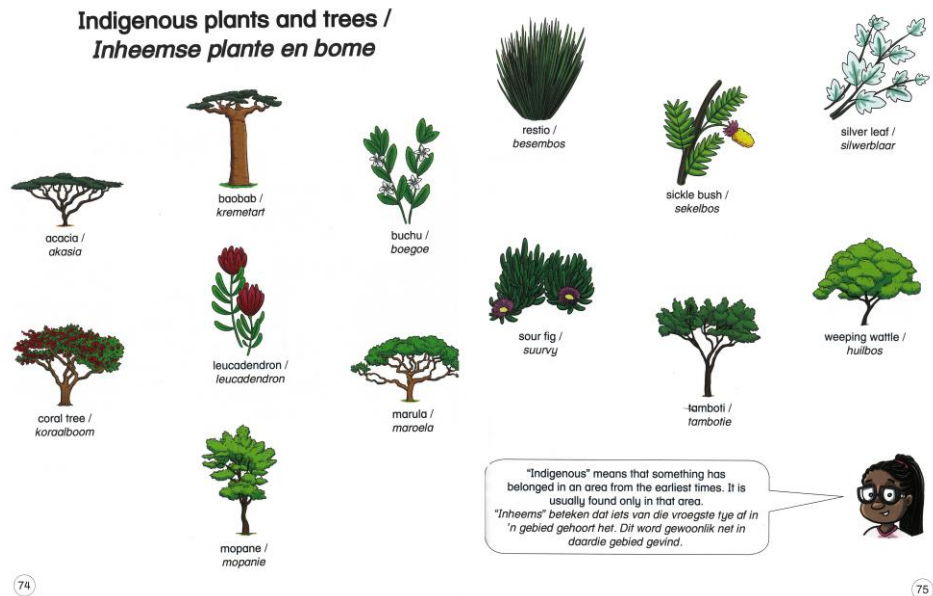
8. Kontekstualisering in visuele elemente tydens taalaanleer

Teikengebruikers in die grondslagfase kan vertalende woordeboeke gebruik om die huistaal te versterk en 'n addisionele taal of tweede addisionele taal (in baie gevalle) aan te leer. Taalopvoeders onderskei tussen Basiese Interpersoonlike Kommunikasievaardighede (BIKV) en Kognitiewe Akademiese Taalvaardighede (KATV), soos deur Cummins (in Van der Walt et al. 2012) beskryf. (Vergelyk ook Van der Walt et al. 2012: 14, 15, en Joubert et al. 2013: 15 in hierdie verband.) Basiese Interpersoonlike Kommunikasievaardighede verwys na taalvaardighede wat vir sosiale interaksie benodig word en hou nie verband met akademiese inhoud nie (Van der Walt et al. 2012: 14). Die taal wat vereis word, is nie gespesialiseer nie, maar is alledaagse taal en word nie as kognitief veeleisend beskou nie. Volgens Van der Walt et al. (2012: 14) word BIKV verwerf deur daaglik in die taal te leef en dit in konteksryke situasies te gebruik. Situasies is konteksryk wanneer taal deur interpersoonlike seine of wenke soos gebare, gesigsuitdrukkinge en intonasie ingebed word (Van der Walt et al. 2012: 14).

'n Leksikografiese implikasie van BIKV vir illustrasies in woordeboeke vir grondslagfaseleerders is dat alledaagse taal en taal wat in die leerder se huistaalkonteks voorkom, opgeneem word. Woordeskat wat aan die leerder bekend is en deel van die huistaalkonteks vorm, behoort as deel van illustrasies te figurer, byvoorbeeld woorde wat na die gesin en gemeenskap verwys, aangesien dit konsepte verteenwoordig wat aan die leerder bekend is. Die kulturele leefwêreld, sowel as kulturele identiteit, is ook ter sake. 'n Verwysing na 'n leerder se huis of 'n moontlike vervoermiddel na skool moet bekend wees. Tydens die leerproses begin leerders by bekende konsepte en beweeg na die onbekende (nuwe) konsepte. Dit dra ook by tot lees as genotvolle ervaring en Hugo (2010: 143) beklemtoon die belangrikheid van bekende kontekste as volg:

In a classroom where a variety of languages is spoken and where learners come from a variety of cultures, environmental print could be used. When environmental print is used, children read about things that they are exposed to in their personal environment, the advertisements on taxis and buses, and street names.

Illustrasies in woordeboeke moet dus die kind se leefwêreld illustreer en moet bekend wees. As dit nie die geval is nie, kan die kind dit as vervreemdend ervaar. Die illustrasies van inheemse bome soos die kremetart en plante soos boegoe in OFB is byvoorbeeld realisties, feitelik korrek en tipies Suid-Afrikaans. Suid-Afrikaanse kinders behoort hulle daarmee te kan identifiseer. Sien figuur 20 in hierdie verband.

Figuur 20: Inheemse plante en bome, OFB, p. 74

Kognitiewe Akademiese Taalvaardighede (Van der Walt et al. 2012: 15) verwys na 'n gesofistikeerde, kognitief veeleisende taalvaardigheid wat in formele akademiese kontekste ontwikkel word, waar demonstrasies, berekening, verduidelikings en eksperimentering deel van onderrighoud kan uitmaak. Take wat akademiese taal vereis, is gewoonlik konteks-spesifiek en impliseer 'n begrip van vakterminologie. Sulke take sluit ook vaardighede soos vergelyking, klassifikasie, sintese, evaluasie en die maak van afleidings in (Van der Walt et al. 2012: 15). Volgens Joubert et al. (2013: 16) word die vermoë om kennis op geordende wyse in woorde om te sit en op konsepte uit te brei selfs in die vroeë skooljare vereis. Voorbeelde van situasies wat KATV in 'n wisselende mate vereis, is om eksamens te skryf; om na 'n onderwyser se verduideliking (veral waar min visuele steunmateriaal gebruik word) te luister; die neem van aantekeninge; die lees van akademiese tekste; prosessering van tegniese vakterminologie en konsepte; en die definiëring van woorde/konsepte.

Vakkundige konsepte soos breuke en desimale getalle, sinonieme en antonieme, asook menseregte, word in woordeboeke opgeneem. Woordeboeke kan ondersteuning bied in die verstaan en begrip van sulke konsepte, veral met behulp van kundige aanbieding van visuele elemente. NLE is die enigste woordeboek van die gekose groep wat na breuke verwys, maar met wisselende sukses. Drie voorbeelde van breuke word opgeneem en met behulp van kleur en vorms geïllustreer. Ongelukkig word dieselfde vorm, 'n sirkel, telkens gebruik. Dit kan leerders mislei indien hulle sou aanneem dat dit net sirkels is wat in dele verdeel kan word. Daar die betrokke breukgedeelte met die foutiewe

kleurgebruik aangedui word, kan tot verdere verwarring onder leerders lei. Vergelyk figuur 21 in hierdie verband waar 'n helfte, 'n derde en 'n kwart aangedui word. Die geheel is in oranje en die breuk in pienk, alhoewel die beskrywing in lemmas in oranje (in plaas van pienk in Afrikaans) aangedui word. Dit kan daartoe lei dat die kind wat Engels lees, die breukgedeeltes (third) en (quarter) verkeerd interpreteer, indien leiding van 'n onderwyser of ouer nie verskaf word nie. Kleurgebruik in NLE is inkonsekwent in terme van vertaal-ekwivalente, soos ook deur figuur 21 illustreer word. Afrikaanse vertaal-ekwivalente word deurgaans in swart verskaf, maar vir Engelse lemmas word 'n verskeidenheid kleure — groen, blou, oranje, pers en pienk — gebruik. 'n Patroon van kleurgebruik kan dus nie vasgestel word nie. Dit is wenslik dat lemmas in Engels konsekwent in een identifiseerbare kleur verskaf word. Korrekte gebruik van kleur kan beter ondersteuning aan 'n taalaanleerder verskaf.

By die skool

Getalle

11	eleven elf	10	ten tien
12	twelve twaalf	20	twenty twintig
13	thirteen dertien	30	thirty dertig
14	fourteen veertien	40	forty veertig
15	fifteen vyftien	50	fifty vyftig
16	sixteen sestien	60	sixty sestig
17	seventeen sewentien	70	seventy sewentig
18	eighteen agtien	80	eighty tagtig
19	nineteen negentien, neëntien	90	ninety negentig, neëntig
20	twenty twintig	100	one hundred een honderd

fraction   breuk

$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$
half helfte	third derde	quarter kwart

51

Figuur 21: Breuk, NLE, p. 51

Aansluitend tot KATV is die konsep van tyd. Dit blyk dat prentewoordeboeke nie altyd daarin slaag om tyd suksesvol te hanteer nie. Vergelyk Taljard en Prinsloo (2019: 214) se kritiek oor die hantering van die dae van die week in NLE. Volgens Taljard en Prinsloo (2019: 214) is daar nie 'n duidelike en ondubbel-sinnige voorstelling van die konsep met behulp van 'n duidelike verband tussen konsep en illustrasie nie.

Ntoni maak van vindingryke illustrasies gebruik om verskillende tye van die dag aan te dui deur dit met etenstye te skakel, soos uit figuur 22 blyk. Die illustrasie van gesinslede wat ontbyt, middagete en aandete geniet, verskaf 'n duidelike voorstelling van die konsep en trek 'n duidelike verband tussen konsep en illustrasie. Dit vorm deel van die teikengebruiker se bekende leefwêreld en is daarom identifiseerbaar.

Figuur 22: Tye van die dag, Ntoni, p. 37

Volgens Van der Walt et al. (2012: 15) raak die ontwikkeling van KATV meer problematies wanneer die onderrigtaal nie die taal is wat die leerder ten volle bemeester het nie, byvoorbeeld soos Engels in baie stedelike skole in Suid-Afrika. Dikwels word leerders met konsepte en begrippe wat vir die eerste keer aangebied word, gekonfronteer en dit in 'n taal wat hulle nog nie geprosesseer het nie. Navorsing deur Cummins (Van der Walt et al. 2012: 15) het bevind dat wanneer 'n leerder geen vorige leer of steun in die ontwikkeling van die aangebore taal gehad het nie, dit in Engels sewe tot tien jaar kan duur om ten volle in die onderrigtaal te ontwikkel. Om konsepte relevant tot geslyfheid in die Grondslagfase te verstaan, byvoorbeeld "aftrek" of ruimtelike verhoudings soos "langsaan" of "onder" kan 'n uitdaging wees. Sulke leerders het oor die algemeen meer steun nodig om vaardig en portuur-ekwivalent ten opsigte van moedertaalsprekers te raak (Van der Walt et al. 2012: 15).

Weens die onomasiologiese aard van 'n prentewoordeboek steun die addisionele en tweede addisionele taalaanleerproses grotendeels op visuele voorstellings in grondslagfasewoordeboeke. Illustrasies speel 'n belangrike rol in die proses en moet dus in wisselwerking met konseptuele leiding aan die gebruiker aangebied word. Meer kontekstuele leiding, ook met behulp van illustrasies, word in 'n woordeboek met Engels as brontaal, soos die NLE, verwag, aangesien die moontlikheid groot is dat die teikengroep se Engels KATV nie voldoende ontwikkel is nie.

9. Ongekontekstualiseerde illustrasies

Die verskaffing van taalkundige konteks in illustrasies is noodsaaklik vir 'n graad R- of 1-leerder wat in 'n pre-leesfase verkeer waar leesontwikkeling plaasvind. Wanneer daar nie voldoende konteks verskaf word nie, soos voorbeelde in NLE demonstreer, is dit onduidelik hoe ondersteuning met die taalonderrig- en taalaanleerproses verleen word. Ondersteuning vir konsepte in die teks word nie in illustrasies verskaf nie, soos in die geval in figuur 23 met 'n illustrasie van *stroop* waar 'n bottel met 'n etiket "maple syrup" verskaf word. Die bottel is langs 'n bord met plaatkoekies waarvoor stroop gegooi is. Eerstens kan leerders nog nie die etiket lees nie en tweedens vorm die konsep van esdoringstroop nie deel van die Suid-Afrikaanse teikengebruiker se verwysingsraamwerk nie. Eenduidige aanduiding van die konsep *stroop* vind dus nie plaas nie.

Voldoende verband tussen konsep en illustrasie word nie gelê nie. Ongekontekstualiseerde illustrasies is dus nie verhelderend vir teikengebruikers se begrip van 'n konsep nie, aangesien die gebruiker die woord moet kan lees om die konsep te verstaan. Visuele elemente kan slegs funksioneel en verhelderend wees indien voldoende kontekstualisering op die teikengebruiker se vlak plaasvind.

Figuur 23: Ongekontekstualiseerde voorwerpe in NLE, p. 59

10. Slot

Vanuit 'n leksikografiese gebruikersperspektief vervul illustrasies 'n noodsaaklike en funksionele rol in die ontwikkeling van geletterdheidsvaardighede van grondslagfaseleerders, ten einde die ware opvoedkundige doel van woordeboeke te vervul. Geletterdheidsvaardighede, soos produktiewe en reseptiewe vaardighede, sowel as denkvaardighede word deur middel van konteksryke illustrasies met bekende betekenisraamwerke ontwikkel. Illustrasies met bekende betekenisraamwerke is funksioneel en wanneer beskrywende besonderhede en emosiegevolle karakters daarin voorkom, kan produktiewe geletterdheidsvaardighede ontwikkel word.

Die Suid-Afrikaanse konteks vra vir innoverende denke en aanpassing aan bestaande leksikografiese teorie ten opsigte van die funksionaliteit van illustrasies waar voldoende ondersteuning vir huistaal- en addisionele taal-sprekers nodig is. Konsekwente, deurdagte en noukeurige illustrasies kan verseker dat korrekte betekenisoordrag en geletterdheidsondersteuning verskaf word. Die konsekwente gebruik van kleur, karakterisering en bekende kulturele kontekste kan tot funksionele illustrasies in woordeboeke lei. 'n Vernuwing waarvan leksikografiese kennis kan neem, is die insluiting van vraagstellings binne die illustrasie, aangesien produktiewe geletterdheidsvaardighede daardeur ontwikkel

kan word.

Humor in illustrasies kan funksioneel in die ontwikkeling van geletterdheidsvaardighede wees en kan met groot impak in woordeboeke gebruik word. Volgens Kruger (2007: 62) vind leerders veral genot in lesse wat met behulp van pikurale humorstrokies, grapprente, spotprente en strokiesprente aangebied word. Kulturele tekste kan met groter sukses in taalonderrig aangewend word, maar dit is nodig dat die kyker die agtergrondinligting verstaan om pikurale humor te geniet. Kruger (2007: 62) wys daarop dat opvoeders meer te wete moet kom oor millenniërleerders se emosionele funksionering, die ontwikkelingsproses van kritiese taalbewustheid, die teorie van taalhumor en pragmatiese taalvaardigheid, en die toepassing daarvan in die onderrig van Afrikaans. Hierdie "vereiste" kan ook aan leksikograwe van prentewoordeboeke gestel word ten einde woordeboeke meer gebruikersgerig te maak.

Insigte in hierdie artikel vorm moontlik nie deel van leksikografiese teorie nie, maar eerder deel van opvoedkundige leksikografie, 'n vakgebied wat met Opvoedkunde oorvleuel. Ten einde gebruikersgerigte illustrasies vir grondslagfaseleerders daar te stel, is dit nodig om insigte van ander vakgebiede, soos leesnavorsing, taalverwerwing en tweedetaalonderrig te verreken.

Bronnelys

Woordeboeke

- Botha, W. (Red.).** 2018. *The Official Foundation Phase CAPS English–Afrikaans Picture Dictionary Gr R–3*. Johannesburg: Suid-Afrikaanse Nasionale Leksikografie-eenheid (NLE) vir vir Afrikaans.
- Gouws, R. et al. (Reds.).** 2010. *Grondslagfasewoordeboek Afrikaans/English*. Kaapstad: Maskew Miller Longman.
- Paizee, D., L. Roos en M. Janse van Rensburg.** 2021. *Oxford First Bilingual Dictionary. English + Afrikaans*. Kaapstad: Oxford University Press Southern Africa.
- Van Wyk, C., I. Lusted en S. Zotswana.** 2004. *Wat/What/Ntoni? Afrikaans–English–Xhosa*. Durbanville: Garamond.

Ander

- Akram, M., A. Sajid, M.K. Nawazish en S. Rizwan.** 2020. An Evaluation of Pictorial Illustrations in Urdu Dictionaries. *Journal of Research (Urdu)* 36(1): 157-172.
- Biesaga, M.** 2017. *Pictorial Illustrations in Encyclopaedias and Dictionaries — A Comparison*. Kosem, I., C. Tiberius, M. Jakubíček, J. Kallas, S. Krek en V. Baisa (Reds.). 2017: 221-236.
- Callow, J.** 2013. *The Shape of Text to Come: How Image and Text Work*. Newtown: Primary English Teaching Association Australia.
- DBO (Departement van Basiese Onderwys).** 2011. *Kurrikulum- en assesseringsbeleidverklaring grade R–3. Afrikaans Huistaal*. Pretoria: Staatsdrukkery.
- Dolezal, F.T. en D.R. McCreary.** 2014. *Pedagogical Lexicography Today: A Critical Bibliography on Learners' Dictionaries with Special Emphasis on Language Learners and Dictionary Users*. Berlyn/ Boston: Max Niemeyer.

- Durkin, P. (Red.).** 2016. *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Gouws, R.H.** 2009. Geïntegreerde woordeboekgebruik van vakwoordeboeke vir aanleerders. *Lexikos* 19: 72-93.
- Heuberger, R.** 2016. Learners' Dictionaries: History and Development; Current Issues. Durkin, P. (Red.). 2016: 23-43.
- Hugo, A.J.** 2010. Foundation Phase Teachers: The "Battle" to Teach Reading. *Tydskrif vir Taalonderrig* 44(2): 133-144.
- Joubert, I., M. Bester, E. Meyer en R. Evans.** 2013. *Geletterdheid in die Grondslagfase*. 2de uitgawe. Pretoria: Van Schaik.
- Kemmer, K.** 2014. *Illustrationen im Onlinewörterbuch. Text-Bild-Relationen im Wörterbuch and ihre empirische Untersuchung*. Mannheim: Amades.
- Klosa, A.** 2016. Illustrations in Dictionaries; Encyclopaedic and Cultural Information in Dictionaries. Durkin, P. (Red.). 2016: 515-531.
- Koekemoer, T., L. Ebersöhn, I. Joubert en M. Moen.** 2013. Die vasstelling van wetenskaplik-begronde maatstawwe vir die waardebeplanning van Afrikaanse Grondslagfase-leesreeks. *LitNet Akademies* 10(3): 488-506.
- Kosem, I., C. Tiberius, M. Jakubíček, J. Kallas, S. Krek en V. Baisa (Reds.).** 2017. *Electronic Lexicography in the 21st Century. Proceedings of eLex 2017 Conference, Leiden, the Netherlands, 19-21 September 2017*. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o.
- Kruger, E.** 2007. Die onderrig van millenniërs in die Afrikaans-klaskamer: Humormateriaal as onderrigstrategie. *Journal for Language Teaching* 41(2): 47-68.
- Larragueta, M. en I. Ceballos-Viro.** 2018. What Kind of Book? Selecting Picture Books for Vocabulary Acquisition. *The Reading Teacher* 72(1): 81-87.
- Lew, R. en J. Doroszewska.** 2009. Electronic Dictionary Entries with Animated Pictures: Lookup Preferences and Word Retention. *International Journal of Lexicography* 22(3): 239-257.
- Liu, X.** 2015. Multimodal Definition: The Multiplication of Meaning in Electronic Dictionaries. *Lexikos* 25: 210-232.
- Louw, P.** 2005. Ostensiewe illustrasies as mikrostrukturele items in verklarende skoolwoordeboeke gerig op leerders in die junior sekondêre fase. *Lexikos* 15: 90-101.
- McArthur, T.** 1986. *Worlds of Reference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prinsloo, D.J.** 2016. A Critical Analysis of Multilingual Dictionaries. *Lexikos* 26: 220-240.
- Putter, A.-M.** 1999. *Verklaringsmeganismes in kinderswoordeboeke*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling. Potchefstroom: PU vir CHO.
- Stein, G.** 1991. Illustrations in Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 4(2): 99-127.
- Taljard, E. en D.J. Prinsloo.** 2019. African Language Dictionaries for Children — A Neglected Genre. *Lexikos* 29: 199-223.
- Tarp, S. en R.H. Gouws.** 2010. Skoolwoordeboeke vir huistaalleerders van Afrikaans. *Lexikos* 20: 466-494.
- Van der Merwe, M.F.** 2014. Die onderrig van woordeboek- en taalvaardighede aan grondslagfaseleerders. *Per Linguam: A Journal of Language Learning* 30(2): 20-36.
- Van der Walt, C., R. Evans en W.R. Kilfoil.** 2012. *Learn 2 Teach: English Language Teaching in a Multilingual Context*. Pretoria: Van Schaik.

VOORSKRIFTE AAN SKRYWERS

(Tree asseblief met ons in verbinding (lexikos@sun.ac.za) vir 'n uitvoeriger weergawe van hierdie instruksies of besoek ons webblad: <http://lexikos.journals.ac.za/>)

A. REDAKSIONELE BELEID

1. Aard en inhoud van artikels

Artikels kan handel oor die suiwer leksikografie of oor implikasies wat aanverwante terreine, bv. linguistiek, algemene taalwetenskap, terminologie, rekenaarwetenskap en bestuurskunde vir die leksikografie het.

Bydraes kan onder een van die volgende rubrieke geklassifiseer word:

(1) **Artikels:** Grondige oorspronklike wetenskaplike navorsing wat gedoen en die resultate wat verkry is, of bestaande navorsingsresultate en ander feite wat op 'n oorspronklike wyse oorsigtelik, interpreterend, vergelykend of krities evalueerend aangebied word.

(2) **Resensieartikels:** Navorsingsartikels wat in die vorm van 'n kritiese resensie van een of meer gepubliseerde wetenskaplike bronne aangebied word.

Bydraes in kategorieë (1) en (2) word aan streng anonieme keuring deur onafhanklike akademiese vakgenote onderwerp ten einde die internasionale navorsingsgehalte daarvan te verseker.

(3) **Resensies:** 'n Ontleding en kritiese evaluering van gepubliseerde wetenskaplike bronne en produkte, soos boeke en rekenaarprogramme.

(4) **Projekte:** Besprekings van leksikografiese projekte.

(5) **Leksikonotas:** Enige artikel wat praktykgerigte inligting, voorstelle, probleme, vrae, kommentaar en oplossings betreffende die leksikografie bevat.

(6) **Leksikovaria:** Enigeen van 'n groot verskeidenheid artikels, aankondigings en nuusvystellings van leksikografiese verenigings wat veral vir die praktiserende leksikograaf van waarde sal wees.

(7) **Ander:** Van tyd tot tyd kan ander rubrieke deur die redaksie ingevoeg word, soos Leksikoprogrammatuur, Leksiko-opname, Leksikobibliografie, Leksikonuus, Lexikofokus, Leksiko-eerbewys, Leksikohuldeblyk, Verslae van konferensies en werksessies.

Bydraes in kategorieë (3)-(7) moet almal aan die eise van akademiese geskrifte voldoen en word met die oog hierop deur die redaksie gekeur.

2. Wetenskaplike standaard en keuringsprosedure

Lexikos is deur die Departement van Hoër Onderwys van die Suid-Afrikaanse Regering as 'n gesubsidieerde, d.w.s. inkomstegenererende navorsingstydskrif goedgekeur. Dit verskyn ook op die *Institute of Science Index (ISI)*.

Artikels sal op grond van die volgende aspekte beoordeel word: taal en styl; saaklikheid en verstaanbaarheid; probleemstelling, beredenering en gevolgtrekking; verwysing na die belangrikste en jongste literatuur; wesenlike bydrae tot die spesifieke vakgebied.

Manuskripte word vir publikasie oorweeg met dien verstande dat die redaksie die reg voorbehou om veranderinge aan te bring om die styl en aanbieding in ooreenstemming met die redaksionele beleid te bring. Outeurs moet toesien dat hulle bydraes taalkundig en stilisties geredigeer word voordat dit ingelewer word.

3. Taal van bydraes

Afrikaans, Duits, Engels, Frans of Nederlands.

4. Kopiereg

Nóg die Buro van die WAT nóg die African Association for Lexicography (AFRILEX) aanvaar enige aanspreeklikheid vir eise wat uit meewerkende skrywers se gebruik van materiaal uit ander bronne mag spruit.

Outeursreg op alle materiaal wat in *Lexikos* gepubliseer is, berus by die Direksie van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Dit staan skrywers egter vry om hulle materiaal elders te gebruik mits *Lexikos* (AFRILEX-reeks) erken word as die oorspronklike publikasiebron.

5. Oorspronklikheid

Slegs oorspronklike werk sal vir opname oorweeg word. Skrywers dra die volle verantwoordelikheid vir die oorspronklikheid en feitelike inhoud van hulle publikasies. Indien van toepassing, moet besonderhede van die oorsprong van die artikel (byvoorbeeld 'n referaat by 'n kongres) verskaf word.

6. Gratis oordrukke en eksemplare

Lexikos is sedert volume 28 slegs elektronies beskikbaar op <http://lexikos.journals.ac.za>. Geen oordrukke of eksemplare is dus beskikbaar nie.

7. Uitnodiging en redaksionele adres

Alle belangstellende skrywers is welkom om bydraes vir opname in *Lexikos* te lewer en verkieslik in elektroniese formaat aan die volgende adres te stuur: lexikos@sun.ac.za, of Die Redakteur: LEXIKOS, Buro van die WAT, Postbus 245, 7599 STELLENBOSCH, Republiek van Suid-Afrika.

B. VOORBEREIDING VAN MANUSKRIP

Die manuskrip van artikels moet aan die volgende redaksionele vereistes voldoen:

1. Lengte en formaat van artikels

Manuskrip moet verkieslik in elektroniese formaat per e-pos of op rekenaarskyf voorgelê word in sagteware wat versoenbaar is met MS Word. Die lettersoort moet verkieslik 10-punt Palatino of Times Roman wees. Bydraes moet verkieslik nie 8 000 woorde oorskry nie.

Elke artikel moet voorsien wees van 'n opsomming van ongeveer 200 woorde en ongeveer 10 sleutelwoorde in die taal waarin dit geskryf is, sowel as 'n opsomming en sleutelwoorde in Engels. Engelse artikels van Suid-Afrikaanse oorsprong moet 'n opsomming en sleutelwoorde in Afrikaans hê, terwyl Engelse artikels van buitelandse oorsprong 'n tweede opsomming en sleutelwoorde in enigeen van die aangeduide tale mag gee. As die outeur dit nie doen nie, sal die redaksie 'n Afrikaanse vertaling voorsien. Maak seker dat die opsomming in die tweede taal ook 'n vertaling van die oorspronklike titel bevat.

2. Grafika

Figure, soos tabelle, grafieke, diagramme en illustrasies, moet in 'n gepaste grootte wees dat dit versoen kan word met die bladspieël van *Lexikos*, naamlik 18 cm hoog by 12 cm breed. Die plasing van grafika binne die teks moet duidelik aangedui word. Indien skryftekens of grafika probleme oplewer, mag 'n uitdruk van die manuskrip of 'n e-pos in .pdf-formaat aangevra word.

3. Bibliografiese gegewens en verwysings binne die teks

Kyk na onlangse nommers van *Lexikos* vir meer inligting. Buiten in spesiale gevalle moet verwysings na *Lexikos*-artikels tot twee of drie per artikel beperk word. Uitsonderings moet met die redakteur van *Lexikos* uitgeklaar word. Dit word gedoen om die status van *Lexikos* in verskeie internasionale indekse te behou.

4. Aantekeninge/voetnote/eindnote

Aantekeninge moet deurlopend in die vorm van boskrifte genommer en aan die einde van die manuskrip onder die opskrif **Eindnote** gelys word.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

(For a more detailed version of these instructions, please contact us (lexikos@sun.ac.za) or refer to our website: <http://lexikos.journals.ac.za/>)

A. EDITORIAL POLICY

1. Type and content of articles

Articles may treat pure lexicography or the implications that related fields such as linguistics, general linguistics, terminology, computer science and management have for lexicography.

Contributions may be classified in any one of the following categories:

(1) **Articles:** Fundamentally original scientific research done and the results obtained, or existing research results and other facts reflected in an original, synoptic, interpretative, comparative or critically evaluative manner.

(2) **Review articles:** Research articles presented in the form of a critical review of one or more published scientific sources.

Contributions in categories (1) and (2) are subjected to strict anonymous evaluation by independent academic peers in order to ensure the international research quality thereof.

(3) **Reviews:** An analysis and critical evaluation of published scientific sources and products, such as books and computer software.

(4) **Projects:** Discussions of lexicographical projects.

(5) **Lexiconotes:** Any article containing practice-oriented information, suggestions, problems, questions, commentary and solutions regarding lexicography.

(6) **Lexicovaria:** Any of a large variety of articles containing announcements and press releases by lexicographic societies which are of particular value to the practising lexicographer.

(7) **Other:** From time to time other categories may be inserted by the editors, such as Lexicosoftware, Lexicosurvey, Lexicobibliography, Lexiconews, Lexicofocus, Lexicohonour, Lexicotribute, Reports on conferences and workshops.

Contributions in categories (3)-(7) must all meet the requirements of academic writing and are evaluated by the editors with this in mind.

2. Academic standard and evaluation procedure

The Department of Higher Education of the South African Government has approved *Lexikos* as a subsidized, i.e. income-generating research journal. It is also included in the *Institute of Science Index (ISI)*.

Articles will be evaluated on the following aspects: language and style; conciseness and comprehensibility; problem formulation, reasoning and conclusion; references to the most important and most recent literature; substantial contribution to the specific discipline.

Manuscripts are considered for publication on the understanding that the editors reserve the right to effect changes to the style and presentation in conformance with editorial policy. Authors are responsible for the linguistic and stylistic editing of their contributions prior their submission.

3. Language of contributions

Afrikaans, Dutch, English, French or German.

4. Copyright

Neither the Bureau of the WAT nor the African Association for Lexicography (AFRILEX) accepts any responsibility for claims which may arise from contributing authors' use of material from other sources.

Copyright of all material published in *Lexikos* will be vested in the Board of Directors of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Authors are free, however, to use their

material elsewhere provided that *Lexikos* (AFRILEX Series) is acknowledged as the original publication source.

5. Originality

Only original contributions will be considered for publication. Authors bear full responsibility for the originality and factual content of their contributions. If applicable, details about the origin of the article (e.g. paper read at a conference) should be supplied.

6. Free offprints and copies

Lexikos is only available electronically on <http://lexikos.journals.ac.za> from volume 28 onward. No offprints or copies are available.

7. Invitation and editorial address

All interested authors are invited to submit contributions, preferably in electronic format, for publication in *Lexikos* to: lexikos@sun.ac.za, or

The Editor: LEXIKOS
Bureau of the WAT
P.O. Box 245
7599 STELLENBOSCH, Republic of South Africa

B. PREPARATION OF MANUSCRIPTS

Manuscripts of articles must meet the following editorial requirements:

1. Format and length of articles

Manuscript should preferably be submitted in electronic format by email or on a disk, in software compatible with MS Word. The typeface used should preferably be 10-point Palatino or Times Roman. Contributions should not exceed **8 000 words**.

Each article must be accompanied by **abstracts** of approximately 200 words and approximately 10 **keywords** in the language in which it is written, as well as **in English**. English articles of South African origin should carry an abstract and keywords in Afrikaans, whilst English articles of foreign origin should carry a second abstract and keywords in any of the other languages mentioned. In cases where this is not done, the editors will provide an Afrikaans version. Ensure that the abstract in the second language also contains a **translation of the original title**.

2. Graphics

Figures such as tables, graphs, diagrams and illustrations should be in an appropriate size to be well accommodated within the page size of *Lexikos*, namely 18 cm high by 12 cm wide. The locations of figures within the text must be clearly indicated. If orthographic marks or graphics used in the text prove problematic, a printout of the manuscript or an email in .pdf format may be requested.

3. Bibliographical details and references in the text

Examine recent issues of *Lexikos* for details. Self-references to *Lexikos* should be limited to two or three per article, except in exceptional circumstances. Exceptions should be cleared with the editor of *Lexikos*. This is done to preserve the status of *Lexikos* in various international indices.

4. Notes/footnotes/endnotes

Notes must be numbered consecutively by superscript numbers and grouped together at the end of the manuscript under the heading **Endnotes**.